

MUZEUL DE ISTORIE SATU-MARE

satu mare

studii și comunicări

1969

MUZEUL DE ISTORIE SATU MARE

SATU MARE

Studii și comunicări

Studien und Mitteilungen

arheologie — istorie — etnografie — artă

1969

Redactor
Schriftleiter
T. BADER

Coperta de
Buchumschlag von AUREL CORDEA

*Bun de tipar: 8.05.1970. Coli de tipar: 15.
Planşe tipar: 54.*

Tiparul executat sub com. nr. 372/69 la Intreprinderea
poligrafică „Crisana“ Oradea, str. Moscovei nr. 5.
Republica Socialistă România

CUPRINS — INHALT — SOMMAIRE

Gh. I. BODEA,	Din lupta de rezistență antifascistă a populației județului Satu Mare (1940—25 octombrie 1944)	5
Z. BENEDEK,	Scimbările cursului Someșului și al Crasnei în perioada pleistocenului superior și a holocenului.	25
	Die Flussrichtung der Samosch und Krasna im Hochpleistozän und Holozän.	33
M. BITIRI — A. SOCOLAN,	Așezarea paleolitică de la Turulung și locul ei în paleoliticul din N.V. României.	35
	L'établissement paléolithique de Turulung et sa place dans le cadre du paléolithique du Nord-Ouest de la Roumanie.	39
S. DUMITRAȘCU,	Săpăturile arheologice de la Unimăt.	41
	Archäologische Ausgrabungen in Unimăt.	47
C. KACSO,	Morminte din perioada de tranziție spre epoca bronzului de la Ciumești.	49
	Der Friedhof des Typus Bodrogkeresztúr von Ciumești.	56
I. NĚMETI,	Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului.	57
	Grabfunde der Bronzezeit aus der Umgebung der Stadt Carei (Kreis Satu Mare).	72
T. BADER,	Depozitul de bronzuri de la Domănești.	73
	Der Bronzedeptfund von Domănești.	84
Z. NĚNĀSI,	Morminte hallstattiene tîrzii de la Curtuișeni.	85
	Tombeaux hallstattienne tard de Curtuișeni.	90
Dr. ȘT. FERENCZI,	Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia.	91
	Über die Verteidigung der Nordgrenze der Provinz Dazien.	109
Gh. LAZIN,	Circulația monetară în nord-vestul României (sec. II—IV). 111	
	Der Műzumlauf im Nordwesten Rumäniens (2.—4. JH). 120	
I. NĚMETI,	Un mormînt din secolul V descoperit în satul Ghenci, comuna Căuaș.	121
	Grabfund des 5. Jhs.u.Z aus Ghenci.	124
B. BURAI,	Despre cetatea de tip italian din Satu Mare (1543—1705) 125	
	Die Festung von Satu-Mare — italienischer Typus. (1543—1705).	147

V. B. URSU,	Lupta populației din județul Satu Mare pentru unire. 149 La lutte des masses populaires du district de Satu Mare pour l'Union (1918). 158
Dr. P. BUNTA,	Date privind istoria mișcării muncitorești din Satu Mare (1923—1928). . . . . 159 Zur Arbeiterbewegung in Satu-Mare (1923—1928). . . 176
I. IURAȘCIUC,	Contribuții la studiul alimentației populare din județul Satu Mare. . . . . 179 Ein Beitrag zur Erforschung der volkstümlichen Ernäh- rung im Kreise Satu-Mare 186
I. G. ANDRON,	O colecție de artă populară. . . . . 187 Une collection de l'Art populaire. 201
B. TÓTH,	Metode în cercetarea tipologică și stilistică a arhitecturii populare. . . . . 203 Des methodes dans la recherche typologique et stylistique de l'Architecture populaire. 218
N. LĂPTOIU,	O viguroasă personalitate a vieții artistice românești; săt- măreanul AUREL POPP. . . . . 221 AUREL POPP. 230
I. URSU — I. IURAȘCIUC,	Din corespondența A. Popp—E. Isac—N. Tonitza. 232 Aus dem Briefwechsel A. Popp—E. ISAC—N. TONITZA 239

DIN LUPTA DE REZISTENȚĂ ANTIFASCISTĂ A POPULAȚIEI JUDEȚULUI SATU-MARE (1940 — 25 octombrie 1944)

În anii premergători și în cei din timpul celui de-al doilea război mondial, asupra popoarelor Europei s-a abătut pericolul robiei fasciste, pericolul pierderii totale a libertății și independenței naționale.

Dușmanul comun al popoarelor — Germania hitleristă — a fost dușmanul de moarte și al poporului român ale cărui interese naționale, independența națională și integritatea teritorială a țării au fost călcate în picioare deosebit de grav la 30 august 1940, când Germania hitleristă și Italia fascistă, pentru a-și subordona atât Ungaria cât și România și a le șantaja, au impus României odiosul Dictat de la Viena. Prin acest Dictat a fost rupt din trupul țării Nordul Transilvaniei — teritoriu cu o suprafață de 43 500 km² și o populație de 2,6 milioane de locuitori, în majoritate românească — și predat Ungariei horthyste. În eventualitatea respingerii de către România a acestui Dictat, comandamentul hitlerist pregătise un plan precis de operații militare împotriva României.¹

Masele largi din întreaga țară și-au manifestat cu putere indignarea și protestul împotriva dictatului fascist, demonstrând viguros, la orașe și sate, pentru apărarea independenței și suveranității României.

Alături de marile demonstrații organizate de partidul comunist în diferite orașe ale țării (București, Constanța, Cluj, Brașov, Sibiu, Oradea, Sighișoara, Sebeș, etc.), în județul Satu Mare, la Carei, Satu-Mare, au avut loc proteste hotărâte împotriva arbitrajului de la Viena — încă o manifestare a primejdiei fasciste în plină ascensiune.²

Dorința de a apăra interesele naționale ale poporului, integritatea teritorială a țării, casa și vatra familială, erau sentimente ce au cuprins alături de masele largi și armata română, trupele aflate pe graniță (printre care și cele din zona județului Satu-Mare).

Retragerea fără luptă de pe frontieră a provocat protestul vehement al militarilor și comandanților, multe unități refuzând să se supună ordinelor de părăsire a pozițiilor de apărare de la frontieră.

În raportul contrainformativ al Brigăzii 2 Mixte munte înaintat Diviziei a 17-a infanterie pe luna septembrie 1940 se arată: „După un an și jumătate de veghe și pregătiri înfrigurate de luptă, după o muncă continuă de zi și noapte pentru pregătirea pozițiilor de apărare

în Țara Oaşului — în Maramureş şi în Munţii Lăpuşului —, vînătorii de munte ai Brigăzii 2 M.M., fără a putea folosi ceea ce ei au pregătit cu atîta vrednicie pentru apărarea gliei străbune, încovoiaţi de durere şi în plîns sîfşietor, forţaţi de împrejurări, părăseau pămîntul scump al Oaşului, Maramureşului şi falnicii munţi începînd de la culmea Rotunzilor prin Agniş cu minunata Poiană a Izvorului — peste Gutinul pleşuv către Țibleşul falnic.³

În aceleaşi zile, la 4 septembrie 1940, postul de radio Londra, într-o emisiune în limba română transmitea: „Două divizii române de la Satu-Mare, precum şi un regiment comandat de colonelul Strat, un cunoscut erou, au refuzat să se retragă”.⁴

După dictatul de la Viena situaţia din Nordul Transilvaniei s-a înrăutăţit. Sursele documentare ale vremii relatează că „puhoai de refugiaşi umplu drumurile, urmînd căruţe pline cu ce au putut lua din avutul lor”.⁵ Printre cei aproape 200 000 de români care au părăsit în mod forţat Nordul Transilvaniei, se află, — conform datelor întocmite de Comisariatul Central al Refugiaţilor pînă la 1 ianuarie 1943 — şi cele 16 286 de persoane care au fost nevoite să părăsească judeţul Satu-Mare.⁶

Analiza chiar sumară a vieţii economice a judeţului Satu-Mare în timpul celor 4 ani de ocupaţie fascisto-horthystă ne prezintă un tablou sumbru. Izbucnirea războiului hitlerist a accentuat starea mizeră, nenorocirile, ruina economică. Populaţia judeţului fiind ocupată în agricultură în marea ei majoritate (80% din total), ţărănimea a avut cel mai mult de suferit. Conform unor calcule efectuate imediat după eliberarea judeţului de sub ocupaţia fascistă, rezultă că în focul războiului au fost distruse numai în judeţul Satu-Mare comune întregi, cuprinzînd aproximativ 3 190 gospodării ţărăneşti în valoare de 2 miliarde lei. Au fost arse seminţe, alimente, nutreţuri, în valoare de peste 3 miliarde lei. Trupele fasciste au ridicat de la ţărani (fără răscumpărare) produse valorînd peste 5 miliarde lei. Notăm că în această sumă nu este inclusă valoarea producţiei agricole predata pentru întreţinerea trupelor operative în timpul celor 4 ani de război. Un calcul global al valorii producţiei agricole a judeţului Satu-Mare cheltuită în timpul celor 4 ani de război, indică suma de 60 miliarde lei, fără ca agricultura judeţului să fi avut vre-un profit.⁷ În aceste calcule nu este inclusă valoarea inventarului agricol distrus în timpul anilor de război şi a operaţiunilor militare.⁸

Nivelul de viaţă s-a înrăutăţit datorită politicii de exploatare colonială prin care, în cei 4 ani, au fost jefuite în mod intens bogăţiile naturale ale Nordului Transilvaniei: cereale, minereu neferos, sare, lemne şi multe alte produse. În plus, introducerea sistemului rechiziţionării produselor cerealiere şi animale, înrăutăţirea aprovizionării populaţiei cu alimente, îmbrăcăminte, încălţăminte, creşterea vertiginoasă a preţurilor ca urmare a inflaţiei, scumpirea enormă a vieţii completează tabloul sumbru al vieţii maselor populare din judeţul Satu-Mare.

Pentru exemplificarea situației deosebit de grea a aprovizionării populației cu alimente amintim că în raportul din 19 august 1941, al Căpitanului de poliție a județului Satu-Mare se notează cu îngrijorare că „numai forței deosebite a împuțernicitului guvernamental al aprovizionării... i se datorează faptul că în această privință (a aprovizionării populației n.nr.) nemulțumirile nu au izbucnit”.⁹ Această „forță” nu a fost însă în stare să îmbunătățească situația dezastruoasă din comunele județului ca: Negrești, Orașul-Nou, Remetea-Oașului, Prilog, Racșa, Vama, etc., unde zile în șir majoritatea populației nu a avut nici pâine nici făină. Dintr-un raport din 25 iulie al organelor fasciste rezultă că: „femeile și copiii colindă plîngînd ulițele în căutarea pâinii. Atmosfera este foarte desnădăjduită”, — conchide raportul.¹⁰

Situația se înrăutățește tot mai mult. Căpitanatele poliției din unele orașe ca Satu-Mare, Carei și altele sînt nevoite să recunoască realitatea; ca urmare a nerezolvării doleanțelor economice și sociale, starea de nemulțumire a populației atît la sate cît și la oraș este în continuă creștere. La 9 martie 1941 căpitanul din Carei raportează că „locuitorii orașului, îndeosebi păturile de jos, populare, își manifestă pregnant nemulțumirea din pricina lipsei de cartofi și untură”,¹¹ și a altor alimente. Nu întîmplător, tocmai la Carei, comuniștii în vara anului 1941 vor reuși să organizeze în rîndul femeilor o demonstrație împotriva lipsei de pâine.¹² Aceleași nemulțumiri se manifestă și în rîndul muncitorilor din Satu-Mare în anul următor.¹³

Pe plan politic și social, dictatura fascistă-horthystă a introdus un regim feroce, tocmai pentru a înăbuși încă în fașă orice nemulțumire a maselor populare. Întreprinderile au fost militarizate, s-au introdus metode fasciste de intimidare a muncitorilor: legarea la stîlp, bătaia cu fierul scurt, carcerile, ziua de muncă a devenit de 10—12 ore și chiar 16 ore. Muncitorii care se împotriveau regimului fascist și războiului antisovietic erau trimiși pe front, în detașamentele de muncă forțată, în companii speciale de muncă, la exploatarea forestiere, fiind supuși unui regim de exterminare.

Muncitorii agricoli, care refuzau să lucreze pămîntul groșilor sau al chiaburilor, pentru salarii derizorii, erau ridicați și duși la muncă forțată, sau — începînd cu anul 1943, după cum rezultă din „Buletinul județului Satu-Mare”, — se luau împotriva lor anumite măsuri legislative.¹⁴

Pe lîngă intensificarea exploatării economice, sociale, și în județul Satu-Mare, ca în întregul nord al Transilvaniei, regimul fascist a creat o situație gravă din punct de vedere național, populația românească fiind ținta celor mai diverse atacuri atît pe plan economic, cît și social, politic, cultural și național. Pentru a desbina forțele democratice ale maselor exploatate, regimul fascist a depus o activitate susținută de a crea artificial o învrăjbită națională. Asuprirea națională a județului Satu-Mare, în timpul ocupației fasciste s-a manifestat sub cele

mai diverse feluri. Astfel, în virtutea unor ordine speciale țărani români (în primul rînd cei din zona muntoasă) erau obligați să presteze muncă cu căruțele și brațele cîte 2—3 zile pe lună la transportul lemnului din pădure, în condiții grele, pe drumuri impracticabile, pînă la cele mai apropiate gări.¹⁵

Concedierile românilor din întreprinderi, instituții¹⁶, uzine, insti-tuirea companiilor de muncă forțată pentru români, desconsiderarea sentimentului național, al culturii naționale, a religiei, internările în ta-berele de muncă, iată doar cîteva arme din arsenalul cu care a operat regimul fascist în problema națională. Nu întîmplător, în august 1942, la sosirea comisiei militare mixte germano-italiene însărcinată cu con-trolul situației naționalităților în Ungaria horthystă, populația româ-nească din comuna Doba sub imboldul speranței, a înconjurat mașinile diplomatice sărutîndu-le, și înaintîndu-și plîngerile împreună cu cere-rea ameliorării situației lor.¹⁷

Populația românească era urmărită cu atenție de agenții fasciști în toate manifestările ei, și pentru cele mai diverse „vini”, românii erau internați în lagăre, arestați, întemnițați. Dăm spre exemplificare cîteva cifre pe întregul nord al Transilvaniei despre arestările operate în rîn-dul populației românești în anii 1941—1942, pentru „vina” de a fi avut legături cu rudele din România, de a fi discutat cu soldații italieni aflați în trecere prin localitate, pentru a se fi vizitat reciproc cu alte familii românești din localitate sau din alte localități, și a fi „complotat” împotriva statului maghiar, pentru a fi revendicat dreptul de a putea în-văța în limba maternă, etc. După datele oficiale între 1 iulie 1941—4 martie 1942 au fost arestați 1441 de români.¹⁸ În comuna Petrești (jud. Satu-Mare) s-au efectuat arestări deoarece în biserica românească din localitate la sfîrșitul serviciului divin nu s-a cîntat imnul maghiar. Alte arestări în județul Satu-Mare, în perioada arătată, s-au efectuat în Seini Beltiug, Vezendiu, Sătmărel, Husia, etc.

Urmărind să slăbească cu toate mijloacele puterea economică a populației românești din nordul Transilvaniei, autoritățile horthyste au atacat mișcarea cooperatistă românească, care cu greu a reușit totuși să-și mențină existența. În județul Satu-Mare, în momentul Dictatului, cooperativele existente erau: 2 cooperative de consum (orășenești), 2 cooperative forestiere, 37 bănci populare și 40 cooperative de aprovi-zionare, producție și desfacere agricolă, avînd toate la un loc peste 20 000 de asociați, cu un capital și fonduri proprii de circa 50 000 000 lei. În timpul celor 4 ani de stăpînire fascistă-horthystă, jumătate din coo-perative au dispărut, iar marea majoritate a celor rămase au fost jefuite de armatele hitleriste și hortyste în retragere.¹⁹

În acest tablou general al vieții economice, sociale, politice și na-ționale a populației din nordul Transilvaniei, comuniștii sînt printre primii care însuflețesc masele, le mobilizează la luptă împotriva fascis-mului, împotriva războiului hitlerist care secera sute de mii de vieți. În condițiile dictaturii fasciste, comuniștii, riscîndu-și viața la fiecare pas,

au luptat în primele rînduri ale maselor populare (române, maghiare, germane) pentru zdrobirea fascismului.

Partidul Comunist Român situat ferm pe pozițiile internaționalismului proletar, a lansat în zilele dictatului de la Viena o chemare adresată muncitorilor și țăranilor români din nordul Transilvaniei, căzuți vremelnic sub jugul fascist-horthyst, prin care aceștia erau îndemnați să lupte alături de oamenii muncii maghiari, sub conducerea partidului comunistilor din Ungaria. Țelul luptei: dărîmarea exploatării capitaliste, zdrobirea fascismului, eluptionarea eliberării lor sociale și naționale. În condițiile terorii autorităților polițieneste și a jandarmeriei horthyste, din cauza greutăților pîcinate de faptul că organizațiile de partid din nordul Transilvaniei au reușit să intre în legătură cu delegații P.C. Ungar deabia în primăvara anului 1941 iar mai tîrziu această legătură a fost de mai multe ori întreruptă, comuniștii din nordul Transilvaniei, în funcție de condițiile locale existente, folosind experiența de luptă acumulată în cadrul Partidului Comunist Român, nu au abandonat nici pentru o clipă lupta.

Încă înainte ca trupele horthyste să treacă la ocuparea nordului Transilvaniei, în perioada de 1—10 septembrie un delegat din conducerea organizației de partid din nordul Transilvaniei s-a deplasat la București, a luat legătura cu secretariatul Comitetului Central al P.C.R., de unde a primit îndrumarea următoare: comuniștii din nordul Transilvaniei se organizează într-o organizație regională pe baza vechilor principii și își continuă activitatea în rîndul partidului comunistilor din Ungaria (K.M.P.). Delegatul transilvănean a fost înștiințat că secretariatul Comitetului Central al P.C.R. va trimite un delegat la Comintern pentru a rezolva prin intermediul acestui for, realizarea practică a legăturii dintre Budapesta și Cluj, urmînd ca un delegat al Comitetului Central al P.C.U. să se prezinte la Cluj spre a realiza legătura cu organizația din nordul Transilvaniei.²⁰ Noul secretariat al organizației comuniste din nordul Transilvaniei și-a început imediat activitatea, împărțind (după principiul de organizare a P.C.R., de dinainte de dictatul de la Viena), teritoriul nordului Transilvaniei în trei circumscripții subordonate, avînd fiecare un secretariat. Cele 11 județe ale nordului Transilvaniei au fost organizate în următoarele circumscripții:

I) Someș, avînd județele: Cluj, Solnoc-Dăbâca, Bistrița-Năsăud, Maramureș, împreună cu organizațiile locale și județene din Dej și Bistrița, organizația locală din Sighet și cele din județ — în comunele Rozavlea, Săpînța, Vișeu de Sus, Budești, Vad, etc. și organizațiile din Cluj.

II) Circumscripția Mureș, avea județele Mureș-Turda, Odorhei, Ciuc, Trei-scaune, avînd organizațiile la Tg. Mureș, Reghin, Sfîntu Gheorghe, Gheorgheni, Tg. Secuiesc, Miercurea Ciuc, Odorhei și în comunele Ditrău, Covasna, Ilva Mică,

Deda, Sintdominic, Baraolt, Ojdula, Praid, Lunca de sus și încă în alte 24 de localități.²¹

III) *Circumscripția Criș*, avea sub îndrumarea directă, organizația de partid din Oradea, care conducea munca celulelor din Vaida, Sălard, Aleșd, Cehul Silvaniei, Roșiori, organizația de partid din Satu-Mare, care îndruma activitatea celulelor comuniste din Zalău, Benesat, Jibou, Seini, Ariniș, Șomcuta Mare, precum și organizația din Baia Mare, care dirija activitatea celulelor din uzinele și minele din oraș și jur și din comunele din împrejurimi.²²

În activitatea comuniștilor din nordul Transilvaniei un important rol a fost îndeplinit de conferința regională ilegală de partid din nordul Transilvaniei, ce s-a ținut în săptămâna între 15—21 noiembrie 1940 (după unii în 15—16, după alții în 21—22 sau 22—23 noiembrie 1940), în Cluj, la o locuință ilegală de partid din strada Gheorgheni.

Comuniștii au fost cei care au organizat *Comitetul regional al Aju-torului Roșu, al Uniunii Tineretului Communist, al Uniunii Sindicatelor revoluționare, și al Comitetului național-revoluționar al românilor din nordul Transilvaniei, care a mobilizat masele române la luptă unită cu oamenii muncii maghiari împotriva ocupanților horthyști, pentru eliberarea națională.*²³ Această organizație a activat cu succes în satele Maramureșului, a Bistriței și Năsăudului, a Sălajului și în Țara Oașului.

Ajutorul Roșu a desfășurat în timpul stăpînirii horthyste o activitate fructuoasă în întreg nordul Transilvaniei, remarcîndu-se printre altele și organizațiile aferente județului Satu-Mare, cele din Satu-Mare, Jibou, Baia Mare, etc.²⁴

Folosind toate posibilitățile legale sau semilegale, comuniștii din nordul Transilvaniei au hotărît să îmbine munca ilegală cu cea legală prin intermediul sindicatelor independente muncitorești din Ungaria — singura organizație muncitorească din acei ani încadrată în lege (în pofida unor influențe nefaste ale social-democraților de dreapta). În opoziție cu aceste sindicate independente, autoritățile horthyste creează o serie de organizații pseudo-sindicaliste, naționaliste, fasciste, de tipul „Nemzeti Munka Központ” (Centrul național al muncii), „Nemzeti ujjászületés pártja” (organizație imredistă) sau „Magyar nyilas-kéresztes part” („organizația săgeților de fier”, cu caracter fascist), care aveau menirea să abată proletariatul de la lupta împotriva exploatării capitaliste și a regimului fascist, să slăbească frontul de luptă pioletar, pe linia unor manifestări șovine, naționaliste.²⁵

În aceste împrejurări se duce în întreg nordul Transilvaniei o luptă continuă între comuniști, social-democrați pe de o parte și organizațiile pseudo-sindicaliste, naționaliste, fasciste pe de altă parte, pentru atragerea maselor muncitorești. Dar muncitorimea conștientă, indiferent

de naționalitate și-a apărat sindicatele independente și bazele ei organizatorice cele mai importante, reușind să contracareze ofensiva naționalistă.

Alături de muncitorii din Cluj care încă în toamna anului 1940 încep să se afilieze uniunilor profesionale revoluționare, în ianuarie 1941 muncitorii orădeni, minierii și metalurgiștii din Baia Mare și împrejurimi, muncitorii tipografi din Carei, Șimleul Silvaniei, Zalău, Reghin, Dej, Sf. Gheorghe, Sighet, Bistrița, Tg. Mureș, muncitorii forestieri din Valea Mureșului, urmează exemplul clujenilor.

În întreg nordul Transilvaniei, precum și în județul Satu-Mare muncitorimea organizată și conștientă, fărănimea oropsită, intelectualitatea progresistă, luptă zi de zi pentru a-și apăra propriile interese, pentru mărirea salariilor, aprovizionarea cu alimente și îmbrăcăminte, ajutor pentru familiile celor concentrați în detașamentele de muncă, înlăturarea metodelor fasciste de terorizare a populației, împotriva dictaturii horthyste și a războiului antisovietic.

Împotriva forțelor progresiste, democratice, fascismul hortyst mobilizează forțele reacțiunii, tocmai acolo unde se simte mai din plin activitatea comuniștilor, a social-democraților.

În mai 1941 sînt arestați la Satu-Mare mai mulți comuniști pentru activitate ilegală.²⁶

În vara anului 1941 (imediat după atacarea Uniunii Sovietice) se deslănșuie o întreagă campanie teroristă împotriva elementelor comuniste, progresiste, antifasciste. Sute și sute de cetățeni sînt arestați și întemnițați în lagăre. Concomitent se încearcă infiltrarea în rîndurile muncitorimii a organizațiilor profesionale fasciste. Astfel în a doua jumătate a anului 1941, „Nemzeti Munka központ” încearcă să se extindă în regiunea Mureșului, apoi la Careii Mari, la Valea lui Mihai, Satu-Mare, Oradea, Aleșd, Baia Mare și împrejurimi.²⁷ Concomitent acționează și organizațiile fasciste care atacă forțele revoluționare, antifasciste, în localitățile Satu-Mare, Carei, Dej, Cluj, Sighet, Tg. Mureș, Oradea, în județul Bistrița-Năsăud, la Odorhei, etc.²⁸

Cu toate loviturile grele primite de mișcarea comunistă, antifascistă din nordul Transilvaniei în vara și toamna anului 1941 cînd au fost arestați și condamnați militanți de seamă ai mișcării, împreună cu sute de membri ai rezistenței antifasciste, în ciuda atacurilor organizațiilor fasciste mai sus amintite, în a doua jumătate a anului 1942 organele polițienești horthyste raportează cu stupefacție că celulele comuniste încep să se reactivizeze în întreg nordul Transilvaniei în localități ca Satu-Mare, Baia Mare și în unele comune.²⁹ Ele își propuneau, prin intermediul Comitetului Ajutorului Roșu să vină în ajutorul comuniștilor și a celor arestați, condamnați sau internați în lagărele de concentrare. Noile organizații ilegale trec la acțiuni concrete economice și politice, astfel încît numai în județul Satu-Mare se semnalează mai multe acțiuni greviste în cursul primăverii și verii anului 1942.

În încheștarea pe viață și pe moarte dintre forțele comuniste și fasciste, anul 1943 reprezintă o etapă importantă. Acum, la 24 februarie, 1943, regimul horthyst încearcă o nouă lovitură asupra mișcării antifasciste din nordul Transilvaniei, deschizând „procesul monstru”, în cursul căruia au fost deferiți justiției 664 de comuniști români și maghiari din nordul Transilvaniei. Pentru a intimida și mai mult forțele politice democratice luptătoare pentru independență, pentru pace, pentru drepturi naționale, „marele proces” care va dura 4 săptămâni va fi organizat grupat în mai multe localități: la Cluj cei 119 comuniști din Cluj, Dej, Bistrița, la Tg. Mureș cei 186 din Mureș-Turda, Ciuc, Trei Scaune, Odorhei, iar între 5—26 mai 1943 la Satu-Mare au fost judecați cei 169 de comuniști din Satu-Mare, Sălaj și Bihor.³⁰

Dând dovadă de solidaritate muncitorească, comuniștii sătmăreni care activau în libertate, redactează și împrăștie manifeste prin care cer eliberarea tovarășilor lor.³¹

Cu toate persecuțiile și căderile, mișcarea muncitorească ia amploare. La 1 mai 1943 pe zidurile orașului Satu Mare, la fel ca la Cluj, apar inscripții antirăzboinice, se răspîndesc manifeste comuniste.³² La Baia Mare au loc acțiuni antigermene, iar în lunile următoare în fostul județ Satu-Mare (la Baia Mare și în împrejurimi) au loc greve, împotriviri, manifestații locale.

Comitetul Central al P.C.U. a hotărât în iunie 1943 dizolvarea partidului și transformarea lui într-o organizație politică denumită Partidul Păcii.³³

Deși s-a dizolvat P.C.U., comuniștii din Satu-Mare, Baia Mare, etc. își continuă activitatea, răspîndesc manifeste proprii în care explică evenimentele, chemînd populația la organizarea forțelor antifasciste, antirăzboinice, pentru pace, pentru independență.³⁴

Se întărește și mișcarea social-democrată de stînga. Muncitorii organizați, români și maghiari, între august și septembrie 1943 alcătuiesc o comisie pregătitoare instituită la Satu Mare, pentru organizarea în mai bune condițiuni a activității social-democraților în rîndurile muncitorimii din nordul Transilvaniei.

În fața acestor regrupări și activizări antifasciste, regimul fascist hotărăște o nouă lovitură de anvergură împotriva elementelor antifasciste, din nordul Transilvaniei. Ca urmare, în toamna anului 1943 un nou val de arestări, de represalii brutale, internări în lagăre, închisori, crime, se abat asupra mișcării antifasciste din nordul Transilvaniei. Acum cade pe altarul rezistenței antifasciste, ucis de fasciști, comunistul clujean Jozsa Béla, unul din conducătorii mișcării din întregul nord al Transilvaniei. Tot acum este arestat la Satu-Mare un grup numeros de comuniști, care într-o tipografie ilegală pregăteau documente false pentru persoanele prigonite de poliția horthystă. La Carei și împrejurimi mai multe persoane bănuite de activitate antifascistă, sînt internate în „Detașamentul de muncă românesc” de la Seini, în timp ce alții din

Carei, Moftinul Mic, etc. sînt închiși.³⁶ Arestările din noiembrie 1943 urmăreau atît pe comuniștii din Satu Mare, precum și pe conducătorii social-democrați sau sindicaliști.³⁷

Ca o contrapondere a forțelor antifasciste, imediat după valul de represalii, se observă o nouă înviorare a activității antifasciste atît la Satu-Mare, Sighet, cît și la Oradea și în alte localități.³⁸

În a doua jumătate a anului 1943 și în județul Satu-Mare, sub influența muncii comuniștilor și a înfrîngerilor suferite de coaliția fascistă pe frontul sovietic, mulți dintre cei mobilizați refuzau să se prezinte la unități, luînd drumul munților. Această formă de rezistență antifascistă s-a răspîndit în deosebi în zona păduroasă a Oașului, unde în 1943, numai din comunele Certeze și Bixad, peste 300 de locuitori au refuzat să răspundă ordinelor de chemare, fugind în munți.³⁹

Odată cu ocuparea Ungariei de către trupele germane, în martie 1944, forțele antifasciste din nordul Transilvaniei primeau noi lovituri grele din partea regimului fascist. Toți comuniștii aflați în evidența poliției au fost închiși sau internați. Valul de arestări a cuprins nu numai orașele, ci și centrele muncitorești și comunale mai lăturalnice.

La 5 aprilie la Baia Mare și Sighet, la 6 aprilie la Satu-Mare, în 10 aprilie la uzinele din Baia Mare, etc., poliția horthystă operează arestări masive în rîndurile comuniștilor și a social-democraților. În aceeași lună au loc arestări în localitățile mai mici ca Seini, Potău, etc.⁴⁰

Cu toate acestea un grup de muncitori din Satu-Mare a hotărît să sărbătorească ziua de 1 mai, întrunindu-se în seara zilei de 30 aprilie pe malul Someșului și manifestînd pentru drepturile muncitorimii.⁴¹

Primăvara anului 1944 poartă amprente tragice ale unor evenimente ce au cutremurat conștiința tuturor oamenilor cinstiți. Acum are loc acțiunea întreprinsă de gestapoul german și de poliția horthystă de deportare a populației evreiești pe întregul teritoriu al Ungariei, concomitent cu mobilizările în companiile de muncă forțată, și cu trimiterile pe front a tuturor „elementelor periculoase din zona de operație.”

În județul Satu-Mare acțiunea împotriva populației evreiești a început la 22 aprilie 1944 cînd s-a dat ordinul prin care fiecare evreu era obligat să poarte pe haină un semn distinctiv⁴². Au urmat apoi în cîteva zile alte ordonanțe restrictive prin care populația evreiască era obligată să-și facă cumpărăturile numai după ora 10, iar apoi hotărîrea care obliga pe fiecare evreu să nu-și părăsească domiciliul fără bilet de voie.

La 1 mai 1944 a început la Satu-Mare marcarea ghetoului și în cîteva zile peste 14 000 de evrei din oraș erau mutați în ghetou. La 18 mai 1944 în ordinea străzilor, locuitorii ghetoului din Satu-Mare (femei, bătrîni și copii), au fost transportați la gară și de aici în camerele de gaze naziste de la Auschwitz, Dachau, etc. După război s-a constatat că numai din orașul Satu-Mare au fost exterminați de către fasciști peste 14 000 de cetățeni evrei, în timp ce din numărul total al evreilor deportați din județul Satu-Mare, peste 90% nu s-au mai întors niciodată.⁴³

Tot acum, în luna mai 1944, autoritățile fasciste din Budapesta au decretat mobilizarea generală. Drept urmare, hitleriștii au încercat să ducă tineri și din județul Satu-Mare la muncă forțată în Germania. Mulți dintre cei vizați fug și se ascund în păduri. Dezertările, fuga din armată, continuă cu tot mai mare intensitate, în vara anului 1944, pe măsură ce linia frontului se apropia. Ele iau o asemenea amploare încît se trimit ordine de arestare împotriva celor dezertați sau fugiți tuturor prefecturilor județelor din Ungaria. Astfel în august 1944 sînt dați spie urmăriri din județul Satu-Mare mai mulți locuitori din Cămărzana, Negrești, Tîrșoș, Peleşul, Satu-Mare.⁴⁴

Vestea declanșării la 23 august 1944 a insurecției naționale anti-fasciste, organizată și condusă de P.C.R. și a întoarcerii armelor contra Germaniei hitleriste s-a răspîndit pe calea undelor, cu iuțea fulgerului.

Masele muncitoare de diferite naționalități de pe teritoriul județului Satu-Mare, oropsite, exploatate și jefuite de către ocupanții fascistohorthyști, și-au ridicat cu semeție capul. Ceasul eliberării se apropia. În întregul județ, ca și în altele, domnea o atmosferă încordată, apăsătoare.

Speriate de întorsătura pe care o luau evenimentele, în dimineața zilei de 24 august 1944, ca o măsură de prevedere și intimidare, autoritățile fasciste au emis dispoziții speciale în virtutea cărora au fost arestate și întemnițate toate elementele suspecte în ochii autorităților. Pentru persoanele arestate în județul Satu-Mare s-au instituit lagăre speciale la Carei, Băița, etc.

Aceste încercări de intimidare, urmăreau împiedicarea acțiunilor pe care populația județului și în special elementele progresiste le inițiau în vederea ajutorării trupelor române și sovietice eliberatoare.

La cîteva săptămîni după victoria insurecției armate, în timp ce aproape întreg teritoriul țării fusese eliberat de armatele române și sovietice, aici, în nord, la Baia Mare, Satu-Mare, Sighet, Carei, trupele fasciste se pregăteau pentru o ultimă rezistență.

În aceste împrejurări, în zilele istorice cînd trupele eliberatoare începuseră luptele în nordul Transilvaniei, P.C.R. a adiesat în septembrie 1944 o înflăcărată chemare maselor populare din teritoriul cotropit de trupele fasciste în care se arăta: „Patrioți români din Ardealul cotropit! distrugeți căile de comunicație în spatele cotropitorilor, dezarmați-i, predați-i Armatei Române și Armatei Roșii sau nimiciți-i...”

Țărani români și maghiari din Ardealul cotropit! nu dați vite și căruțe pentru retragerea hitleriștilor, nu-i găzduiți în satele voastre, loviți-i din toate părțile”⁴⁵. Ecoul acestei chemări înflăcărate s-a făcut imediat simțit. Organizațiile locale ale partidului, au editat manifeste prin care mobilizau masele la luptă împotriva ocupațiilor fascistă. La începutul lunii octombrie 1944, într-un manifest al comuniștilor din Carei, se lansa următorul apel: „Muncitorii! tovarășii! Luptați împotriva țilhanilor naziști, soarta voastră este în mîinile voastre”⁴⁶.

Sentimentul patriotic de eliberare națională prima, și răspunzând acestor chemări patriotice, oamenii muncii din satele și orașele județului Satu-Mare, în dorința lor de a se elibera cât mai curînd, au acționat cu multă hotărîre și spirit de sacrificiu, mulți dintre ei dîndu-și chiar viața în lupta grea a eliberării.

Formele de luptă folosite au fost dintre cele mai diverse, adecvate situațiilor diferite, pornind de la protestele individuale și colective împotriva grelelor condiții de viață și de muncă, continuînd cu acțiunile de sabotaj, cu manifestările antifasciste și antirăzboinice, cu dezertările din armată și nesupunerile la ordinele de concentrare, cu înrolarea în grupele de partizani și sprijinirea acestora și cu formarea grupărilor patriotice. Mai apoi, odată cu apropierea frontului, acțiunile de salvare a obiectivelor industriale sau a căilor și mijloacelor de comunicație, acțiunile de informare, conducere, ajutorul acordat în transporturi, lupta cu arma în mînă alături de eliberatori, au reprezentat noi forme de luptă prin intermediul cărora masele populare din județul Satu-Mare au dat lovituri mașinii de război fasciste, aducîndu-și contribuția la eliberarea întregului teritoriu național.

Orice ocazie, orice posibilitate era sesizată și folosită pentru a se da lovituri vrăjmașilor. La Carei în toamna anului 1944, cîțiva comuniști profitînd de faptul că în unitatea horthystă din localitate erau mobilizați și unii comuniști, au provocat discuții în mijlocul soldaților maghiari, explicîndu-le inutilitatea continuării războiului antisovietic și a coaliției cu Germania hitleristă. Munca politică a avut roade. Unitatea militară maghiară, odată ajunsă pe frontul antisovietic, s-a predat în întregime trupelor sovietice.⁴⁷

La Bixad, în preajma retragerii trupelor fasciste, un comitet de 3 persoane, în frunte cu comunista Meseșan Elena, a întocmit un plan de salvare a fabricii de cherestea. Cu sprijinul unor elemente interesate din conducerea întreprinderii, această acțiune a reușit.⁴⁸

În luna octombrie 1944, la actualele Ateliere de Reparații ale C. F. Forestiere din Satu-Mare, și-a făcut apariția o grupă de genști horthyști care au minat întregul atelier. Un grup de muncitori au căutat să-i convingă să renunțe la ideea de a arunca în aer atelierul, dar intervenția unor ofițeri hitleriști a zădărnicit această încercare. În aceeași noapte muncitorii au deteriorat fitilurile minelor, însă a doua zi dimineața ofițerii hitleriști au observat acest lucru și muncitorii au fost nevoiți să se ascundă pentru a nu fi arestați.⁴⁹ Cam în aceeași perioadă, în incinta fabricii de cherestea „Lomás” din Satu-Mare, un grup de patrioți au introdus 6 arme destinate apărării fabricii. Același lucru l-au încercat frații Varga Iosif și Ludovic, împreună cu Șuta Ioan, Dragoș Ștefan, la uzinele electrice din Satu-Mare.⁵⁰

Odată cu apropierea tot mai simțită a frontului, în județul Satu-Mare a luat amploare deosebită o formă de luptă utilizată în tot timpul războiului: nesupunerile la ordinele de mobilizare date de Comanda-

mentul armatei horthyste, fuga în munți a celor vizați de a fi trimiși la muncă în Germania, evadarea în masă a celor încadrați în detașamentele de muncă. În luna septembrie 1944, când prin județ se retrăgeau grosul trupelor hitleriste, autoritățile horthyste au emis, în mare grabă, mii de noi ordine de chemare decretînd mobilizarea generală.

În marea majoritate a cazurilor, cei care primeau ordine de chemare luau calea codrului, sau rămîneau ascunși pînă la trecerea frontului, sătului de război, dorind să-și apere familia și gospodăria. În multe pături aceste acțiuni luau amploare de masă. De exemplu, majoritatea locuitorilor din comunele Bixad, Trip, Cămărzana, Negrești au fugit în păduri, pentru a se sustrage plecării pe front sau în detașamentele de muncă.⁵¹

În lunile august — septembrie 1944 în pădurile Oașului erau refugiați peste 2 000 de locuitori, care nu au răspuns ordinelor de chemare sau care dezertaseră din armata horthystă.⁵²

Dezertările din armată deveniseră tot mai frecvente. În zilele lunilor septembrie și octombrie, în județul Satu-Mare au avut loc multe cazuri de dezertări din armata horthystă. La Seini, cu ajutorul unui cetățean, au dezertat într-o singură noapte doi soldați și 3 ofițeri maghiari.⁵³ Ca urmare a creșterii numărului dezertărilor din armată, în pădurile din jurul comunelor Bixad, Cămărzana, Trip, Negrești erau ascunși peste 500 de soldați români și maghiari, fugiți de la unitățile horthyste, mulți dintre ei avînd asupra lor armamentul și echipamentul militar.

Spiritul antifascist s-a concretizat în cele mai diverse acțiuni.

La Satu-Mare, mai multe familii de muncitori periclitîndu-și viața, au ascuns din primăvara anului 1944 pînă la eliberare, copiii unor familii evreești.⁵⁴ Tot la Satu Mare au fost ținunți ascunși de către un grup de muncitori, mai mulți cetățeni evrei, evadați din detașamentele de muncă.⁵⁵ În septembrie și octombrie 1944, la Carei, cîțiva muncitori au ascuns în podurile caselor 2 grupe de cetățeni fugiți din detașamentele de muncă.⁵⁶ Același grup de muncitori condus de comunistul Răcz Mihai și Vedrenko Andrei, au acordat tot ajutorul, organizînd evadarea a 40 de prizonieri sovietici, care cu o mașină nemțească de captură au reușit să fugă din Carei în direcția Zalău-Bistrița.⁵⁷

La începutul lunii octombrie, un ostaș român căzut prizonier a izbutit să evadeze din coloana în care erau mînași spre apus, în timp ce treceau prin localitatea Viile Satu Mare. Cu ajutorul locuitorilor din comună, acest ostaș a fost ascuns în casa lui Meszáros Eugen pînă la sosirea trupelor eliberatoare.⁵⁸

La Carei, în luna septembrie 1944, trupele hitleriste au transportat aproximativ 500 de prizonieri români și sovietici pe care i-au închis într-un lagăr amenajat în curtea fabricii de hîrtie din localitate. La în-

demnul comuniștilor, populația orașului văzînd tratamentul inuman la care erau supuși prizonierii, a contribuit cu donații la aprovizionarea cu alimente a celor închiși. Cu ajutorul unor localnici (Răcz Mihai, Toth Vasile, Mészáros Cazimir) alimentele au fost introduse în secret în lagăr.⁵⁹

În această ambianță propice (starea de spirit antifascistă mereu crescîndă, dezertările din armată și fuga masivă în munți) s-au creat condiții favorabile organizării și activității grupurilor de partizanii, ce acționau în județ și în Maramureș începînd încă din primăvara anului 1944.

Activitatea partizanilor a luat amploare în lunile septembrie, octombrie, și acțiunile lor militare pe lîngă faptul că provocau pierderi mașinii de război fasciste, aveau o însemnătate morală și politică.

Adevărați stăpîni ai munților și pădurilor, partizanii acționau într-o deplină concordanță cu muncitorii și țărani din această parte a țării. Grupurile de partizani ce au acționat în raza comunelor Remeși — Săpînța, Bixad — Certeza, Cean — Cehăluț, Rona de jos, — Vișeu de Sus — Vișeu, Giulești — Săt — Șugatag, Desești, în jurul orașului Baia Mare, pe valea Firizei, în Munții Blidarului în împrejurimile localităților Baia Sprie, Băița, Tg. Lăpuș, Sighet, Satu-Mare, etc.⁶⁰, au desfășurat alături de acțiunile militare o însemnată activitate de lămurire a maselor despre situația desfășurării operațiilor pe front și despre necesitatea de a pune mîna pe arme și a lupta pentru eliberarea de sub jugul fascist. Grupurile au întreprins vaste acțiuni menite să mobilizeze populația împotriva jafului hitlerist, chemînd pe locuitori să saboteze ordinele de chemare ale autorităților fasciste. Toate acestea au contribuit la creșterea rezistenței populației împotriva cotropitorilor fasciști.

Chiar în primele zile ale formării grupurilor de partizani, populația locală le-a sprijinit pe acestea, conlucrînd cu ele în cele mai diverse acțiuni militare: culegerea de informații cu caracter militar, recunoașteri asupra diferitelor căi de comunicații ale trupelor inamice, aruncarea în aer a podurilor de importanță militară, a diferitelor obiective de război, a liniilor de cale ferată, incendierea depozitelor de muniții ale hitleriștilor, etc. Din zi în zi creștea numărul localnicilor care sprijineau efectiv grupele de partizani, alimentîndu-le, aprovizionîndu-le, ascunzîndu-le sau participînd la acțiunile acestora împotriva trupelor hitleriste, unii dîndu-și chiar viața în această luptă eroică.

În noaptea de 22 august între Săpînța și Bixad au fost parașutați 14 partizani, dintre care doi au murit în timpul aterizării, iar trei s-au rănit. Ceilalți, conduși de Dékán István, s-au organizat și au luat imediat legătura cu populația locală românească care i-a ajutat în acțiunile lor militare și politice. Mai mulți români dezertori din armata horthystă s-au înrolat în acest detașament, care lărgindu-și astfel rîndurile a făcut joncțiunea cu trupele eliberatoare la 20 octombrie 1944 la Rodna Veche (județul Bistrița — Năsăud).⁶¹

Un alt detașament care a acționat și pe teritoriul actual al județului Satu Mare este cel condus de Rékai Miklós și parașutat la 21 septembrie la Șugatagul de sus.

Un al treilea grup de partizani a fost parașutat la mijlocul lunii septembrie de două avioane sovietice și a acționat (printre altele) și la Tășnad și în jur, apoi la Marghita, Șimleul Silvaniei, Sărmășag, Bobota, Supurul de jos. Printre alții, din el au făcut parte românii Găneț Nicolae, Munteanu Nicolae, sovieticii Likaciov, Dracasenco, slovacii Bahoș Bobuslav, Moțnoi Mihai, etc.⁶²

În zona comunelor Certeza, Bixad (Țara Oașului) acțiunile partizanilor au fost sprijinite efectiv de tăietorii de lemne, mulți dintre ei fușiși din localitățile învecinate pentru a scăpa de trimiterea la muncă în Germania.

Între 5—15 octombrie locuitorii din Cehal (lângă Tășnad) au identificat în gara Bobota trenuri militare de-ale inamicului, debarcări de trupe. Locuitorii au informat pe partizanii ce acționau în această zonă. Informațiile au fost transmise mai departe și mai apoi aviația sovietică a bombardat debarcările de trupe inamice pe linia Zaláu — Carei. Ca urmare a informațiilor țărănilor locali, aviația sovietică a bombardat aerodromul militar german din Ghenci și a distrus un depozit de muniție aflat pe raza localității Cehăluș.⁶³

Nevoia să părăsească teritoriul României sub loviturile trupelor române și sovietice, fasciștii au comis numeroase fărâdeleși pe teritoriul din nord-vestul țării, împotriva populației civile care sprijinea acțiunile formațiunilor patriotice și ale grupărilor de partizani sau nutrea sentimente antifasciste. În comuna Apa (Satu-Mare) au fost împușcați 12 tineri; lângă satul Moiseni (Negrești) au căzut secerăși de gloanțele călăilor 8 patrioți, iar la Sebișa (lângă Baia Mare) au fost uciși 9 locuitori din diferite sate.⁶⁴

Victoriile obținute în luptele pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei se datoresc atât înaltelor virtuți dovedite de ostași, cât și eforturilor maselor populare, care au susținut frontul prin toate mijloacele, de la asigurarea materială a trupelor până la lupta cu arma în mână împotriva cotropitorilor.

Luptele duse de armata română și sovietică pentru izgonirea trupelor fasciste de pe aceste meleaguri ale patriei noastre, s-au desășurat în luna octombrie 1944. La ele au participat Corpurile 2 și 6 române, din cadrul Armatei a 4-a române, Divizia 3, 9, 11, 18 și 21 Infanterie, 1 cavalerie, 8 cavalerie, care au cooperat strâns cu marile unități sovietice ce acționau în această zonă.⁶⁵

După zile și nopți de lupte continue, trupele române și sovietice au zdrobit ultimele rezistențe inamice de la Satu-Mare și Carei, eliberând la 25 octombrie aceste orașe. A fost eliberată astfel și ultima brazdă din pământul patriei.

La obținerea acestei importante victorii și-a adus contribuția și populația localnică. Animați de dragostea de patrie, de pământul natal și de libertate, muncitorii și țărani, oamenii muncii din județul Satu Mare au atacat în unele locuri subunități hitleriste și horihyste în retragere, au furnizat informații trupelor române și sovietice, au călăuzit unitățile militare ori s-au înscris voluntari în subunitățile luptătoare. În fișa de ofensivă a Armatei 4 române, numeroși locuitori au furnizat prețioase informații militare trupelor noastre. De pildă, în sectorul Diviziei 9 infanterie, locuitorii din comunele Ghenci, unde se afla punctul de comandă al Diviziei, și Sinmiclăuș au informat comandamentul și regimentele noastre asupra forțelor hitleriste cuibărite în fermele de la sud-vest și sud-est de Carei. Tineri din Sinmiclăuș s-au oferit drept călăuze Regimentului 34 infanterie, pentru a conduce pe diumuri ascunse subunitățile românești către Rîtul Târîșelor. Doi săteni din Ghenci au călăuzit subunitățile din Regimentul 40 infanterie spre fabrica de cărămizi de la sud-est de Carei, ajutând astfel înfiltrarea unei companii înapoia rezistențelor inamice de la fabrică.⁶⁶

Sătenii din comunele Supuru, Santău, Pișcolț, Petrești, Tiream, Ghenci, Sinmiclăuș, Sanislău, Ciumești, Berea au ajutat trupele diviziilor 9, 18 vânători de munte și 3 infanterie la transportul muniției, la evacuarea răniților, la repararea șoselelor și podurilor. Ei au dat prețioase informații — arătate în jurnalele de operații ale unităților Diviziei 3 infanterie — care au contribuit la organizarea unor atacuri date prin surprindere asupra trupelor fasciste.

În seara zilei de 23 octombrie 1944, ostașii Regimentului 3 călărași și Divizia 8 cavalerie puitată au ajuns în comuna Mădăras. Țăranii din localitate i-au întâmpinat cu bucurie, informându-i imediat că trupele fasciste au fugit din comună spre „Pădurea Grofului”. Când au aflat această veste, ostașii români au pornit imediat în urmărirea dușmanilor.⁶⁷

În ziua de 25 octombrie 1944, când Divizia 9 infanterie din Corpul 6 Armată Română a primit sarcina de a da bătălia pentru eliberarea orașului Carei, un grup de 3 tineri ce s-au furișat printre liniile nemțești afară din oraș, ajuns în pozițiile românești a furnizat comandamentului român informații prețioase. Ei au „...relatat că în sinul trupelor fasciste se făceau simțite neliniștea și teama, că apărarea inamică se bazează pe blocarea prin puncte de sprijin întărite a principalelor intrări ale orașului”.⁶⁸

În dimineața aceleiași zile, localnicii de la periferia de sud a orașului Carei, au prevenit pe militarii companiilor a 6-a și a 7-a din Regimentul 34 infanterie asupra porțiunilor minate de inamic.

Scurt timp după pătrunderea în orașul Carei a primelor plutoane din companiile 5 și 6 din Regimentul 34 infanterie și companiile 1 și 7 din Regimentul 40 infanterie, mai mulți tineri s-au alăturat plutoanelor și companiilor românești, informând și călăuzind subunitățile spre lo-

curile unde încă se mai găseau ascunși fasciștii, unde erau depozitele lor de armament, echipament, hrană, etc. Prin fapta lor eroică au ușurat mult acțiunea de curățire a orașului, care s-a desfășurat foarte repede.⁶⁹

*

Toate acțiunile și manifestările antifasciste întreprinse în județul Satu-Mare au constituit fără îndoială un ajutor prețios în lupta măreață a maselor populare din nord-vestul țării, de eliberare de sub dominația fascistă.

Comuniștii, factor organizator și conducător al acestor lupte, au știut să mobilizeze cu măiestrie în jurul lor — chiar în timpul terorii hitleristo-horthyste — pe oamenii muncii de diferite naționalități (români, maghiari, etc.), formînd un puternic front comun de luptă împotriva fascismului și a războiului.

Țărănimea, muncitorimea, intelectualitatea, unele pături ale burgheziei naționale locale din această regiune cu vechi tradiții patriotice, s-au încadrat în frontul larg al luptei duse pentru eliberarea întregului teritoriu național.

Pătrunderea spiritului antifascist în rîndurile maselor populare este demonstrată și de faptul că zeci de persoane din județ, ajunse în vînturile războiului în diferite țări ale Europei, au luptat cu arma în mînă înrolate în detașamente de partizani iugoslave, în cele cehoslovace, bielorusse, maghiare, etc.⁷⁰

În luptele duse împotriva fascismului, voluntarii au luptat cu însușețire, mulți dintre ei fiind decorați cu diferite ordine și medalii, române, sovietice, cehoslovace, iugoslave și ale altor țări.⁷¹

Prin faptele lor, atît înainte cît și după victoria insurecției armate pînă la zdrobirea fascismului, oamenii muncii din județul Satu Mare — români, maghiari și de alte naționalități — au contribuit cu însușețire împreună cu întregul nostru popor la lupta pentru dobîndirea adevăratei și deplinei independențe a României.

Gh. I. BODEA
(Cluj)

NOTE

1 Documents on German Foreign Policy, 1918—1945, vol. X., p. 566; vezi și A. Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Wiesbaden, 1954, p. 145, apud. I. Popescu — Puțuri, Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militare-fasciste și agresiunii hitleriste, în: *Din istoria contemporană a României*, Editura științifică, 1965, p. 78.

2 Arhiva Comitetului Județean P.C.R. Maramureș, Dosarul „Contribuția populației din regiunea noastră la sprijinirea eliberării întregului teritoriu al patriei (23 august — 25 octombrie 1944)”, fila 46—47.

3 Arhivele Statului București, fondul Președinția Consiliului de Miniștri, dosarul nr. 522, fila 3, apud. Tr. Bunescu, *Starea de spirit și manifestații de protest ale maselor populare din Brașov și Sibiu împotriva dictaturii de la Viena*, în *Anale* nr. 1/1966, p. 53.

4 idem,

5 *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București 1968, p. 447.

6 *Nord-Vestul*, Timișoara, februarie 1944.

7 *Brazdă Nouă*, Satu Mare, 31 octombrie 1945.

*8 Comparînd inventarul agricol al județului din anul 1940 cu cel din 1945, rezultă următorul tablou:

	1940	1945
— Tractoare	209	113
— Batoze de treerat	240	134
— Mașini de secerat-legat	4	—
— Mașini de secerat-simple	10	—
— Mașini de cosit	9	3
— Mașini de semănat păioase	524	220
— Greble mecanice	106	36
— Batoze de porumb	144	84
— Batoze mecanice	32	12
— Tocătoare de nutreț	506	302
— Trioare	301	180
— Vinturătoare	786	352
— Selectoare	12	—
— Pluguri	27.097	13.450
— Grape	24.714	10.620
— Semănătoare de porumb	3.117	1.060
— Prășitoare	2.424	1.225
— Care pentru boi	10.233	6.240
— Căruțe pentru cai	7.430	2.780

(*Brazdă Nouă*, Satu Mare, 31 octombrie 1945)

9. Csatári Dániel, *Forgó-szélben, Magyar—román viszony, 1940—1945*, (În vîltoare, Relații maghiare—române, 1940—1945) Akadémiai kiadó, Budapest, 1968, p. 149.

- 10 idem,
- 11 ibidem, p. 198.
- 12 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, Dosar cit. fila 46.
- 13 I. Iacoș, N. Condurache, *Acțiuni ale patrioșilor maramureșeni împotriva ocupanților fasciști (1940—1944)*, în *Anale*, nr. 4/1962, p. 76.
- 14 *Szatmármegyei közlöny*, 5 august 1944.
- 15 *Dezbaterile parlamentului maghiar*, ședința 348 din 1 decembrie 1943, p. 449.
- 16 *Democratul*, Carei, 24 septembrie 1946.
- 17 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 132
- 18 idem, p. 133.
- 19 *Buciumul*, Satu Mare, 20 iulie 1947.
- 20 Kohn Hillel, *Activitatea mea în partid între anii 1929—1945*, p. 55, mss.
- 21 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 68.
- 22 Kohn Hillel, op. cit. p. 56.
- 23 Pavel Bojan, *Note din mișcarea muncitorească în perioada anilor 1924—1944*, p. 50, mss.
- 24 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 69.
- 25 I. Iacoș, N. Condurache, op. cit. *Anale*, nr. 4/1962 p. 79..
- 26 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, dos. cit. fila 47.
- 27 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 188.
- 28 idem, p. 189.
- 29 idem, p. 200.
- 30 idem, p. 257.
- 31 idem, p. 260.
- 32 ibidem, p. 263.
- 33 *A magyar forradalmi munkásmozgalom története*, Kossuth könyvkiadó, 1967, vol. 2, p. 247.
- 34 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 283.
- 36 idem, p. 289.
- 37 idem, p. 295.
- 38 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, Dosar citat, fila 48.
- 39 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 330.
- 40 idem, p. 347.
- 41 *Anale*, nr. 4/1962, p. 83.
- 42 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 352.
- 43 *Szabad Elet*, Satu-Mare, anul III, nr. 96, 30 aprilie 1947, p. 6.
44. „*Besztercze — Nászód vármegye hivatalos lapja*“, 15 august 1944 p. 1—2. (Gazeta oficială a județului Bistrița-Năsăud).
- 45 *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.*, nr. 4/1962, p. 86.
- 46 Gheorghe Bodea, „*Din acțiunile populației regiunii Maramureș pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei și zdrobirea fascismului (23 august 1944 — 25 octombrie 1944)*“, în *Acta Musei Napocensis*, nr. III, 1966, p. 354.
- 47 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, Dosar citat, fila 49.
- 48 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, Dosar citat, fila 41.
- 49 Loc. cit. fila 71.
- 50 idem, fila 72.
- 51 ibidem, fila 73.
52. *Analele Institutului de istorie a partidului*, 4/1962, p. 84.
- 53 *Csatári Dániel*, op. cit. p. 419.
- 54 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, Dosar special..., fila 69—70.
- 55 *Analele Institutului de istorie a partidului*, 4/1962, p. 84.
- 56 *Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș*, Dosar cit., fila 73.
- 58 idem, dosar citat, fila 49.
- 59 idem.
- 60 „*Contribuția României la victoria asupra fascismului*“, București, 1965, p. 61.

- 61 Csátári Dániel, op. cit. p. 422.
62 Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Fond 11, dosar 337, p. 21.
63 „România în războiul antihitlerist”, Editura militară, 1966, p. 267.
64 Militarismul german și România, 1963, p. 120.
65 Lt. col. Florian Tucă, În amintirea eroilor, București, 1963, p. 216.
66 Anale, 5/1964, p. 151.
67 Pentru Patrie, București, p. 216.
68 Scînteia, an. XXXIV, 1964, nr. 6416, p. 2.
69 Anale, 5/1964, p. 150.
70 Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș, fond 1, dosar 25, fila 18, 19 și fond 3, dosar 569, p. 128, 130, vezi și Dosar citat, filele 67, 68.
71 Arhiva C.J. P.C.R. Maramureș, fond 3, dosar 379, și fond 1, dosar 25, fila 18.

SCHIMBĂRILE CURSULUI SOMEȘULUI ȘI AL CRAȘNEI ÎN PERIOADA PLEISTOCENULUI SUPERIOR ȘI A HOLOCENULUI

În partea de nord-vest a patriei noastre între cîmpia nisipoasă a Nirului, Cîmpia Careiului, colinele Sălajului, ramura vestică a M. Făgetului și străjuit de coroana vulcanică a Munților Oaș — Gutii se află zona joasă a cîmpiilor Someș — Crasna — Ier.

Studiul geomorfologic și paleohidrografic a părții nordice a Cîmpiei Tisei s-a dezvoltat abia în ultimul deceniu.

Cu schimbările de albie ale Someșului s-a ocupat încă la începutul secolului profesorul Cholnoky I. După mărimea meandrelor împotmolite aflate pe cîmpia Someșului și a Ierului a ajuns la concluzia că Someșul cîndva curgea spre valea Ierului. Aceste concepții au fost preluate și dezvoltate în jurul anilor 1940 de Sűmeghy I.¹ Tot pentru sprijinirea acestor concepții s-a străduit și Fodor Ferenc, utilizînd ca metodă de bază măsurarea mărimii curburilor și a lățimii meandrelor. Între anii 1950—1955 A. Bogdan aduce contribuții valoroase în problema Eru-lui². Cu probleme paleohidrografice și geomorfologice, care se referau la Cîmpia Careiilor și Ierului ne-am ocupat și noi în lucrarea noastră publicată în 1960.³

Cu excepția problemelor de detaliu o lucrare amplă hidrogeologică n-a fost întocmită despre acest teritoriu. De aceea am căutat să sintetizez într-o lucrare studiile actuale hidrogeologice și paleohidrografice.

La documentația părții paleohidrografice am efectuat noi măsurători asupra pietrișurilor după metoda Szadecky — Kardos, iar pentru studiul genetice sedimentelor nisipoase am aplicat pentru prima dată în această regiune analiza mineralelor grele și metoda lui Krigowsky de stabilire a gradului de rulare a granulelor de cvart.

Analizele polinice efectuate de A. Bogdan Diaconeasa și subsemnatul în zona sudică a văii Ierului am încercat să le extind și asupra zonei nordice, cu scopul stabilirii cursurilor dezorganizate și a albiilor de odinioară a Someșului și a Crașnei.

Din cauza posibilităților de studiu limitat pe teren în prezenta lucrare nu m-am putut ocupa și de părțile nordice ale Cîmpiei Someșului ci numai cu zonele aflate în sudul Someșului.

Considerațiuni geologice. Regiunea studiată prezintă caracteristici unitare atât din punct de vedere geomorfologic cât și din punct de vedere geologic. Ca urmare, regiunea prezintă o unitate și a caracteristicilor hidrogeologice. De aceea nu este necesar ca în prezentarea noastră să ne ocupăm de fiecare unitate geomorfologică în parte. Aceasta afirmație este justificată și de faptul că întreaga parte nordică a cîmpiei Tisei a fost un mare con de dejecție, care abia ulterior în erele geologice mai recente s-a compartimentat în unitățile morfologice actuale. Alta este situația cu sectorul cîmpiilor subcolinare ale Ardudului — Tășnad — Sălacea — Săcuieni —, situate în partea de est, sud-est a regiunii, care se deosebește nu numai din punct de vedere a reliefului de cîmpiile joase aluvionare, ci și din punct de vedere tectonic; întrucît falia tectonică situată în partea vestică a munților Meseșului și Făgetului aproape corespunde cu linia de contact a zonelor colinare cu cîmpia.

La alcătuirea geologică a acestei regiuni iau parte depozite cretacice, paleogene, miocene, panoniene, și cuaternare, depuse peste un fundament cristalin paleozoic fragmentat.

Metodele de cercetare utilizate și rezultatul acestora în studiul schimbării albiilor a Someșului și a Crasnei.

Formele de relief, terasele ce pot fi observate în zona cercetată, toate vin să sprijine în mod logic ideea că Someșul cîndva se îndrepta în direcția sud-vest. Totuși unii cercetători sînt de părere că Valea Ierului a fost agestrul Crasnei în perioada mai umedă. Dezorientarea a apărut în urma faptului că în afară de lățimea albiei nu existau alte dovezi concludente în privința curgerii Someșului prin Valea Ierului.

Pentru elucidarea problemei am căutat să obțin diferite dovezi experimentale. Pe lîngă studiul meandrelor am efectuat analize petrografice și mineralografice din depozitele actuale ale Someșului și a Crasnei precum și din carierele de nisip și pietriș ce aparțin zonelor acestor rîuri.

Pe baza acestor analize am ajuns la concluzia că sedimentele transportate de cele două rîuri au o compoziție aproape identică. La început a apărut curios faptul că și în sedimentele Crasnei găsim riolit de tip Vlădeasa ce poate fi găsit și în sedimentele Someșului. Acest lucru însă sprijină ideea lui M. Paucă⁴ conform căreia vechea Crasna înainte de regresiunea Crișului-Repede se afla în legătură cu Valea Drăganului. Totuși între analizele petrografice există o dovadă în ceea ce privește ramificația spre sud a vechiului Someș. În cariera de pietriș de calitate inferioară, aflată lîngă șoseaua Rătești — Beltiug se găsește o cantitate apreciabilă de andezit. Prezența andezitului în această parte a conului de dejecție denotă o creștere considerabilă a activității erozive a rîului

într-o ultimă fază umedă. Andezitul se fragmentează repede și în apele curgătoare lente se descompune pe distanțe relativ mici. În valea actuală a Someșului lângă Satu Mare în depuneri nisipoase se găsesc numai urme de andezit. Tocmai pentru aceasta cariera de pietriș de la Rătești — Beltiug poate fi considerată făcînd parte dintr-o zonă marginală a conului de dejecție a Someșului.

Nici analizéle mineralelor grele n-au dat rezultat precis în privința separării sedimentelor conului de dejecție. Acest lucru este și firesc pentru că amîndouă rîurile transportau aluviunea unor formațiuni geologice asemănătoare. Crasna de azi transportă sedimente pliocene depuse în bazinul Șimleul Silvaniei în direcția cîmpiei.

În probele provenite din Someș la Satu Mare și din Crasna la Moftinu Mare predomină deopotrivă caracterul magmatic, cu conținut de 18—20% hipersten și cu 8—9 procente piroxen monoclin — aughit.

În partea vestică și sudică a regiunii nisipul aluvionar se amestecă cu nisip de origine eoliană în așa fel încît separarea și stabilirea originilor necesită o altă metodă. Pentru aceasta considerăm cea mai corespunzătoare metoda geomorfologului polonez Krigowsky. Nu numai cu ochiul liber dar chiar și cu lupa este foarte greu de deosebit calitatea nisipurilor. Considerăm că metoda aceasta bazată pe gravitație dă rezultate mai precise decît metoda granulometrică.

Probele luate din terasele de pe partea dreaptă a Ierului, dovedesc prezența depozitelor Someșului vechi. Interdependența s-a putut observa chiar și acolo unde depozitele aluvionare s-au amestecat cu nisipurile eoliene. (cariera de nisip de pe șoseaua Ghenciului.) Valorile gradului de rulare sînt inferioare probelor luate din albia Someșului actual, dar acest lucru este firesc pentru că depozitele teraselor provin din perioada de sedimentare a văii. Însă probele de nisip provenite din meandrele împotmolite din Valea Ierului, de exemplu la Tiream, au gradul de rulare asemănător cu nisipurile din Someșul de azi.

În urma comparării rezultatelor analizelor chimice a depozitelor acvifere cuaternare, a analizelor petrografice, a gradului de rulare a pietrișurilor și a nisipurilor; putem să afirmăm cu certitudine că vechiul Someș își avea cursul în actuala vale a Ierului în direcția sud-vest spre zona de subsidență a Crișurilor. În urma activității concomitente a Someșului și a Crasnei au luat naștere terasele aluvio-proluviale și uriașele meandre ce pot fi observate și astăzi peste tot pe cîmpia Ierului.

Schimbările cursului Someșului și al Crasnei. Schimbările cursului Someșului și al Crasnei în perioada pleistocenului superior și a holocenului au legături strînse cu scufundările zonei nordice a Cîmpiei Tisei (Bodrogköz și C. Someșului). Scufundarea părții nordice a Cîmpiei Someșului se extinde și înspre sud, favorizînd formarea bazinului depresionar al Cîmpiei Ecedului. Mișcările tectonice din holocenul inferior își schimbă și aspectul rețelei hidrografice din cîmpia Ier-Crasna. Începînd cu holocenul inferior, funcția de albie principală a văii Ierului încetează, drept urmare a mișcării neotectonice de la începutul acestei

perioade care, pe de o parte aduc valea Ierului într-o stare suspendată față de cîmpia someșeană, iar pe de alta, prin formarea zonelor de subsidență, mai sus amintită, au deschis noul drum al Tisei și al Someșului spre nord.

Albiile părăsite ale Someșului și ale Crasnei pot fi urmărite și astăzi în unele locuri, transformînd zona cîmpiilor Someș-Crasna-Ier în terenuri mlăștinoase neproductive. Aceste albiile părăsite în cele mai multe cazuri, sînt acoperite de aluviuni recente și legătura între ele nu se mai poate stabili. Datortia fazelor umide și aride nici albiile de odinioară a Someșului și a Crasnei nu se pot decide.

Cu ajutorul metodei Krigowsky, amintită în capitolul anterior, am încercat să separ materialul conului de dejecție și pe baza acestor rezultate să clasific schimbarea albiilor. La fel am încercat să extind cercetările și la efectuarea de noi analize polinice în zona conului de dejecție, cu scopul stabilirii timpului geologic a cursurilor dezorganizate. Probele au fost luate din 5 locuri. Forajul efectuat în apropierea localității Eriu-Sîncrai este cel mai bogat în ceea ce privește proporția procentajului de polen. Adîncimea profilului este de 410 cm. Straturile superioare sînt formate din argilă de culoare galbenă și vînată, iar orizonturile inferioare între 360—410 cm, s-au format din sedimente bogate în resturi organice de culoare vînată cu benzi galbene.

Spectrul polinic pentru analize a fost preparat din aceste orizonturi inferioare. În spectrul polinic vegetația acvatică este reprezentată prin *Alisma plantago*. Vegetația arborescentă este dominată de unele specii de *Pinus* (70—80%) dar nu lipsesc nici speciile de *Betula* într-un procentaj de (10—17%), iar procentajul speciilor de *Picea*, *Alnus*, *Ulmus*, *Corylus*, *Abies*, *Fagus* și *Tilia* este mai redus.

Rezultatul N.A.P. în aceste orizonturi variază între 20—40%. Este pronunțată prezența elementelor de stepă ca: Graminee, Chenopodiacee și unele specii de *Artemisia*.

Încercînd să comparăm rezultatul cercetărilor noastre cu analizele de polen făcute de acad. Pop Emil⁵ la Berveni și de Bogdan-Diaconeasa la Cheșereu se constată o mare asemănare. Asociațiile de plante dovedesc o perioadă rece-aridă. Procesul de împotmolire a avut loc probabil în primul interstadial al Würmului. Acest lucru e posibil pentru că sub straturile de sedimente nămolose se găsește un strat de pietriș aluvionar gros de 6—7 m. Acest strat de pietriș corespunde nivelului terasei II.b. Terasă identificată și în partea dreaptă a văii Ierului.

Rezultatele aprecierilor polenanalitice făcute la Eriu-Sîncrai sînt favorabile și de aceea pentru că dintre cele 3—4 albiile vechi ale Someșului, care s-au divergat înspre valea Ierului, a fost determinată una cu poziție intermediară.

Într-o albie presupusă someșeană, între comunele Ghenci și Tiream, am plasat a doua sondă la adîncimea de 400—420 cm. Am recoltat material necesar și la confluența presupusă Someș — Crasna de lîngă

locul numit „Insula Cetățuie“, la vest de comuna Căuaș de la adâncimea 360 cm, și de la 240 cm dintr-o albie părăsită a Crasnei de lângă comuna Căuaș. Cu toate insistențele noastre rezultatele acestor analize sînt așa de confuze încît nu se poate forma o concluzie finală. În profilele efectuate sînt prea multe orizonturi sterile. Aceasta ne indică că albiile cercetate în repetate rînduri s-au uscat complet și în felul acesta au devenit neprielnice pentru conservarea materialului polinic, probabil cu ocazia inundațiilor albiile într-un timp relativ scurt s-au colmatat și în locul lor s-au format noi albiile în alte direcții. Înmlăștinirea albiilor este un proces și al zilelor noastre, deși apă vie nu ajunge pe cîmpia Ierului numai în timpul marilor viituri. Douăzeci de ani a fost suficient pentru împotmolirea totală a unui șanț adînc de 3 m lângă comuna Tiream. Astfel greu se poate stabili dintre meandrele existente care dintre ele au conservat material polinic utilizabil. Numai materialul recoltat de lângă Căuaș, profil adînc de 240 cm, conține parțial polen în cantități suficiente pentru analize. Și în acest profil sînt orizonturi sterile, ce îngreunează stabilirea datelor cronologice, totuși orizonturile între 200—160 cm ne indică prezența amestecată a polenului de stejar, ulm, frasin, salcie și tei într-un procent de 35%. Procentajul de N.A.P. (necopaci) este prezentat de cca. 20%. Tot în aceste orizonturi apar granule de polen cu dimensiuni mari, caracteristic gramineelor cultivate. De asemenea la 200 cm, apar fragmente de cioburi de olărie arsă, dovadă a evenimentelor istorice. Aceste argumente dovedesc concepția noastră că rîul Crasna și în timpuri istorice curgea în direcția văii Ierului.

Pe baza analizelor mai precise și pe baza spectrului de polen amestecat, credem că orizonturile de 400 cm ale sondajelor s-au format acum 14—12.000 ani, în faza pinetelor aride. Dacă comparăm aceste rezultate analitice cu rezultatele obținute în zona mijlocie și sudică a văii Ierului și a analizelor mlaștinilor cîmpiei piemontane a Nirului (E. Pop, Bogdan-Diaconeasa, Borsy, Benedek-M, Komlodi) pare documentată concepția, pe baza căreia Someșul deja în faza primară a pinului, sau eventual în mijlocul acestei faze a părăsit definitiv Valea Ierului. Acesta o dovedește și lipsa terasei holocene din Valea Ierului.

Problema teraselor am analizat-o într-un studiu anterior de aceea în prezenta lucrare n-am intenția să intru în detalii. În lipsa fosilelor determinarea teraselor aluvio-proluviale din zona localității Arduș — Rătești, am încercat să efectuez pe baza analizelor polinice de la Eriu Sîncrai. Pe baza acestei analize și pe baza clasificării teraselor din zona văii Ierului și aceste terase le-am încadrat în pleistocenul superior.

Pentru justificarea albiilor părăsite ale Someșului și a Crasnei am încercat să folosim analiza de rulare a pietrișurilor, a granulelor de nisip și studierea dimensiunii meandrelor existente. Pe baza acestor rezultate comparative am întocmit harta anexată (fig. 1). Pe hartă am trasat direcția aproximativă a albiilor de odinioară, legîndu-se cu o linie continuă meandrele cu aceeași direcție, lățime și dimensiunea curbelor lor.

Considerăm albia cea mai veche aceea care pe hartă a fost indicată în direcția comunelor Cărășău, Ardud, Cig, Sudurău.

Scufundarea mai accentuată a părții nordice a cîmpiei Tisei mărește căderea apelor Crasnei, de aceea formarea teraselor devine tot mai puternică, la fel și colmatarea conului de dejecție. Pe suprafața conului de dejecție, Crasna își schimbă direcția în repetate rînduri. De aceea se găsesc albiile părăsite și sedimente ale Crasnei și în zona comunelor Beltiug — Acîș și Cig.

Dezvoltarea pronunțată a conului de dejecție și mișcările neotectonice influențează și devierea cursului Someșului înspre nord. În așa fel se formează albia a II-a care pe hartă a fost indicată în direcția comunelor Cărășău — Mădăras — Craidorolț — Căuș — Hotoan. Pe baza analizelor polinice efectuate în zona și direcția acestor albi, existența lor de odinioară se încadrează în perioada Würmului II.

Rămășița albiei a III-a se poate urmări foarte bine în direcția comunelor Cărășău — Lipău — Amați — Sătmărel. La Sătmărel albia se împotmolește sub o cuvertură de aluviuni recente și reapare din nou în linia comunelor Ghenci — Tiream. Probabil albia aceasta a fost ultimul culoar de scurgere a apelor Someșului înspre Valea Ierului. Din cauza scufundării pronunțate a părții nordice, albia aceasta primește tot mai puțină apă și cu timpul se împotmolește complet. Acest proces s-a petrecut încă de la începutul holocenului.

Comparația rezultatelor analizelor polinice se poate folosi doar într-o măsură limitată fiindcă rezultatul probelor meandrelor învecinate nu coincid. Aceasta în multe cazuri este explicabil. Crasna în timp de mai multe milenii a pătruns în albia părăsită a Someșului, a încrețit-o, îngreunînd astfel recunoașterea lor. De pe hărțile hidrografice vechi se poate constata că direcția nord-sud a vechilor albi ale Crasnei se schimbă brusc spre vest. Cursul lor pătrunde în fosta albie a Someșului și urmărește km întregi aceste albi părăsite abătîndu-se din nou în direcția nord-vest după înclinarea pantei (fig. 1).

Formarea zonei de subsidență a cîmpiei Ecedului a generat o nouă schimbare a albiilor Someșului și a Crasnei. Valea Ierului, canalul de scurgere de odinioară a apelor Someșului și a Crasnei, a rămas suspendat și s-a înmlăștinit în întregime. În faza de fag cu formarea mlaștinilor Ecedului (Emil Pop) și a mlaștinilor Ierului încetează formarea rețelei hidrografice naturale în zona cîmpiilor studiate. Ceea ce urmează va avea loc în perioadele istorice.

Despre unele schimbări de meandre avem cunoștințe pe baza descoperirilor arheologice. Ca dovadă a schimbării cursului Someșului avem și documente scrise. Cele două rîuri nu și-au terminat nici pînă în prezent activitatea. Această schimbare însă în zilele noastre societatea o dirijează și o pune în slujba sa.

Regiunea studiată așezată în condițiuni prielnice de sol și climă este confruntată de problema combaterii inundațiilor, care cauzează

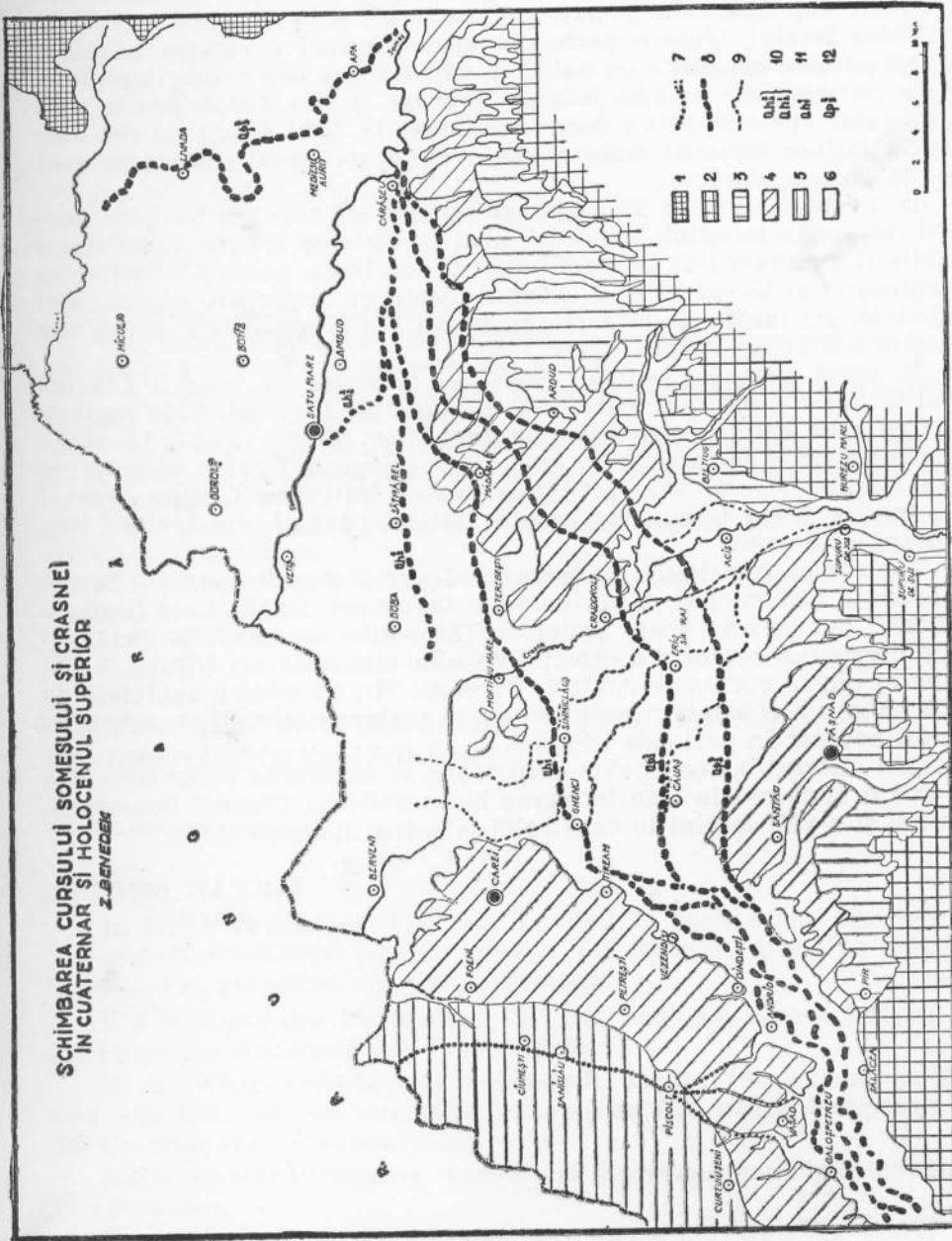

Fig. 1. 1. Zona munților. 2. Cîmpii piemontane. 3. Cîmpii subcolinare. 4. Cîmpii aluvio-proluviale acoperite cu depozite loessoide. 5. Cîmpii acoperite cu dune. 6. Cîmpii aluviale. 7. Cursul presupus al Tisei. 8. Schimbările cursului Someșului. 9. Schimbările cursului Crasnei. 10. Holocen superior, 11. Holocen inferior, 12. Cuaternar.

însemnate pagube agriculturii. Efectele revărsărilor sînt resimțite atît în cîmpia cuprinsă între Someș și Crasna, cît și în regiunea străbătută de Valea Ierului, unde o parte din apele Crasnei revărsate, năvălesc în depresiunile acoperite cu bălți ale văii Ierului. Din cauza lipsei unei rețele de desecare a văii Ierului, precum și din cauza pantei mici a terenului apele se scurg foarte anevoios. În felul acesta au dat naștere la întinse terenuri mlăștinoase a căror suprafețe pînă în prezent au rămas neproductive.

În trecutul apropiat 50.000 ha. de pămînt era neproductiv, fiind acoperit de aceste mlaștini. În vastul plan în vederea măririi suprafețelor arabile și a obținerii de producții mari și constante, potrivit Directivelor Congresului al IX-lea al PCR, privind planul de dezvoltare a economiei naționale, s-a inclus și studierea amănunțită a sistematizării apelor din sectorul nordic al Cîmpiei Tisei.

În urma desecării acestor mlaștini, în partea de nord a Cîmpiei Tisei ia naștere cea mai mare zonă de terenuri irigabile, fiind posibilă irigarea a 10.000 ha, între valea Crasnei și localitatea Diosig. Lucrările de ameliorare s-au început în anul 1968. Principalul canal colector va avea lungime de 60 km și va traversa în întregime Cîmpia Crasnei și a Ierului. După terminarea acestor lucrări canalul principal va lega Someșul cu Barcăul.

Topirile și inundațiile de primăvară vor fi amortizate de 4 bazine de retenție mai mici și de un colector mai mare. Două dintre bazinele mai mici vor colecta apele colinelor Tășnadului iar celelalte două vor regla divagarea apelor din direcția zonelor nisipoase ale Nirului. Lacul de baraj dintre comunele Andrid, Dindești, Pir, va avea o suprafață de 1.200 ha, și va acumula o cantitate de 17 milioane m³ de apă, asigurînd debitul necesar în perioada irigației.

Prin sistematizarea apelor curgătoare și desecarea mlaștinilor, s-a început o nouă eră în transformarea hidrografică a Cîmpiei Someșului, Crasnei și a văii Ierului în care rolul principal îl ocupă omul.

ZOLTAN BENEDEK
(Carei)

NOTE

- 1 Sümeghy József, *Tiszántúl*, 1944.
- 2 A. Bogdan, *Contribuții fizico-geografice și economico-geografice asupra câmpiei Ecedei*, în *Probleme de geografie*, vol. V, 1957.
- A. Bogdan-Diaconeasa, *Contribuții la studiul paleohidrografic a Someșului*, în *Probleme de geografie*, vol. X, 1963.
- A. Bogdan-B. Diaconeasa, *Problema Erului în lumina analizelor de polen*. (mss)
- 3 Benedek Zoltán, *Geomorfologiai tanulmányok az Ermelléken és Carei — Nagykároly vidékén*, în *Földrajzi Közlemények*, 1960, nr. 2.
- 4 M. Paucă, *Cercetări geologice în bazinele neogene din N. V. Ardealului*, D.G.S.C.G., XXXVII 1953.
- 5 Emil Pop, *Mlaștinile de turbă din R.P.R.*, Ed. Acad. R.P.R. 1959.

DIE FLUSSRICHTUNG DER SAMOSCH UND KRASNA IM OBERPLEISTOZÄN UND HOLOZÄN

(Zusammenfassung)

In Nord-Westlichen Teil des Landes, in Pleistozäns bildeten die Theiss-Samosch-Krasna einen grossen Schuttkegel. Die Tektonischen Bewegungen zerteilten diessen Schuttkegel.

Die Senkung des Nordlichen Teil der heutigen Samoschebene hat als Folge die Änderung der Wasserlaufe.

In der Würm-Periode verlies Samosch, das Ier Tal, welches inforhin sein Abflusskanal war. (Die geologische Ära wurde festgestellt auf das Resultat der Pollenanalysen). —

Nach unserer Forschung, verlief die Änderung der Flussrichtungen in 3 Perioden. —

Das älteste Flussbett rechnen wir dasjenige welches durch die Ortschaften Cărășău — Ardud — Cig — Sudurău führt. Bei Forschun-

gen der Meanderfragmente zwischen Cărășău — Mădăras — Craido-
roț — Căuaș — Hotoan haben das Alter Würm II. gefunden. —

Das letzte Flussbett der Samosch kann man in den Meanderfrag-
menten aus der Richtung Lipău — Amaț — Sătmărel — Ghenci — Ti-
ream feststellen. —

Mit der Änderung der Flussrichtung der Samosch änderte sich auch
die Flussrichtung Krasna, welche früher die Flussrichtung zum Ier Tal
hatte.

AȘEZAREA PALEOLITICĂ DE LA TURULUNG ȘI LOCUL EI ÎN PALEOLITICUL DIN N-V.-ul ROMÂNIEI

Prin cercetările de la Bicsad și Boinești, întreprinse de Institutul de arheologie al Academiei R. S. România în colaborare cu Muzeul din Baia Mare în 1957, s-a început studierea paleoliticului din nord-vestul României, regiune care n-a constituit niciodată obiectul unui studiu aprofundat în ceea ce privește viața și activitatea oamenilor din epoca pietrei cioplite¹.

Este adevărat că Roska Marton, în timpul cercetărilor sale asupra paleoliticului din Ardeal, a semnalat existența unor unelte de piatră cioplită în depozitele de opal de la Bicsad², piese pe care le-a strâns cu grijă dar asupra vârstei cărora s-a revenit în repetate rânduri³.

În 1960, s-au reluat cercetările de la Boinești și de atunci s-au descoperit alte noi așezări paleolitice în cuprinsul Țării Oașului și în împrejurimi.

În 1966, după încheierea săpăturilor de la Călinești, un colectiv format din semnatarii rîndurilor de față și Tiberiu Bader a organizat cercetări de suprafață și sondaje pe Dealul Pustiu în raza comunei Turulung, unde, încă din 1958, prof. Ilés Ștefan din localitate, descoperise câteva unelte cioplite din obsidiană și silex, fapt ce a fost adus la cunoștința Muzeului din Satu Mare.

Dealul Pustiu (Pusztahegy), un piemont a cărui altitudine este de circa 400 m, se află în zona de contact a Depresiunii Oaș cu Cîmpia Someșului, prin poarta Talnei și a Turului. Ca și numeroasele piemonturi din interiorul Depresiunii Oaș, Dealul Pustiu are pantele neregulate, rezultat al degradărilor de teren produse în timp, prezentînd pe alocuri versante abrupte, după cum și pante mai line, toate acoperite de păduri pînă în zilele noastre.

Sus pe culme, în poiana de pe capătul nordic al dealului, la suprafața solului, s-au descoperit mai multe piese paleolitice scoase prin săpături, în timpul desfunderii pămîntului în vederea împăduririi, cît și în urma eroziunii naturale.

De-a lungul poienii, care prezintă o ușoară adîncitură spre mijloc, s-au deschis mai multe sondaje spre a identifica poziția stratigrafică a urmelor de locuire și centrul așezării paleolitice.

Fiind vorba de culmea unui deal înalt, a cărei suprafață este intens degradată, stabilirea poziției stratigrafice a descoperirilor arheologice rămîne o problemă dificilă. Așa cum se prezintă situația în prezent, stratul superior are o alcătuire granulometrică luto-prăfoasă, de culoare închisă, acesta suprapunînd un strat gălbui mai argilos. Ambele straturi sînt relativ subțiri, fiecare dintre ele nedepășind grosimea de 0,25—0,30 m. La circa 0,45—0,50 m adîncime, culoarea solului devine mai roșcată, în componența acestui strat intră însă mult pietriș provenit din dezagregarea rocii de bază, fapt care n-a permis adîncirea săpăturilor.

În urma lucrărilor pentru împădurirea poienei și sub influența precipitațiilor sezoniere, eroziunea a devenit tot mai activă, ducînd la distrugerea aproape totală a așezării paleolitice. Prin săpăturile arheologice întreprinse în 1966 și 1967 s-au recuperat ceva materiale necesare stabilirii ariei culturale din care face parte și vîrsta primei descoperiri paleolitice din preajma Satului Mare.

Urmele stratului de cultură se găsesc în partea superioară a depunerilor gălbui și partea inferioară a stratului luto-prăfos de culoare deschisă, între circa 0,15—0,40 m adîncime.

Colecția de materiale litice recuperate din această așezare constă din 148 piese, care cuprinde următoarele categorii de unelte: lame simple, lame retușate, gratoare, burine, o lamă detinculată, străpungătoare, după cum și un important număr de așchii de cioplire.

Înainte de a trece la prezentarea fiecărei categorii de unelte menționăm faptul că, materia primă folosită este aceea în general cunoscută în așezările paleolitice din Oaș: opalul în primul rînd, obsidiana și gresia de profund.

Nucleele sînt variate ca tipuri și dimensiuni; unele exemplare au un plan de lovire larg, format dintr-o suprafață plană și vîrfurile ascuțite (pl. I./17—18), piese întîlnite în special în așezările gravetiene din Oaș; la Boinești, Remetea și Călinești. Nu lipsesc nici nucleele cu două planuri de lovire special amenajate, desprinderile de lame și așchii, făcîndu-se din ambele capete. Dimensional nucleele sînt cuprinse între 2,5—6 cm înălțime, ele determinînd caracterul microlitic preponderent al întregului inventar.

Gratoarele, în număr de 11 exemplare, sînt cioplite pe așchii scurte și pe lame. Gratoarele pe așchii au partea activă largă, între care, două au forma ușor convexă, altul oblică spre dreapta. (pl. II./8, 9, 10) Un gratoar cu partea activă mică a fost realizat pe o lamă îngustă cu marginile simple. Alte două exemplare au fost cioplite pe lame a căror lățime este de 2 și respectiv 1,8 cm, cu ambele laturi retușate în toată lungimea lor. Două gratoare cioplite pe așchii triunghiulare în secțiune au lățimea de 2 cm și înălțimea părții active de 0,8 cm și respectiv de 1 cm (pl. I./13—14).

Ambele piese au laturile lungi retușate, acestea ca și vîrfurile nucleelor fiind puternic știrbite în urma folosirii intense. Pe colțul unei așchii masive, s-a format un gratoar cu partea activă teșită, oblică spre

stînga. La capătul de jos gratoarul prezintă două scobituri, una dintre ele fiind puternic știrbită prin uzură.

Un număr important de lame cu dimensiuni medii și microlitice, înguste, au ambele laturi retușate (pl. I/1—4; 6—8, 10). Dintre acestea menționăm o lamă așchiară scurtă, cu dimensiunile de $4,5 \times 2,6$ cm, retușată oblic, în trepte, atît în vîrf cît și pe ambele laturi în toată lungimea lor; două lame mici, în stare fragmentară, cu maximum de lățime de 1,3 cm și laturile retușate mărunț, semiabrupt. Una dintre ele are pe latura stîngă mai multe adîncituri mărunte, despărțite de proeminențe inegale care-i dau aspectul de lamă denticulată neregulat.

Un alt exemplar, cioplit din obsidiană neagră, are vîrful spart în vechime. Maximum de lățime al piesei este de 1,5 cm, iar laturile ei sînt retușate în toată lungimea lor, parțial mărunț, semiabrupt, parțial abrupt. Un fragment de lamă dintr-un silex cu o structură fină, de culoare brună roșcată, este trunchiat oblic spre dreapta. Trunchierea este formată prin retușe abrupte dorso-ventrale, pe o porțiune pînă la nervura centrală, iar cealaltă porțiune, ventro-dorsal.

Din colecție mai face parte un mic străpungător, din păcate vîrful piesei a fost spart încă în vechime. Piesa a fost cioplită pe o așchie lungă de 3 cm, cu o latură mai groasă și abruptă, formată astfel prin desprinderea de la nucleu, cealaltă latură fiind retușată mărunț, semiabrupt. În partea de vîrf a piesei, pe ambele colțuri sînt dispuse egal două scobituri formate prin retușe, partea de mijloc prezentînd o mică proeminență, care se prelungea sub forma unui străpungător (pl. III/2).

Două burine, între care unul dublu, realizat pe cele două colțuri ale unei lame frînte și altul de asemenea de colț (pl. II/7), pe o lamă microlitică fragmentară (pl. I/10), vin să completeze gama de unelte ce caracterizează ultima cultură paleolitică, gravetianul, din nord-vestul României.

În întregul său, complexul de materiale obținute în urma săpăturilor din așezarea de pe Dealul Pustiu, prezintă piese evident microlitizate.

Ca materie primă, poziție stratigrafică și componența inventarului litic, așezarea de la Turulung se apropie de cele din Depresiunea Oaș, cum sînt: Remetea-Șomoș II, Călinești I, III și IV. Toate aceste puncte au fost cercetate prin săpături, locurile lor fiind pe dealuri mai joase, urmele de locuire au fost parțial sau total distruse prin lucrările agricole. S-au putut recupera totuși importante colecții, care constau din nuclee, lame simple, lame retușate oblic, gratoare pe lame sau pe așchii scurte, lame și vîrfuri microlitice retușate abrupt, puține burine și străpungătoare, toate mergînd pînă la identitate cu cele de la Turulung⁵.

Condițiile descoperirii urmelor gravetiene din nord-vestul României nu ne permit o încadrare geocronologică precisă. Remarcăm însă faptul că, așezări ca cele de la Călinești I și III, Boinesti și Remetea, suprapun straturi de cultură mai vechi, de vîrstă aurignaciană mijlocie. În plus, inventarul așezărilor gravetiene de aici ca și din restul țării

de altfel, are un fond comun cu aurignacianul pe care îl suprapune. În proporții care diferă de la un punct la altul, fondului aurignacian obișnuit, în gravetian i se adaugă un inventar microlizat, exprimat prin nuclee prismatice și piramidale, gratoare mărunte pe așchii scurte și lame, vîrfuri și lame retușate abrupt, acestea din urmă constituind principala noutate a ultimei culturi din paleoliticul superior de la noi, precum și puține burine, străpungătoare și lame denticulare.

În pofida situației stratigrafice atît de precare a așezărilor grave-tiene din această parte a României și a lipsei resturilor faunistice de orice fel, la o analiză detaliată a descoperirilor, putem observa unele diferențieri în inventarul lor, fapt ce exprimă o gradare în timp a lor. Astfel, la Călinești I și Turulung, unde retușarea abruptă a uneltelor este mai puțin reprezentată și gratoarele de diverse tipuri specifice și aurignacianului sînt mai numeroase, putem vorbi de un gravetian într-o fază incipientă. La Remetea-Șomoș I și Șomoș II, unde tipuri de unelte ca: lamele denticulate, cele trunchiate, vîrfurile și lamele microlitice retușate abrupt sînt mai bine reprezentate și obsidiana este în proporții mai ridicate, distingem faze mai avansate în evoluția acestei culturi.

Prin fondul principal de unelte și tehnica lor de cioplire, atît așezarea de la Turulung, cît și cele din Oaș în general sînt asemănătoare celor de aceeași vîrstă, descoperite în nord-estul României, fiind vorba de aceeași cultură (în principal cele de pe Prut și Bistrița)⁶. Și totuși, unele deosebiri între cele două zone nu sînt greu de sesizat, la baza diferențierii stînd în primul rînd materia primă din care s-au cioplit uneltele.

În timp ce în regiunea răsăriteană, fondul principal de unelte este cioplit din silex cretacic, în regiunea de nord-vest uneltele sînt cioplite din roci vulcanice, între care și obsidiană pură, roci ce lipsesc cu desăvîrșire din complexele estice. În vest însă, în complexul de la Călinești I, întîlnim izolat cîteva exemplare de silex cretacic albastru, faptul putînd fi pus pe seama unei legături sau pătrunderi a grupului de vînători din această stațiune, din părțile răsăritene. La Turulung însă, utilajul litic în întregul lui este cioplit din roci vulcanice specifice zonei din care face parte și prin aceasta, ca și prin poziția sa de înălțime și tipologia uneltelor, această așezare, alături de celelalte din Bazinul Oaș, se aseamănă, mergînd chiar pînă la identitate cu cele din Slovacia orientală⁷ și nord-estul Ungariei⁸, prezentînd unele elemente comune și cu unele stațiuni din Ucraina subcarpatică⁹.

Privite în general, așezările grave-tiene de care am amintit mai sus, sînt răspîndite în spațiul depresionar din curbura interioară a Carpaților Răsăriteni și ocupă în mod precumpănitor coamele unor dealuri de la poalele munților, așezarea de la Turulung avînd o poziție de legătură între Slovacia Orientală și Bazinul Oaș.

MARIA BITIRI (București) și AUREL SOCOLAN (Baia-Mare)

NOTE

- 1 C. S. Nicolăescu-Plopșor și Elena Covács, *Cercetările paleolitice în regiunea Baia Mare*, în *Materiale* VI, 1959, p. 33—42.
- 2 Roska Marton, *Paleoliticul Ardealului*, în *Anuarul Inst. Geologic al României*, XIV, 1929, p. 116; idem, în *Erdély régészeti repertórium*, I, Cluj, 1942, p. 42.
- 3 Etienne Patte, *Souvenirs de voyage en Roumanie — notes de préhistoire*, în *Bul. de la Soc. Préhist. Française*, tome XXXI, nr. 9, 1934, p. 372.
- 4 Maria Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Boinești*, în *SCIV*, 15, 2, 1964, p. 167—186; Maria Bitiri și Aurel Socolan, *Cercetări paleolitice în Țara Oașului, Baia-Mare*, 1966.
- 5 Maria Bitiri, *Cîteva observații cu privire la paleoliticul din Oaș și periodizarea lui*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 621—643.
- 6 Al. Păunescu, *Sur la succession des habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor*, în *Dacia*, N.S., tom IX, 1965. C. S. Nicolăescu-Plopșor, Alexandru Păunescu, Florea Mogoșanu, *Le Paléolithique de Ceahlău*, în *Dacia*, N.S., tom X, 1966.
- 7 L. Bánesz, *Die altsteinzeitlichen Funde der Ostslowakei*, în *Quartär*, 18, 1967.
- 8 M. Gábori, V. Gábori, *Etudes archéologiques et stratigraphiques dans les stations de loess paléolithiques de Hongrie*, în *ActaArch.Bp*, VIII, 1957.
- 9 V. V. Pronin, *Archeologické nálezy na Cerneckej hore v Mukačeve*, în *ŠtZ AUSAV*, 3, 1959.

L'ÉTABLISSEMENT PALÉOLITHIQUE DE TURULUNG ET SA PLACE DANS LE CADRE DU PALÉOLITHIQUE DU NORD-OUEST DE LA ROUMANIE.

(Résumé)

En 1966 et 1967 on a entrepris des fouilles dans l'établissement paléolithique de Turulung, situé sur le „Dealul Pustiu”, haut de 400 m environ, qui se trouve dans la zone de contact entre la dépression de Oaș et la plaine du Someș.

L'établissement a été partiellement détruit à la suite de l'érosion naturelle. Ses matériaux récupérés se composent uniquement d'outils taillés en opale, silex et obsidienne, pour la plupart microlithiques, qui correspondent à la phase ancienne du Gravettien de Oaș.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA UNIMĂT

În vara anului 1968 au fost efectuate cercetări¹ arheologice cu caracter preliminar în hotarul satului Unimăt (comuna Aciş, jud. Satu-Mare).

Stațiunea arheologică de la Unimăt² se află în partea de hotar numită de localnici „Dilboci”, situată între cantonul C.F.R. și sat. Locul se întinde pe două terase joase ale văii Erului, ce poartă numele de „Sechereșa” în partea de hotar ce se află între viile Unimătului și calea ferată Carei-Zalău (este de fapt începutul cursului lent, înmlăștinat și meandrat al văii Erului).

Cu ocazia săpării unui canal de drenaj a „Sechereșei” de către localnici, au fost tăiate mai multe complexe arheologice, gropi, bordeie, aparținând culturilor Tisa și Coțofeni. Contururile lor se pot observa în taluzul pereților canalului din care, în special cu ocazia viiturilor de primăvară, apa rupe mereu bucăți mari de sol și le transportă în valea largă și înmlăștinată a Erului.

În vederea deslușirii mai atente a situației stratigrafice din stațiune au fost săpate trei secțiuni paralele cu canalul de drenaj, în partea stîngă a acestuia și la aproximativ 500 m depărtare de locul unde canalul întilnește calea ferată (v. fig. 1). Cele trei secțiuni au demonstrat că nu există în zona cercetată o situație stratigrafică uniformă. Astfel în secțiunea a II-a (situată la 50 m distanță de secțiunea I-a) nu au fost găsite decît cioburi ajunse întîmplător în stratul de humus actual, foarte probabil în epoca modernă (la săparea canalului), iar în secțiunea a III-a se găseau amestecate în solul negru mlăștinos fragmente ceramice corodate, transportate de viiturile de primăvară ale „Sechereșei”.

În schimb secțiunea I-a, situată pe un fost grind ce se reliefează din cadrul terasei stîngi a văii „Sechereșei” s-a putut observa o situație stratigrafică destul de nuanțată. Fiind mai adecvat locuirii umane, ferit de năvala apelor de primăvară, și fiind în același timp înconjurat de terenurile mlăștinoase din jur, grindul a oferit timp îndelungat condiții prielnice viețuirii oamenilor.

În profilul secțiunii I-a (v. fig. 2 și 3) se conturau clar două straturi de cultură. Pe de o parte un strat de cultură aflat imediat sub humusul actual, reliefindu-se prin solul său negru, în care se aflau, fără a se putea face vreo distincție în ce privește nivelurile sau orizonturile respective, cioburi aparținînd culturii Otomani III, Suciul de Sus,

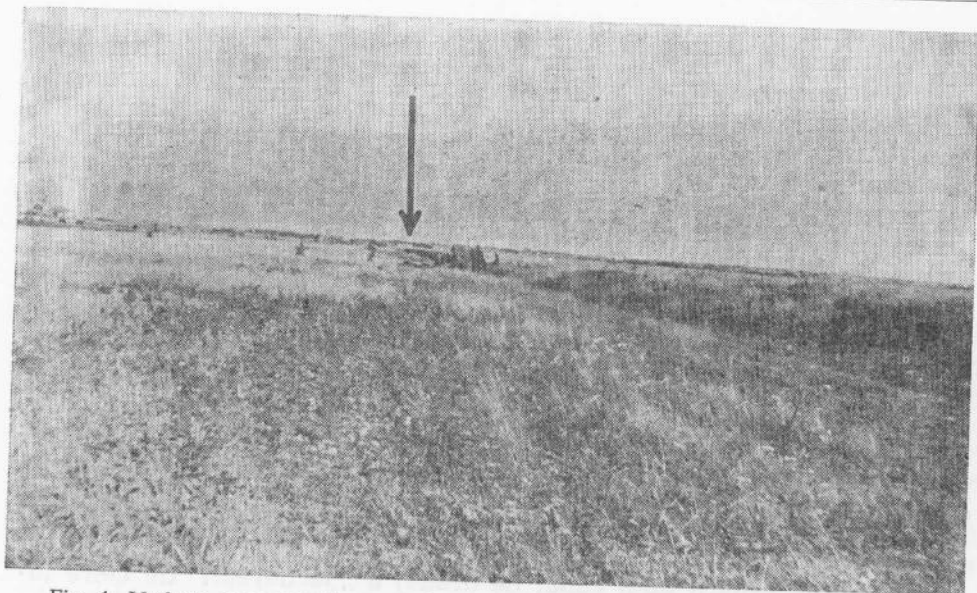

Fig. 1. Vedere de ansamblu a stațiunii arheologice de la Unimăt — „Dilboci”.

din Hallstatt și câteva fragmente La Tène. La adâncimea de 1 m se contura un strat de pământ negru albicios, steril, deci fără fragmente ceramice sau resturi evidente de locuire umană. Sub acest strat de pământ la adâncimea de 1,45—1,50 m se afla un sol de culoare negru-gălbui ce evidențiază un alt strat de cultură, în care s-au găsit cioburi Coțofeni. Din acest strat se contura o groapă ce se adâncea pînă la 1,90—2,05 m, în fundul căreia s-au găsit fragmente ceramice Coțofeni printre care și o ceașcă, păstrată fragmentar, ornamentată cu împunsături succesive. În general la adâncimea de 1,50—1,60 m se pătrundea în lutul gălbui virgin. O mențiune facem lentilei (în profilul peretelui opus al secțiunii I-a se conturau trei lentile) de lut galben aluvionar în care s-au găsit cioburi aparținînd culturii Tisa. Acest fapt poate fi explicat ori prin deranjarea stratului de cultură Tisa (eventual scoaterea pămîntului și aruncarea lui peste nivelul Coțofeni, căci în stațiune se află numeroase gropi și bordeie Tisa fără a exista un strat de cultură continuu care pe alocuri au fost deranjate de purtătorii culturii Coțofeni, altele rămînînd intacte) sau prin transportarea de către apa „Sechereșei” a cioburilor Tisa dintr-un complex deranjat și depunerea lor peste nivelul Coțofeni, cum pare a sugera mîlul galben din care sînt formate lentilele cu cioburi Tisa.

Întregul material rezultat în urma săpăturilor efectuate constă din ceramică aparținînd unor epoci istorice diferite. În lentilele cu cioburi Tisa a fost găsit un singur topor de piatră de formă trapezoidală fără gaură pentru coadă³.

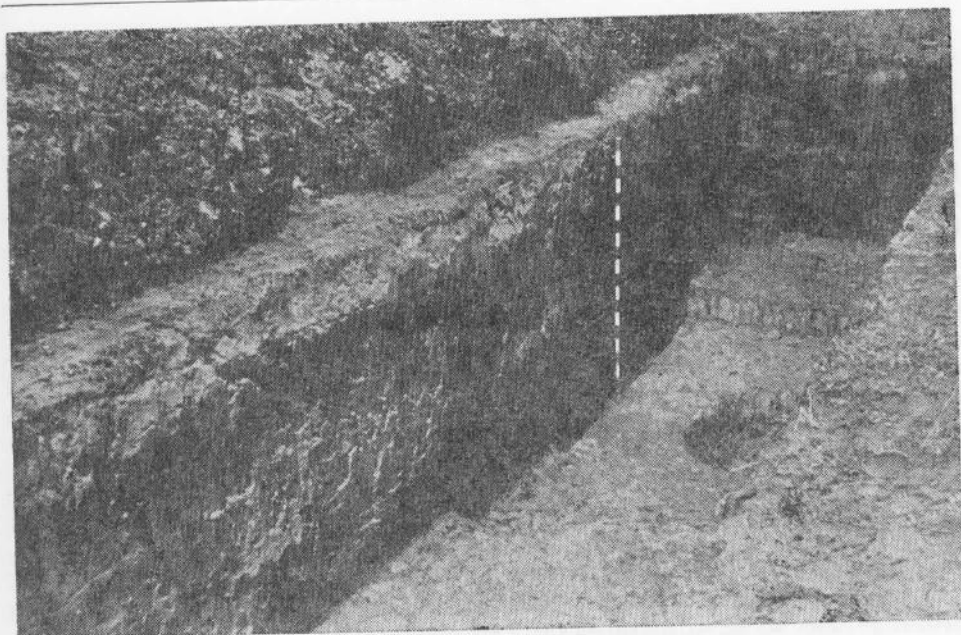

Fig. 2. Unimăt — „Dilboci” — profilul peretelui secțiunii I-a.

Ceramica neolitică aparține culturii Tisa (deocamdată nu am găsit nici un ciob pictat și nu pare a fi nici ceramică din cultura Tiszapolgár) confecționată din pastă bine aleasă, cu aspect săpunos, de culoare că-

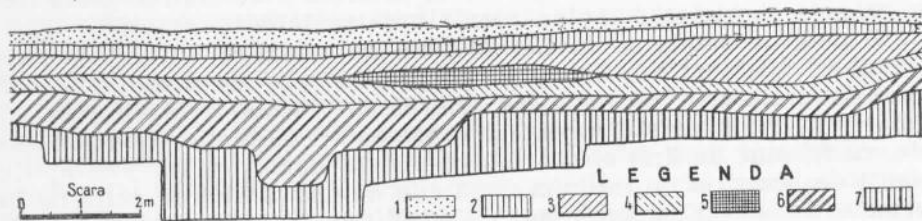

Fig. 3. Unimăt — „Dilboci” — profilul estic al secțiunii I-a.

1. Pământ scos din canal și suprapus humusului actual; 2. Humus actual; 3. Pământ negru-strat de cultură cu cioburi Suciul de Sus, Otomani III, Hallstatt și La Tène; 4. Pământ negru (sol mlăștinos) fără urme de cultură; 5. Lentilă de lut galben-aluvionar cu cioburi Tisa, antrenate de apă sau rămase nederanjate; 6. Pământ negru-gălbui cu cioburi Coțofeni; 7. Argilă gălbuie-virgină.

rămiziu roșcată și mai rar cenușie. Singurele ornamente întâlnite pe fragmentele ceramice descoperite sînt mici butoni găuriți transversal și cîteva cioburi ornamentate cu șiruri de cercuri adîncite obținute prin stampare (v. pl. IV/7). Majoritatea ceramicii nu este ornamentată. Ca forme au putut fi distinse numai mici boluri cu fundul plat.

Fragmentele ceramice Coțofeni sînt foarte numeroase, deși stratul de cultură nu este gros, la baza sa aflîndu-se cele mai multe, dînd imaginea unui quasi-paviment de cioburi. Starea fragmentară în care s-au păstrat nu permite, în faza actuală a cercetărilor deslușirea clară a tipologiei ceramicii Coțofeni din așezarea de la Unimăt. Sînt pe de o parte vase mari (unele dintre ele cu pereții oblice, altele de formă sferică) și vase mici, în special cești ornamentale cu incizii sau împunsături pe aproape întreaga suprafață exterioară.

Ornamentarea care predomină (specificăm că în proporție de aproximativ 45% cioburile sînt ornamentate) este incizia, linii incizate oblice (un fel de striuri v. pl. IV/1, 4; pl. V/1, 7) sau verticale (v. pl. VI/4, 5), dezordonate sau organizate în formă de brădișor sau triunghiuri hașurate. Nu lipsesc nici inciziile în formă de ciupituri (v. pl. IV/8). Uneori buzele sînt crestate (v. pl. V/2) sau ornamentate cu mici alveole. Un fragment ceramic (v. pl. IV/5) ce pare a proveni de la un mare vas sferic este bogat ornamentat cu benzi hașurate și cu brîuri alveolate dispuse concentric pe gîtul vasului. Alături de brîul ușor alveolat⁴ ceramica mai este ornamentată cu butoni lunguieți dispuși sub buza vasului (v. pl. IV/3, 1; pl. V/5), motive plastice destul de frecvent întîlnite în așezarea de la Unimăt-„Dîlboci”.

Un fragment este ornamentat cu linte (v. pl. IV/2) iar în fundul gropii (v. fig. 4) la adîncimea de 2 m s-au găsit fragmente ceramice ornamentate cu împunsături succesive și o ceașcă cu pereții subțiri ornamentată în aceeași manieră (v. pl. IV/6 și pl. VI/7).

Au fost distinse elemente sporadice aparținînd culturii Baden, interferate desigur culturii Coțofeni, printre care amintim o ceașcă cu toarta supraînălțată⁵ și un fragment de „sosieră”, lucrată din pastă fină, de culoare negricioasă, avînd toarta ornamentată cu butoni⁶.

O notă deosebită se cuvine unui tip de ceramică, întîlnit de altfel în cultura Coțofeni din Transilvania, dar care în așezarea de la Unimăt este mult mai frecvent. Ne referim la vasele confecționate din pastă fină, avînd pereții subțiri și ornamentați cu linii verticale hașurate, cu frînturi de linii oblice sau cu puncte uneori (v. pl. V/3, 6). Ceramică de acest tip nu întîlnim după cite ne dăm seama în culturile învecinate Baden⁷, Kostolac⁸ sau Vučedol⁹ din Ungaria, Iugoslavia sau Cehoslovacia. Acest tip de ceramică, a cărui proveniență și origine încă nu o deslușim (nu este exclus să aibă aceeași origine ca și ceramica incizată, provenind astfel dintr-un orizont Tărtăria IV?) constituie totuși în cazul așezării noastre și chiar în cadrul culturii Coțofeni un orizont aparte (sau cel puțin un tip ceramic aparte) — pe care pentru a ușura studiarea analitică a culturii Coțofeni îl vom numi *tipul Unimăt*.

În ce privește cel de al doilea strat de cultură din stațiunea Unimăt-„Dîlboci”, puțînătatea materialului nu ne permite o analiză mai detaliată a sa, din care pricină vom face numai o sumară trecere în revistă a descoperirilor ceramice. Fără să putem opera stratigrafic, numai pe temeuri de stilistică și tipologie comparativă, cioburile aflîn-

du-se amestecate și unele lângă altele, amintim fragmente ceramice Otomani III (v. pl. VI/1, 2), puține cioburi Suciul de Sus ornamentate cu spirale obținute prin incizie-excizie, cioburi hallstattiene și 3—4 cioburi din La Tène (v. pl. VI/3). Din secțiunea a III-a provin două fragmente ceramice dacice cenușii lucrate la roată și datind din sec. II—III e.n. alături de ceramică negricioasă-zgrunțuroasă, uneori ornamentată cu linii în val, de factură prefeudală (sec. VII—VIII e.n.)

Nici una din observațiile de mai sus nu trebuie generalizate asupra întregii stațiuni, dat fiind faptul că cercetările au fost restrinse și au un caracter incipient, iar problemele pe care le ridică, puțin cunoscute în zona în care se află stațiunea de la Unimăt-„Dîlboci“.

Concluzii:

a) Cercetările de la Unimăt-„Dîlboci“, din zona Tășnadului, de pe valea Crasnei, deși la început, sînt deosebit de promițătoare. Pe lângă faptul că la Unimăt-„Dîlboci“ sînt elemente de cultură materială din diferite epoci ale istoriei străvechi, vechi și prefeudale, deci contribuie la mărirea cuantumului cunoștințelor noastre de chorologie arheologică, ele ne permit să facem și unele precizări de ordin teoretic, mai ales în ce privește cultura Coțofeni.

b) Astfel, pe lângă faptul că la Unimăt-„Dîlboci“ avem atestată una din cele mai nord-vestice așezări Coțofeni din Transilvania, ceramica descoperită aici sprijină posibilitățile de operare cronologico-istorică, de periodizare internă a acestei culturi. Prin materialul său ceramic — fiind prezentă ornamentarea cu linte (un singur fragment) și a unor fragmente ornamentate cu împunsături succesive, așezarea de la Unimăt se deosebește deocamdată de așezarea de la Giriș-„Rituri“¹⁰. Acest fapt pare a indica ori datarea sa mai tîrzie, ori un contact avut între faza Coțofeni fără împunsături succesive și orizontul cu Furchenstich. Pe de altă parte aici elementele Baden-Pécel sînt mult mai puține — lipsește total canelura, fapt ce se poate explica și prin depărtarea geografică a acestei zone de teritoriul de răspîndire a culturii Baden. Nu am întîlnit, deocamdată, nici un fragment ceramic Vučedol sau Kostolac, deși ele sînt cunoscute în Ungaria și Slovacia, spre vest.

c) Pe de altă parte prezența mai numeroasă a ceramicii fine, provenind de la vase cu pereții subțiri și ornamentați cu linii verticale sau orizontale tăiate cu hașuri, ne permite să punem în valoare un nou tip ceramic, component al culturii Coțofeni, pe care încercăm să-l numim, *tipul Unimăt*.

Prin problemele pe care le ridică, considerăm că numai continuarea cercetărilor ne va permite să întărim sau să abandonăm unele dintre problemele enunțate mai sus, ele relevînd cu prisosință importanța istorico-arheologică a stațiunii de la Unimăt-„Dîlboci“ situată pe valea Erului.

SEVER DUMITRAȘCU. (Oradea)

NOTE

1. Săpăturile arheologice de la Unimăt, din iunie 1968 au fost efectuate în colaborare cu I. Nemethi de la Muzeul din Carei, jud. Satu Mare.
2. Stațiunea de la Unimăt ne este cunoscută datorită amabilității conf. H. Daicovicu — Cluj. Ea a fost semnalată în urma informațiilor primite din partea prof. I. Mesaroșiu — Cluj. În urma acestor informații așezarea a fost recunoscută printr-o periegheză de către N. Vlassa, care ne-a cedat efectuarea săpăturilor. Tuturor ținem să le aducem și pe această cale mulțumirile noastre.
3. Cu ocazia unor periegheze efectuate cu sprijinul prof. Victor Pereș și Gh. Plosca — Unimăt a mai fost achiziționată, prin amabilitatea prof. Valentin Suta, o monedă de aur din epoca romană târzie, găsită în curtea școlii din satul Cig (orașul Tășnad, jud. Satu Mare) pentru care fapt le aducem mulțumirile noastre și cu acest prilej.
4. Analogii în cultura Coțofeni din Transilvania, dar și în cultura Baden. V. János Banner, *Die Pécelér Kultur, Budapesta*, 1956, pl. VIII/1—38.
5. I. Banner, *op. cit.*, pl. CXIV/18—26; Nikola Tasić, *Layers belonging to the late eneolithic, bronze and early iron age periods at Gomolava*, în *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 14, Novi-Sad, 1965, p. 206.
6. I. Banner, *op. cit.*, pl. XIV/25, 26; pl. CXIII/1—4; pl. LXXVII/9; pl. LXXX/6, 10; Viera Nemejcova-Pavuková, *Áneolitische Siedlung und stratigraphie in Iza*, în *Slov. Arch.*, XVI-2, Bratislava, 1962, fig. 18/12; fig. 19/7 Iosef Kudláček, *Záchranný výskum v Jelšovciach*, în *Slov. Arch.*, VI, 1, 1958, pl. I/9.
7. I. Banner, *op. cit.*, *passim*
8. Nikola Tasić, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 207—209; Viera Nemejcova-Pávuková, *op. cit.*, *loc. cit.*, fig. 28/1—17; 33/1—13; 36/1—16.
9. Nikola Tasić, *op. cit.*, *loc. cit.*, pp. 210—212; Viera Nemejcova-Pávuková, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 415, fig. 41/1—6.
10. S. Dumitrașcu, *Așezarea Coțofeni de la Giriș-„Rituri“ în Lucrări științifice*, II, Oradea, 1968, pp. 256—261; cunoaștem însă și două așezări în care, deocamdată, lipsesc complet atât elementele Baden, Kostolac-Vučedol, cât și lincea, Furchenstichul sau tipul ceramic Unimăt (v. supra). Ne referim la așezările inedite de la Sintandrei — Podul Moii și Sintandrei — Sanțul Antitanc (cercetări inedite).

ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN IN UNIMÄT

(Zusammenfassung)

Der Verfasser zeigt in der vorliegenden Arbeit die archäologischen Ausgrabungen von Unimat — „Dilboci“, die im Jahre 1968 vorgenommen worden sind. Es wurde Keramik gefunden, die zur Tisa —, Coțofeni —, Otomani III —, Suciul de Sus — Kultur, sowie zu der Hallstatt und Latène — Kultur gehört.

Der Verfasser versucht die Coțofeni — Siedlung von Unimät vom chronologischen und kulturellen Standpunkt aus einzugliedern und schlägt vor, den dort gefundenen neuen Keramik-Typ „Unimat-Typ“ zu benennen.

MORMINTE DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE SPRE EPOCA BRONZULUI DE LA CIUMEȘTI

În anul 1961, cu ocazia săpării unor gropi pentru silozuri, pe o colină de nisip la vest de satul Ciumești, s-au descoperit materiale aparținând culturii Bodrogkeresztúr.¹ În parte, ele au ajuns în colecția lui Iuliu Kovács, ulterior fiind cedate, împreună cu alte vestigii arheologice adunate din zona satului Ciumești, muzeului din Baia-Mare. În anul 1962, în același loc au mai fost descoperite alte trei vase și o daltă de cupru aparținând aceluiași complex, ele fiind acum tot în colecțiile muzeului băimărean.

În total s-au recuperat 19 vase întregi sau întregibile și două dălți de cupru.²

*
*   *
*

1. Vas cu picior, de culoare cenușie, bine ars. Partea inferioară a piciorului lipsește. Partea superioară (strachina) este decorată cu patru proeminente mici, conice, așezate simetric.

Dimensiuni: înălțimea — 0,15 m (?); diametrul gurii — 0,185 m; diametrul piciorului — 0,09 m (?); înălțimea piciorului — 0,07 m (?); grosimea — 0,005 m (pl. VII/1).

2. Vas cu picior, de culoare negricioasă, cu pereții subțiri, bine ars. Strachina fragmentară este ornamentată cu patru proeminente mici, conice. Piciorul vasului face o curbă aproape de bază, lărgindu-se. Este ornamentat cu cinci rânduri de orificii circulare mici, așezate în două grupuri de câte patru fiecare, de forma unor romburi, exceptând un rând, în care într-unul din grupuri sînt trei orificii.

Dimensiuni: înălțimea — 0,292 m; diametrul gurii — 0,218 m; diametrul maxim al piciorului — 0,144 m; grosimea — 0,003 m (pl. VII/2).

3. Vas cu picior fragmentar, de culoare roșiatică. Partea superioară lipsește. Piciorul este ornamentat cu patru șiruri de câte patru orificii circulare așezate vertical.

Dimensiuni: înălțimea piciorului — 0,37 m; diametrul piciorului — 0,19 m; grosimea — 0,004 m (pl. VII/3).

4. Vas cu picior fragmentar. Lipsește și aici strachina. Piciorul este ornamentat cu trei șiruri de câte trei orificii circulare, așezate vertical. Spre bază piciorul vasului face o ușoară curbură.

Dimensiuni: înălțimea piciorului — 0,21 m; diametrul maxim al piciorului — 0,144 m; grosimea — 0,004 m (pl. VII/4).

5. Vas de aspect tronconic, fragmentar, de culoare cenușie, bine ars. Pe pereții vasului se păstrează urme de lustruire. Buza este formată din patru lobi de dimensiuni diferite. O parte dintr-unul din lobi lipsește. Pe unul din ei se găsește o mică proeminență de forma unui bob de linte. Pereții mai subțiri la buză se îngroașă spre bază. Vasul este ornamentat cu o mică tortiță.

Dimensiuni: înălțimea — 0,112 m; distanța deschizăturii dintre lobi — 0,13 m; diametrul fundului — 0,08 m (pl. VII/5).

6. Cupă de culoare roșiatică, cu pereții ușor curbați. Neornamentat.

Dimensiuni: înălțimea — 0,11 m; diametrul gurii — 0,11 m; diametrul maxim — 0,12 m; diametrul fundului 0,09 m; grosimea — 0,004 m (pl. VII/6).

7. Vas tronconic, de culoare roșiatică. Este destul de neîngrijit lucrat dintr-o pastă grosolană. Vasul este împodobit cu patru rînduri de proeminente mici, plasate vertical pe peretele vasului și o proeminență mai mare, ce se găsește puțin mai sus de mijloc.

Dimensiuni: înălțimea — 0,11 m; diametrul gurii — 0,125 m; diametrul fundului — 0,08 m; grosimea — 0,005 m (pl. VII/7).

8. Vas tronconic fragmentar de forma unui „ghiveci de flori”. Culoarea cenușiu-negricioasă. Arderea este destul de slabă. Vasul este ornamentat cu două șiruri de proeminente: un șir de patru plasate sub buză, mai mici, de formă conică și un șir de patru, de aceeași formă plasate pe pînțele vasului, așezate asimetric.

Dimensiuni: înălțimea — 0,172 m; diametrul gurii — 0,21 m; diametrul fundului — 0,10 m; grosimea — 0,005 m (pl. VIII/1).

9. Vas în formă de „ghiveci de flori”, asemănător cu cel precedent. Este ornamentat cu două mici proeminente plasate chiar pe buza vasului și cu patru proeminente mai mari sub formă de toartă neperforată.

Dimensiuni: înălțimea — 0,132 m; diametrul gurii — 0,134 m; diametrul fundului — 0,095 m; grosimea — 0,005 m (pl. VIII/2).

10. Vas în formă de „ghiveci de flori”. Buza este ușor evazată și se găsește pe ea o mică proeminență. La nivelul diametrului maxim al vasului sînt plasate patru proeminente.

Dimensiuni: înălțimea — 0,132 m; diametrul gurii — 0,10 m; diametrul fundului — 0,104 m; grosimea — 0,004 m (pl. VIII/3).

11. Vas în formă de „ghiveci de flori”, de culoare gălbui-roșiatică, bine ars. Este destul de neîngrijit lucrat, avînd o formă asimetrică. Din cauza fundului cu un diametru mic față de dimensiunile vasului, acesta nu are stabilitate. Ornamentația constă din două șiruri de proeminente: patru mai mici plasate pe buză și trei mai mari pe pereții va-

sului. Este foarte probabil că a existat și o a patra proeminență pe același diametru, dar locul pe care a fost plasată lipsește.

Dimensiuni: înălțimea — 0,247 m; diametrul gurii — 0,338 m; diametrul fundului — 0,124 m; grosimea — 0,007 m (pl. VIII/4).

12. Castron adânc, fragmentar, de culoare cenușie. Pasta este de bună calitate. Pereții subțiri prezintă urme de lustruire. Este ornamentat sub buză cu două tortițe perforate orizontal.

Dimensiuni: înălțimea — 0,083 m; diametrul gurii — 0,10 m; diametrul fundului — 0,04 m; grosimea — 0,003 m (pl. VIII/5).

13. Castron asemănător cu cel precedent. Pe pereții vasului au existat probabil două proeminențe conice, dintre care se mai păstrează doar una.

Dimensiuni: înălțimea — 0,104 m; diametrul gurii — 0,166 m; diametrul fundului — 0,04 m; grosimea — 0,004 m (pl. VIII/6).

14. Castron asemănător cu cele de mai sus. Pe peretele vasului sînt plasate două proeminențe mici, conice.

Dimensiuni: înălțimea — 0,10 m; diametrul gurii — 0,18 m; diametrul fundului — 0,06 m; grosimea — 0,003 m (pl. VIII/7).

15. Vas mare cu gura largă, gîtul tronconic, corpul bombat, sprijinit pe patru picioare parțial păstrate. La întîlnirea gîtului cu pîntecele vasului sînt plasate două tortițe, perforate orizontal. Pasta roșiatică, bine arsă. Modelarea îngrijit făcută. Pe vas se găsesc urme de arsură. Baza gîtului este ornamentată cu două șiruri paralele de puncte incizate, iar corpul vasului este acoperit cu benzi incizate largi, ce se întretaie, formînd pătrățele hașurate. Sub tortițe ornamentul este compus din linii paralele orizontale, întretăiate de linii paralele oblice. Cele patru picioare au același motiv ornamental incizat.

Dimensiuni: înălțimea — 0,26 m; diametrul gurii — 0,10 m; grosimea — 0,004 m (pl. IX/1).

16. Vas cu gura largă, gîtul înalt tronconic, corpul bombat, fundul drept. La întretăierea gîtului cu pîntecele vasului sînt plasate două tortițe de aspect unghiular, perforate orizontal. Pe pîntecele vasului se află două proeminențe mici, așezate simetric față de cele două tortițe. Culoarea cenușie, cu nuanțe castanii. Vasul prezintă urme de lustruire.

Dimensiuni: înălțimea — 0,208 m; diametrul gurii — 0,105 m; diametrul fundului — 0,06 m; grosimea — 0,003 m (pl. IX/2).

17. Vas fragmentar asemănător cu cel precedent. Tortițele, care erau plasate probabil sub buză, lipsesc. La fel o parte din gîtul vasului. Culoarea cenușiu-deschisă, arderea destul de bună.

Dimensiuni: înălțimea — 0,19 m; diametrul gurii 0,10 m; diametrul fundului — 0,06 m; diametrul maxim — 0,15 m; grosimea — 0,004 m. (pl. IX/3).

18. Vas asemănător ca formă cu cel precedent. Pastă fină, culoare cenușie, arderea foarte bună. Gîtul înalt tronconic, corpul bombat, fundul drept. Sub buză sînt plasate două tortițe. Ornamentul, care acoperă

corpul vasului pînă aproape de fund, este îngrijit lucrat și constă dintr-o rețea de linii întrerupte de benzi de meandre, împărțite și ele prin linii crestate. Întreg ornamentul se termină în partea de jos cu o linie crestată circulară. Sub torți sînt plasate benzi oblice.

Dimensiuni: înălțimea — 0,221 m; diametrul gurii — 0,078 m; diametrul fundului — 0,066 m; grosimea — 0,004 m, (pl. IX/4).

19. Vas mare de aspect tronconic. Pasta destul de grosolană, culoarea roșiatică, arderea satisfăcătoare. Gura largă, foarte puțin evazată. Pereții groși sînt ușor bombați spre bază. Fundul drept. La nivelul diametrului maxim, vasul este decorat cu patru proeminente conice, mari, dispuse simetric.

Dimensiuni: înălțimea — 0,248 m; diametrul gurii — 0,24 m; diametrul fundului — 0,153 m; grosimea 0,01 m (pl. IX/5).

20. Daltă de cupru cu tăișul curbat, muchea mînerului îndoită, avînd secțiunea dreptunghiulară.

Dimensiuni: lungimea — 0,125 m; lățimea corpului dălții — 0,022 m; lățimea tăișului — 0,05 m; grosimea — 0,009 m (pl. IX/6).

21. Daltă de cupru de formă paralelipipedică, cu tăișul drept, prezentînd urme de lovire. Secțiunea patrată.

Dimensiuni: lungimea — 0,117 m; lățimea — 0,10 m (pl. IX/7).

*

* *

Deși lipsesc observațiile care să precizeze condițiile în care s-a descoperit complexul de la Ciumești, materialele provin foarte probabil dintr-un cimitir. Pentru acest lucru pledează existența numărului mare de vase întregi, precum și faptul că se cunoaște în raza satului Ciumești un alt punct, unde s-a descoperit ceramică de tip Bodrogkeresztúr, care pare să fie așezarea corespunzătoare cimitirului aici prezentat.³

Faptul că cei care au făcut descoperirea nu ne-au semnalat și existența scheletelor — cimitirele culturii Bodrogkeresztúr sînt numai din inhumație; morții sînt înhumați în poziție chirchită pe direcția est-vest, bărbații fiind culcați pe dreapta, deci cu privirea spre nord, iar femeile pe stînga, deci cu privirea spre sud⁴ — se datorește faptului că limonitul existent în nisip a măcinat și distrus în mare parte oasele și descoperitorii n-au mai găsit urme vizibile de resturi omenești. Aceași situație s-a semnalat la mormîntul de inhumație Otomani III descoperit la Berea și la mormintele de inhumație celtice din necropola de la Ciumești.⁵

Numeroasele descoperiri de tip Bodrogkeresztúr oferă în general analogii bune atît pentru ceramică cît și pentru piesele de cupru descoperite la Ciumești.

Chiar dacă unele forme de vase trădează o reminiscență a culturii anterioare Tiszapolgár, acesta se explică prin faptul că cultura Bodrogkeresztúr urmează cronologic imediat după această cultură⁶, ea repre-

zentînd ultima fază a unei dezvoltări culturale neîntrerupte, începută încă în neoliticul mijlociu.

Dintre formele de ceramică ce-și au originea în cultura Tiszapolgár, bine reprezentate în descoperirea de la Ciumești sînt vasele cu picior (vasele pl. VII/1—4), vasele în formă de „ghiveci de flori” (vasele pl. VIII/1—4) și vasele în formă de „oală de lapte” (vasele pl. IX/2—4). Dintre numeroasele analogii pentru aceste forme de ceramică cităm doar pe cele de la Basatanya — Tiszapolgár⁷, Pusztaistvánháza⁸, Tiszadob⁹.

Este interesant de remarcat cum pe unele vase în formă de „ghiveci de flori” descoperite la Ciumești (vasele pl. VIII/2, 4) proeminențele care au un rol ornamental încep să-și recapete rolul funcțional de toartă. Acest proces s-a observat și pe unele vase aparținînd culturii Tiszapolgár¹⁰.

Cele trei vase în formă de „oală de lapte” reprezintă două variante ale acestui tip ceramic, ele diferențiindu-se nu numai prin anumite detalii de formă, dar și cronologic. Vasul pl. IX/2 face parte din variantele cele mai vechi ale acestui tip ceramic, care apare mai întîi într-un facies timpuriu al culturii grupat cu preponderență în jurul gurii Mureșului¹¹. Celelalte două vase, de formă mai zveltă și cu torțile plasate chiar sub buză, apar într-o etapă mai tîrzie. Vasul pl. IX/4, piesa cea mai reprezentativă a complexului de la Ciumești, se remarcă prin finețea execuției ornamentului său deosebit de bogat. Acest ornament general răspîndit în cultura Bodrogkeresztúr reprezintă tot o moștenire Tiszapolgár¹².

În legătură cu originile acestui ornament au existat vii discuții, unii înclinînd să-l deducă din imitarea țesutului, ba chiar a broderiilor¹³, alții din imitarea împletiturilor¹⁴.

O analogie perfectă pentru descoperirea de la Ciumești oferă vasul din mormîntul 29 de la Pusztaistvánháza¹⁵.

Castroanele, tip ceramic aparținînd în exclusivitate culturii Bodrogkeresztúr, sînt și ele bine reprezentate în descoperirea de la Ciumești. Spre deosebire însă de majoritatea ceramicii aici descoperite, toate castroanele sînt prelucrate dintr-o pastă fină și sînt bine arse, unele dintre ele prezentînd urme de lustruire. Pentru analogii cităm din nou săpăturile de la Pusztaistvánháza¹⁶.

Vasul pl. IX/1, este mai puțin răspîndit în repertoriul ceramic Bodrogkeresztúr. La Szentés s-a descoperit un exemplar asemănător, însă fără picioare¹⁷, iar la Pusztaistvánháza două, dintre care unul neornamentat, iar celălalt ornamentat cu puncte incizate, avînd două torțițe de aspect unghiular plasate tot la întretăierea gîtului cu corpul vasului¹⁸.

Vasul pl. VII/5 nu are o analogie perfectă printre materialele Bodrogkeresztúr cercetate spre comparare. Un exemplar oarecumva asemănător s-a descoperit la Paszab¹⁹. Spre deosebire de vasul de la Ciumești, acesta are patru picioare.

La fel ca și pentru ceramică, sînt numeroase analogiile pentru dălțile descoperite la Ciumești. Amintim doar pe cele de la Sáradsadány²⁰ și Szentes — Kistöke²¹.

Trecînd în revistă materialele din complexul Bodrogkeresztúr prezentate aici și ținînd seama de poziția cronologică a analogiilor găsite, se poate afirma că cimitirul de Ciumești își are începutul într-o perioadă timpurie a culturii, fapt credem dovedit de existența unor forme ceramice caracteristice acestei faze, cum ar fi vasele cu picior și varianta veche a „oalei de lapte”, dar continuă și într-o fază mai nouă a culturii. Descoperirea unor dălți de cupru, precum și a unor forme de vase caracteristice numai Bodrogkeresztúr-ului dezvoltat, cum ar fi castroanele, pledează pentru acest lucru. Reamintim faptul că la Tiszadog, datat în faza de început al culturii, nu s-a descoperit nici un obiect de cupru.²²

Complexul de la Ciumești, aflat la periferia grupului cultural Bodrogkeresztúr din Ungaria are certe afinități cu acesta și în special cu numeroasele descoperiri de la confluența Someșului cu Tisa (Tiszadob, Tiszasas, Tiszanyagyalu, Paszab)²³.

Desigur, lipsa cercetărilor privind perioada dintre neolitic și epoca bronzului în nord-vestul țării, ne lipsește de posibilitatea de a defini cu exactitate fenomenele culturale ce se petrec în acest răstimp aici. Credem totuși că, admitînd părerea lui P. Patay că grupul transilvănean al culturii Bodrogkeresztúr s-a format ca urmare a unei emigrări făcute pe calea marilor ape dinspre Ungaria²⁴, ipoteză pe care inclinăm s-o creadă și N. Vlassa, deși acesta presupune și eventualitatea formării acestei variante pe baza unor tradiții locale neolitice (Tisa, Petrești)²⁵, complexul de la Ciumești, mai ales la începuturile ei, poate însemna chiar un moment al acestei emigrări. Numeroasele descoperiri Bodrogkeresztúr din Transilvania par în orice caz provenite dintr-o fază mai recentă a culturii. Este notabil faptul că în descoperirile Bodrogkeresztúr din Transilvania publicate pînă acum, nu apare niciodată vasul cu picior. Singura descoperire din Transilvania a acestei forme ceramice provine de la Deva — Ceangăi, unde materialele Tiszapolgár nu apar contaminate de materialele Bodrogkeresztúr²⁶.

În concluzie se poate afirma că deși descoperirea complexului de la Ciumești este deocamdată singulară în nord-vestul țării, ea contribuie la completarea imaginii despre perioada de tranziție spre epoca bronzului pe aceste meleaguri. La Ciumești, nu departe de cimitirul Bodrogkeresztúr, s-a descoperit un nivel Baden — Pécel²⁷, iar la suprafață s-au cules cioburi aparținînd culturilor Coțofeni²⁸ și Vučedol²⁹. Cercetările ulterioare vor trebui să lămurească o serie de detalii legate de existența acestor culturi, care vor putea servi la lămurirea problemei originii bronzului timpuriu în nord-vestul României.

CAROL KACSÓ
(Baia-Mare)

N O T E

- X Comunicare ținută la cea de a III-a Sesiune științifică a muzeelor.
 1 În același punct s-a descoperit și un depozit de tipare pentru turnat bronz (HaA₁); v. M. Rusu, *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 207.
 2 O semnalare a complexului Bodrogkeresztúr de la Ciumești a apărut sub semnătura lui M. Rusu în articolele *Ciumești și Tisa*, în *Enzyklopedisches Handbuch zur Vor und Frühgeschichte Europas*, I, Praga, 1966.
 3 Informație primită de la M. Rusu.
 4 E. Zalotay, în *Dolgszeged*, IX—X, 1933—1934, p. 89.
 5 Informație primită de la V. Zirra și I. Nemeti.
 6 N. Kalicz, în *ArchErt*, 85, 1958, p. 3—5.
 7 I. Kutzian, *The copper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963, pl. LXI, 6 și pl. CX, 1.
 8 I. Hillebrand, în *ArchHung*, IV, 1929, p. 46, fig. 17, 1, pl. II, III, pl. III, 5, pl. IV, 2.
 9 I. Petroczy, în *FoliaArch*, V, 1945, p. 37, fig. 2, 7.
 10 O. Floca, în *SCIV*, I, 2, p. 222.
 11 N. Vlassa, în *SCIV*, 3, 1964, p. 360.
 12 *Ibidem*, p. 359.
 13 P. Patay, în *A. Miskolczi Herman Otto Muzeum Közleményei*, 1956, p. 5—15.
 14 Z. Csalog, în *ArchErt*, 89, 1962, p. 172—180.
 15 *ibidem*, p. 172, fig. 2.
 16 I. Hillebrand, *op. cit.*, pl. I, 7.
 17 E. Zalotay, *op. cit.*, pl. 20, 4.
 18 I. Hillebrand, *op. cit.* p. 37, fig. 13 și pl. VII, 1.
 19 N. Kalicz, în *Iósa Andras Múzeum Evkönyve*, I, 1958, pl.2, 1.
 20 P. Patay, în *Régészeti füzetek*, II, 10, 1961, p. 71, pl. XXVII, 13.
 21 E. Zalotay, *op. cit.*, p. 87, pl. 20, 17.
 22 I. Petroczy, *op. cit.*, p. 41.
 23 Vezi harta publicată de P. Patay, *op. cit.*
 24 cf. *DissPann*, II, 1938, nr. 13, p. 6—10.
 25 N. Vlassa, *op. cit.*, p. 360.
 26 O. Floca, *op. cit.*,
 27 Săpăturile lui V. Zirra și I. Nemeti. Materialul inedit să află la Muzeul din Baia-Mare.
 28 Informație I. Nemeti.
 29 Informație M. Rusu.

DER FRIEDHOF DES TYPUS BODROGKERESZTÚR VON CIUMEȘTI (JUD. SATU-MARE)

(Zusammenfassung)

In den Jahren 1961—1962 wurde zufällig in der Nähe des Dorfes Ciumești ein Hort entdeckt, welcher als der Bodrogkeresztúr — Kultur angehörig gedeutet wurde und zum Teil in den Sammlungen des Museums von Baia Mare zu finden ist. Insgesamt wurden 19 ganze oder zusammenfügbare Gefäße und zwei kupferne Stemmzeuge ausgegraben.

Obzwar die Bedingungen unter welchen die Ausgrabung stattgefunden hat nicht mehr bekannt sind, ist es sehr wahrscheinlich dass die Materialien aus einem Friedhof stammen.

Die für die Funde von Ciumești angedeuteten Ähnlichkeiten beweisen die engen Beziehungen zwischen diesem Friedhof und der Gruppe Bodrogkeresztúr welche ihren Ursprung an dem Zusammenfluss des Someș mit der Tisa hat.

Der Hort von Ciumești hat seinen Anfang in einer früheren Phase, enthält aber auch spätere Phasen dieser Kultur.

DESCOPERIRI FUNERARE DIN EPOCA BRONZULUI ÎN JURUL CAREIULUI

În ultimii ani cu ocazia sondajelor arheologice și a diferitelor munci gospodărești în zona de activitate a Muzeului orașenesc Carei, au fost descoperite mai multe complexe funerare datate din epoca bronzului.

Berea — comuna Sanislău

Cu ocazia sondajelor efectuate de Vlad Zirra în vederea sesizării unor nivele de locuire din epoca prefeudală, în raza satului Berea¹ (Comuna Sanislău, județul Satu Mare), în punctul numit Sós-kás (Colina cu măcriș) au fost descoperite 2 complexe funerare. Șanțul de verificare a fost orientat E-V, și transversa longitudinal o dună de nisip. Mormintele au fost sesizate în partea de vest a șanțului avînd între ele o distanță de 6 m.

Mormîntul I, (fig. 1) este de înhumăție. A fost surprins la baza solului cenușiu-nisipos la adîncimea de 0,90 m în șanț și în caseta deschisă în mod special, în care s-au găsit resturile unui schelet din care se mai păstra părți de craniu, un fragment de cubitus și altul de humerus. Scheletul a fost probabil în poziția chircită și orientat în direcția șanțului, adică la est-vest. Inventarul mormîntului constă exclusiv din ceramică: 9 vase au fost așezate pe un rînd, iar 2 recipiente sînt plasate lateral. Un singur vas a fost descoperit cu 0,30 m mai sus de restul complexului, însă probabil aparține tot de acest mormînt.

1. Vas mare (Pl. X/5) de culoare castanie-roșiatică, în formă de „amforă” cu 2 tortițe mici, este ornamentat cu linii incizate și cu 2 rînduri de proeminente. Dimensiuni: înălț. 35 cm, diam. gurii 14 cm, diam. fundului 10 cm.

2. Ceașcă (Pl. XI/5, de culoare cenușie închisă cu toartă suprainălțată, este ornamentată cu adîncituri alungite așezate orizontal. Dimensiuni: înălț. 9 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

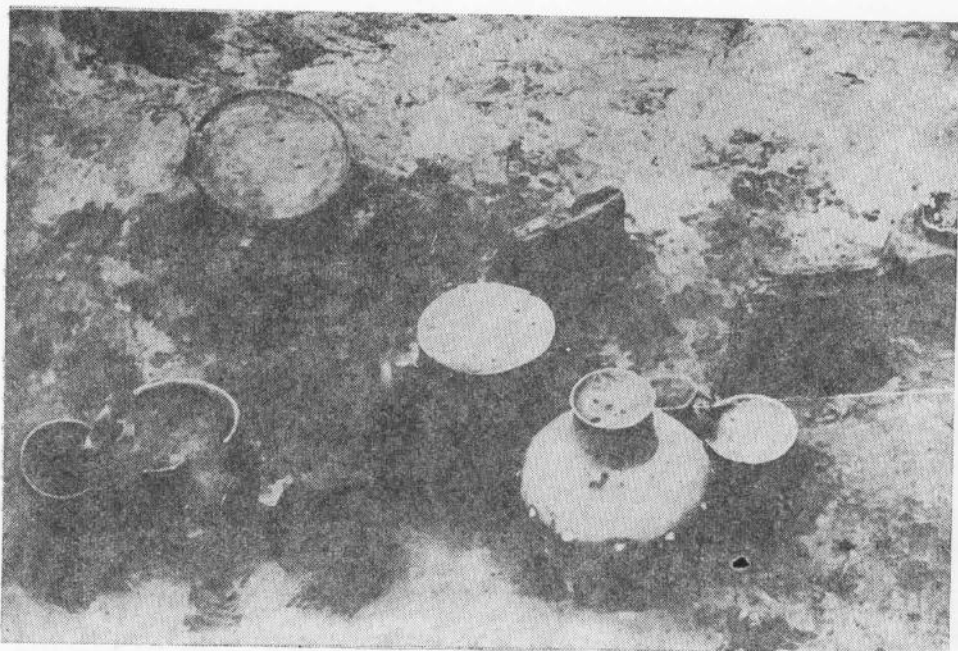

Fig. 1. Mormîntul I — Berea.

3. Oală (Pl. XI/1) de culoare cenușie închisă cu o toartă, este ornamentată cu proeminențe avînd în jurul lor cîte o spirală încizată. Dimensiuni: înălț. 15,5 cm, diam. g. 16,8 cm, diam. f. 9 cm.

4. Căniță (Pl. XI/2) de culoare neagră este ornamentată cu caneluri dese verticale. Dimensiuni: înălț. 10. cm, diam. g. 8,4 cm, diam. f. 4 cm.

5. Vas mare (Pl. X/1) „situlă” de culoare cenușie închisă cu 2 torțițe, este ornamentat cu proeminențe conice. Dimensiuni: înălț. 40 cm, diam. g. 22 cm, diam. f. 19 cm.

6. Ceașcă (Pl. XI/6) de culoare cenușie cu toartă supraînălțată este ornamentată cu arcade, formate din linii încizate. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 3 cm.

7. Căniță (Pl. XI/3) de culoare cenușie cu toartă supraînălțată, este ornamentată cu capete de spirale terminate în proeminențe. Dimensiuni: înălț. 14 cm, diam. g. 9 cm, diam. f. 4 cm.

8. Borcan (Pl. XI/7) de culoare cărămizie cu pereții ușor arcuiți, sub buză este ornamentat cu frînturi de briu alveolat. Dimensiuni: înălț. 25 cm, diam. g. 22 cm, diam. f. 11 cm.

9. Borcan (Pl. X/4) asemănător vasului anterior cu dimensiuni: înălț. 18 cm, diam. g. 14 cm, diam. f. 6,5 cm.

10. Ceașcă (Pl. XI/4) de culoare neagră ornamentată cu caneluri dese. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

11. Strachină (Pl. X/3) de culoare gălbui, cenușie, este ornamentată cu linii duble așezate în zigzag. Dimensiuni: înălț. 10 cm, diam. g. 30 cm, diam. f. 8 cm.

12. Căniță (Pl. X/2) de culoare cenușie este ornamentată cu mici proeminente. Dimensiuni: înălț. 13 cm, diam. g. 11 cm, diam. f. 4 cm.

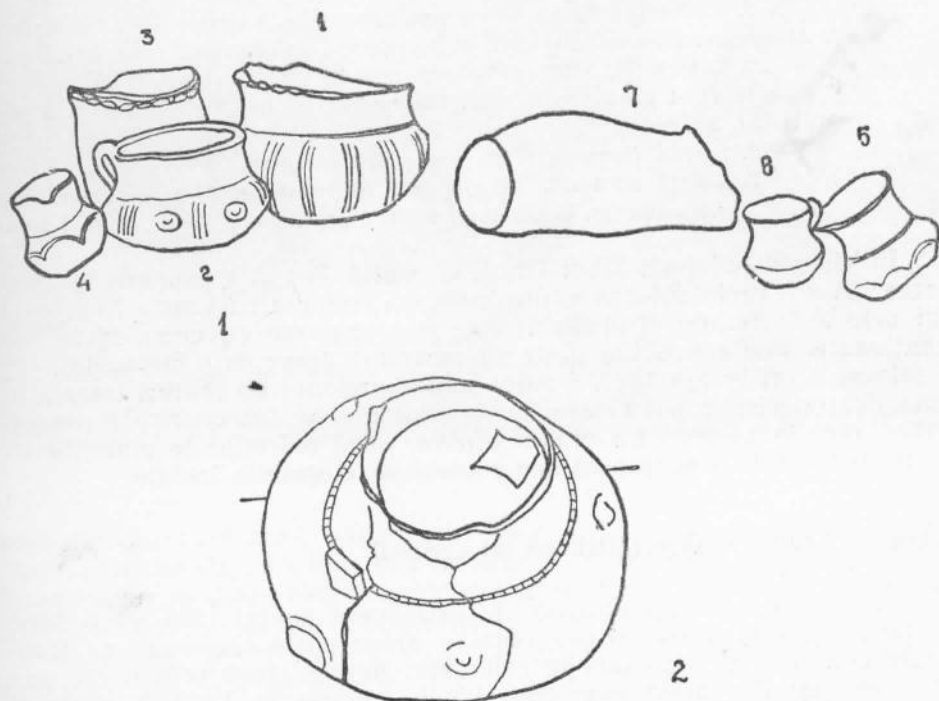

Fig. 2. 1 — mormîntul II — Berea; 2 — mormîntul 6 — Ciumești.

Mormîntul II. (Fig. 2/1). A fost descoperit în prelungirea șanțului spre vest la o distanță de 6 m de la primul complex funerar. Mormîntul a fost surprins la baza solului cenușiu la o adîncime de 0,70 m. Constă exclusiv din vase. Nu s-a găsit nici un fel de oseminte. Inventarul mormîntului este adunat în 2 grupuri de cîte 3-4 recipiente la un loc. Faptul că în nici un vas nu s-au găsit oase arse, nu înlătură posibilitatea că acest mormînt să fi aparținut eventual unui înhumat.²

1. Oală (Pl. XII/3) de culoare cenușie, este ornamentată cu linii în-cizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 16 cm, diam. g. 16,5 cm, diam. f. 7 cm.

2. Oală (Pl. XII/1) de culoare castanie, este ornamentată cu caneluri grupate. Dimensiuni: înălț. 12,5 cm, diam. g. 12 cm, diam. f. 5 cm.

3. Borcan (Pl. XII/7) de culoare cărămie, pe buză este ornamentată cu amprente digitate și cu proeminențe. Dimensiuni: înălț. 15,5 cm, diam. g. 13,5 cm, diam. f. 7,6 cm.

4. Cească (Pl. XII/5) cu tartă supraînălțată, este ornamentată cu arcade formate din linii incizate. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 3,6 cm.

5. Căniță (Pl. XII/4) de culoare cenușie, este ornamentată cu capete de spirale. Dimensiuni: înălț. 10,5 cm, diam. g. 7,5 cm, diam. f. 4,7 cm.

6. Cească (Pl. XII/6) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri dese și cu 4 proeminențe mici. Dimensiuni înălț. 6,5 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3,6 cm.

7. Borcan fragmentar, nu s-a putut recupera.

8. Cească mică (Pl. XII/2) găsită în vasul nr. 1. este ornamentată cu mici proeminențe. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.

În Muzeul județean Bihor-Oradea, se află un vas descoperit în satul Berea³. Acest recipient are multe trăsături comune cu vasele provenite din cele 2 morminte și probabil este contemporan cu complexele sus menționate. Poate provine dintr-un mormînt descoperit incidental. Cu ocazia săpăturilor din 1965, o rețea mai abundentă de șanțuri trasată în zona descoperirilor anterioare, nu au dat nici o descoperire funerară. Totuși nici în prezent nu putem afirma, dacă mormintele amintite au făcut parte dintr-o necropolă sau reprezintă morminte izolate.

Berea — Csányi sűrűje (Miriștea lui Csányi).

Cu ocazia muncilor agricole, în primăvara anului 1965, pe o dună de nisip au fost găsite câteva obiecte arheologice împreună cu fragmente ceramice și oase umane calcinate. Aceste piese provin din una sau eventual din două morminte de incinerare în urnă. S-au găsit un inel de tîmplă din bronz și două vîrfuri de săgeți din piatră.

Ciumești — comuna Sanislău.

În vara anului 1964 în hotarul satului Ciumești în punctul numit Tökös (Bostănărie), cu ocazia cercetării unei așezări celto-dacice au fost descoperite 11 morminte de incinerare.⁴ Tot aici cu ocazia efectuării unei săpături de salvare încă în 1962 au mai fost descoperite 17 morminte de incinerare⁵. În anul 1965 cînd s-au continuat cercetările în cadrul așezării celto-dacice au mai fost descoperite încă două morminte.⁶ Așadar, numărul mormintelor descoperite în acest punct de hotar se ridică pînă la 30. Complexele funerare descoperite pînă în prezent (toate de incinerare) arată în mod clar că cimitirul avea două faze. Inventarul celor 28 de morminte de incinerare în urnă, constă

Fig. 3. Mormîntul 3 — Ciumești.

exclusiv din vase-urne, așezate cu gura în jos sau în poziția verticală acoperite cu străchini sau cu alte recipiente. În prezenta lucrare intenționăm să prelucrăm 2 complexe funerare și anume nr. 3 și 6 din seria celor 11 morminte descoperite în anul 1964.

Mormîntul nr. 3. (Fig. 3) Este un mormînt de incinerare surprins în șanțul orientat ENE-VSV și în caseta deschisă în mod special. Complexul era format dintr-un vas-urnă și un număr de 20 de recipiente de ofrandă. Groapa mormîntului se conturează foarte slab și se oprește în nisip la o adîncime de 0,72 m, față de nivelul actual. Grosul complexului a fost așezat pe o linie. Doar cîteva vase erau în afara grupului central, aparținînd însă complexului funerar.

1. Urnă (Pl. XIII/1) în formă de „amforă” de culoare cenușie închisă este ornamentată cu spirale adîncite. Dimensiuni: înălț. 36 cm, diam. g. 25 cm, diam. f. 12 cm.

2. Ceașcă (Pl. XV/6) de culoare neagră este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 6 cm, diam. g. 5 cm, diam. f. 3 cm.

3. Căniță (Pl. XV/8) de culoare gălbuie, este ornamentată cu caneluri late. Dimensiuni: înălț. 13 cm, diam. g. 9,8 cm, diam. f. 5 cm.

4. Borcan (Pl. XVII/2) de culoare cărămizie, este neornamentat. Dimensiuni: înălț. 16 cm, diam. g. 13 cm, diam. f. 8 cm.

5. Borcan (Pl. XIV/8) asemănător vasului anterior, dimensiuni: înălț. 16 cm, diam. g. 13 cm, diam. f. 8 cm.
6. Vas (Pl. XIII/5) în formă de „amforă“ de culoare cenușie, ornamentat cu linii incizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 38 cm, diam. g. 13 cm, diam. f. 10 cm.
7. Oală (Pl. XIV/5) de culoare cenușie, este ornamentată cu linii incizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 17 cm, diam. g. 14 cm, diam. f. 7 cm.
8. Vas mare (Pl. XIV/1) de tip „situlă“ de culoare castanie este ornamentat cu linii incizate, cîmpuri hașurate și cu proeminențe conice. Dimensiuni: înălț. 34 cm, diam. g. 22 cm, diam. f. 18 cm.
9. Vas (Pl. XIV/2) în formă de „amforă“, de culoare negricioasă, este ornamentat cu linii incizate, grupate. Dimensiuni: înălț. 17 cm, diam. g. 10 cm, diam. f. 8 cm.
10. Cească (Pl. XIV/3) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 3,8 cm.
11. Cească (Pl. XV/5) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri verticale. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 3,8 cm.
12. Borcan (Pl. XV/2) de culoare cărămie, este ornamentat pe buză cu amprente digitale și cu 4 proeminențe mici. Dimensiuni înăl. 28 cm, diam. g. 23 cm, diam. f. 10 cm.
13. Cească (Pl. XIV/6) de culoare cenușie, este neornamentată. Dimensiuni: înălț. 6,5 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.
14. Căniță (Pl. XV/7) de culoare cenușie, este ornamentată cu adîncituri rotunde. Dimensiuni: înălț. 11 cm, diam. g. 8 cm, diam. f. 3 cm.
15. Cească (Pl. XV/3) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri verticale. Dimensiuni: înălț. 10 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.
16. Cească (Pl. XIV/4) de culoare castanie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 10 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 3 cm.
17. Căniță (Pl. XV/1) de culoare cenușie, este ornamentată cu capete de spirale. Dimensiuni înălț. 14 cm, diam. g. 9 cm, diam. f. 3 cm.
18. Căniță (Pl. XIV/7) de culoare cenușie, este ornamentată cu spirale. Dimensiuni: înălț. 8 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 4 cm.
19. Strachină (Pl. XIII/3) de culoare cenușie, este ornamentată cu spirale incizate. Dimensiuni: înălț. 15 cm, diam. g. 25 cm, diam. f. 8 cm.
20. Oală (Pl. XIII/4) de culoare cenușie, este ornamentată cu capete de spirale. Dimensiuni: înălț. 15 cm, diam. g. 11,5 cm, diam. f. 6 cm.
21. Fragment dintr-o oală (Pl. XV/4) de culoare cenușie, este ornamentată cu adîncituri rotunde.

Mormîntul nr. 6. (Fig. 2/2) În prelungirea șanțului spre VSV, la o distanță de 4 m de mormîntul nr. 3, s-a găsit complexul funerar nr. 6. Acest mormînt de incinerare, constă dintr-o urnă găsită la adîncimea de 0,60 m. În urnă se află o cantitate mare de oase calcinate și cenușă. Vasul de culoare brună, (Pl. XI/8) este ornamentat cu linii incizate, proeminențe conice și caneluri în formă de semilună. Dimensiuni: înălț. 30 cm, diam. g. 21 cm, diam. f. 8 cm.

Ciumești — grajdurile C.A.P.

Cu ocazia săpăturilor efectuate în cadrul cimitirului celto-dacic de la Ciumești⁷ au fost descoperite 3 morminte funerare distruse în întregime din cauza cultivării terenului. Din aceste morminte de incinerare în urnă, nu s-a putut recupera decât puține fragmente de vase și oase umane calcinate.

Comuna Foeni

Lângă grajdurile C.A.P.-lui, în vara anului 1966 cu ocazia unui mic sondaj de verificare a fost descoperit un mormint de incinerare în urnă (Pl. XVI/2). Groapa nu se conturează de loc, iar urna a fost găsită la adâncimea de 0,70 m, față de nivelul actual. Urna este plină cu oase calcinate umane destul de slab arse. Inventarul funerar constă dintr-o urnă (Pl. XVII/1) de tip borcan de culoare cenușie, ornamentată cu mici proeminente și cu striuri neregulate. Dimensiuni: înălț. 25 cm, diam. g. 23 cm, diam. f. 9 cm. Urna a fost acoperită cu o strachină cenușie neornamentată, avînd partea inferioară distrusă. Dimensiuni: înălț. 14 cm, diam. g. 27 cm, diam. f. 11 cm? (Pl. XVII/2)

Comuna Pișcolt

În primăvara anului 1968 în punctul numit „Homokbánya” (Nisipărie), a fost descoperit incidental un vas, care conținea oase umane arse. Urna, un vas de tip borcan, de culoare brună, este ornamentată cu briu alveolar. Dimensiuni: înălț. 26 cm? diam. g. 19 cm? diam. f. 12 cm. (Pl. XVII/6)

Comuna Pir

În hotarul comunei Pir, în punctul numit „Vâr” (Cetate) au fost descoperite 30 de morminte de înhumare și un mormint de incinerare.⁸

Comuna Sanislău

În cadrul necropolei hallstattiene săpată între anii 1967—1968, în punctul numit „Nisipărie” pe lângă morminte hallstattiene a mai fost descoperit, un strat de locuire din epoca bronzului și trei complexe funerare notate cu M. 51, M. 52 și M. 61 și datate tot în această epocă.⁹

Mormîntul 51.

Mormînt de incinerare surprins la baza stratului din epoca bronzului la nivelul nisipului „geologic”. Groapa nu se conturează, iar vasul-urnă a fost găsit la adîncimea de 1,05 m față de nivelul actual. (Grosimea depunerii ulterioare de nisip zburător este de 0,30 m.). Urna de culoare cenușie este ornamentată cu mici triunghiuri incizate. Dimensiuni: înălț. 18 cm, diam. g. 10 cm, diam f. 5 cm. (Pl. XVII/5).

Mormîntul 52.

Mormînt de înhumare în poziție chirchită. Scheletul este foarte prost păstrat și aparține probabil unui adult. Groapa nu se contura, scheletul zăcea la nivelul nisipului „geologic”, sub stratul de cultură din epoca bronzului, la o adîncime de 0,75 m față de nivelul actual (grosimea nisipului zburător este de 0,10 m). Mormîntul este orientat est-vest, adică capul la vest și picioarele la est. Lungimea totală a scheletului este de 0,85 m. Sub femurul stîng era așezată o oală fragmentară de culoare cenușie, ornamentată cu linii duble, triunghiuri incizate și cu proeminențe. Fragmentul provine probabil dintr-o căniță.

Mormîntul 61.

Mormînt de incinerare în urnă surprins la o adîncime de 0,65 m față de nivelul actual. (grosimea nisipului zburător este de 0,10 m). Groapa nu se conturează. Urna este un vas de tipul celui din M. 51, de culoare cenușie ornamentată cu mici triunghiuri incizate și cu proeminențe. Vasul este fragmentar, nu s-a putut recupera decît partea inferioară (Pl. XVII/4).

Comuna Tiream

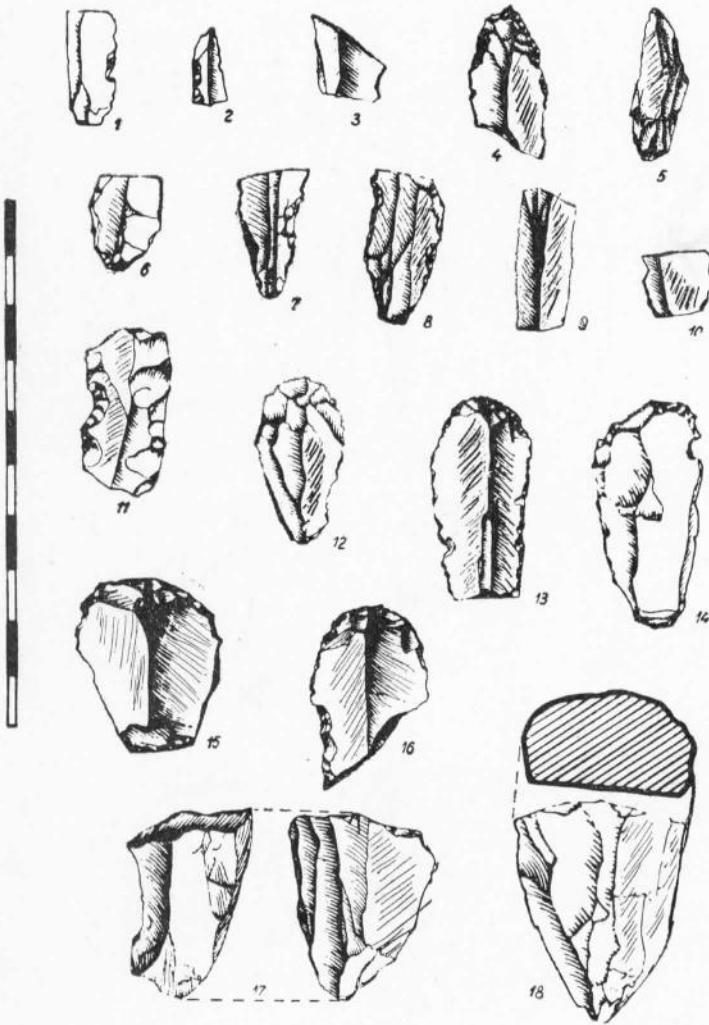
Cu ocazia săpăturilor de salvare efectuate în punctul numit „Kendereshalom” (Movilă) în cadrul unei așezări de tip „atol” datată din epoca bronzului, au fost descoperite 3 morminte¹⁰.

Mormîntul 1.

Mormînt de înhumare. Constă numai dintr-un craniu fără alte oseminte umane sau inventar funerar. A fost găsit la adîncimea de 1,10 m, fără să prezinte deranjări ulterioare.

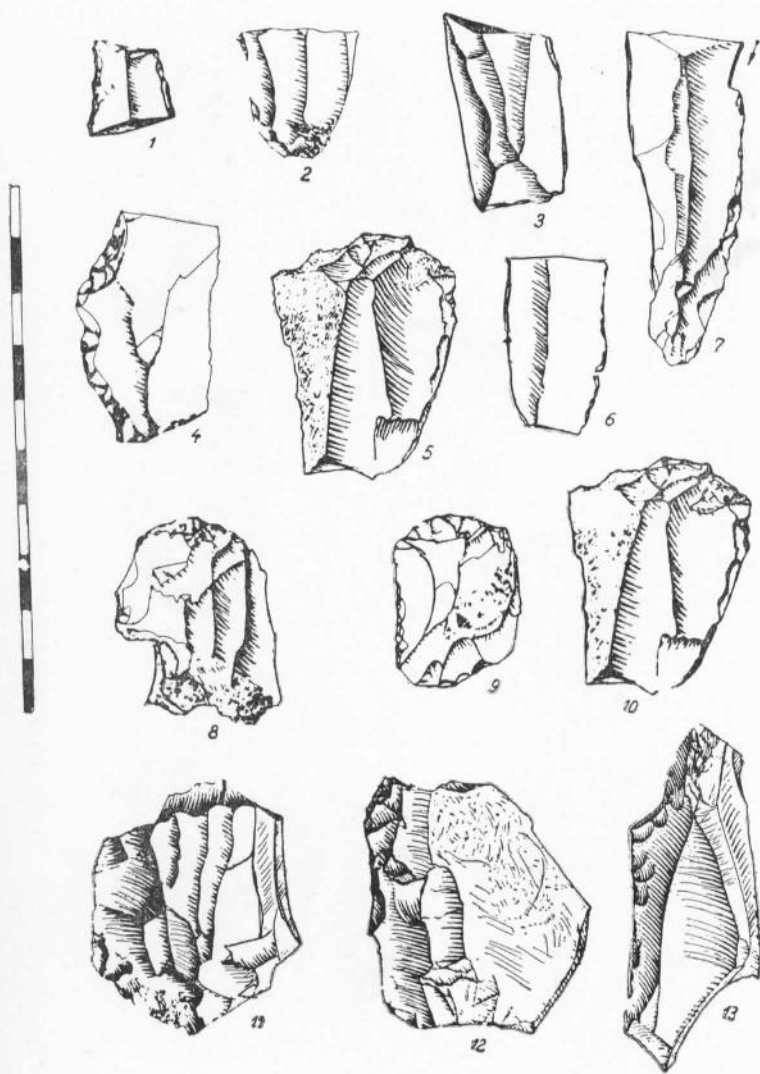
Mormîntul (Pl. XVI/2) 2.

Este mormînt de înhumare format din 2 schelete umane în poziție chirchită. Groapa are o formă ovală, se coboară din stratul superior și se oprește în primul strat de locuire, într-o adîncime de 1,90 m. Primul schelet este orientat cu capul spre NNV și cu picioarele spre SSE. Al doilea schelet așezat tot în poziție chirchită, are aceeași orientare, avînd picioarele depuse deasupra primului înhumat. Craniul acestui schelet lipsește fiind însă prezente vertebrele cervicale. Datorită depunerilor de cenușă provenită din compoziția solului, oasele umane sînt foarte

Planşa I.

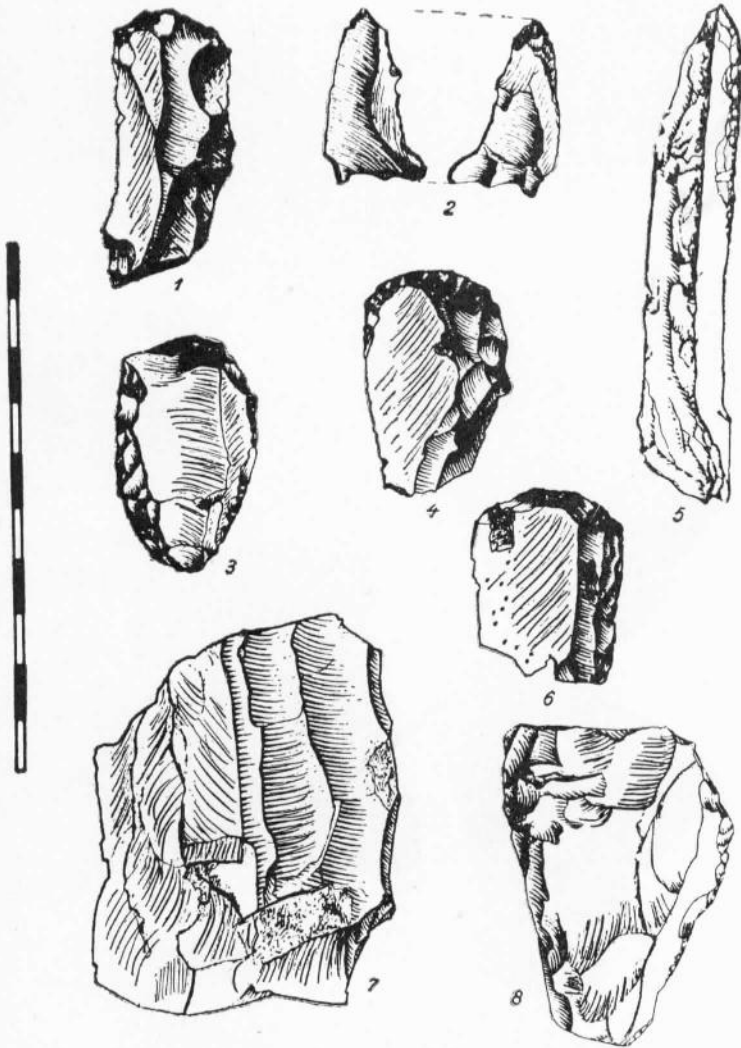
Turulung — nucleee, gratoare, lame.

Planşa II.

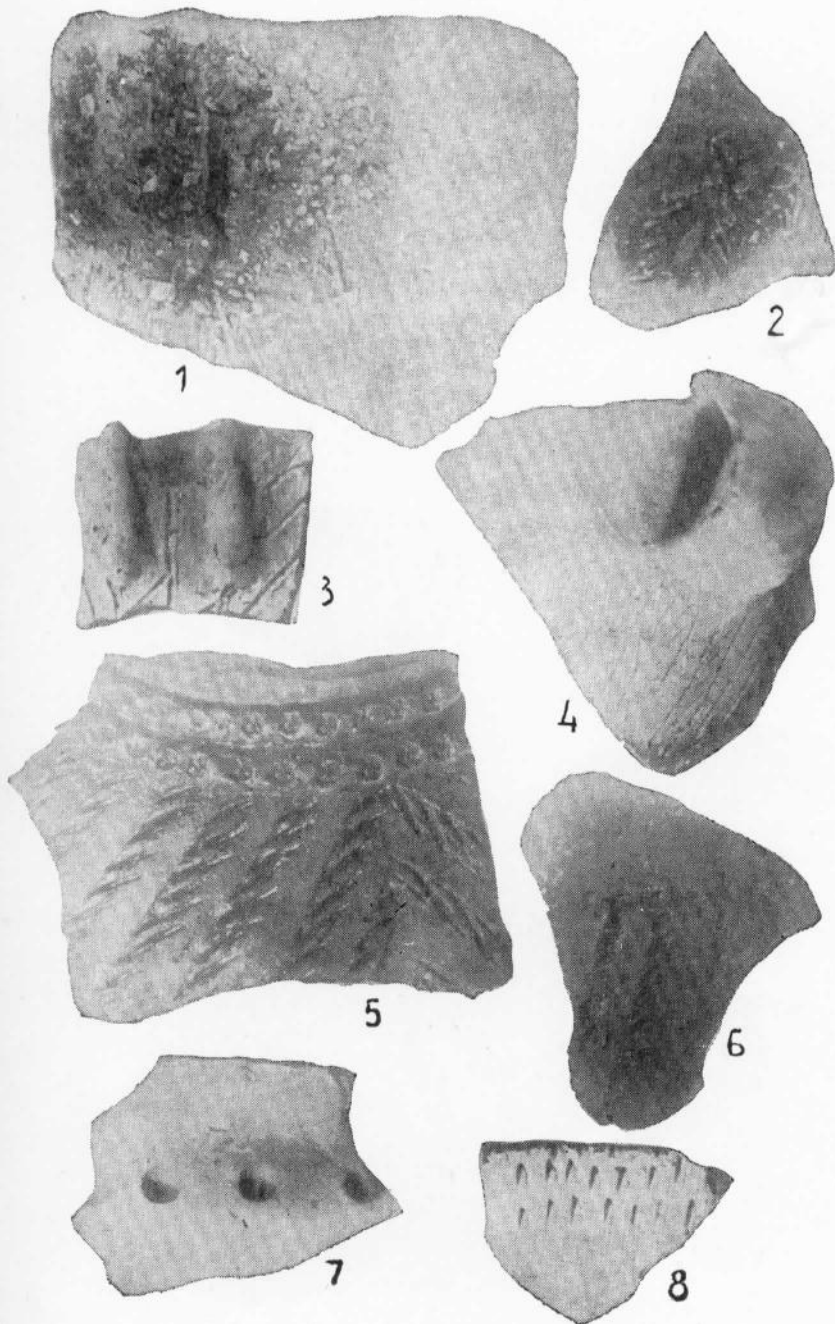
Turulung — gratoare, lame.

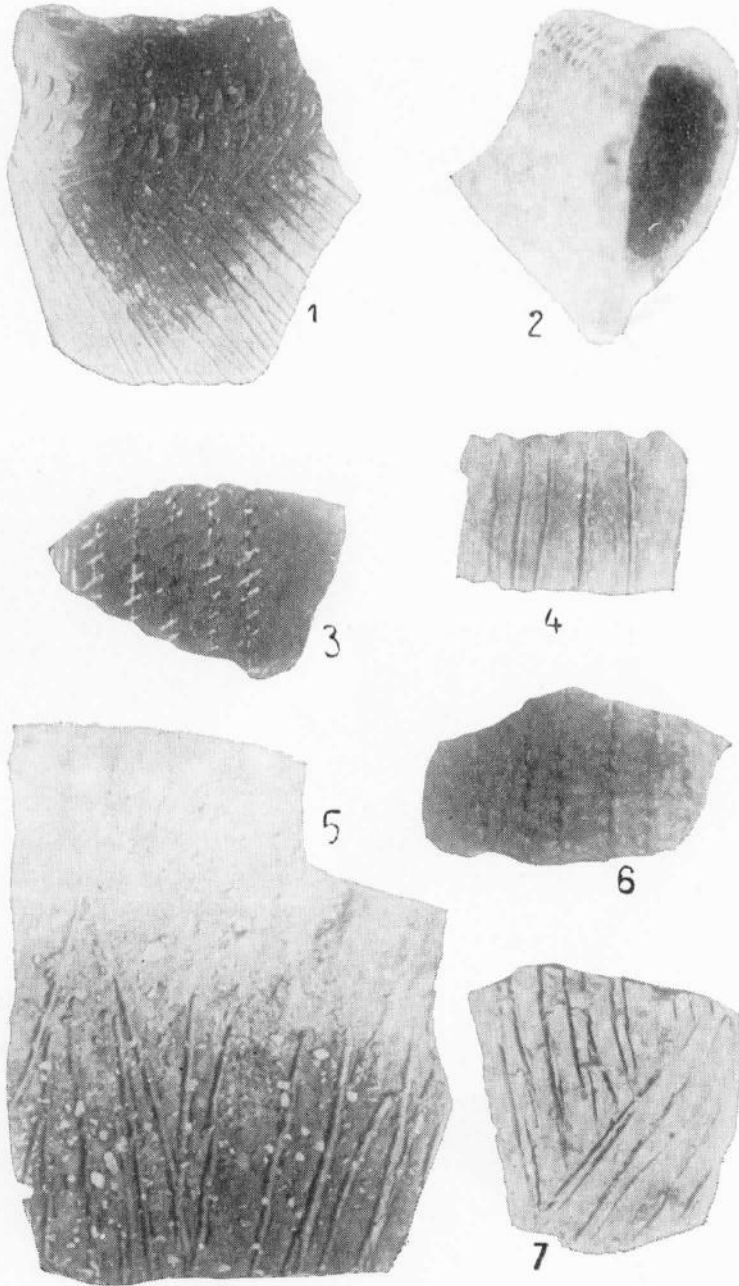
Planşa III.

Turulung — nuclee, lame, străpungătoare.

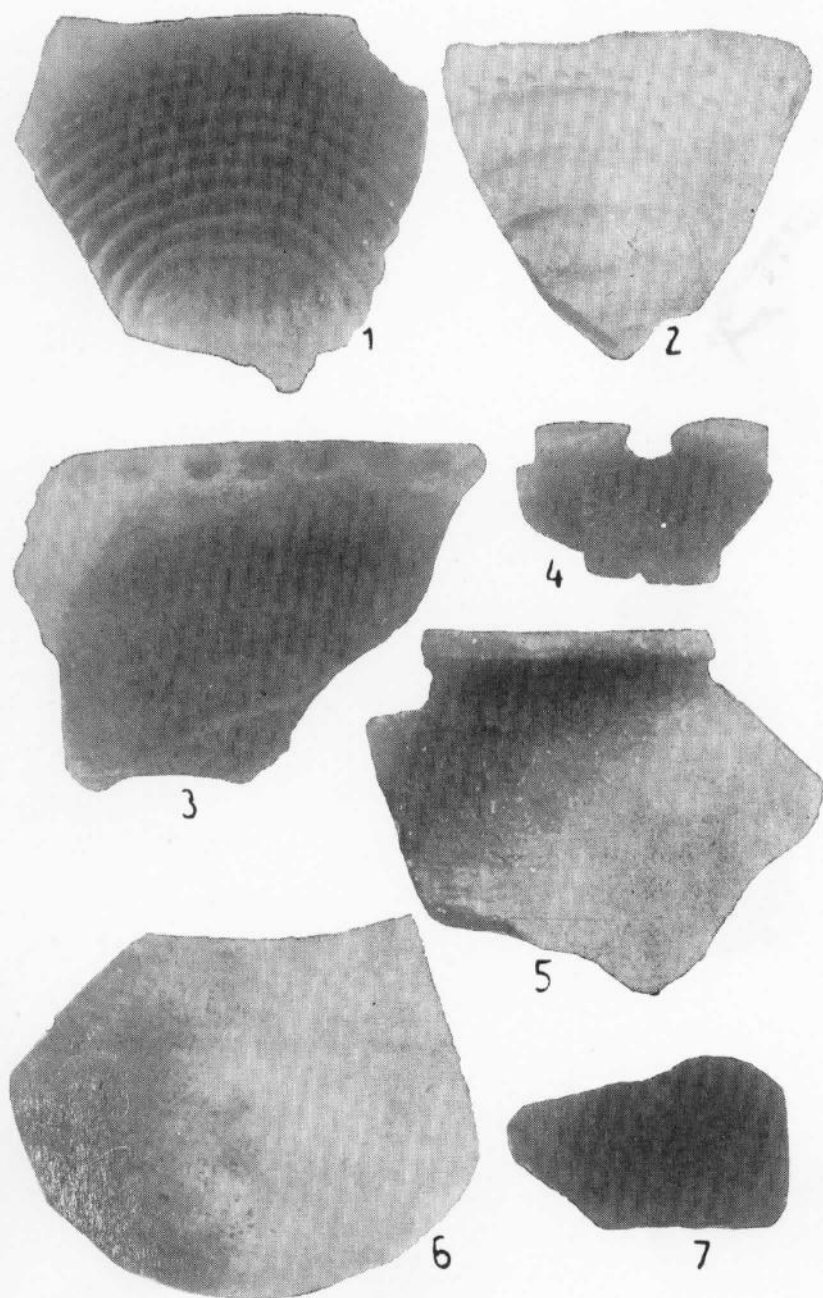
Planșa IV.

Unimăt — „Dilboci”: 4, 7 — ceramică Coțofeni și Baden; 1, 2 — ceramică Otomani III; 3 — ceramică La Tène; 6 — ceramică cenușie din sec II—III e.n.; 5 — ceramică negricioasă-zgrunțuroasă din sec. VII—VIII e.n.

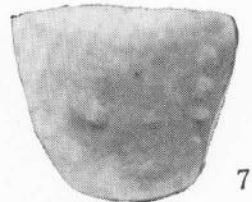
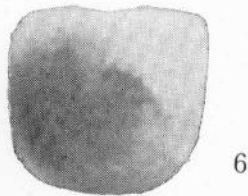
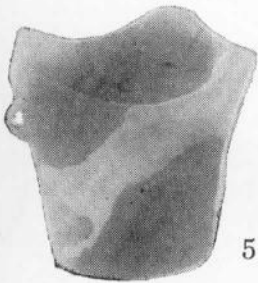
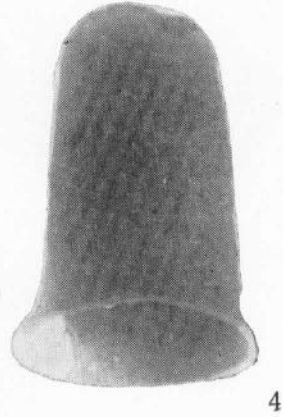
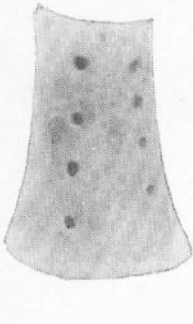
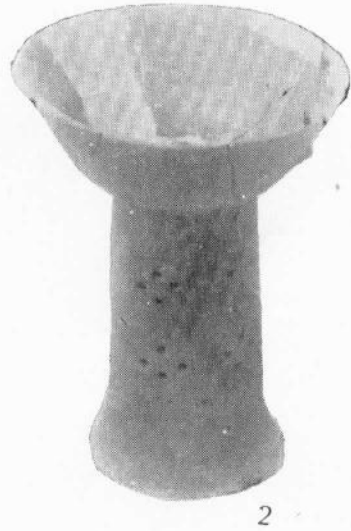
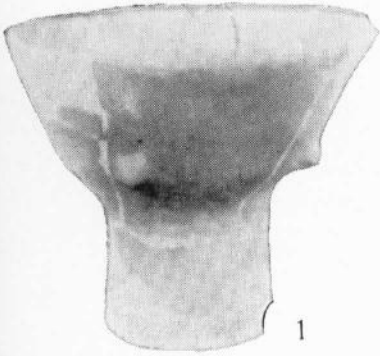
Planșa V.

Unimăt — „Dîlboci”: 1—7 — ceramică Coțofeni.

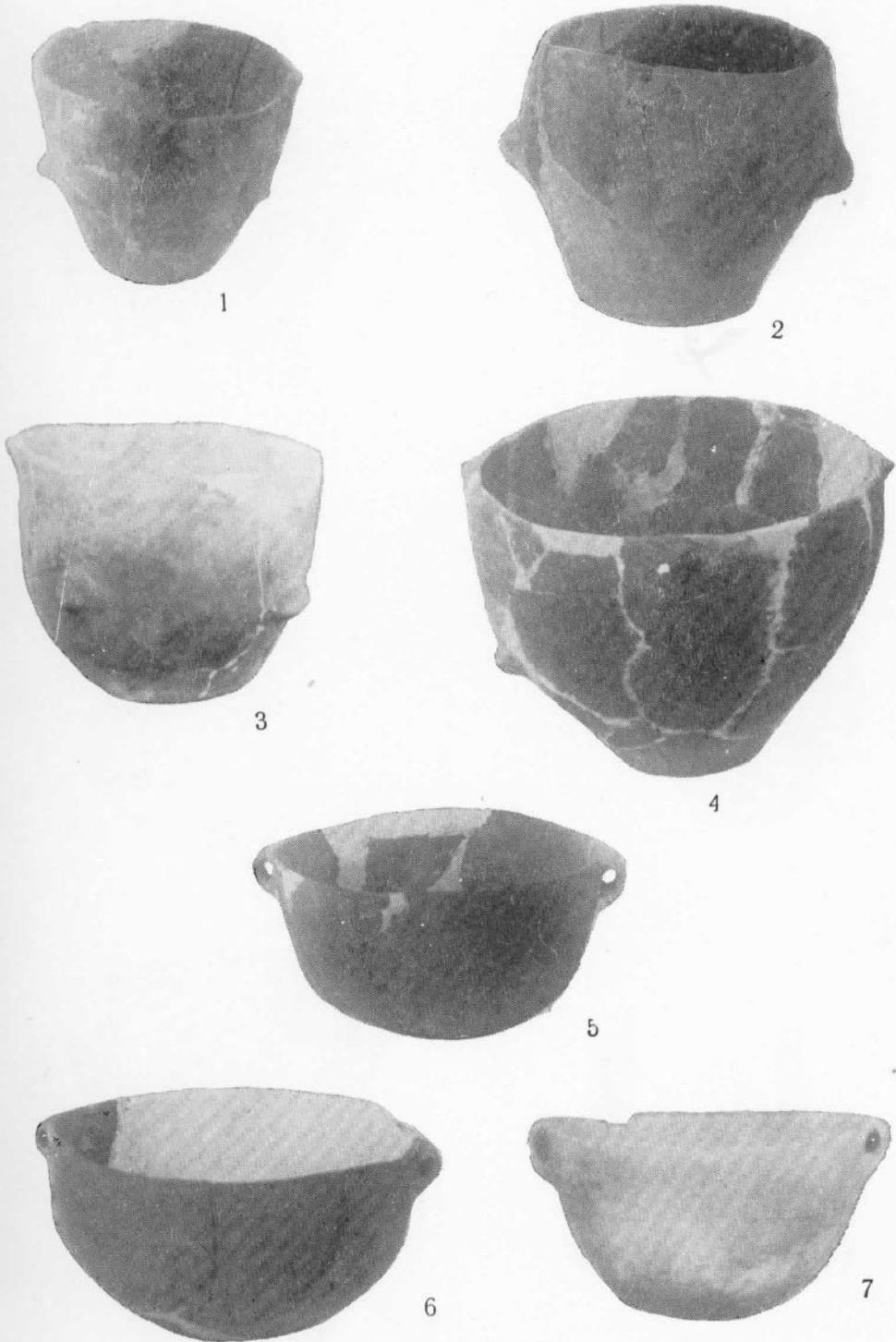
Planșa VI.

Unimăt — „Dilboci”: 1—6, 8 — ceramică Coțofeni; 7 — ceramică Tisa.

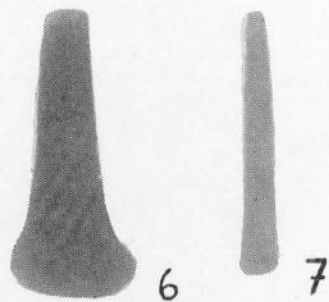
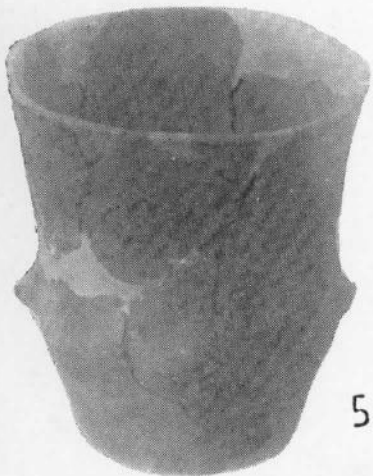
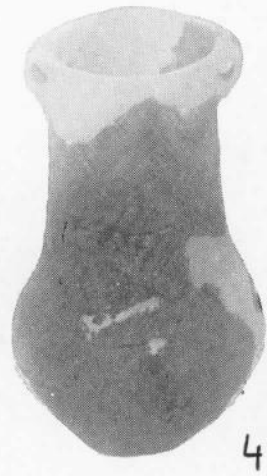
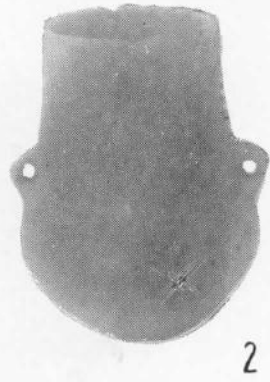
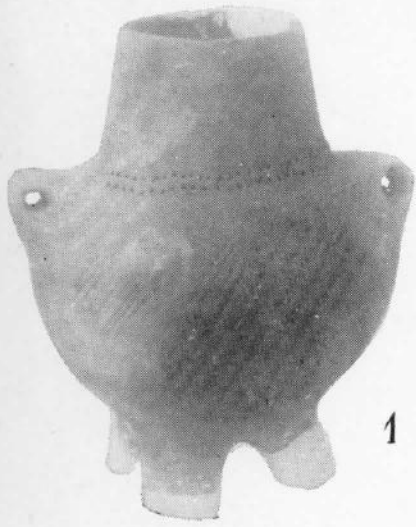
Planșa VII.

Vase cu picior; 1—4; vase tronconice: 5, 7; cupă: 6. (Ciumești).

Planșa VIII.

Vase de tip „ghiveci de flori”: 1—4; castroane: 5—7; (Ciumești).

Planșa IX.

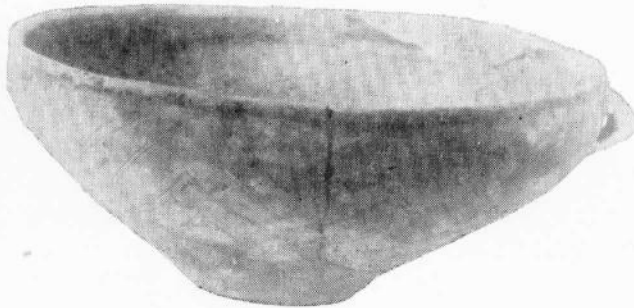
Vase: 1—5; dălți de cupru: 6—7 (Ciumești).

1

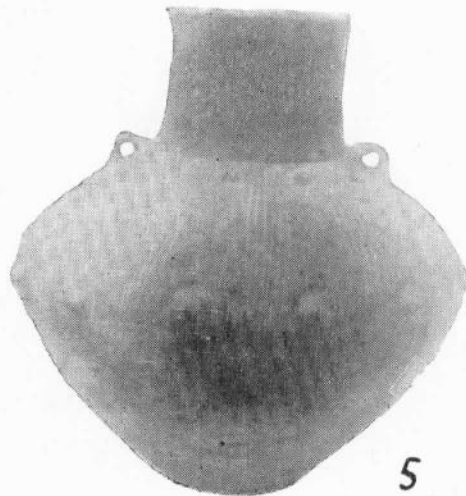
2

3

4

5

Plansa X.

Mormintul I — Berea.

Planşa XI.

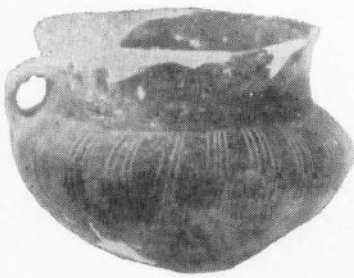
Fig. 1. 1—7, mormint nr. 1 — Berea; 8 — mormint nr. 6 — ciumeşti.

1

2

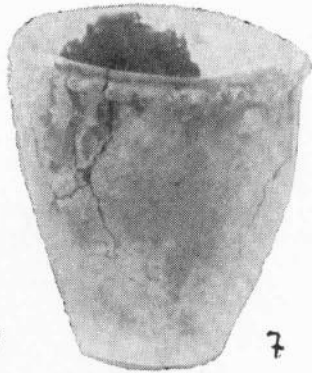
3

4

5

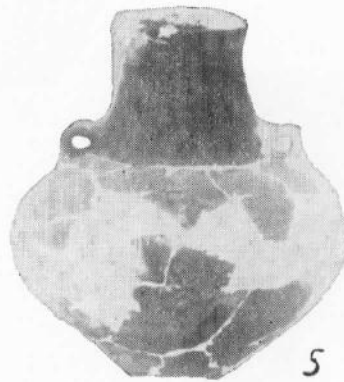
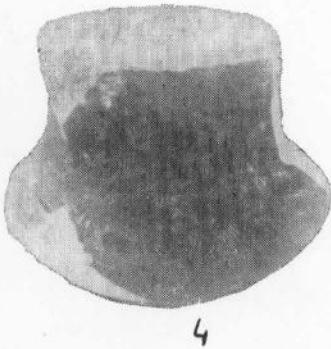
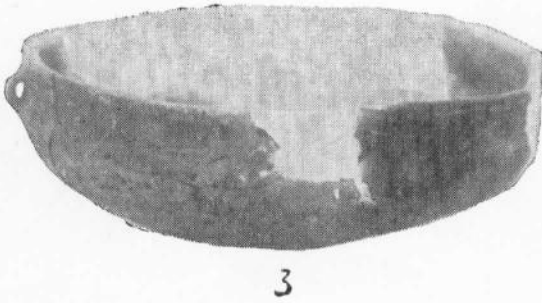
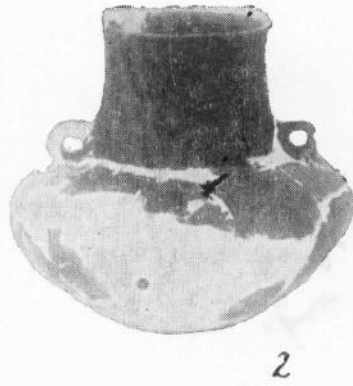
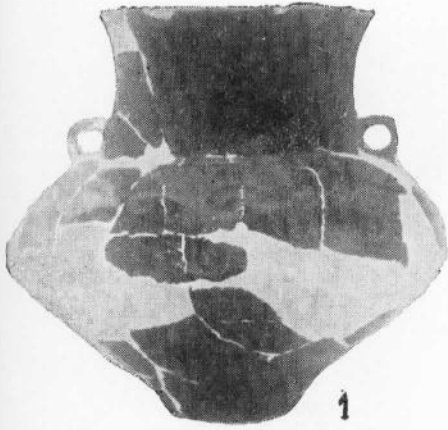
7

6

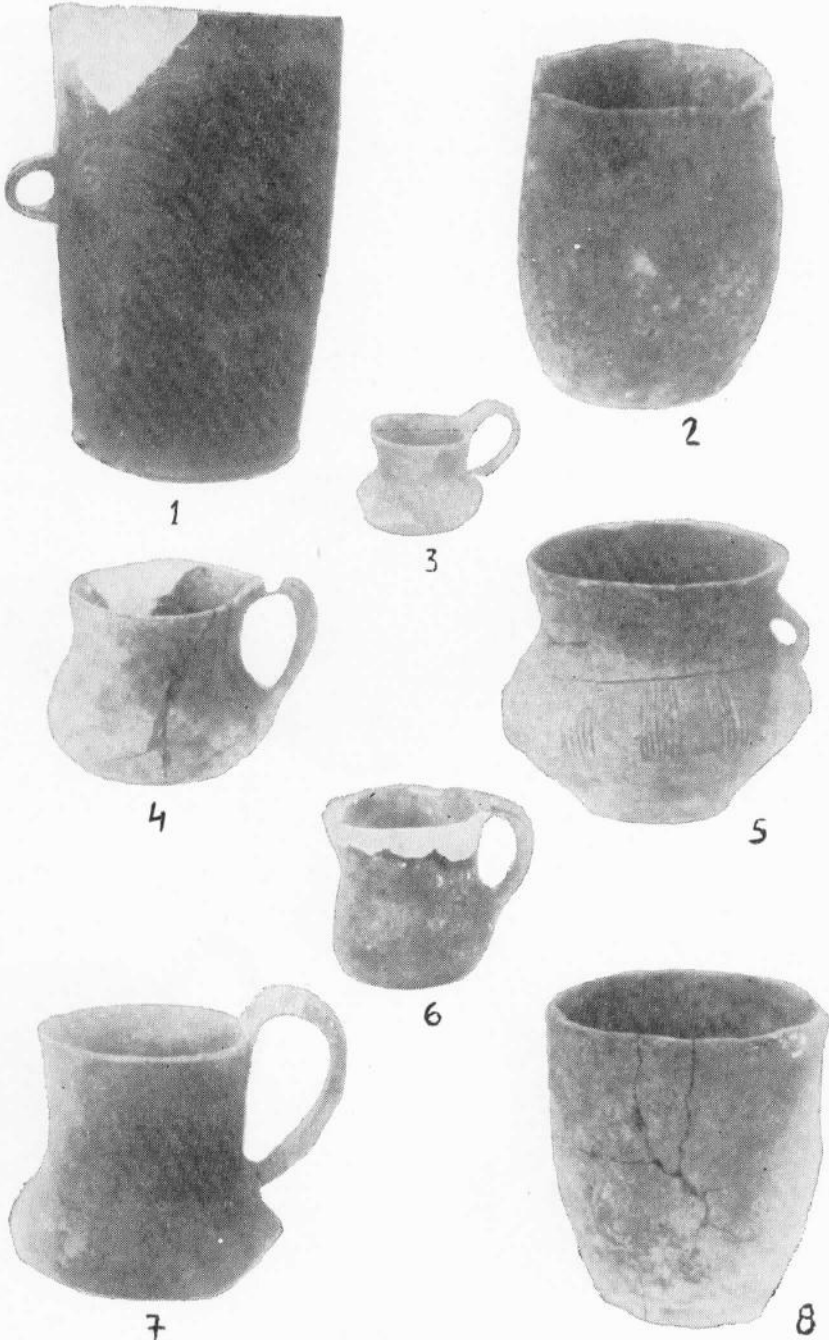
Planşa XII.

Mormintul II — Berea.

Planșa XIII.

Mormîntul III — Ciumești.

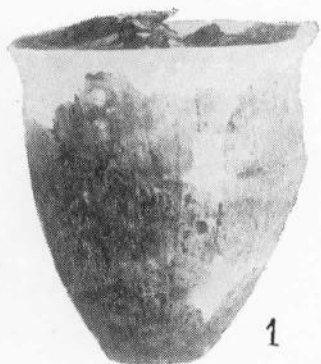
Planşa XIV.

Mormintul III — Ciumeşti.

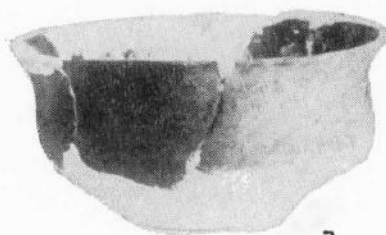

Planşa XVI.

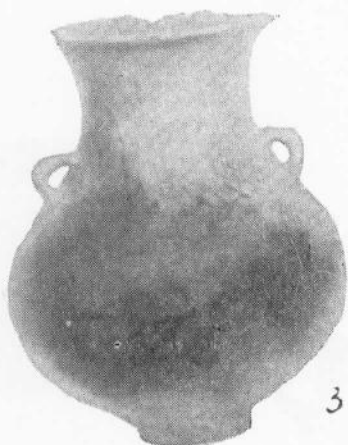
1 — mormîntul II de la Tiream; 2 — mormîntul de la Foeni; 3—5 Obiecte de la Berea (Csányi sűrűje).

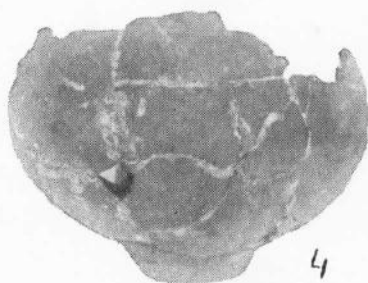
1

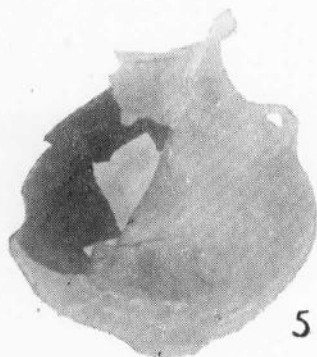
2

3

4

5

6

Planșa XVII.

1—2 mormint de la Foeni; 4 — mormint nr. 61 — Sanislău; 5 — mormintul nr. 51 — Sanislău; 3 — vas din așezărea de la Sanislău; 6 — mormint de la Pișcolț.

1

2

3

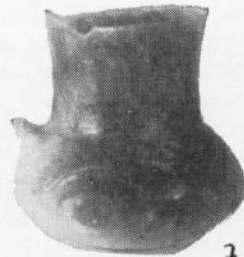
4

5

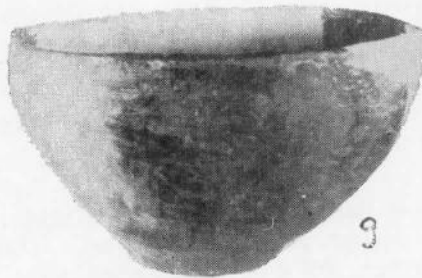
6

7

8

9

Planșa XVIII.

1—7, 9, mormintul nr. II Tiream; 8 mormintul III Tiream.

bine păstrate. Despre o deranjare ulterioară care ar justifica lipsa craniului, nu se poate vorbi. Din umplutura gropii am obținut o cantitate considerabilă de fragmente ceramice, iar în jurul scheletelor au fost depuse 10 vase de ofrandă.

1. Cească (Pl. XVIII/3) de culoare gălbuie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 7,5 cm, diam. g. 7 cm, diam. f. 4 cm.

2. Căniță de culoare cenușie (Pl. XVIII/5) este ornamentată cu caneluri în formă de semilună. Dimensiuni: înălț. 11 cm, diam. g. 9 cm, diam. f. 2 cm.

3. Căniță (Pl. XVIII/7) de culoare cenușie, este ornamentată cu proeminente însoțite cu caneluri în formă de semilună. Dimensiuni: înălț. 13 cm, diam. g. 10 cm, diam. f. 5 cm.

4. Căniță (Pl. XVIII/1) de culoare neagră, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 14 cm, diam. g. 10 cm, diam. f. 4 cm.

5. Cană (Pl. XVIII/2) de culoare castanie este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 15 cm, diam. g. 11 cm, diam. f. 6 cm.

6. Strachină (Pl. XVIII/9) de culoare cenușie, este neornamentată. Dimensiuni: înălț. 17 cm, diam. g. 29 cm, diam. f. 10 cm.

7. Strachină miniatură de culoare neagră, este neornamentată. Dimensiuni: înălț. 3 cm, diam. g. 4,5 cm, diam. f. 6 cm.

8. Cească fragmentară de culoare castanie (Pl. XVIII/4) este ornamentată cu mici proeminente însoțite cu caneluri în formă de semilună.

9. Cească (Pl. XVIII/6) de culoare castanie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 6,5 cm, diam. g. 6 cm, diam. f. 4 cm.

10. Cească de culoare cenușie, este ornamentată cu caneluri oblice. Dimensiuni: înălț. 6 cm, diam. g. 5,5 cm, diam. f. 3 cm.

Mormîntul 3.

Este mormînt de înhumație surprins deranjat, la adîncimea de 0,45 m. Scheletul din care s-a mai păstrat partea inferioară și fragmentele din bazin, inițial a fost în poziție chircită. În groapa sepulcrală au fost găsite o serie de fragmente ceramice provenite din umplutură, ornamentate cu proeminente și caneluri în formă de semilună. Lîngă femurul drept a fost așezată o strachină mică, de culoare cenușie, ornamentată cu spirale late cu capetele terminate în patru proeminente. Dimensiuni: înălț. 7 cm, diam. g. 12 cm, diam. f. 6 cm. (Pl. XVIII/8).

Incadrarea tipologică a inventarului funerar și datarea mormintelor

Descoperirile funerare sus amintite datează în „grosso modo” din epoca bronzului și aparțin culturii Otomani. Pe baza actualei cronologii interne a acestei culturi¹¹, vom încerca să stabilim datarea relativă a acestor morminte și să le încadrăm în cele 3 faze principale ale

culturii Otomani. De la bun început, întâmpinăm mari greutatea, fiindcă aproape în întregime sîntem nevoiți să ne bazăm numai pe ceramică.

Urnele mormintelor de la Foeni și Pișcolt, vase de tip borcan, ornamentate cu stiruri sau cu un decor reliefat, au cele mai apropiate analogii din „Grupul Nyirseg”¹², răspîndit la vest de granițele noastre. Strachina — capac¹³, de la Foeni, de formă bitronconică are analogia apropiată tot din acest grup cultural. Vasul de tip borcan este însă frecvent și în cultura Otomani, începînd de la primele manifestări ale acestei culturi, persistînd pînă la ultima ei fază de dezvoltare. Asemenea vase au fost descoperite la Otomani¹⁴, Virșand¹⁵, Pir¹⁶, și în nivelele inferioare de la Tiream, Dindești și Carei¹⁷. Purtătorii „Grupului Nyirseg”¹⁸ cum observă N. Kalicz, practicau incinerarea în urnă și se înmormintau izolați sau în grupuri mici. Pe baza inventarului funerar, și ritului de înmormîntare, putem încadra aceste două morminte în „Grupul Nyirseg” sau eventual la începutul fazei Otomani I și data în epoca bronzului timpuriu.

Vasele din cele două morminte de incinerare de la Sanislău—Nisipărie, au analogii apropiate la Otomani¹⁹, Ciumești—Bostănărie²⁰ și din așezarea Sanislău²¹, căreia aparțin cele 3 morminte descoperite. Vasul din M. 52 de înmormîntare, deși fragmentar, ca formă și motivele de ornamentație este apropiat de ceramică din M. 51 și M. 61 și are analogie apropiată de la Otomani²². I. Ordentlich încadrează aceste tipuri de vase găsite în așezarea „Cetate” de la Otomani în faza a II-a. Credem că aceste 3 morminte datează dintr-o fază de trecere de la Otomani I. la Otomani II.

Obiectele descoperite de la Berea—Csányi sîrűje și cele 3 morminte de la Ciumești—Grajdurile C.A.P.-ului probabil că trebuie să fie puse în legătură cu faza I-a a necropolei de la Ciumești—Bostănărie, care datează în „grosso modo” din faza Otomani I.

Inventarul ceramic al mormintelor descoperite la Berea, Ciumești și Tiream se poate grupa în mai multe categorii.

1. Cele mai des întîlnite sînt cănițele și ceștile. Ele la rîndul lor se împart în 2 grupuri:

A. Cești și cănițe de tradiție din faza Otomani II, ornamentate cu un decor geometric — spiralic.

B. Cești și cănițe cu gîtul lung bine detașat de pîntecele bombat, ornamentate cu caneluri și cu proeminențe.

2. Borcane modelate dintr-o pastă grosolană, ornamentate cu briuri reliefate.

3. Oale bine arse, modelate dintr-o pastă fină ca și ceștile și cănițele, ornamentate cu motive geometrice și cu proeminențe conice.

4. Vase „amfore” ornamentate cu linii incizate, spirale și cu proeminențe conice.

5. Vase „situle” ornamentate cu motive geometrice și cu proeminențe conice.

6. Străchini mari și adinci, ornamentate cu linii incizate sau cu proeminențe.

Cele 6 morminte deși au fost descoperite în locuri diferite, pe baza ceramicii sînt contemporane. Vasele din categoria ceștilor, cănițelor, oalelor, borcanelor și străchinilor sînt frecvente în faza a III-a a culturii Otomani, descoperite la Otomani²³, Socodor și Virșand²⁴, Pir²⁵, Valea lui Mihai²⁶, și în stratul superior de la Tiream²⁷. Aceste categorii de vase au forme binecunoscute și evoluează din fazele anterioare ale culturii Otomani. Vasele de tip „amforă” și „situlă” sînt foarte rare sau aproape necunoscute din așezările de tip Otomani din nord-vestul României. Analogii pentru vase de tip „amforă” găsim în grupul „Berkesz — De mecser²⁸, la Igrici²⁹ în R. P. Ungară. Un vas asemănător celor 2 vase de tip „situlă” se află în expoziția Muzeului de la Nyirbátor (R.P.U.) fără să cunoaștem însă locul de descoperire³⁰. În nivelul superior de la Tiream, a fost descoperit un fund de vas care provine dintr-un vas de tip „situlă”, ornamentat cu motive similare celor 2 vase de la Ciumești — Berea.³¹

Mormîntul I de la Tiream compus dintr-un craniu, practic nu se poate data. Datorită faptului că cele 3 morminte de aici sînt așezate în aceeași zonă, am putea presupune că și acest mormînt aparține fazei a III-a a culturii Otomani și datează din sfîrșitul epocii bronzului.

Ritul de înmormîntare

În urma cercetărilor efectuate în jurul Careiului, am putut stabili că în epoca bronzului timpuriu terasele văii Erului și dunele de nisipuri sînt ocupate de o populație relativ numeroasă, considerată de cercetători ca purtătorii culturii Otomani I. Despre ritul de înmormîntare al acestei perioade avem însă cunoștințe cu lacune. În urma descoperirii celor 28 de morminte de la Ciumești „Bostănărie” și al celorlalte descoperi similare tratate mai sus se conturează un rit funerar, care constă din arderea cadavrelor și depunerii restului incinerării în urne, așezate cu gura în jos, puse în poziția verticală și acoperite cu străchini sau cu alte recipiente. În perioada neoliticului final, zona în care au fost descoperite aceste morminte a fost ocupată de purtătorii culturii Baden — Pécel. Urme de așezări aparținînd acestei culturi au fost descoperite la Ciumești³², Sanislău³³, Carei — Bobald³⁴ și Valea lui Mihai³⁵. Morminte aparținătoare acestei culturi foarte puține la număr s-au găsit incidental la Sanislău³⁶, atestînd folosirea ritului de înhumăție.

Cele două morminte de incinerăție în urnă descoperite incidental la Valea lui Mihai³⁷, aparținătoare însă culturii Baden — Pécel, trebuie considerate ca primele morminte de incinerăție atestate în această regiune. Prezența ritului de incinerăție în necropolele culturii Baden — Pécel nu este un lucru neobișnuit. Așadar practicarea acestui rit

în cadrul „Grupului Nyírség” și de purtătorii culturii Otomani I, poate să aibă antecedente din cultura Baden — Pécel. Cum se observă din perioada corespunzătoare a fazei Otomani I ritul de incinerare în zona Careiului va primi o răspîndire mai largă, documentată în primul rînd de faza I-a a necropolei Ciumești — Bostănărie. La sfîrșitul acestei perioade cum se observă la Sanislău — Nisipărie, pe lângă ritul de incinerare apare și ritul al înhumației în poziția chircită, care se va generaliza cum se pare în faza a II-a a culturii Otomani. Această perioadă este atestată prin necropola de la Pir, singura cercetată mai bine din această epocă în nord-vestul României. Această necropolă aparține unei faze cînd așezarea de la „Cetate” nu mai era locuită, iar populația se retrage și folosește vetrele părăsite ca loc de cimitir.³⁸ În cursul săpăturilor au fost descoperite 30 de morminte de înhumație în poziția chircită și un mormînt de incinerare în urnă.³⁹ Pe baza inventarului funerar, necropola de la Pir trebuie să ajungă și în faza a III-a a culturii Otomani. În cadrul acestei necropole, ca un rit deosebit de înmormîntare trebuie amintit mormîntul în urnă cu capac, care conținea un schelet ne ars de copil.⁴⁰ Folosirea urnei pentru un copil înhumat și prezența deși, într-un singur caz, a ritului de incinerare în urnă, ar indica o nouă transformare în sinul populației din cultura Otomani.

Se observă că unele așezări mari sînt părăsite la sfîrșitul fazei Otomani II și la începutul Otomani III, perioada care corespunde retragerii populației din „Cetate” — Pir, în insula numită „Curtea Cetății”. Singura așezare cunoscută pînă în prezent din zona Careiului, care își continua neconturbat viața ei, este cea de la Tiream, formată pe o insulă încă la începutul epocii bronzului și atestată la sfîrșitul epocii bronzului prin stratul superior și prin cele 3 morminte sus amintite. Mormintele de la Ciumești — Berea se deosebesc prin inventarul ceramic, de cele descoperite la Tiream prin vasele de tip „amforă” și „situlă”, care apar ca elemente noi la sfîrșitul epocii bronzului, în perioada cînd se petrec mari frămîntări și schimbări în cadrul triburilor din cultura Otomani.

Populația culturii „Mormintelor tumulare” care pătrunde treptat spre est pînă la linia Tisei și a Crișurilor a declanșat mari mișcări de populații.⁴¹ După părerea lui A. Mozsolics⁴² așezările grupurilor Vanya, Virșand și Fűzesabony sînt devastate și părăsite din cauza pătrunderii purtătorilor „mormintelor tumulare”. Populația băștinașă îngroapă obiectele de valoare. Prin urmare așa se nasc depozitele de tip „Koszider”. După I. Bóna acest proces se desfășoară treptat, iar populația băștinașă va contribui la formarea unei noi culturi materiale în care se vede clar contribuția populației autohtone.⁴³ Această perioadă este numită de I. Bóna: epoca bronzului tîrziu⁴⁴, constituind după părerea lui ultima fază a epocii bronzului. După părerea lui T. Kemenczei, urmele culturii „mormintelor tumulare” se găsesc și în Transilvania, prin legături culturale, fără să pătrundă însă în acest teritoriu.⁴⁵ În cîmpia

Someșului la Medieșul-Aurit (județul Satu Mare), recent a fost dezvelite un mormînt tumular, însă datarea lui n-a fost stabilită și nici nu putem afirma că eventual ar aparține culturii „mormintelor tumulare”.⁴⁶

În strînsă legătură cu înaintarea culturii „mormintelor tumulare” se naște cultura Egyek⁴⁷, pentru care este caracteristică incinerarea în urnă, cum se observă în cazul necropolei de la Igrici. N. Kalicz cînd examinează culturile Egyek și Fűzesabony (RPU) căutînd trăsăturile comune și deosebiri esențiale între aceste 2 culturi, subliniază ca cea mai importantă este diferența în ceea ce privește ritul de înmormîntare. În cadrul culturii Fűzesabony, înhumația este tradițională, iar pentru cultura Egyek, este caracteristică incinerarea în urnă⁴⁸. Credem că pentru faza Otomani III, putem considera înhumația la fel ca un rit tradițional. La examinarea ceramicii mormintelor tratate din faza Otomani III, am arătat apariția unor forme noi pe lîngă vase tradiționale, fapt care se datorește după părerea noastră influențelor culturii Egyek sau a grupului Berkesz — Demecser, răspîndit în părțile nordice ale Nyírség-ului (RPU). Acest grup nu constituie altceva decît pătrunderea culturii Egyek pe teritoriul Nyírség-ului, unde vine în contact cu populația autohtonă. Sub influența culturii Egyek sau eventual a grupului Berkesz — Demecser, apar în cadrul fazei Otomani III, pe lîngă noi forme ceramice și morminte de incinerare în urnă paralel cu morminte de înhumație în poziția chircită.

Aceste probleme fac parte din problematica sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii hallstattiene, perioadă încă insuficient documentată pe teritoriul nord-vest al României. Părerile noastre în parte sînt ipotetice, va urma ca cercetările viitoare să confirme sau să infirme unele considerente în legătură cu mormintele de la sfîrșitul epocii bronzului descoperite în zona Careiului.

IOAN NĚMETI
(Carei)

1.

N O T E

- 1 Prof Vlad Zirra mi-a cedat studierea și publicarea acestor două morminte pentru care și pe această cale îi aduc mulțumirile mele.
- 2 Dispariția uneori totală a scheletelor nu este ceva neobișnuit în straturile nisipoase ale dunelor de la Berea — Ciumești. Așa de pildă în cimitirul celto-dacic din ultima localitate, în cele șapte morminte de înhumație scheletele erau complet distruse, măcinate din cauza benzilor de limonit, care rețin umiditatea excesivă între ele.
- 3 Muzeul județean Bihor, secția de arheologie, nr. inv. 2.107.
- 4 Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare 1967, pag. 3.
- 5 Material inedit în Muzeul județean Maramureș.
- 6 Material inedit în Muzeul orașenesc Carei.
- 7 Vlad Zirra, *op. cit.*, pag. 3.
- 8 Székely Zoltán, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*, în *SCIV*, 1966, 1, pag. 126; idem, *Contribuția la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, 1955, nr. 3—4, pag. 857.
- 9 Material inedit în Muzeul orașenesc Carei.
- 10 Material inedit în Muzeul orașenesc Carei.
- 11 K. Horedt, M. Rusu, I. Ordentlich, în *Materiale VIII*, pag. 317—324; I. Ordentlich *Posilenia v Otomani v poslednih rascopoc*, în *Dacia*, N. S., 1963, VII, pag. 115—138.
- 12 Kalicz Nándor. *A korabronzkori Nyírségi csoport telepe Nyirpazony határában*, în *ArchÉrt*, 1967, 94, fig. 2/3 a, 3 b.
- 13 Kalicz Nándor, *op. cit.*, în *ArchÉrt* 1967, 94, fig. 2/2 a, 2 b.
- 14 I. Ordentlich, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, fig. 5/3, 4.
- 15 Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, II, *Săpăturile de la Virșand*, în *Materiale*, vol. II, 1956, fig. 65/8, 10.
- 16 Székely Zoltán, *op. cit.*, în *SCIV*, 1966, 17, fig. 3/1, 2.
- 17 Sondaje și săpături de salvare efectuate de Muzeul orașenesc Carei.
- 18 Kalicz N., în *ArchÉrt*, 1967, 94 pag. 5.
- 19 I. Ordentlich, *op. cit.* în *Dacia* N. S., VII, 1963, fig. 7/5,6.
- 20 Material inedit în Muzeul județean Maramureș.
- 21 Material inedit în Muzeul orașului Carei.
- 22 I. Ordentlich, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, fig. 7/1, 2.
- 23 Idem, *op. cit.*, fig. 14/3, 5, 6; fig. 15/2, 4, 5, 6; fig. 5/3, 4; fig. 14/1.
- 24 Dorin Popescu, *op. cit.*, în *Materiale* II, 1956, fig. 10/12, fig. 63/1—6; fig. 64/1—3, 7—9; fig. 65/8—10.
- 25 Székely Zoltán, *op. cit.*, în *SCIV*, 1966, 17, fig. 5/1—3; fig. 3/1—2.
- 26 I. Ordentlich, *Un deposit de vase de tip Otomani de la Valea lui Mihai*, în *Studii și comunicări arheologice — istorie*, Sibiu, 1967, planșa I/1; planșa II/6, 7; planșa III/5—7.
- 27 Săpături de salvare de la Tiream, efectuate de Muzeul orașenesc Carei.
- 28 T. Kemenczei, *Adatok Eszak-Magyarország későbronzkori történetéhez*, în *ArchÉrt*, 1963, 90, fig. 3/8—10.

- 29 N. Kalicz, *Későbronzkori urnatemető Igrici — község határában*, în *MOMÉvk.*, II, 1958, Miskolc, planşa II/9; planşa I/8.
- 30 *Szabolcs-Szatmári üzetek, a Nyírbátori Báthori István múzeum kiállítása*, 1955, fig. 3.
- 31 Material inedit în Muzeul orăşenesc Carei.
- 32 Vlad Zirra, *op. cit.*, pag. 3.
- 33 Descoperiri fortuite, material inedit în Muzeul orăşenesc Carei.
- 34 Cercetări de teren efectuate de Muzeul orăşenesc Carei.
- 35 Roska Márton, *Stajiunea preistorică de la Valea lui Mihai*, în *AISC*, I, 1928—1932, Cluj, pag. 73—80.
- 36 Descoperiri fortuite, material inedit în Muzeul orăşenesc Carei.
- 37 M. Roska, *op. cit.*, fig. 11, fig. 12, din pag. 73.
- 38 Székely Zoltán, *op. cit.*, în *SCIV*, 1966, 17, pag. 125—134.
- 39 Idem, în *SCIV*, 1955, 3—4, pag. 858.
- 40 Idem, în *SCIV*, 1966, 17, pag. 129.
- 41 Kőszegi Frigyes, *A halomsiros kultura néhány magyarországi leletéről*, în *ArchÉrt*, 1964, vol. 91, pag. 1—14.
- 42 Idem, pag. 9.
- 43 Idem, pag. 10.
- 44 Kemenczei T, *A pilinyi kultura tagolása*, în *ArchÉrt*, 1965, 92, pag. 23. (Tabel oronologic).
- 45 T. Kemenczei, în *ArchÉrt*, 1963, vol. 90, pag. 170.
- 46 Informații de la T. Bader, Material inedit în Muzeul județean Satu Mare.
- 47 N. Kalicz, *op. cit.*, în *HoMÉvk.*, II, 1958, pag. 56.
- 48 Kovács Tibor, *A halomsiros kultura leletei az Észak-Alföldön*, în *ArchÉrt*, 1966, 90, p. 199.

GRABFUNDE DER BRONZEZEIT AUS DER UMGEBUNG DER STADT CAREI (KREIS SATU MARE)

(Zusammenfassung)

Während der, in der Umgebung der Stadt Carei geführte, Untersuchungen, werden zahlreiche Gräber aus der Bronzezeit entdeckt.

Die Gefäße der Urnengräber aus Sanislau (3), Foeni (1), Pişcolt (1), Ciumeşti (3) datieren diese Grabfunde in der Frühbronzezeit (Otomani I).

Die Keramiken der Urnen — und Skelettgräber aus Tiream (3), Ciumeşti (2) beweisen, dass die Grabfunde der Spätbronzezeit (Otomani III) gehören.

Die Grabfunde der Urnen — und Skelettgräber ermöglichen uns das Studium der Bestattungsweise der Otomani — Kultur.

Es scheint, dass die Völker der Otomani — Kultur in der Frühbronzezeit die Leichen einäschern, dass die Körper in der Mittlerbronzezeit begraben wurden, und in der Spätbronzezeit beide Riten vorläufig waren.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA DOMĂNEȘTI

Localitatea Domănești se află la o depărtare de aproximativ 5 km nord-vest de orașul Carei. Numele satului, în literatura arheologică este cunoscut încă de la sfârșitul secolului trecut, când a fost descoperit aici primul depozit de bronzuri compus din 357 de obiecte.¹ La sfârșitul anului 1962, în luna septembrie cu ocazia săpării unei gropi de siloz, lângă crescătoria de porci nr. 1, la o adâncime de 0,60 m, cooperatorii Carol Nemeș și Ioan Demian au găsit un alt depozit de bronz. Descoperirea acestui depozit a fost adusă la cunoștința conducerii muzeului din Satu-Mare prin intermediul unui agent ADAS, după care imediat ne-am deplasat la fața locului, găsim obiectele la președintele CAP-lui din localitate. Astfel în anul 1962 prin donația CAP-lui din Domănești a intrat în posesia Muzeului de istorie din Satu-Mare un depozit de bronzuri prețios compus din 73 de obiecte. În timpul deplasărilor a mai fost achiziționat un topor de piatră de la Augustin Pișcoran care l-a găsit în anul 1930 cu ocazia săpării unei fântăni în curtea casei. La sfârșitul sec. al XIX-lea s-a mai descoperit în această localitate în albia râului Crasna un fragment de fildeș de *Elephas primigenius*.²

Pentru a face cunoscut specialiștilor acest depozit considerăm utilă publicarea lui.

Descrierea obiectelor.

1. Topor de luptă cu disc și spin din bronz. Spinul este de formă conică, în prezent vârful lui este rupt și lipit de discul rotund. Discul la margine este ușor îngroșat și tăiat oblic. Porțiunea dintre disc și manșon este hexagonală în secțiune. Manșonul de formă cilindrică, la cele două capete are o bordură îngroșată, unul din capetele manșonului este crăpat și lipsește o mică porțiune. La mijlocul celor două fețe ale manșonului găsim câte o proeminență triunghiulară în relief: una mai mare și una mai mică, abia vizibilă. Corpul toporului este zvelt și subțire, îngroșat la margini, lărgindu-se treptat spre tăiș. Tăișul are știrbituri încă dinainte de ascunderea depozitului. Patina toporului este de culoare verde închisă și în câteva locuri corpul este oxidat.

oxidată. Dimensiuni: diam. interioare 3,3—3,4×4,7—5 cm, diam. barei la mijloc 0,5—0,6 cm, diam. barei la capetele 0,3—0,4 cm.

Greutatea: 43 30
 MISM. nr. inv.: 6 076, 6 094,
 planșa nr.: XXIV/2 XXX/1 XXIV/1 XXX/3

37—39. Brățări de formă circulară, cu secțiunea rotundă, ornamentată pe întreaga suprafață, cu linii ce redau caneluri mărunte. Două bucăți sînt fragmentate. Patina verde închisă. Dimensiuni: diam. interioare 5,3—5,8 cm, diam. bării 0,5—0,6 cm.

Greutatea: 38 29 47 de gr
 MISM. nr. inv.: 6 167, 6 168, 6 078.
 planșa nr.: XXX/7 XXIV/3 XXX/6; XXIV/4, XXX/5

40. Brățară cu bară de formă ovală și capetele subțiate. Înaintea ascunderii depozitului a fost îndreptată. Lungimea: 16 cm, secțiunea barei: 0,4 cm. Greutatea 16 gr. MISM Nr. inv. 6126 (pl. XXXIII/4).

41—43. Tutuli de formă conică, ornamentați cu două cercuri concentrice la margine, iar la vîrf terminîndu-se cu un spic conic. În partea interioară, la mijloc, se vede o tortiță, de formă semiovală. Culoarea verde-albăstruie. Dimensiuni:

diam. discului 9,9 10,1 9,4 cm.
 Greutatea: 48,5 62,5 52 de gr
 MISM. nr. inv.: 6 096, 6 097, 6 099.

planșa nr.: XXXI/4 XXXI/3 XXV/5 XXXI/5

44—45. Falere mari din bronz în formă de disc cu corpul ușor convex. Toarta de fixare, semiovală, este așezată în interior la mijlocul falerei. Patina e verde închisă. Diametrul cercului: 8,7 cm.

Greutatea: 50,4 50,5 de gr

MISM. nr. inv.: 6 098, 6 100.

planșa nr.: XXXI/2 XXV/4, XXXI/2

46—50. Falere mari de bronz de formă circulară, avînd la mijloc o gaură dreptunghiulară pentru fixare. Ele au diferite mărimi:

diametrul	6,7	6,4	6,9	6,9	8,4 cm
Greutatea:	29	30,8	29	32,1	50 de gr
MISM. nr. inv.:	6 130,	6 131,	6 132,	6 133,	6 134

XXV/1 XXXII/5 XXXII/4 XXXII/7 XXXII/8 XXV/2 XXXII/6

51—55. Falere de mărime mijlocie cu toartă mică de fixare. O toartă din cauza turnării defecte nu este situată chiar la mijloc. În interior

se văd liniile de turnare. O faleră este strîmbă iar alta are știrbituri încă din antichitate. Diametrul cercului: 5,3—5,5 cm.

Greutatea:	14,5	15,1	15	17,2	15,1 de gr
MISM. nr. inv.:	6 109,	6 119,	6 111,	6 112,	6 121
Plansa nr.:	XXXII/1	XXXIII/1	XXXII/2	XXV/3	XXXII/3 XXXIII/2

56—59. Nasturi de forma semisferică cu torți de fixare lungi, dintre care una ruptă. Acești nasturi au servit la încheiatul hainelor.

Diam. cercului:	2,3	2,3	2,3	2,9 cm.
Greutatea:	12,5	11,7	19,1	10,15 de gr
MISM. nr. inv.:	6 113,	6 114,	6 115,	6 116.
Lungimea torților:	2,4 cm.			
Plansa nr.:	XX/4	XXVII/7	XX/5	XXVII/8

XXVII/5   XXVII/6

60. Opritor-buton de la o zăbală folosită ca piesă de harnașament care ține locul unei psalii propriu-zise. Lungimea: 3 cm Greutatea: 4,6 de gr. MISM nr. inv. 1628. (pl. XX/3, XXVII/4).

61. Pandantiv, fragmentar de formă dreptunghiulară crestat, avînd la un capăt trei tije rupte, care probabil prezintă unul dintre capetele pandantivului. La mijloc are o gaură. Lungimea 5,8. Greutatea: 7,90 de gr. MISM. nr. inv. 6127. (pl. XX/6, XXXIII/3).

62—65. Verigi neornamentate de formă rotundă, una din fețe plată, iar cealaltă ușor bombată. Se vede ciotul de turnare, la punctul unde bara este mai subțire. O verigă este știrbită și rău turnată.

Diam. interioare:	1,3/1,5	1,3/1,5	1,4/1,3	1,4/1,5 cm
Diam. barei:	0,5	0,6	0,7	0,6 cm
Greutatea:	4,55	4	4	3,15 gr.
MISM. nr. inv.:	6 122	6 123	6 125	6 124.(pl. XXVI/3—6).
Plansa nr.:	XIX/4		XIX/2	

66—73. Aplici în formă de opturi, cu una din fețe bombată iar cealaltă plată. Părțile de la mijlocul opturilor sînt ușor îndepărtate. Diam. interioare: 3,8 cm. Greutatea: 6—6,50 de gr. MISM. nr. inv. 6101—6108.

pl. XIX/3,5; XXXIII/5—12.

Depozitul cîntărește în total 4,733 de kg.

Incadrarea tipologică și cronologică.

Din descrierea obiectelor reiese că depozitul are o compoziție unitară din punct de vedere tipologic și cronologic. Podoabele și piesele de harnașament sînt cele mai multe, armele (4 topoare de luptă cu disc și

spin) și uneltele (o daltă) sînt puține la număr. Pentru încadrarea cronologică și culturală a depozitului vom prezenta analogiile cele mai apropiate pe categorii de obiecte.

Topoare cu disc și spin de tipul celor găsite în al doilea depozit de la Domănești, după o statistică a lui Mircea Rusu s-au descoperit în 130 de localități dintre care peste 80 sînt repartizate pe teritoriul Transilvaniei, iar din aceasta mai bine de două treimi în bazinul Someșului și pe cursul superior al Tisei. Numărul mare de topoare cu disc și spin descoperit în Transilvania în regiuni bogate în zăcăminte de aramă arată că ele sînt produse locale.³ Zăcămintele de aramă din depresiunea Băii-Mari, valvele găsite la Domănești și la Ciumești⁴, turtele de bronz neprelucrate de la Prilog⁵ indică că în județul Satu-Mare au fost centre importante de prelucrare a bronzului. Topoarele de luptă de la Domănești sînt produse locale. Analogiile topoarelor le găsim în mai multe depozite din Transilvania. Amintim aici doar cîteva care se pot data cu mai multă precizie: Rebrîșioară,⁶ Panticeu,⁷ Uriu,⁸ Domănești I,⁹ Dragomirești,¹⁰ Stîna de Sus,¹¹ Livada,¹² Căuași,¹³ Batarci,¹⁴ Prilog, Horoatul Cehului¹⁵ — datate în Bronz D —; Popești,¹⁶ Lozna Mare¹⁷ Valea lui Mihai,¹⁸ Șieu,¹⁹ datate în Hallstatt A₁. Topoarele din depozitul de la Domănești după clasificarea lui I. Nestor fac parte din timpul B₃—B₄.²⁰

Dacă analizăm brățile, ținînd seama de secțiunea barei și forma capetelor, ori forma generală și decorul reiese că avem de-a face cu mai multe tipuri:

— brăți de formă ovală cu secțiunea rotundă, mai puțin sau mai mult îngroșată, cu capetele subțiate, unele ornamentate cu benzi de diferite forme,

— brăți de formă circulară cu secțiunea rotundă și capetele ușor subțiate și apropiate, unele ornamentate cu benzi de linii verticale și oblice,

— brăți de formă circulară cu secțiunea rotundă și capetele suprapuse,

— brăți de formă rotundă, crestate, cu secțiunea rotundă, dar capetele închise.

Aceste tipuri cuprind mai multe variante. Ținînd seamă de numeroasele descoperiri de brăți din țara noastră ar fi de dorit o clasificare corespunzătoare a tipurilor de brăți și a numeroaselor sale variante de la sfîrșitul epocii bronzului și din Hallstatt A—B.²¹

Dacă analizăm răspîndirea tipurilor în nord-vestul țării constatăm că cele cu secțiunea neîngroșată la mijloc, cu capetele ușor apropiate sînt mai numeroase, iar cele masive și cu capetele suprapuse, sau închise au o frecvență mai redusă.²² Întrucît cele de-al doilea tip s-a găsit în mai multe localități transilvănene amintim numai cîteva analogii ce provin din următoarele depozite: Uriu de Sus,²³ Augustin²⁴ Hășmaș,²⁵ Leleiu,²⁶ Lozna Mare,²⁷ Bogata Română,²⁸ Tăutău,²⁹ Popești,³⁰ Panticeu.³¹ Pentru tipul cu bară mai puțin sau mai mult masivă avem analogii în depo-

zitele de la Dragomirești,³² Domănești I, Șieu,³³ Spălnaca,³⁴ Mișca, Tăutău,³⁵ Birsana,³⁶ Guruslău,³⁷ Tipul cu capetele suprapuse are analogii în depozitele: Lozna Mare,³⁸ Panticeu,⁴⁰ iar tipul cu capetele închise și crestate Dragomirești, Hășmaș, Șieu.⁴¹

Brăjările celui de al doilea depozit de la Domănești sînt specifice bronzului tîrziu (BD), dar ele continuau să fie folosite și la începutul primei epocii a fierului (HA₁).

Dalta de bronz cu gaura în formă ovală cu secțiunea ovală și drept-unghiulară are analogii în mai multe depozite de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului, ca Augustin,⁴² Fodora,⁴³ Domănești⁴⁴ (și o valvă de tipar), datate în BD —, Uioara de Sus,⁴⁵ Spălnaca,⁴⁶ (HA₁), din descoperiri izolate de la Bala,⁴⁷ Girolt⁴⁸. Datorită faptului că o valvă de tipar este cunoscută din primul depozit de la Domănești datarea daltei noastre este cea mai probabilă tot la sfîrșitul epocii bronzului.

Falerele mari și cele mijlocii sînt cele mai frecvente piese de harnașament și sînt folosite la împodobirea frunțarului ori a curelelor laterale ale căpețelei, uneori însă sînt prinse și pe pieptar, sau chiar la încrucșarea curelelor. Analogii găsim în depozitele de la Mișca, Aluniș,⁵⁰ Tăutău,⁵¹ Belin,⁵² Lozna Mare,⁵³ Uioara, Bicaciu etc.

Pentru tutulii de formă conică găsim analogii în mai multe depozite de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului ca Mișca,⁵⁴ Guruslău,⁵⁵ date în BD, Borșa,⁵⁶ Belin,⁵⁷ Zagon II,⁵⁸ HB₁ Cehăluț.⁵⁹ Datarea lor în BD, este mai sigură, deoarece tutulii noștri sînt mai apropiați ca tip de cei din depozitul de la Mișca. Ei au aceeași destinație ca falerele dar uneori sînt folosiți și la împodobirea îmbrăcăminte omului.

Fragmentul de pandantiv are analogii în depozitul de la Mișca⁶⁰, Kemeceș,⁶¹ (com. Szabolcs-Szatmár, în RPU), Iara de Jos,⁶² Guruslău,⁶³ Uioara⁶⁴, Opály,⁶⁵ (com. Szabolcs-Szatmár, în RPU). Lanțurile pandantive probabil au fost așățate la locul unde se întîlnește frunțarul cu cureaua laterală a căpețelei calului, fiind întrebuițate ca piese de harnașament.⁶⁶

Verigile au analogii în depozitele de la Gyermel/RPU⁶⁷ și Bocșa⁶⁸. Pentru opritorile-butoni găsim analogii în depozitele de la Lozna Mare⁶⁹ și Uioara.⁷⁰ După părerea lui Mircea Rusu acești opritori-butoni țin locul psaliilor iar după încadrarea lui fac parte în timpul C al psaliilor.⁷¹

Din punct de vedere cronologic, depozitul de bronzuri prezentat, pe baza analogiilor amintite poate fi datat la sfîrșitul epocii bronzului, aparținînd seriei de bronzuri Uriu-Domănești, din Bronz D (sec. XIII î.e.n.)⁷²

Încadrarea în mediul cultural și istoric

Dacă facem o comparație cu primul depozit de la Domănești se observă o diferență între cele două depozite. Întrucît din primul depozit s-a publicat numai o parte nu putem să facem o comparație exactă ci

numai parțială. Ar fi de dorit dacă mai este posibilă publicarea acestuia în întregime. Ținând seama că obiectele cele mai importante și tipice sînt cunoscute, încercăm să facem totuși o comparație preliminară. Obiectele ce se găsesc în amîndouă depozitele sînt: topoarele de luptă (I:23, II:4), brățările (I:16, II:37), dălțile (I:10—13, II:1). Topoarele de luptă cu două brațe, topoare de luptă cu ceafă prelungită, sabie, celturile, vîrfurile de lance, secerile cu mîner, etc., nu se găsesc în al doilea depozit, în schimb acesta are: tutuli, falere, aplici, opritori-buton de la o zăbală, care îmbogățesc cunoștințele noastre despre inventarul și ocupația tribului care a folosit aceste două depozite de bronzuri.

După cantitatea mare de obiecte ce alcătuiesc aceste depozite se poate presupune că ele au aparținut unei comunități. Al doilea depozit conține atît piese destinate turnării cît și obiecte încă în uz.

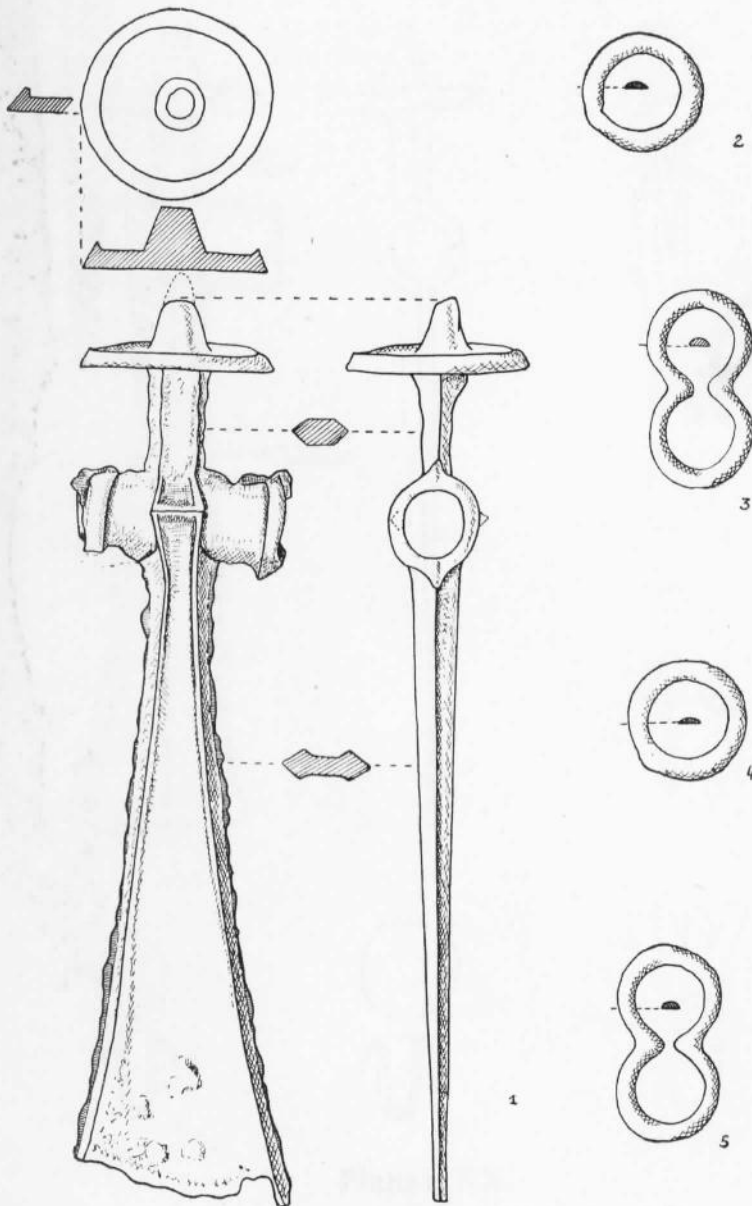
Avînd în vedere faptul că la Domănești există o așezare de tip Otomani și ceramica aflată în jurul locului descoperirii depozitului este tot de tip Otomani, ne sugerează încadrarea acestor depozite în mediul cultural Otomani III, după actuala cronologie internă a culturii⁷³.

Ascunderea depozitelor de la sfîrșitul epocii bronzului a fost cauzată fie din motive interne, fie din motive externe, datorită ciocnirilor dintre triburi aparținînd culturilor Wietenberg, Otomani, Suci de Sus, etc⁷⁴. Se poate presupune că ascunderea celor două depozite de la Domănești ar fi cauzată, eventual de pătrunderea purtătorilor culturii Gáva, documentată în această zonă prin descoperirile de la Sanislău, Culciu-Mare, etc.

Pentru a cunoaște mai bine situația istorică de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului la nord-vestul țării, vor fi necesare cercetări arheologice mai ample, în lumina cărora s-ar putea rezolva unele probleme care azi nu sînt îndeajuns de bine cunoscute.

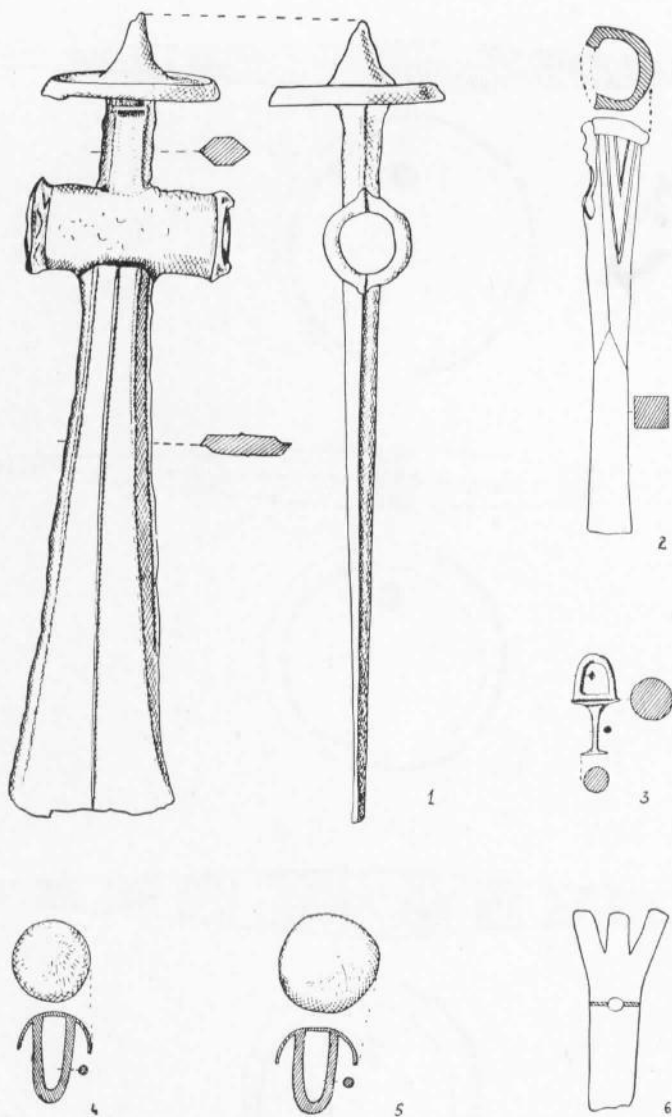
TIBERIU BADER
(Satu-Mare)

NB. Comunicarea de față a fost ținută la prima sesiune științifică a muzeelor din țară de la București, 1964. Considerăm încă utilă publicarea comunicării, fără completări și modificări față de manuscrisul original.

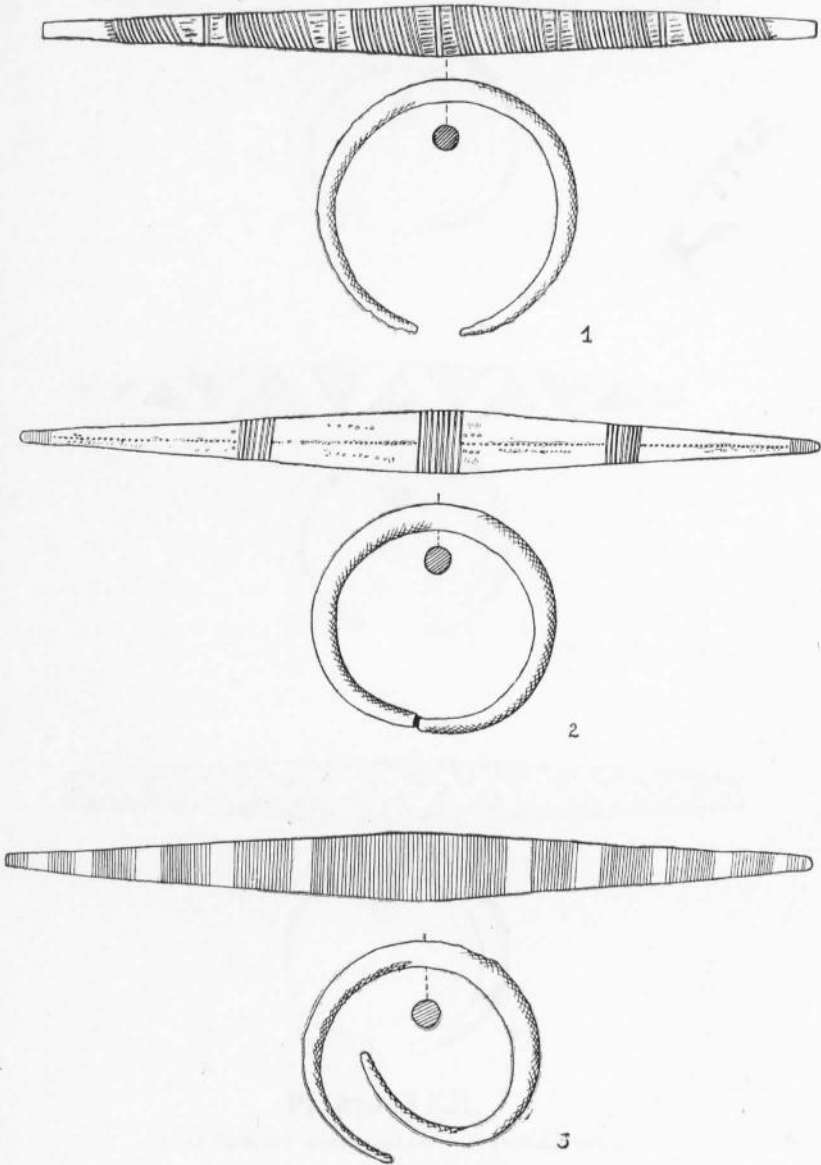
Planşa XIX.

1 topor de luptă; 2, 4 verigi; 3, 5 opturi. — Domăneşti.

Planșa XX.

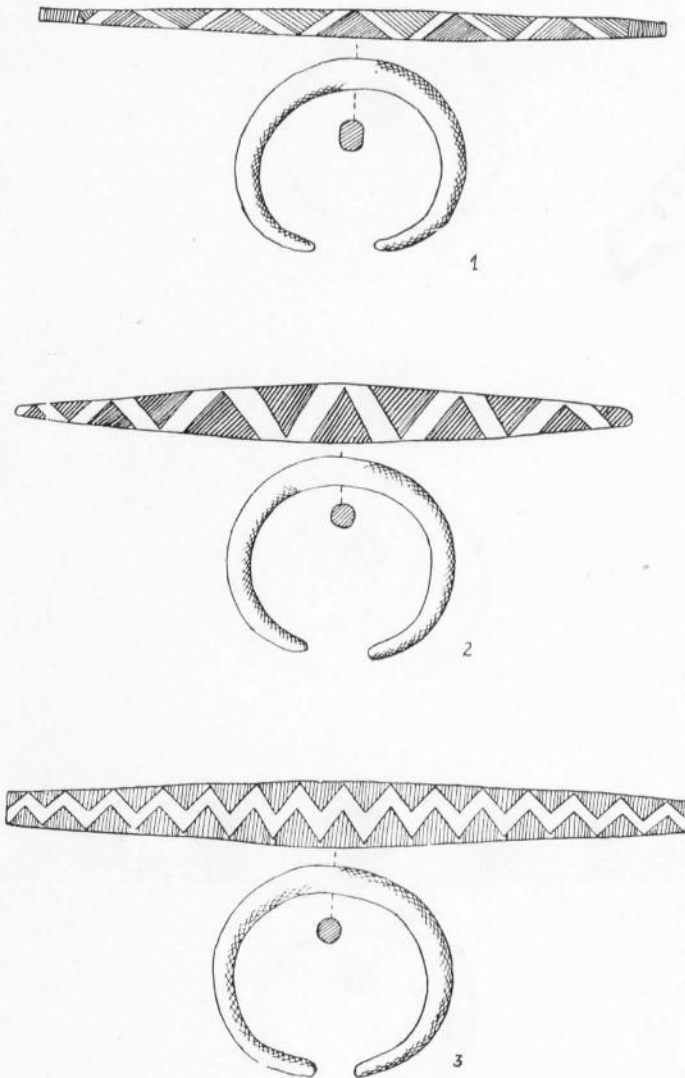
1 topor de luptă, 2 daltă, 3 opritor-buton, 4—5 nasturi, 6 fragment de pandantiv. — Domănești.

Planșa XXI.

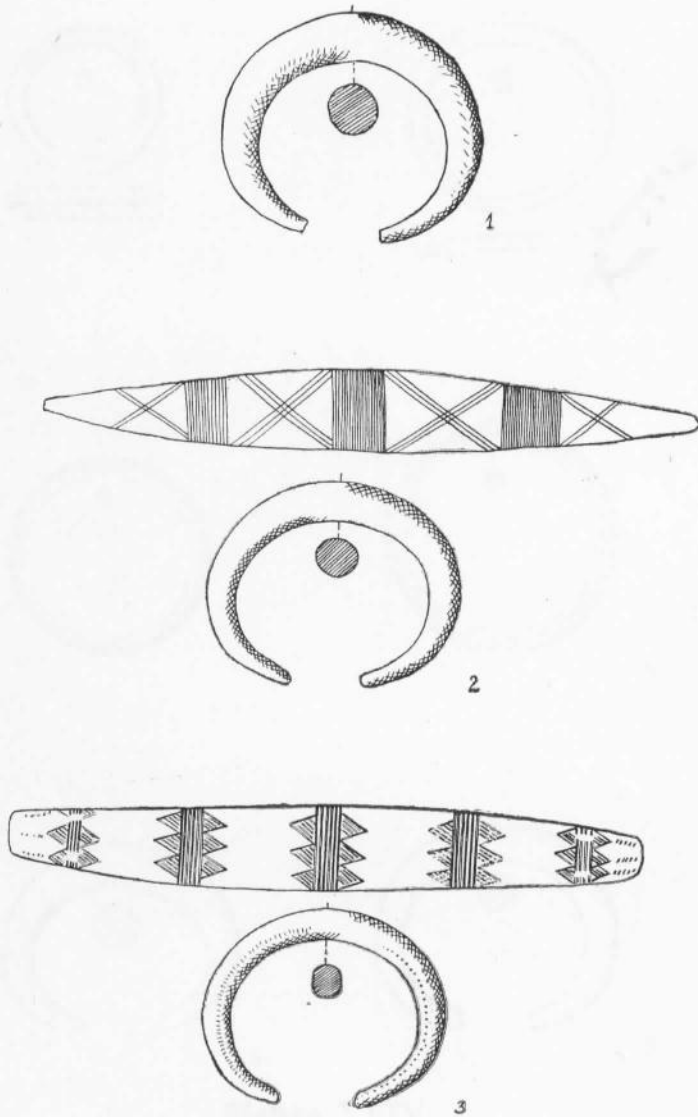
1—3 brățări ornamentate. — Domănești.

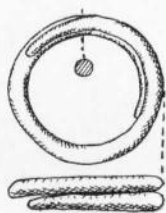
Planșa XXII.

1—3 brățări ornamentate. — Domănești.

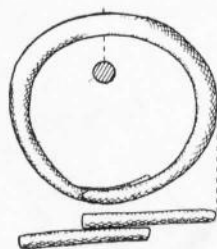

Plansa XXIII.

1—3 brățări — Domănești.

1

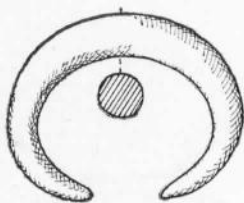
2

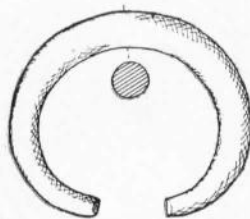
3

4

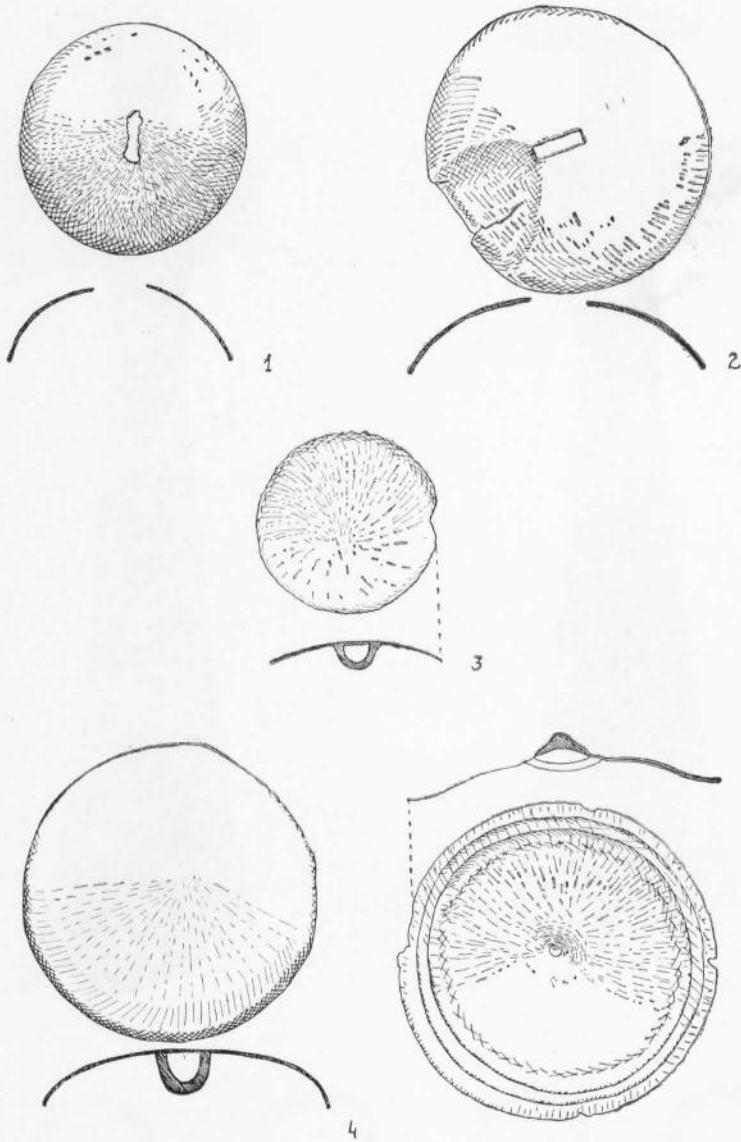
5

6

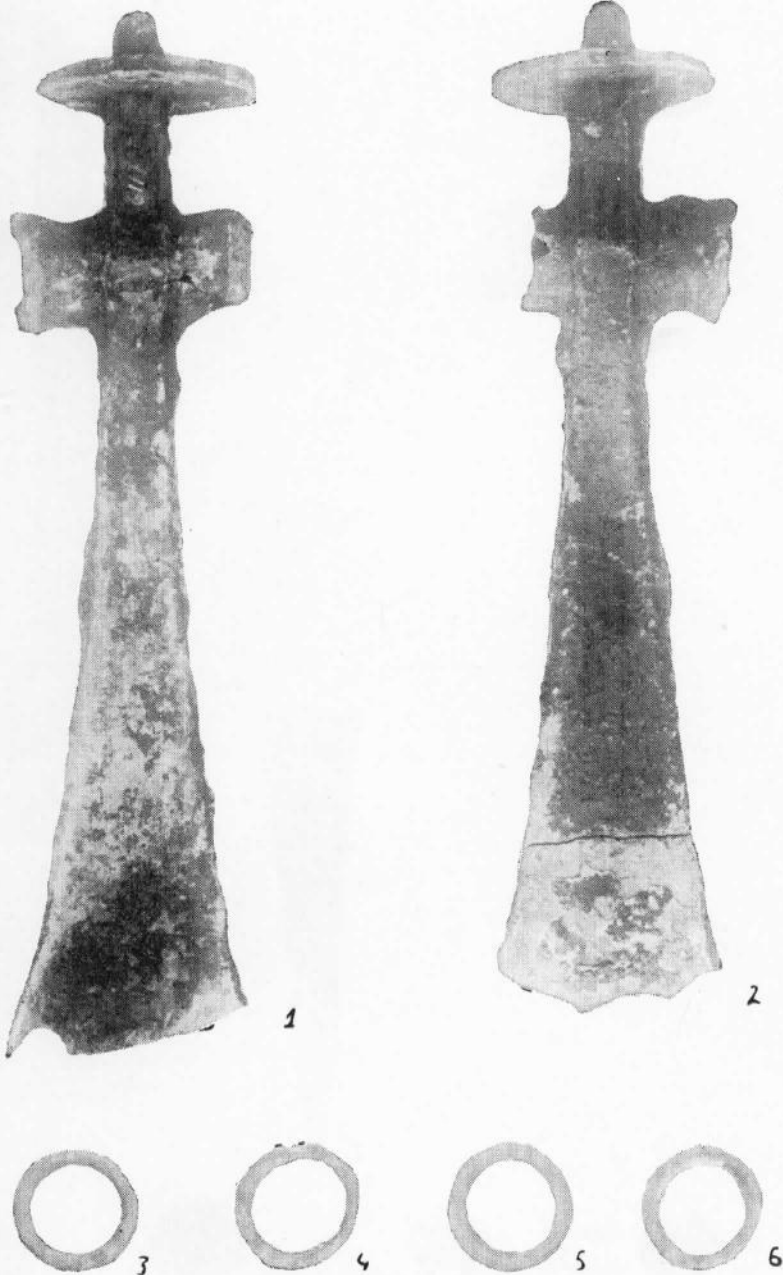
Planșa XXIV.

1—6 brățări — Domănești.

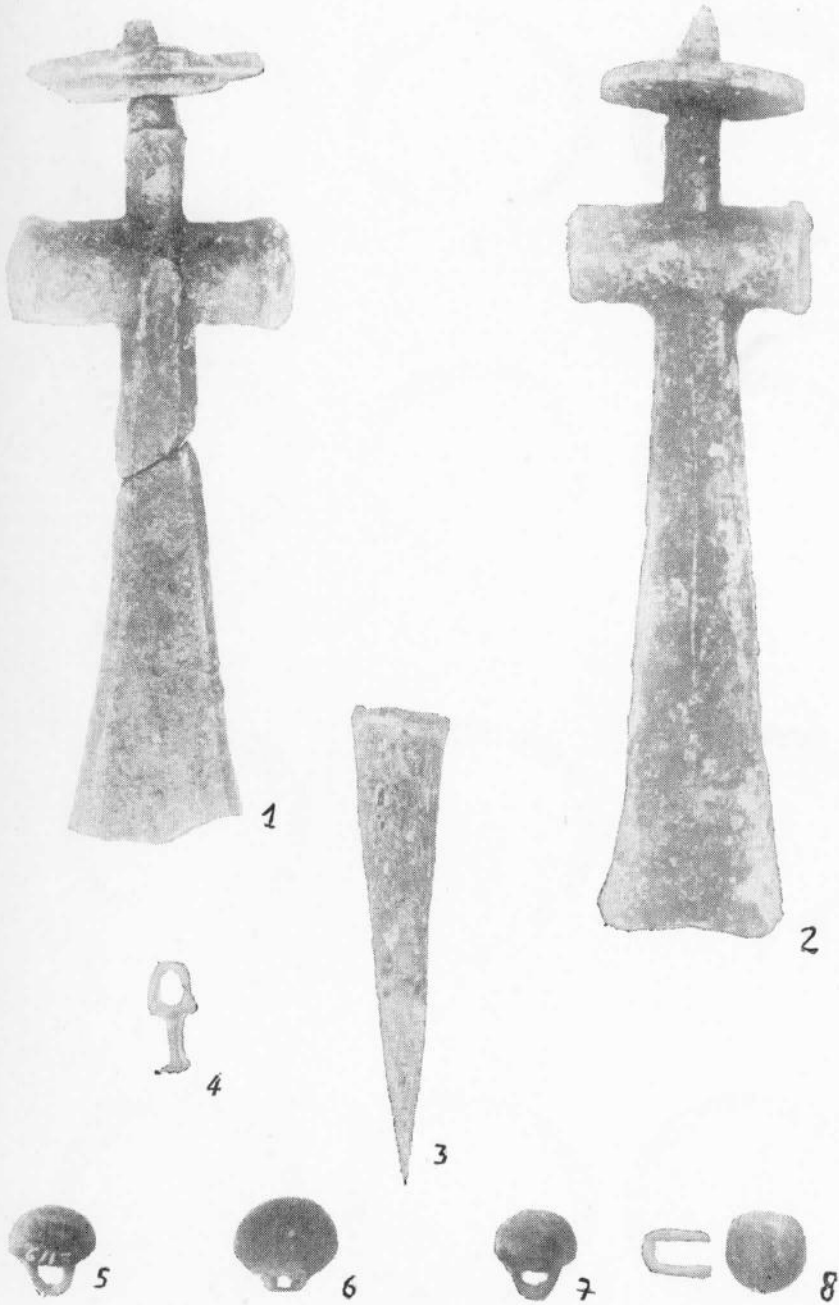
Planșa XXV.

1—5 falere — Domănești.

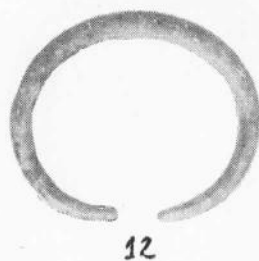
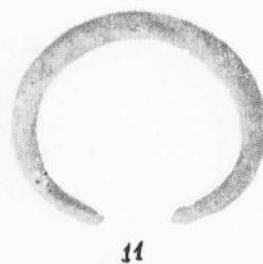
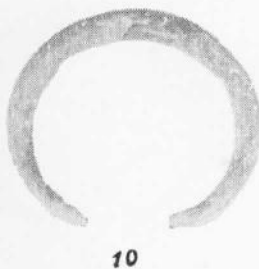
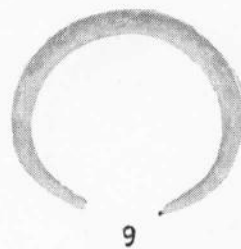
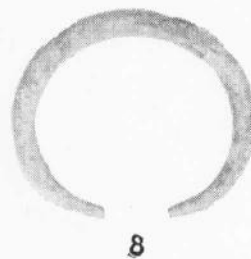
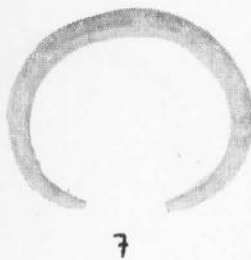
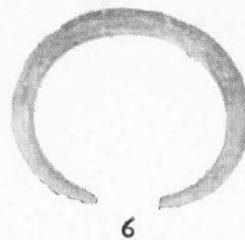
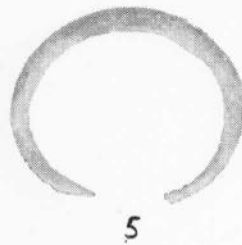
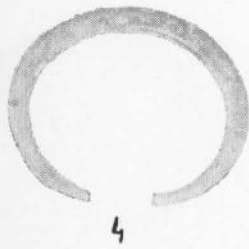
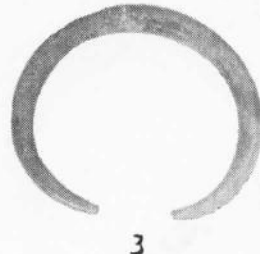
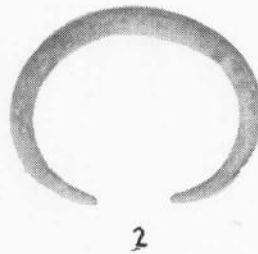
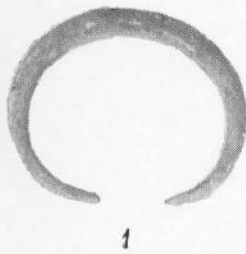
Planșa XXVI.

1—2 topoare de luptă, 3—6 verigi — Domănești.

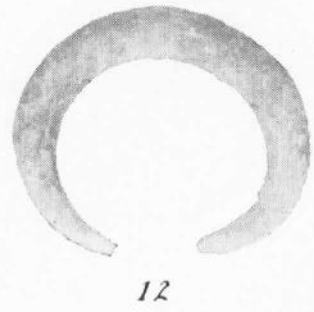
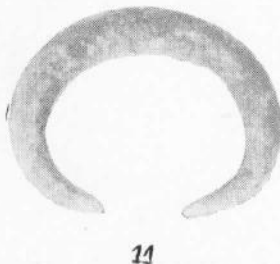
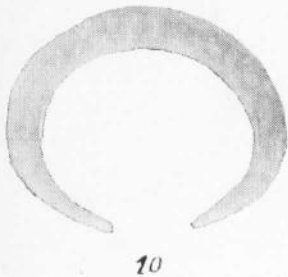
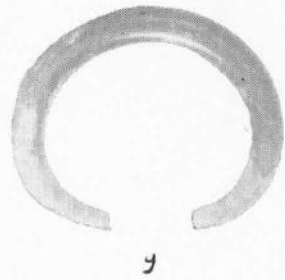
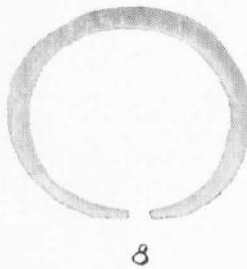
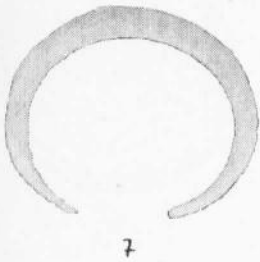
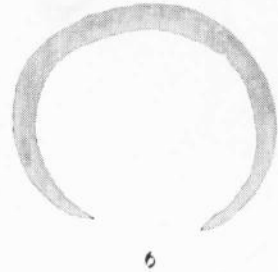
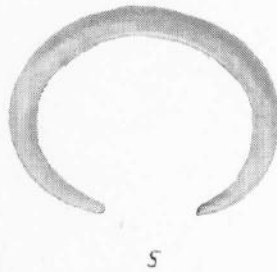
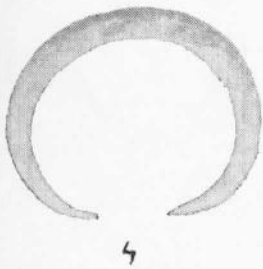
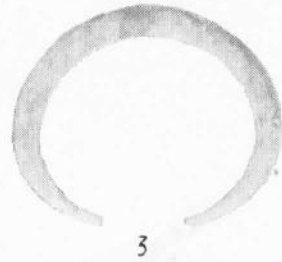
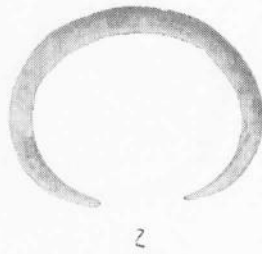
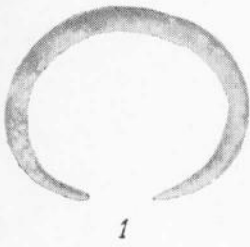
Plansa XXVII.

1—2 topoare de luptă, 3 daltă, 4 opritor-buton, 5—8 nasturi — Domănești.

Plasa XXVIII.

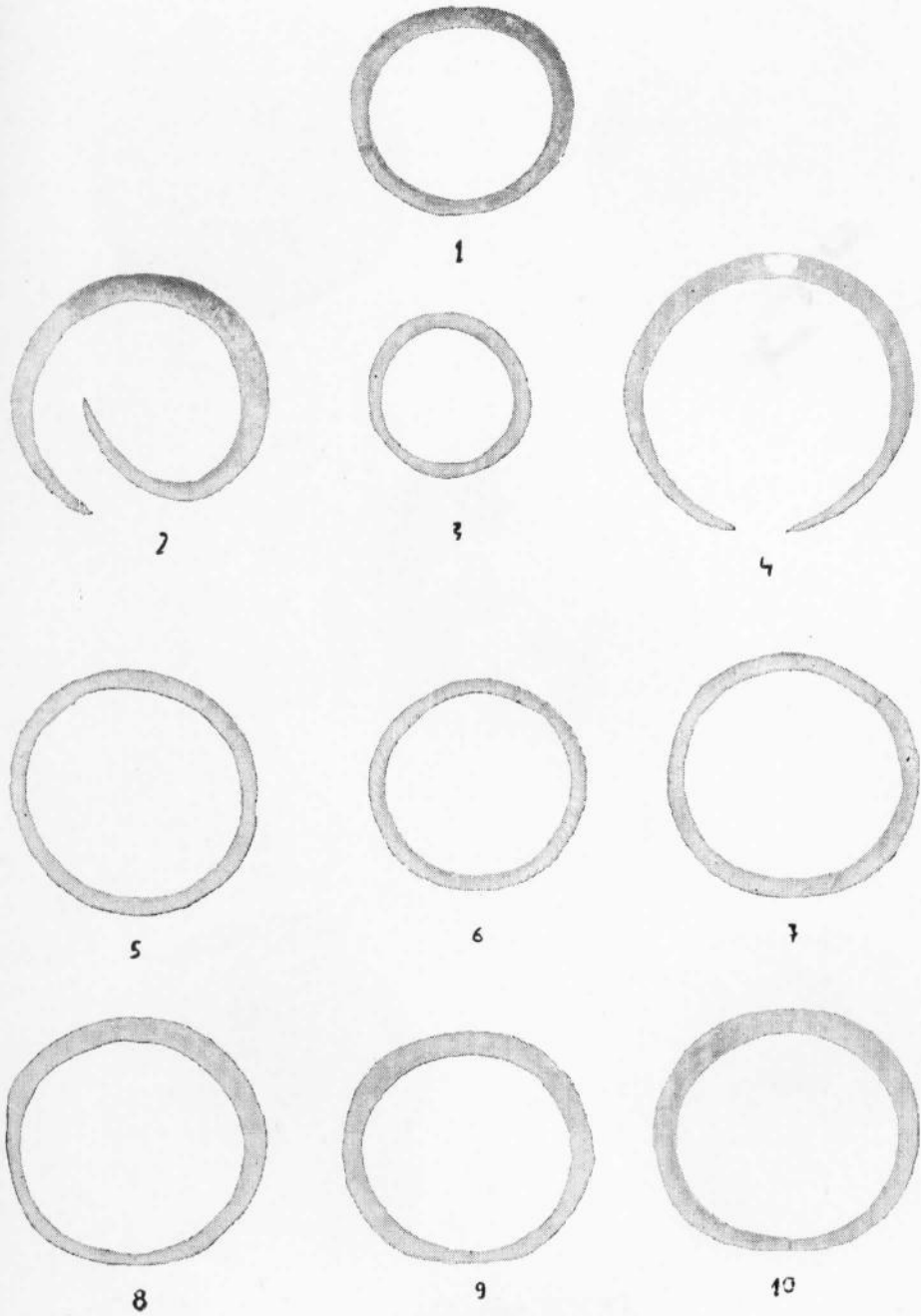
1—12 brăjări — Domănești.

Planșa XXIX.

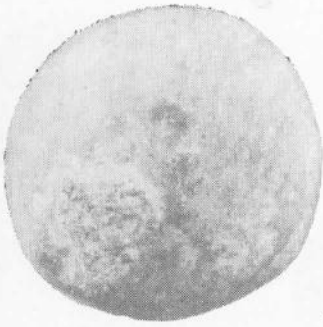
1—12 brățări — Domănești.

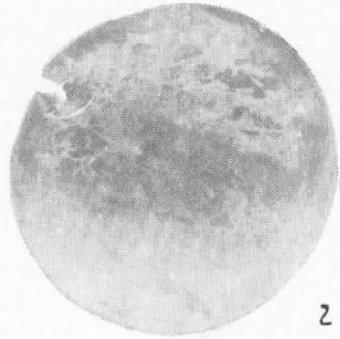

Planşa XXX.

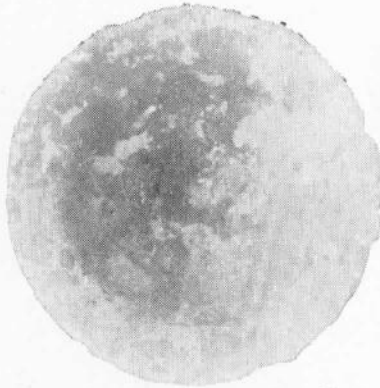
1—10 brăţări — Domăneşti.

1

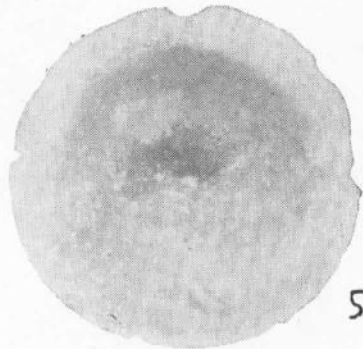
2

3

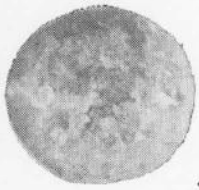
4

5

Plansa XXXI.

1—2 falere, 3—5 tutuli — Domănești.

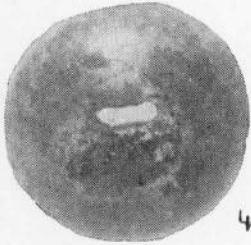
1

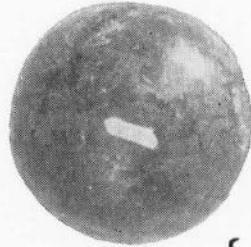
2

3

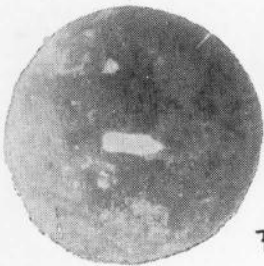
4

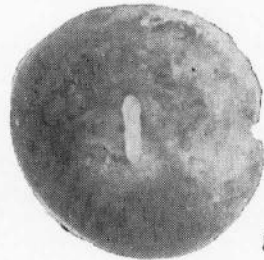
5

6

7

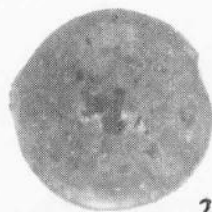
8

Planșa XXXII.

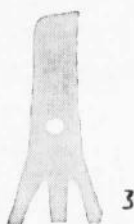
1—8 falere — Domănești.

1

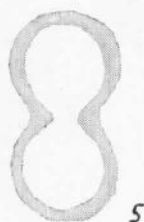
2

3

4

5

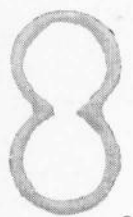
6

7

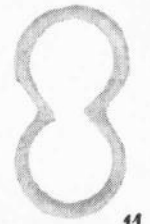
8

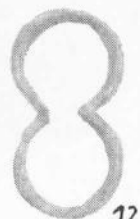
9

10

11

12

Planşa XXXIII.

1—2 falere, 8 fragment de pandantiv, 4 brăţară, 5—12 opturi — Domăneşti.

1

2

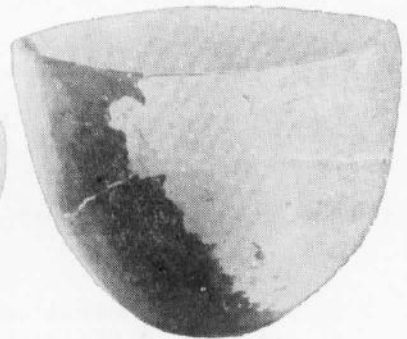
3

4

5

6

Planșa XXXIV.

1—6 Vase din morminte — Curtuișeni

N O T E

1 *ArchÉrt*, 1880, IV. p. 342.; F. Pulszky, *A rézkor Magyarországbán (Epoca cuprului în Ungaria)*, p. 32—36, fig. 2, *UR*. 1884 IV. p. 321 și urm., J. Hampel: *A bronzkor emlékei Magyarhonban (Vestigiile epocii bronzului în Ungaria)* vol. II. 1892 pl. CXXII—CXXIV., p. 122—24.; J. Hampel: *Trouvailles de l'âge de bronz en Hongrie*. Bp. 1886 p. 43—44.; I. Nestor: *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, in *Bericht der Römisch — Germanischen Kommission*, 1932, p. 131, not. 525, 530., *idem*, in *PZ* 1, 1935, p. 44.; Wilke Georg: *Domahida—ERV*. II. 1925 p. 438—39., M. Roska: *Repertoriu*, p. 69 n. 57., *IstRom*. vol. I p. 148. — Pe baza inventarului primului depozit de bronz de la Domănești I. Nestor a fixat și a introdus în literatura arheologică încă în 1938 pentru depozite de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului: seria Uriu-Domănești.

2 Halaváts Gyula: *A domahidai és mérki öslénytani leletek.*, în *Földtani Közöny*, 1898.; Muzeul de Istorie Satu-Mare, nr. inv. 35.

3 Mircea Rusu: *Depozitele de bronzuri de la Rebrășoara*, în *ArchMold* II—III. 1964 p. 243.

4 Muzeul județean Maramureș.

5 *ArchÉrt*, 1870, II, p. 132—133, J. Hampel, *Bronzkor*, II, p. 129—131., M. Roska, *Repertoriu* p. 239 n. 60.

6 Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 239, fig. 1/7—11., p. 241 fig. 2/10, 11.

7 Hampel *Bronzkor*, II, 1892, pl. CXLII nr. 7, 8; *ArchÉrt* XXVI, 1906, p. 369.

8 M. Roska, *Repertoriu*, p. 86 fig. 106/7—8, 10—14, *idem*, *Depozitul de bronz de la Uriul de Sus* în *ACMI*, 1930—31, Cluj p. 75 și urm., fig. 1/7—14., I. Nestor, *Der Stand...* nota nr. 525.

9 Hampel, *op. cit.* I, pl. XXIII nr. 12—21, CXXIV, 1—13; *ArchÉrt* 1880. IV. p. 342. — Propunem pentru prima descoperire denumire de Domănești I, iar pt. a doua Domănești II.

10 M. Roska, *Repertoriu*, p. 69 nr. 64, fig. 71/1.

11 Mircea Rusu, *op. cit.*, p. 243, nota 9.

12 D. Popescu, în *Dacia* VII—VIII, p. 145, nota 2-a, Muzeul de istorie Satu-Mare nr. inv. 129—130.

13 M. Roska, *Repertoriu*, p. 208, nr. 19; *ArchÉrt*, XVII, 1894. p. 357—8; J. Hampel *Bronzkor* II. p. 106; *idem*, *Trouv.* p. 88—89.

14 Muzeul Baia-Mare.

15 J. Hampel, *Bronzkor*, II, p. 106.

16 M. Roska, *Repertoriu* p. 199 n. 95.; E. Orosz *ArchÉrt*, XXVII 1907 p. 73 și urm.; F. Holste, *Hortfunde Südsteuropas, Marburg-Lahn*, 1951 p. 25, pl. 48.

17 M. Roska, *Repertoriu*, p. 195 n. 50.; *idem*, *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 356, fig. 217; *idem*, *Közlemények*, 1944, p. 49, fig. 8.

18 M. Roska, *Repertoriu*, p. 81 n. 14.; *Debreceni Múzeum 1910 évi jelentése*, p. 29; Nils Åberg *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche, Chronologie*, vol. V. Stockholm, 1935, p. 41 fig. 65.; Z. Szöregy, *Vezető a debreceni Déri Múzeumban* (Ghidul muzeului Déri din Debrețin) 1939 p. 51.

- 19 Dorin Popescu, în *Dacia* VII—VIII, 1937—40, p. 146. — Pentru datarea acestor depozite în BD și HA₁ cf. M. Rusu, în *Dacia* VII, 1963 p. 180 și urm.
- 20 I. Nestor: *Die verzierten Streitaxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, 1938, p. 184, fig. 72.
- 21 M. Petrescu-Dîmbovița: *Contribuțiuni la ultima epocă a bronzului din Transilvania* (teză de doctorat în mss); *idem*, *Depozitul de bronzuri de la Birsana*, în *AISC* vol. IV. 1944—48, p. 275.
- 22 M. Petrescu-Dîmbovița, în *AISC*, vol. V. 1944—48, p. 276.
23. M. Roska, *Repertoriu*, p. 87 fig. 10—19; *idem*, în *ACMI*, 1930—31, p. 79 nr. 10—20.
- 24 M. Roska, *Repertoriu*, p. 29, fig. 23/3.
- 25 M. Roska, *Repertoriu*, p. 18, fig. 7/2.
- 26 M. Roska, *Repertoriu*, p. 146, fig. 170.; *idem*, în *Dacia*, III—IV, 1927—32.
- 27 M. Roska, *Repertoriu*, p. 196 fig. 236. nr. 10.; *idem*, în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 357 fig. 1/2.
- 28 M. Roska, în *Közlemények*, IV. 1944 p. 43.; Hampel *op. cit.*, vol. II. p. 105.; vol. I. pl. I nr. 1; Stephan Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955, pl. 15/3.; A. Mozsolics, în *ActaArchBp*, III, 1953 p. 105 și urm.
- 29 VI. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze découvert à Tăuteni*, în *Dacia* V—VI, 1935—36, p. 230, fig. 5/5, 1/2.
- 30 F. Holste, *op. cit.* pl. 48/11, 13.
- 31 M. Roska, *Repertoriu*, p. 220 n. 18; Hampel *op. cit.*, II, pl. CXLIII nr. 20—23.; S. Foltiny, *op. cit.*, pl. 13. nr. 7.
- 32 M. Roska, *Repertoriu*, p. 69/64, fig. 71/3—4.
- 33 Dorin Popescu, *Bronzehort von Șieu (Maramureș)*, în *Dacia* VII—VIII. 1937—1940, p. 146 fig. 6.
- 34 Hortensia Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronze de Spălnaca*, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 215, fig 11/2.
- 35 M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitul de obiecte de bronz de la Tăutău*, *ArchMold* I, 1961, p. 93 fig. 5/6, p. 84, fig. 1/15.
- 36 M. Petrescu-Dîmbovița, în *AISC*, 1944—48, p. 266. fig. 1/4, fig. 2/4.
- 37 M. Moga, *Dépôt de Guruslău*, în *Dacia* XI—XII, 1945—46 p. 259 fig. 2/3, 5
- 38 M. Roska, *Repertoriu*, p. 196, fig. 236. nr. 9.
- 39 *idem*, *Repertoriu* p. 67, nr. 36.
- 40 S. Foltiny, *op. cit.* pl. 14. nr. 9.
- 41 D. Popescu, în *Dacia* VII—VIII, 1937—40, p. 146. fig. 4, 5.
- 42 M. Roska, în *Repertoriu*, p. 29, fig. 23, nr. 4.
- 43 M. Roska, în *Repertoriu*, p. 207, nr. 16.
- 44 M. Roska, *Repertoriu*, p. 69, nr. 57.; Hampel, *op. cit.* vol. II. pl. CXXII, 7—18
- 45 M. Roska, *Repertoriu*, p. 92. fig. 115/1—3.
- 46 Hampel, *op. cit.* pl. CXLV. nr. 23, 19.
- 47 M. Roska, *Repertoriu*, p. 272. fig. 326/2.
- 48 *ArchErt.* XVII, p. 434.
- 49 Mircea Rusu, în *Dacia*, 1960, p. 161 și urm.
- 50 M. Moga, *Depozitul de bronz de la Săplac-Sălaj*, *AISC*. vol. IV 1941—44, pl. I, nr. 21—22.
- 51 VI. Dumitrescu, *op. cit.* p. 226. fig. 1 nr. 9, 10., p. 231 fig. 6/5, 6.
- 52 M. Rusu, în *Dacia*, IV 1960 p. 161 și urm.
- 53 M. Roska, în *Dacia*, III—IV. fig. 1/9, 10.
- 54 M. Roska, *Repertoriu* p. 181 fig. 219 nr. 19, 28.
- 55 M. Moga, în *Dacia*, XI—XII, 1945—46, p. 258 nr. 6, 8, 9.
- 56 Hampel, *Trouv.* p. 66.; *idem*, *op. cit.* vol. II. p. 18.; *AFGÖG* XXIV p. 351.
- 57 M. Roska, *Repertoriu*, p. 48, fig. 45. nr. 8.
- 58 M. Roska, *Repertoriu*, p. 311 fig. 374 nr. 6.; I. Nestor, *Der Stand...* p. 134 fig. 27.
- 59 Hampel, *op. cit.* vol. I pl. LV nr. 4, St. Foltiny, *op. cit.* pl. 17. fig. 13.

- 60 M. Roska, *Repertoriu*, pl. 181. fig. 219. nr. 30.
61 *ArchErt.* 1895, vol. XV. p. 113; J. Hampel, *op. cit.* III. pl. CXVI. nr. 19; St. Foltiny, *op. cit.* p. 21/1.
62 St. Foltiny, *op. cit.*, pl. 2/8.
63 M. Moga, în *Dacia* XI—XII, 1945—46, p. 261, fig. 3.; M. Rusu, *Dacia* IV, 1960, fig. 3, nr. 9.
64 M. Rusu, în *Dacia*, IV, 1960, fig. 3/13.
65 A. Mozsolics, *Der Bronzefund von Opályi*, în *ActaArchBp* 1963, p. 65 și urm. pl. V. nr. 1.
66 M. Rusu, în *Dacia* IV, 1960, p. 161 și urm.
67 Hampel, *op. cit.* pl. CLXIX nr. 28—29.
68 Hampel, *op. cit.* II. pl. CLXIV nr. 12, 13.
69 M. Roska, în *Dacia* III—IV, fig. 1 nr. 11.
70 M. Rusu, în *Dacia* IV, 1960, fig. 1 nr. 18.
71 M. Rusu, *op. cit.* p. 161 și urm.
72 *IstRom.*, vol. I. p. 148.; I Nestor, în *Marburger Studien* 1938 p. 192.; *idem*, *Ein Bronzedeot aus Moigrad (Rumänien)* în *PZ* XXVII, 1935.; M. Petrescu-Dimbovița, *Șirșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV* 1953 nr. 3—4 p. 477; *idem*, *Dacia*, NS, IV 1960, p. 139 și urm.; H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, în *Römisch — germanische Forschungen*, Berlin, 1959, p. 144—151, p. 66.; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, VII, 1963, p. 179, 180—184, 205.
73 M. Rusu, în *ArchMold*, II—III, p. 248.
74 T. Bader, *Fibula cu scut dintr-un singur fir*, în *SCIV*, 2 1970. Săpăturile inedite din 1968 de la Culciu-Mare.

DER BRONZEDEPOTFUND VON DOMĂNEȘTI

(Zusammenfassung)

Der Name des Dorfes Domănești (Kreis Sathmar) wurde in der archeologischen Fachliteratur am Ende des vergangenen Jahrhunderts bekannt, als hier der erste Bronzdepotfund mit 357 Gegenständen entdeckt wurde. Am Ende des Jahres 1962 bei der Aushebung einer Silogrube wurde zufällig ein neuer Bronzdepotfund entdeckt. Er umfasst 73 Gegenstände, davon 4 Äxte mit Nackenscheibe, 1 Meissel, 35 Arm-bänder, 3 grosse Bronzescheiben (Tutul), 12 Phaleren, 4 Bronzeknöpfe, 1 Rasenstiefe, 1 Anhänger, 4 Bronzeringe, 8 achterförmiger Ringe.

Die Analogien zu datierten Verwahrfunden (Uriu, Domănești I, Dragomirești, Batarci), stellen unseren Bronzdepotfund an das Ende der Bronzezeit, Bronz D nach H. Müller-Karpe.

Der Depotfund an das Ende der Otomanikultur gehören, da einige Scherben Otomani III- Typ unweit des Fundortes gefunden wurden. Beide Bronzefunde von Domănești wurden vielleicht versteckt, als Träger der Gáva-Kultur im dieses Gebiet eindrangten.

MORMINTE HALLSTATTIENE TÎRZII DE LA CURTUIȘENI

În literatura de specialitate localitatea Curtuișeni este cunoscută datorită numeroaselor descoperiri arheologice întâmplătoare¹. Acest fapt a determinat inițierea unor cercetări sistematice de către muzeul din Oradea, care au început în vara anului 1968². Cercetările s-au axat în prima campanie în punctele numite Livada și Dealul Cărămidăriei, pentru depistarea unei necropole celtice³.

În apropierea necropolei celtice de pe Dealul Cărămidăriei, între vie și drumul gării cu ocazia exploatării nisipului au fost descoperite și câteva morminte hallstattiene⁴. Materialele astfel descoperite au intrat în patrimoniul muzeului din Săcueni. În urma unei deplăsări la fața locului s-a constatat că materialele aparțin inventarului unor morminte de incinerare.

Mormintul nr. 1; avea ca inventar următoarele piese:

1. Urnă (Pl. XXXIV/1), lucrată cu mâna dintr-o pastă conținând drept degresant cioburi pisate. Arsă slab, de culoare roșcată. Fundul plat, corpul ușor bombat, buza dreaptă. Sub buză drept ornament un briu în relief format din alveole.

Dimensiuni: înălțimea: 190 mm; diametrul fundului: 110 mm; diametrul gurii: 165 mm; grosimea peretelui: 7 mm.

2. Strachină (pl. XXXIV/2), lucrată cu mâna dintr-o pasta asemănătoare cu cea a urnei, în schimb bine arsă, culoarea cafeniu negricios, exteriorul lustruit. Fundul plat, bine conturat, buza trasă spre interior. A fost folosit drept capac urnei mai sus amintite.

Dimensiuni: înălțimea: 115 mm; diametrul fundului: 110 mm;
diametrul gurii: 270 mm; grosimea peretelui:
7 mm.

3. Cească (Pl. XXXIV/3), lucrată cu mâna, dintr-o pastă bună, arsă uniform, culoarea cafeniu deschis, exteriorul acoperit cu slip. Fundul plat, corpul bitronconic, gîtul scurt, toarta supraînălțată.

Dimensiuni: înălțimea: 80 mm; diametrul fundului: 55 mm;
diametrul gurii: 75 mm; grosimea peretelui: 5 mm.

Mormintul nr. 2; avînd un inventar adiacent mult asemănător cu cel din M. 1.

1. Strachină, identică ca tip cu strachina din M.1.

2. Fragmentele de urnă, identice ca tip cu urna din M.1.

3. Strachină (Pl. XXXIV/4) lucrată cu mîna dintr-o pastă conținînd și cioburi pisate, din cauza arderii incomplete slab conservată. Spre deosebire de strachinile descrise anterior are buza răsfrîntă în exterior.

Dimensiuni: înălțimea: 60 mm; diametrul fundului: 90 mm; diametrul gurii: 185 mm; grosimea peretelui: 12 mm.

4. Strachină (Pl. XXXIV/5), lucrată cu mîna dintr-o pastă poroasă, culoarea cafeniu roșcat, fără fund individualizat, peretele arcuit și buza trasă în interior.

Dimensiuni: înălțimea: 130 mm; diametrul gurii: 270 mm; grosimea peretelui: 12 mm.

5. Castron (Pl. XXXIV/6), lucrată cu mîna, dintr-o pastă relativ fină, culoarea cărămiziu deschis, peretii arcuiți, fundul plat.

Dimensiuni: înălțimea: 100 mm; diametrul fundului: 55 mm; diametrul gurii: 133 mm; grosimea peretelui: 6 mm.

Pe același lot de pămînt s-a descoperit și un al treilea mormint, cu un inventar mult diferențiat de cele două descrise anterior.

1. Verigă din bronz (Fig. 1/1), avînd secțiunea romboidală, urme de patină verde închisă.

Dimensiuni: diametrul exterior: 50 mm; grosimea: 6 mm.

2. Inel de țimplă (Fig. 1/2), din bronz, confecționat dintr-o sîrmă, avînd cele două capete îngroșate.

Dimensiuni: circumferința: 52 mm; grosimea: 4 mm.

3. Fragment sîrmă de bronz (Fig. 1/3)

4. Ac din bronz (Fig. 1/4), avînd ambele vîrfuri ascuțite. Spre una din capete este amplasată urechea mult alungită. Acul avînd formă ușor incovoiată.

Dimensiuni: lungimea: 70 mm; diametrul maxim: 1,5 mm.

Materialul descris pune o serie de probleme complexe în ceea ce privește cultura materială hallstattiană tîrzie și latènul dacic timpuriu în nord-vestul României⁵.

Pentru încadrarea cronologică a mormintelor de la Curtuișeni, un rol primordial joacă ceramica. Ne referim în mod special la străchinile lucrate cu mîna și cu buza trasă în interior, caracteristice populației autohtone locale din sec. VI—IV. î.e.n.⁶

Tipul de urnă mai sus amintit, cunoaste o largă răspîndire în lumea geto-dacică. Spre deosebire de exemplarele noastre, urnele funerare

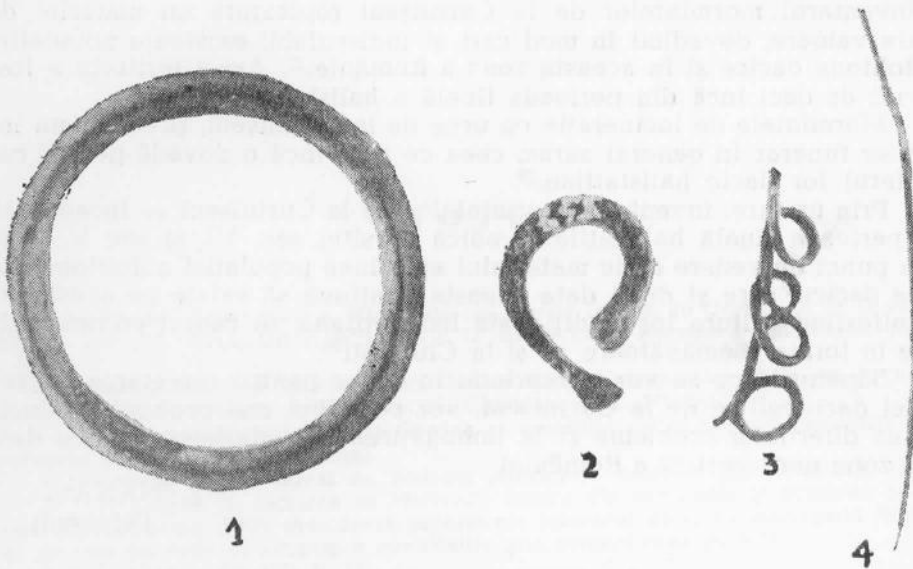

Fig. 1. 1—4 Mormintul nr. 3. Curtușeni.

dace din sec. V—IV î.e.n. au proeminențele amplasate în apropiere brului în relief, sau pe pînțelele corpului. Varianta noastră are analogii la Bîrsești⁷, Slobozia⁸, Telița⁹, Zimnicea¹⁰ și Ciumești¹¹.

Străchinile au mai multe variante, cele cu buza trasă spre interior au analogii la Slobozia¹², Balta Verde¹³, mormîntul 6 de la Telița¹⁴ și Cepari¹⁵. O altă variantă este tipul fără fund individualizat și fără slip. Analogii în necropola Movila II. de la Balta Verde¹⁶.

Din inventarul primului mormint de la Curtușeni face parte și o ceașcă cu toarta supraînălțată. Tipurile de vase cu una, sau două torți supraînălțate în Transilvania, sînt de tradiție din epoca bronzului și răspîndite ulterior în cultura materială scitică¹⁷. Analogii pentru ceașca noastră în formă de căniță se cunosc la Balta-Verde¹⁸.

Materiale din al treilea mormint de la Curtușeni păstrează forme hallstattiene mai timpurii. O datare mai precisă ne permite inelul de tîmplă prin analogii din necropola de la Chotina din Slovacia¹⁹.

Majoritatea analogiilor materialelor de la Curtușeni ca cele de la Slobozia²⁰, Gogoșul-Balta Verde²¹, Satu-Nou²², aparțin sfîrșitului sec. V. și sec. IV. î.e.n., dar materialele ceramice ca cele de la Zimnicea²³, Telița²⁴, se datează în sec. IV—III. î.e.n., ca și cea de la Cepari, care după I. H. Crișan aparțineau populației autohtone dacice în perioada preceltică²⁵. Materialul din al treilea mormint de la Curtușeni, pe baza analogiilor și în special pe baza analogiei cu necropola de la Chotina²⁶ se datează la sfîrșitul sec. VI și în sec. V î.e.n., aparținînd populației autohtone.

Inventarul mormintelor de la Curtuișeni reprezintă un material de mare valoare, dovedind în mod cert și indiscutabil existența populației autohtone dacice și în această zonă a României²⁷. Acest teritoriu a fost locuit de daci încă din perioada finală a hallstattului²⁸.

Mormintele de incinerare cu urne de la Curtuișeni, prezintă un inventar funerar în general sărac, ceea ce este încă o dovadă pentru caracterul lor dacic hallstattian.²⁹

Prin urmare, inventarul mormintelor de la Curtuișeni se încadrează în perioada finală hallstattiană, adică sfârșitul sec. VI. și sec V. î.e.n. Din punct de vedere etnic materialul aparține populației autohtone, locale dacice, care și după data aceasta continuă să existe pe acest loc, manifestând cultura lor tradițională hallstattiană, în cadrul culturii celtice în forma asemănătoare ca și la Ciumești³⁰.

Săpăturile ce se vor întreprinde în viitor pentru cercetarea necropolei daco-celtice de la Curtuișeni, vor contribui mai profund la elucidarea diferitelor probleme și la îmbogățirea cunoștințelor istorice despre zona nord-vestică a României.

Z. NĂNĂSI
(Săcueni)

NOTE

1. M. Roska, *Repertoriu*, p. 80; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1966, p. 293; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia-Mare, 1968, p. 108.
2. Raportul muzeului județean din Oradea asupra săpăturilor efectuate în vara anului 1968 de un colectiv format din: N. Chidioșan și Z. Nănăsi.
3. Inventarele muzeului de la Oradea și muzeului de la Săcueni provenite din necropola celtică de la Curtuișeni.
4. Materialul a fost salvat de Bodogai Alexandru profesor din localitate.
5. I. H. Crișan, în lucrarea sa *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești*, Baia-Mare, 1968, elucidează problemele latenului dacic în nord-vestul României, la care am vrea să aducem o contribuție prin comunicarea de față.
6. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 17.
7. H. Daicovici, *Dacii*, 1968, fig. 1/2.
8. C. Buzdugan, *Necropola getică de la Slobozia, Carpica*, 1968, fig. 4/3, 4/2.
9. G. Simion — Gh. I. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița, Materiale*, VIII, 1962, fig. 3/9.
10. *Istoria României*, București, I, 1960, fig. 51/5.
11. I. H. Crișan, *op. cit.*, fig. 10/12, 13/4, 13/12.
12. C. Buzdugan, *op. cit.*, fig. 3/5.
13. D. Berciu — E. Comșa, *Cercetările de la Gogoșu-Balta Verde, Materiale*, II, fig. 178/2.
14. G. Simion — Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 3/4, 7.
15. I. H. Crișan, *op. cit.*, fig. 25/10, 25/11.
16. D. Berciu — E. Comșa, *op. cit.*, fig. 52.
17. H. Daicovici, *op. cit.*, p. 45.
18. D. Berciu — E. Comșa, *op. cit.*, fig. 150/3.
19. J. Paulik — M. Novotná — B. Benadik, *Život a umenie doby železnej na Slovensku*, 1962, fig. 45.
20. C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 86.
21. D. Berciu — E. Comșa, *op. cit.*, p. 487.
22. B. Mitrea — C. Preda — N. Angheliescu, *Necropola din Satu-Nou, Materiale*, VIII, p. 371.
23. *IstRom*, I, 1960, București, p. 222.
24. G. Simion — Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 381.
25. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 63.
26. J. Paulik — M. Novotná — B. Benadik, *op. cit.*, p. 233.
27. Acad. Constantin Daicovici în *Ist. Rom.*, I, 1960, p. 264.
28. M. Dušek în *AR.*, 14, 1962, p. 624. (Prahă)
29. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 7.
30. În inventarul unui mormânt celtic există un opaiț de culoare cărămizie, modelat cu mâna, care se găsește la muzeul din Săcueni; asemenea materiale între cele celtice existau și în materialele din mormintele săpate de colectivul muzeului județean din Oradea în 1968.

TOMBEAUX HALLSTATTIENNE TARD DE CURTUIȘENI

(Résumé)

L'an 1968, tout près de la cimetière celtique la Colline Căramidărie du village Curtuișeni (Jud. Bihor), avec l'occasion de l'exploitation du sable, on a découvert 3 tombeaux avec l'incinération hallstattinienne tard contenant des céramiques travaillées à la main. En générale brûlés, du couleur rougier, cu bien caffé-noir et quelques objets de bronzes.

Sur la base des analogie faitent, on a trouvé que les tombeaux dates du VI.—V. siècle a.n.t. Au point de vue de l'origine ethnique, appartenaient à la population dace originelle autochtone du localité.

L'inventaire de ces tombeaux montre, l'existence de la population autochtone, dace, aussi dans cette zone de la Roumanie.

CU PRIVIRE LA APĂRAREA HOTARULUI DE NORD AL PROVINCIEI DACIA

Considerații arheologice, geografice și istorice

Bazinul Transilvaniei, înglobat aproape integral în Imperiul roman, constituind cu aproximație jumătatea nordică a provinciei *Dacia*, este înconjurat cu o cunună de munți (*corona montium* — cum o numește *Iordanes*). Trecerea de la munte la podiș se face brusc dinspre vest, est și sud cu variații de altitudine, atingând valori cuprinse între 500 și 2 000 de metri. Uneori acestea sînt atenuate de prezența unor fișii piemontane sau de glacis. Numai în sud-vest, culoarul Mureșului reprezintă o „poartă” largă de peste 15 km la nivelul terasei superioare și de peste 45 km la nivelul echivalent dealurilor celor mai înalte ale Podișului Transilvănean. Tot astfel spre nord-vest și nord, „Poarta Sălașului”, situată la nivelul dealurilor transilvănene este de circa 115 km. Aici există contraste între fundul văilor Agrij-Someș și culmea Meseș-Prîsnel-Breaza, de circa 200—400 m, iar în dreptul șeilor, mai mici.

Spre nord-vest Bazinul Transilvaniei este despărțit de marea Cîmpie a Tisei doar prin subținutul geografic al munților insulari ai Someșului (adică prin grupa nordică a Munților Apuseni) situat între valea Crișului Repede (Depresiunea Vadului) în sud, cîmpiile piemontane ale Vîrfului Codrului (Făgetul), Crasnei și Oradiei în vest. Depresiunile Baia Mare, Copalnic-Lăpuș separă acest subținut de Carpații Orientali; în est și sud-est, el se învecinează cu districtul deluros al Piemontului Someșan. Această unitate de relief este formată din munți insulari, constituiți în special din șisturi cristaline, cu înălțimi care variază între 500 și 1 000 m. Cu excepția Culmii Brezei, ceilalți munți sînt vechi. Ei au la bază soclul unui lanț hercinic cutat, peneplenizat, acoperit cu ape marine în paleogen și reîntinerit în neogen. Tot în neogen, același lanț muntos a fost fragmentat prin crearea de numeroase depresiuni tectonice și horsturi (munți insulari). Crasna, Someșul și Lăpușul au străpuns cuverturile sedimentare care acopereau horsturile cristaline și au creat defilee epirogenetice pitorești: pe Crasna la Șimleul Silvaniei, pe Someș la Țicău și pe Lăpuș între Răzoare și Remetea Chioarului.

În cuprinsul acestor munți insulari geografii separă, în general, patru distincte geomorfologice¹;

Districtul munților insulari de vest (Muntele Seș-Vîrful Codrului) este alcătuit dintr-o serie de culmi cristaline cu suprafețe larg ondulate și măguri izolate (horsturi înălțate) cum sînt Măgura Șimleului și Măgura Vulturului. Înălțimile lor variază între 500 și 900 m (881 m în Muntele Seș sau Plopiș, 597 în Măgura Șimleului, 579 în Vîrful Codrului sau Făget și 420 în Măgura Vulturului). Energia fragmentării (300—400 m), inclinarea mare a pantelor cît și structura reliefului, strîns legată de tectonică, încadrează acești munți în categoria celor pitici.

Districtul munților insulari din est (Meseș-Preluca) este format dintr-o serie de culmi largi și măguri (munți-horst), cu marginile abrupte și cu văi adînci și strîmte. Înălțimile variază între 500 și 1 000 m (997 în Meseș, 663 în Prîsnel și 811 în Preluca). Toți munții sînt formați din șisturi cristaline, excepție făcînd Prîsnelul care este alcătuit, în schimb, din roci dure sedimentare paleogene. În partea centrală, străbătută de riul Someș, între culmile și măgurile munților insulari se schițează zona depresionară Jibou-Fericea-Chioar-Buteasa, formată prin eroziune selectivă în rocile mai moi.

Districtul Muscelor Brezei este alcătuit din înălțimi de 600—1 000 m (Măgura Vimei 785 m, Vîrful Breaza 975 m), în cea mai mare parte neogene, însă pe fundament de fliș paleogen cutat. În partea de vest-sud-vest a Muscelor Brezei, pe calcarele paleogene, sînt dezvoltate forme de relief carstic: doline și chei (Purcăreț—Boiul Mare—Jugăstreni—Baba), care ocupă zona de tranziție dintre districtul de muscele și Piemontul structural al Someșului.

Districtul Depresiunii centrale a Silvaniei, localizat între munții insulari de vest, cei din est și Carpați Orientali, s-a format prin scufundarea tectonică în neogen, pe fundament de cristalin și sedimentar cutat, la care s-a adăugat și eroziunea văilor Berătăului, Crasnei, Someșului și Lăpușului. Fundul depresiunilor este ocupat de văi largi cu terase, conuri de dejecție și glacisuri submontane aluvio-proluviale. Pe margini, fragmentarea este mai adîncă (100—150 m), relieful domină. În cadrul acestei depresiuni centrale se pot separa mai multe subdistricte-depresiuni locale: Șimleu, Baia Mare, Copalnic și Lăpuș.

Spre nord de subîntul munților insulari ai Someșului, și între Cîmpia joasă a Tisei se interpune o cîmpie piemontană (în apropierea Cîmpiei Tisei înălțimea ei medie atinge 200 m), puternic fragmentată în culmi deluroase de către văile care coboară din munții învecinați². Lățimea piemontului variază în jur de 30 km.

În unele părți aceste piemonturi pericarpatiche se leagă cu cele intracarpatiche prin intermediul unor mari „golfuri” tectonice care fragmentează puternic Carpații Orientali (Țara Oașului, Depresiunea Baia Mare).

Formarea acestei unități de relief este strîns legată atît de tectonica părții sudice a Munților Apuseni, precum și a Carpaților Răsăriteni — care în neogen au fost supuși unor mari fracturări și scufundări

tectonice — cit și de evoluția lacului „panonic”. Într-adevăr, peste depozitele lacustre pliocene, îngrămădite sub munte și în „golfurile” tectonice, a urmat în cuaternar o puternică acumulare de aluviuni, cu grosimi mari, aduse de râuri din sud și est. După retragerea lacului pliocen din Cîmpia Tisei — provocată de mișcările de ridicare ale scoarței — mai accentuate în apropierea munților, văile râurilor s-au adîncit în cîmpia lacustră, transformînd-o treptat într-o cîmpie piemontană colinară.

Văi largi cu 5—7 terase și depresiuni-golfuri, care pătrund adînc în interiorul munților, separă Piemonturile vestice și nordice în cel puțin două districte morfologice: Vîrfurile Codrului (Făget) și Crasna. În unele locuri, mai ales la contactul cu muntele, eroziunea a contribuit la formarea unor cueste și chiar depresiuni subsecvente cum ar fi Piemontul Crasnei. Majoritatea rețelei de văi are însă un caracter consecvent și radiar — în mare parte antecedent, prin păstrarea vechilor trasee — și uneori și epigenetic, prin dezgolirea de praguri cristaline sau vulcanice (Țara Oașului, Piemontul Crasnei).

Din marea Cîmpie a Tisei numai o foarte mică parte intră în teritoriul asupra căruia vom face o scurtă privire de ordin arheologico-istorico-geografic. Limita acestei zone de cîmpie către nord-est, est, și sud este foarte sinuoasă. Numeroase „golfuri” pătrund înspre munte, alternînd cu promontorii deluroase și muncei care coboară treptat spre nord în interiorul cîmpiei. Limita dintre Cîmpia Tisei și Piemonturile vestice este pusă în evidență printr-o denivelare de 40—60 m. Într-un loc unde ea vine în contact direct cu munții, și anume: la contactul cu Munții vulcanici ai Oașului, aceasta diferență poate ajunge la 100—300 m.

Cîmpia Tisei este o cîmpie de subsidență fluvio-lacustră, care s-a format prin colmatarea treptată a lacului pliocen-cuaternar. De-abia în partea a doua a pleistocenului, cîmpia a ieșit de sub apele lacului „panonic”, transformîndu-se în uscat. Ea are cea mai mică energie de relief și cele mai întinse zone de divagare a rețelei hidrografice din întreaga țară. Subținutul cîmpiei de divagare constituie treapta cea mai joasă a Cîmpiei Tisei (80—115 m), fiind continuarea spre est a Alföldului. Din acest subținut face parte — între altele — și districtul Cîmpiei Someșului. Rîurile care drenează aceste districte sînt lipsite de terase, însă au albiile meandrate nestabile și puțin adînci (2—4 m), cu lunci largi, mlăștinoase. Popularea acestor cîmpii a devenit posibilă numai după efectuarea unor lucrări speciale de drenare și de secare a mlăștinilor, de rectificarea albiilor și îndiguire a râurilor.

Tot acest teritoriu este flancat dinspre est de partea nordică a Munților Vulcanici, situați pe latura internă a Carpaților Orientali, la contactul acestora cu marile Depresiuni tectonice ale Transilvaniei și „Panoniei”³, formați prin erupții mio-pliocene. Relieful de acumulare vulcanică se suprapune, în cea mai mare parte, peste o zonă muntoasă de fliș („flișul transcarpatic”).

Districtul vulcanic al lanțului vulcanic: Oaș—Gutii—Văratec cuprinde munți vulcanici cu cea mai mică înălțime și cu forme rotunde de stoguri. În Țara Oașului și în apropiere de Baia Mare acești munți se ridică pînă la 400—800 m, în alte locuri ei au forma unor conuri nivelate, erodate (Ignișul, Pietroasa 1 000—1 300 m), precum și a unor neckuri (Murgăul, Dealul Minei). Cel mai impozant con vulcanic este Gutiiul (1 445 m), al cărui crater este distrus în cea mai mare parte.

Districtul Țibleș (-Birgău) are caracter de munți cu înălțimi mijlocii și mici, particularitate determinată de prezența structurii cutate a flișului paleogen care constituie acest district, străpuns și acoperit parțial de roci vulcanice. În procesul fragmentării ulterioare, prin eroziune și denudație, relieful primar a fost supus unei puternice transformări, căpătînd un caracter larg vălurit, cu forme structurale monoclinale și martori vulcanici care, prin silueta lor domină întreg peisajul geomorfologic (neckuri, dyckuri, silluri). În totalitatea lui, acesta este un relief tipic de munți pitici, ale căror vîrfuri sînt separate între ele prin largi înșeuări, care au luat naștere prin eroziune selectivă în rocile mai moi ale flișului ce apar la suprafață acolo unde lipsesc învelșurile și intruziunile vulcanice care au fost erodate. Martorii de aici se ridică deasupra unei suprafețe de eroziune înalte, formate din rocile flișului și cu înălțimi medii de 800—900 m. Dintre neckurile și dykurile cele mai caracteristice, care apar în relief sub formă de vîrfuri izolate amintim vîrful zimțat, caracteristic al Țibleșului (1 840 m).

Tot în această ordine de idei trebuie să pomenim grupa depresiunilor tectono-vulcanice care cuprinde depresiuni cunoscute în literatura geografică și sub numele de depresiuni de baraj vulcanic. Acestea s-au format tot în neogen, ca rezultat al scufundărilor tectonice și aparțin reliefului de acumulare vulcanică, ce a creat o bară de relief înalt între Bazinul Transilvaniei, respectiv Cîmpia Tisei și Carpații Orientali. Ele formează un șirag aproape continuu de depresiuni, care însoțesc lanțul vulcanic pe toată întinderea lui de la nord la sud, cum sînt, bunăoară, depresiunile Oașului și a Maramureșului. Unele dintre ele, atît din relief cît și după caracterul depozitelor care le umple, au aspectul de cîmpii aluvio-proluviale, cu văi largi, terase de acumulare, meandre și turbării (Oaș); altele, dimpotrivă au un relief foarte fragmentat sub formă de dealuri și muncei, iar văile sînt însoțite de terase de eroziune și acumulare (Maramureș).

Această regiune este, deci, foarte fragmentată din punct de vedere geomorfologic, cu diferitele ei depresiuni mai mari sau mai mici, cu „golfurile” subținutului cîmpiei piemontane, a glacisurilor subcolinare, înconjurate cu munți pitici, insulari, toți aceștia fiind împăduriți pe vremuri cu codrii deschiși de gorun și stejar (teritoriile mai joase) și de fag [teritoriile mai ridicate, cum ar fi, de pildă, Vîrful Codrului (Făgetul)], iar mai spre nord-vest, pe teritoriul județului Satu

Mare, se întinde districtul Cimpiei Carei—Valea lui Mihai, parte componentă a subținutului Cimpiei Nirului⁴, acoperită actualmente, în parte, de dune, care este o zonă mai înaltă (150—160 m), însă cu o energie de relief redusă (10—20 m), alcătuită din nisipuri fluvio-lacustre, parțial spulberate de vânturi și dunificate. Pe lângă acest district sînt și alte grinduri mai mult sau mai puțin întinse, locuibile, înconjurate de mlaștinile Erului, ale Crasnei, ale Someșului și Turului.

*

Toată această complexitate de mici unități geografice constituia în vremea stăpînirii romane zona din fața sistemului de apărare din nordul *Daciei*. Acest ținut variat ca forme de relief este aproape complet necercetat în privința influențelor și contactelor mai mult sau mai puțin pașnice care au existat între romani, pe de o parte, și între populațiile limitrofe pe de altă parte.

După biruința asupra dacilor, obținută cu mari eforturi și grele sacrificii, se impunea de urgență organizarea teritoriilor cucerite, atît din punct de vedere militar cît și administrativ. Pentru supravegherea acestor acțiuni, se pare că împăratul Traian rămîne încă cîteva luni în *Dacia*, poate pînă în primăvara anului 107⁵.

În vederea consolidării victoriei, a pacificării provinciei și a organizării noului front al Imperiului se instalează în nord, în regiunea *Porolissum* legiunea *III Gallica* (?), despre care se presupune că a luat parte și la războaiele dacice⁶. O mulțime de trupe auxiliare dintre cele care au participat la campanii sînt așezate în tabere întărite, la graniță, dar și în interiorul teritoriului cucerit.

Părți însemnate din *Dacia* independentă vor rămîne în afara granițelor romane. Unele dintre ele vor rămîne chiar sub o supraveghere mai mult sau mai puțin eficace și nu vor putea iniția mișcări de proporții mai mari împotriva noilor stăpînitori. Cu atît mai puțin pot ține romanii în frîu masele dacilor liberi din regiunile nordice (tocmai despre care este vorba aici) și nord-estice (Moldova). Acțiunile lor, alături de ale altor populații libere, vor pricinui multe greutăți Imperiului pînă la sfîrșitul dominației romane pe teritoriul intracarpatic al *Daciei*.

În concepția împăratului Traian despre politica romană la Dunăre, *Daciei* i se rezerva un rol deosebit. De aceea ea trebuia să fie cît mai repede și mai deplin pacificată în interior, prin prevenirea oricărei încercări de revoltă din partea populației autohtone dacice, și cît mai bine apărată în afară. Trupele rămase în *Dacia* au fost considerate în măsură a face față oricărei situații. O amenințare din afară putea veni în acest timp numai dinspre *v e s t*, de la sarmații-iazygi, prin „Porțile de Fier” ale Transilvaniei, respectiv prin „poarta Mureșului” (pe la *Micia*) și dinspre *n o r d - v e s t* și *n o r d*, prin „poarta largă a Sălajului”, unde locuiau triburi dacice libere⁷. De aceea, cel puțin la început, întreg

dispozitivul de apărare a *Daciei* intracarpatică este orientat spre vest și spre nord-vest, respectiv nord. Motivele care îl vor fi determinat pe împăratul Hadrian (117—138) să reorganizeze *Dacia* în două și apoi în trei provincii nu ne sînt prea bine cunoscute, dar pare să fi avut în vedere, în primul rînd, organizarea unei mai bune apărări a teritoriului de nord al *Daciei*⁸. Apărarea era îndreptată, în special, împotriva triburilor de daci liberi așezate la nord de provincie, care nu vor întirzia să atace provincia romană în vremea lui Antoninus Pius (138—161), precum și sub domnia lui Marcus Aurelius și Lucius Verus (161—169). Cea de a treia provincie, *Dacia Porolissensis* avea armata sa proprie: *Exercitus Daciae Porolissensis*, atestată epigrafic de cărămizi stampilate descoperite la Cluj⁹.

Constituirea provinciei *Dacia* a trebuit să se facă prin aceea *lex provinciae*¹⁰, promulgată de împăratul Traian probabil în timp ce se găsea în noua provincie. Pe noi ne interesează aici faptul că ea, între altele, fixa verosimil, întinderea și granițele provinciei, precum și trupele care urmau să asigure apărarea ei.

Organizarea militară și administrativă pe care *Dacia* a primit-o în primii ani după cucerire a fost menținută pînă la sfîrșitul domniei împăratului Traian (a. 117). Potrivit legii de constituire a provinciei, *Dacia* a fost organizată — după cum este bine știut — ca provincie imperială, alcătuită — deocamdată — o singură unitate administrativă, condusă de un împuternicit al împăratului, de un *legatus augusti pro praetore* de rang consular. El avea atribuții administrative, militare și judecătorești, pe care le exercita în numele împăratului. Primul guvernator a fost *D. Terentius Scaurianus*. Cele două diplome militare din anul 110¹¹, prin care soldații din 27 trupe auxiliare sînt lăsați la vatră, dovedesc, în afara numărului mare de trupe rămase în *Dacia* și necesare pentru apărarea granițelor, și că la această dată provincia era considerată pacificată și organizată.

Se pune întrebarea: care erau granițele de nord ale provinciei *Dacia*? Întrebarea s-a pus mai de mult, însă răspunsul satisfăcător poate fi dat abia acum.

Pe baza ultimelor cercetări efectuate pe teren în cursul anilor 1965 și 1966 pare să confirme părerea mai veche¹² că, de la *Micia* spre nord, hotarul *Daciei* urma culmea principală a Munților Apuseni, începînd cu Muntele Găina (1 486 m) mai apoi marcat de Cucurbăta Mare (1 848 m) și de Vlădeasa (1 836 m), fără să-l putem preciza mai exact. În orice caz granița provinciei ocola pe la vest regiunea auriferă de la Baia de Criș—Brad, coborînd apoi la 3—4 km spre vest de castrul roman de la Bologa (*Resculum*) situat în Valea Crișului Repede. Mai departe frontiera urma — și acest lucru este aproape cert — culmea prelungă a Munților Meseș, pînă la *Porolissum*.

Ideea plasării liniei de apărare pe coama Munților Meseșului se poate lega, după părerea noastră, fără îndoială de numele împăratului Traian¹³ care, cunoscînd îndeaproape topografia teritoriului în discuție,

și avînd o bogată experiență a folosit cît mai rațional posibilitățile geografice în vederea organizării apărării provinciei. Bazele sistemului defensiv în nordul *Daciei*, ca de altfel ale întregii provincii, au fost puse de „*Optimus Princeps*“. Trebuie să subliniem acest lucru, deoarece unii cercetători¹⁴ au susținut ocuparea treptată a *Daciei* de către romani. Foarte probabil, tot împăratul cuceritor a fost acela care, dîndu-și seama de avantajele excepționale oferite de coama Munților Meseșului, a plasat, într-un mod foarte ingenios și castelele de la *Porolissum* în fața „porții Meseșului“, pentru asigurarea și închiderea unui drum important, folosit în decursul mileniilor cu mult înainte de cucerirea romană¹⁵.

După cucerirea Bazinului Transilvaniei, împăratul Traian a procedat la organizarea multilaterală a noii provincii. Una dintre cele mai importante măsuri a fost trasarea liniei de graniță avîndu-se în vedere, înainte de toate, interesele militare și strategice. În legătură cu aceasta un rol important l-a jucat, fără îndoială, strădania de a economisi cît mai multă forță de muncă și materiale. În nord-vestul *Daciei* — după cum am mai amintit — pentru fixarea liniei de frontieră sau, cu alte cuvinte, a liniei de apărare, exista posibilitatea excelentă folosirii coamei Munților Meseșului. Deoarece această formează un obstacol natural, alcătuiind o barieră în special dinspre depresiunea Silvaniei, cu diferențe de nivel, în general, de 300—350 m, ea a fost aleasă drept linie de graniță. Jumătatea de vest a „jugului intracarpatic“¹⁶ de legătură între masivul Biharia și Carpații Orientali a fost inclus în cadrul sistemului de apărare din nord-vestul provinciei. Se pune problema: oare împăratul Traian, avînd informații precise asupra teritoriului așa de fragmentat din punct de vedere geomorfologic, descris mai pe larg în prima parte a acestei lucrări, cu locuri minunate pentru ascunzături, cum ar fi, bunăoară, districtul sculptural al Suplaiului care — după părerea noastră — se extinde mult spre vest, pînă la Glodul pe Someș și Ileanda, cuprinzînd teritoriul marcat, deci, și de valea Tîbleșului ce se varsă în Someșul Mare la Ilișua, Valea Mare care se întîlnește cu Someșul Mare la Reteag, Sălătrucul și Valea Poienii, aceștia vîrsîndu-se în Someș la Cășei, respectiv la Gilgău (exclusiv grupul munceilor Ciceu, orientați nord-sud, de origine vulcanică), apoi Depresiunea (Țara) Lăpușului și golful-depresiune din împrejurimile orașului Baia Mare; le-ar fi lăsat pe toate acestea în mîna unor dușmani mai mult sau mai puțin organizați? Cu greu am putea crede acest lucru. Trebuie să recunoaștem că în momentul de față pe linia Someșului, (de la Dej în sus, pe valea Someșului Mare), mai precis între castelele de la Tihău — Cășei — Ilișua cunoștințele noastre referitoare la aripa de est a sistemului de apărare (care după părerea noastră a existat fără îndoială) sînt extrem de lacunare¹⁷. Sînt totuși anumite indicii pe baza cărora putem să marcăm o linie a turnurilor de apărare, analoagă celor de pe Meseș, puțin mai spre nord față de valea Someșului.

Valea Someșului, pe distanță de 75 km, între Dej și Jibou, își schimbă brusc direcția chiar de cinci ori, conformîndu-se liniilor unei

rețele de falii tectonice¹⁸. Trebuie să menționăm că nu este vorba doar de meandrele pe care le prezintă cursul Someșului, ci de schimbarea văii în totalitatea ei, lucru ușor de observat pe o hartă detaliată. Acest duct întrerupt al văii Someșului a făcut-o nepotrivită pentru a trasa aici, pe această vale șerpuitoare, prima linie a apărării și deci a graniței ca atare. Tocmai din această cauză ni se pare inacceptabilă afirmația referitoare la traseul frontierei în această extremitate nordică a provinciei, formulată ultima dată de M. Macrea. După părerea autorului, de la *Porolissum* „... hotarul cotește spre NE, atingând la Tihău cursul Someșului, pe care îl urmează apoi, în susul apei, spre est, pînă la castrul de la Ilișua”¹⁹...

Întortochiata vale a Someșului nu oferă posibilitatea cuprinderii și a controlului relativ ușor și eficace, pe distanță de 63 km. [Trebuie menționat că este vorba de o distanță dublă față de cea obișnuită între două castre vecine. La aceasta se adaugă și îngustimea văii față de volumul de apă (între Cășei și Tihău Someșul are un debit mediu anual de 76—77 m³/sec!²⁰)] Existența pe unele porțiuni (de ex. la Căpîlnea, la Glod, între Ileana și Letca) a unor culoare a îngreunat și mai mult organizarea sistemului de apărare roman pe această porțiune.

Gîndindu-ne apoi la faptul că orice coamă principală sau chiar secundară împădurită a Piemontului sculptural al Suplaiului ce se ramifică din Culmea Brezei (cu alte denumiri folosite încă: Munții Lăpușului sau ai Ilișuei) spre sud-vest sau sud oferea posibilitatea înaintării dinspre Depresiunea Baia Mare, respectiv dinspre Țara Lăpușului a inamicului. Aceștia, ajungînd la marginea coamelor-platforme, situate deasupra văii, aveau, fără îndoială, o poziție strategică, ba chiar tactică mult superioare față de slabele forțe militare romane, dispersate pe distanța de 63 km²¹. Faptul că la Cășei staționa puternica unitate de *Cohors I Britannica (=Britannorum) milliaria civium Romanorum equitata*²² nu schimbă situația.

După cum reiese, din cele arătate, din punct de vedere strategic și tactic porțiunea văii Someșului dintre Cășei și Tihău a fost total necorespunzătoare pentru a organiza în această vale prima linie a apărării. Ea a fost, în schimb, prielnică pentru ducerea drumului principal militar (construit, de obicei, la o distanță mai mică sau mai mare în spatele primei linii de apărare) de-a lungul râului²³. Noi nici măcar în faza actuală a cercetărilor, referitoare la porțiunea de nord, nu credem că Traian să se fi mulțumit cu o astfel de situație nu numai dezavantajoasă, dar chiar precară a acestei porțiuni de frontieră. Așa ceva ni se pare cu totul de neînchipuit.

Data fiind această situație, se pune întrebarea: unde a fost fixată totuși prima linie de apărare sau, cu alte cuvinte: unde a fost granița Imperiului pe porțiunea dintre Cășei, respectiv Ilișua și Tihău?

Privind atent condițiile geomorfologice a regiunii la nord de linia Ilișua — Dej, pe de o parte și celei dintre Dej și Tihău, pe de altă parte,

constatăm că acest district al dealurilor înalte ale Lăpuşului și Suplaiului cu toate că este foarte complex ca structură și relief, a oferit posibilități bune — să nu zicem excelente — de apărare pe această porțiune a graniței. Situația este similară jumătății de vest a aceluși „jug intracarpatic” (și anume Culmea Meseşului) care face legătura între Biharia, pe de o parte și Carpații Răsăriteni, pe de alta. Aripa de răsărit a acestui „jug intracarpatic” se întinde peste un teritoriu, în care temelia de sisturi cristaline este păstrată în câteva mici masive (Preluca-Țicău-Prisaca). Ea este acoperită de formațiuni cretacice²⁴ (descoperite de eroziune în Depresiunea Lăpuşului), oligocene (calcare, gresii, sisturi maroase, cu formele de relief foarte accentuate) pe cea mai mare parte a teritoriului, și miocene în Culmea Brezei și în Piemontul sculptural al Suplaiului. Varietății structurale îi corespunde varietatea reliefului: depresiune deschisă spre vest (!) a Lăpuşului, numită de unii geografi și Țara Lăpuşului; culmea masivă a Prelucăi (veche suprafață de eroziune, parțial fosilizată de depozite eocene); Culmea zimțată a Brezei (975 m), continuată spre vest prin Măgura Vimei (785 m), apoi podișul calcaros în legătură cu Prîsnelul (663 m) și mica Măgura cristalină a Țicăului (Dealul Mare 637 m, Prisaca); în sfârșit platforma fragmentată concordant de văi adânci orientate nord-sud, a Suplaiului.

Pe baza studierii terenului despre care este vorba și pe baza cunoștințelor de topografie arheologică, noi înclinăm să presupunem următoarele:

Continuarea spre răsărit a liniei de apărare de pe Culmea Meseşului, respectiv de pe înălțimile Dealul Mare (444 m) și Dumbrava (558 m), încadrate în sistemul de apărare de pe Meseş²⁵, trebuie căutată NU pe cursul Someşului, ci în districtul geografic susamintit. Traseul liniei de apărare din nordul *Daciei* mai verosimil trecea, înainte de toate, pe podișul calcaros (!) de legătură cu Prîsnelul și mica Măgură cristalină a Țicăului. El continua apoi pe ramificația principală care se întinde spre vest-sud-vest, pînă la Rona, respectiv pînă la gura văii Agriului, fiind față în față cu înălțimea Dumbrava, de la capătul răsăritean al liniei Meseşului. Această porțiune de dealuri, în formă de cuate, este numită de unii geologi lanțul de coline „La stuga”. Ea este înclinată, în general, spre sud-sud-est, deci cu abruptul spre nord-nord-vest sau nord, o împrejurare care a fost folosită din plin de către romani. Linia continua spre est pe Măgura Vimei, iar după aceea pe Culmea zimțată a Brezei (cu punctul culminant de 975 m). Culmea Brezei se întrerupe, dînd loc șei joase dintre Țirlișua și Rohia, respectiv Țirlișua și Suciul de Sus. Astfel se face posibilă o trecere ușoară între valea Someşului Mare, pe de o parte și între Țara Lăpuşului pe de alta, iar după aceea urmează masivul vulcanic zimțat, caracteristic, al Țibleşului.

În concluzie putem spune că — după părerea noastră — „jugul intracarpatic”, descris mai pe larg în prima parte a acestei lucrări, a fost

încadrat în întregime în sistemul de apărare din nordul provinciei *Dacia*. Romanii au folosit din plin condițiile naturale cu scopul de a bara porțiunea, poate, cea mai vulnerabilă de graniță, afară de valea Muresului, a întregii *Dacii* intracarpătice.

Ipoteza schițată mai sus nu se bazează pe imaginație²⁶, ci este impusă de situația și condițiile orografice existente. Pentru unii, poate, argumentarea noastră de ordin pur geografic nu pare a fi destul de convingătoare. Ne grăbim însă să afirmăm că pe lângă dovezile înșirate mai sus, de ordin geografic, strategic și „logic”, dispunem și de probe grăitoare, de caracter istoric și arheologic. Să vedem acum care sînt aceste dovezi.

1) A. Radnóti a sesizat că fortificația de la CĂȘEI este așezată pe malul drept al Someșului²⁷; deci Someșul nu putea constitui granița. (Numerele din text corespund celor de pe schița-hartă.)

2) Exact același lucru se poate preciza și în legătură cu castrul de la ILIȘUA ce se află la nord de Someșul Mare, pe o terasă pleistocenă situată între riul amintit și între Piriul Țibleșului²⁸.

3) *Specula* de la NEGRILEȘTI, cunoscută mai de mult²⁹, este înaintată cu vreo 5—6 km spre nord de valea Someșului Mare. — Iată câteva dovezi, fără echivoc, cunoscute și mai în urmă că prima linie de apărare trebuie căutată într-adevăr mai spre nord, probabil pe Culmea Brezei.

Continuînd a urmări linia dintre Cășei și Tihău, constatăm următoarele:

4) GÎLGĂU. La întîlnirea hotarelor localităților Glod, Birsăul Mare și Gilgău s-au găsit substructiile unei „cetăți” romane, sau din epoca barbară³⁰. Punctul respectiv trebuie să fie la nord-est de Someș.

5) CORMENIȘ (Cudmeniș). Pe vîrfurile numite „Dealul secăturii”, unde se întîlnește hotarul satului cu hotarul Negrenilor s-a găsit un post de veghe roman, care putea să aibă legătură cu cel de pe vîrfurile dealului de la Mesteacăn, acest ultim situat pe malul drept, cel nordic al Someșului³¹.

6) PERII VADULUI (Curtuiușel). Pe teritoriul satului, în dreapta șoselei naționale, în 1882 au fost încă vizibile substructiile unui turn roman³². Punctul respectiv trebuie să fie la nord de Someș.

7) MESTEACĂN. Pe dealul de la Mesteacăn s-a descoperit un post de veghe roman³³. [Turnul trebuie să fie pe cumpăna apelor formată de podișul calcaros de legătură dintre Măgura Vimei și Prîsnelul, adică dintre valea Someșului, pe de o parte și bazinul hidrografic al Birsăului care curge pe la Șomcuța Mare, Satulung și se varsă în Someș la Moșoeni, pe de altă parte. Turnul de la Mesteacăn deci este situat la nord de Someș.]

8) LOZNA MARE. Pe teritoriul localității s-au descoperit urmele unui turn roman³⁴.

9) ȘOIMUȘENI. Pe platoul Dealului „Cărămidă” se pot aduna multe cărămizi și fragmente ceramice groase. Cu ocazia arăturilor plugul scoate la iveală deseori astfel de urme. Se spune că aici cândva a fost o cetate³⁵. În toamna anului 1958 elevii din Șoimușeni au adus la micul muzeu din localitatea Inău două monede romane, împreună cu țigle și cărămizi aflate în hotarul satului³⁶.

Iată câteva date, deocamdată dispersate, a căror existență pledează pentru o linie de apărare romană mai la nord, respectiv nord-est față de albia Someșului care este considerată pînă acum drept linie de frontieră a Imperiului. Chiar dacă nu sînt numeroase, ele formează o linie continuă, constituind un punct de plecare în lămurirea sistemului presupus pe diferitele înălțimi, începînd de la Jibou și pînă undeva pe versantul de sud-est sau de sud al Munților Țibleșului.

În concluzie putem afirma următoarele: sîntem de părere că linia de graniță a Imperiului dintre Jibou și masivul Țibleșului a fost trasată, încă de Traian, pe lanțul de dealuri care se începe de la Rona, respectiv Turbuța spre est, pînă la înălțimea dominantă Prisnel, după aceea pe platoul calcaros, de legătură, spre Măgura Vimei, iar și mai spre est pe Culmea Brezei care, din punct de vedere orografic se atașează Munților Țibleșului. În spatele acestei linii trebuia să existe elemente de legătură (turnuri și eventuale alte întărituri) baza de apărare fiind formată de valea Someșului Mare (pînă la Dej) și a Someșului (între Dej și Jibou) cu cele trei castre care ne sînt cunoscute astăzi: de la Ilișua, Cășei și Tihău. Ele aveau menirea de a păzi diferitele sectoare ale liniei. În fața primei linii, analog cumva situației de pe Meseș (în fața acestui ultim cu piemontul deluros al Silvaniei), există Depresiunea Lăpușului și masivul Preluca care, deși formează un teren prielnic, la prima vedere, pentru înaintarea ușoară a unor dușmani, totuși se desparte de platoul carstic, pe care erau situate elementele primei linii de apărare romană. Singura problemă mai dificilă pare a fi fost bararea în măsură eficace a părții superioară a văii Bîrsăului.

Relațiile dintre romani și triburile de daci liberi (probabil acei *μεγάλοι Δάκιοι* și *Δάκιοι προσδροί*³⁷) și mai tirziu de alte neamuri (sarmato-iazgyi și vandali), înainte de toate erau bazate pe forța militară Imperiul avuse tot interesul ca să-i țină departe de teritoriile ce-i erau necesare datorită fertilității pămîntului, dar mai ales marilor bogății ale pămîntului. Nu este cu totul exclus că împăratul Traian, care avuse suficiente informații geografice, economice, politice și de altă natură asupra teritoriului Silvaniei și asupra împrejurimilor orașelor actuale Baia Mare (o regiune bogată în zăcăminte de aur și de alte metale neferoase) și Satu Mare, să fi intenționat, la un moment dat, să ocupe³⁸ și aceste teritorii, ce se întindeau într-o parte pînă la imensele mlaștini, legate între ele, ale Berătăului, Erului, Crasnei și a Someșului de jos, iar în cealaltă pînă la coama Munților Oașului și Gutiiului. Astfel ar fi asigurat o apărare eficace a acestui spațiu, ce urma, eventual, să fie cucerit. Totuși, înainte de toate, poate pentru a face

economii de forțe sau pentru alte motive necunoscute nouă, frontiera provinciei a fost fixată pînă la urmă mult mai la sud, acolo unde — se pare — a rămas pînă la părăsirea *Daciei* de către autorități și armată.

Presupunînd că teritoriile ce se întind la nord-vest și nord de Culmea Meseșului-Prîsnel-Măgura Vimei-Culmea Brezei într-adevăr au fost ocupate de către trupele romane, atunci această ocupație vremelnică putea să fie condiționată numai de motive de ordin strategic, pentru a pune capăt oricărei încercări de organizare a rezistenței din partea dacilor și a costobocilor din nord. Dacă realmente s-ar fi întîmplat așa ceva, cu atît mai puțin am putea — deocamdată — aprecia care a fost limita nordică a acestui teritoriu cucerit. Dacă a fost cumva stăpînire romană asupra teritoriilor din fața liniei conturate înainte ea, în orice caz, n-a putut fi de lungă durată. Pînă acuma nu avem nici cea mai mică dovadă că comandamentul suprem roman ar fi avut intenția de a se stabili în „vorlandul” *limesului* de nord.

Avînd în vedere fragmentarea foarte accentuată a terenului prezentată în partea introductivă a acestei lucrări, totodată și faptul că lipsesc cercetări sistematice, acestea ar putea să ne aducă anumite surprize și în privința problemelor discutate aici.

Este necesar deci, ca în viitor să se facă investigații de teren, de mare amploare, sistematice, cît mai exhaustive, folosind metodele cele mai moderne inclusiv recunoașteri din avion. Trebuie cercetate toate vîrfurile dominante a tuturor munceilor insulari cum ar fi Măgura Șimleului (576), Măgura Vulturului (420 m), Vîrfurile Codrului (Făget, 579 m), Dealul Mare (637 m), Prisaca etc. care puteau servi, în timpul stăpînirii romane, pentru amplasarea unor posturi avansate. Acestea (dacă existau într-adevăr) aveau menirea de a da alarmă unităților din prima linie. Nu trebuie uitate nici acele două porțiuni de valuri, deocamdată necercetate, care sînt semnalate între Șisterea și Sălard (jud. Bihor), apoi Chedea și Zalnoc (jud. Satu Mare și Sălaj)³⁹ ce nu au fost luate în considerare nici în ultimele lucrări⁴⁰ care se ocupă cu problema valurilor în ansamblul lor din estul Alföldului.

În încheiere ne permitem să repetăm că rezolvarea tuturor problemelor ridicate în lucrarea de față necesită o muncă asiduă, perseverentă, sistematică de teren, fără executarea căreia nu se poate înainta în dezvelirea adevărului istoric referitor la problemele apărării de nord a provinciei.

ȘT. FERENCZI
(Cluj)

NOTE

- 1 P. Coteș, C. Martiniuc, *Geomorfologia*, în *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, I, *Geografia fizică*, (București), 1960, (în cele ce urmează MonGeogr-RPR, I) p. 223—228.
- 2 Idem, *ibidem*, p. 206—209, 232—234.
- 3 Idem, *ibidem*, p. 206—210.
- 4 Idem, *ibidem*, p. 234.
- 5 C. Daicoviciu, *Istoria politică a geto-dacilor în sec. I î.e.n. și I e.n.*, în *IstRom*, vol. I, București, 1960, p. 314. Cf. și M. Macrea, *Întinderea și organizarea administrativă*, în *IstRom*, vol. I, p. 348—349; idem, *Organizarea provinciei Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 124; idem, *L'organisation de la province de Dacie*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967 p. 123.
- 6 Cf. C. Daicoviciu, *Porolissum*, în *RE*, vol. XXII/1, col. 267; idem, în *IstRom*, vol. I, p. 315.
- 7 În privința populației libere de pe teritoriile în chestiune, vezi următoarea bibliografie mai importantă: L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, ed. II, München, 1934, p. 198—209; L. Barkóczi, *Dák tolmács Brigetioban*, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 180; idem, *Die Grundzüge der Geschichte von Intercisa [Intercisa II. (Dunapentele)]. Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, în *ArchHung*, S.N., XXXVI, Budapest, 1957, p. 506—530; D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană (secolele II—III e.n.)*, București, 1957, p. 73, 74—75 (cu toată bibliografia citată); N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor: costobocii*, în *Buletinul Universităților „V. Babeș” și „Bolyai”*, Cluj, seria științelor sociale, I/1—2, p. 183—198; I. I. Russu, *Les Costoboces*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, (1960), p. 343—344; idem *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1961, p. 99, 178; L. Balla, *Dacia II. századi hadtörténetének kérdéseihöz (106—167)*, în *ArchÉrt*, 92/2, 1965, p. 143; idem, *To the Questions of the military History of Dacia in the Second Century*, în *ActaClassDebr*, II, 1965, p. 41; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1963, p. 276—278; G. Barta, *Bemerkungen zur Kriegsgeschichte Daziens im II. Jahrhundert (167—171)*, în *ActaClassDebr*, II, 1966, p. 81; S. Dumitrașcu, T. Băder, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit*, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 124—125; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, (I), Muzeul de istorie Satu Mare, 1967, p. 51—52.
8. A. Radnóti *Dácia meghadítása és szervezete. La conquête et l'organisation de la Dacie*, în *Antiquitas Hungarica*, I, 1947, p. 39; I. Ferenczi, *A római Dacia kiterjedésének, védelmének és felosztásának kérdéséhez. Le problème de l'étendue, de la défense et de la division de la Dacie romaine*, în *A Kolozsvári „Victor Babeș” és „Bolyai” Egyetemek Közleményei*, társadalomtudományi sorozat, I/1—2, 1956, p. 165—167; M. Macrea, în *IstRom*, vol. I, p. 353—355. Împotriva acestei concepții, vezi: C. Daicoviciu, D. Protase, *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, în *JRS*, LI, 1961, p. 67, nota 39; idem, *O diplomă militară din Dacia Porolissensis*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 171, nota 91.
- 9 *CIL*, III, p. 1375, nr. 8063. Cf. și M. Marcea, *Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie Romaine*, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964, p. 145—160.

10 Vezi L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts. I. Die Reichsprägung zur Zeit der Traian*, Stuttgart, 1931, p. 120—121, 208, nota 892; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, în *DissPann*, ser. I, nr. 12, Budapest, 1944, p. 9, nota 1; C. Daicoviciu, în *IstRom*, vol. I, p. 314.

11 *CIL*, XVI, nr. 57, 163.

12 [J. Ornstein], *Die Westgrenze Daziens*, în *JÖAI*, III, 1900, p. 219; A. Buday, în *Dolgszeged*, III, 1927, p. 127; C. Daicoviciu, *Dacica. În jurul unor probleme din Dacia romană*, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 256, 304; idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 95—96, nota 1; limita fixată de J. Szilágyi pentru Dacia de vest (cf. *Dacia nyugati határának első védelmi vonala és helyőrségei. Die erste Verteidigungslinie an der Westgrenze Daciens und ihre Garnisonen*, în *KözlCluj*, III/1, 1943, p. 88—98; idem, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek. Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, Budapest, 1946, p. 4, 9—10, 36) este trasată cu totul arbitrar și într-un mod imposibil. În caz că s-ar admite această linie, o bună parte a regiunii aurifere ar cădea „*extra fines provinciae*”. Respingerea liniei lui J. Szilágyi, vezi la: C. Daicoviciu, *Asupra unor lucrări în legătură cu Dacia romană*, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 319. În legătură cu această chestiune, vezi încă: R. Syme, *Carl Patsch, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/2, Wien, 1937, (recenzie), în *Germania*, 22, 1933, p. 199.

13 Cf. și I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” — ezüst-kincsek kérdése*, [Cluj], 1944, p. 101—102; C. Daicoviciu, în *RE*, vol. XXII/1, col. 267; idem, în *IstRom*, vol. I, p. 315—316.

14 Vezi: K. Torma, *Az alsó-ilosvai római állótábor s műemlékei*, în *EME Évk*, III, 1864—1865, p. 65—66; idem, *A Limes Dacicus felső része*, în *ÉTTK*, X/4, Budapest, 1880, p. 113; A. Buday, (ultima dată) *Probleme de arheologie romană în România*, în *Cultura*, 1/2, 1924, p. 149—150 și idem, *Vitás kérdések. I. Limesproblémák. Streitfragen. I. Limesproblemen*, în *Dolgszeged*, II, 1927, p. 127—128; 138—139. Împotriva acestei concepții absurde, cf. C. Daicoviciu, (ultima dată) în *TransAnt*, p. 89—90; idem, *Dacia capta*, în *Klio*, 38, 1960, p. 179—180. În legătură cu o înaintare presupusă, ulterioară a romanilor dinspre Napoca spre Porolissum, vezi, mai nou: R. Syme, *The First Garrison of Trajan's Dacia*, în *DissPann*, ser. II, nr. 10, Budapest, 1938, p. 286. Cf. și A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, în *DissPann*, ser. I, nr. 11, Budapest, 1940, p. 19, nota 2.

15 I. Ferenczi, *Régészeti megfigyelések a limes Dacicus északnyugati szakaszán*, în *ErdMúz*, XLVI, 1941, p. 210—211.

16 *Platforma Someșană*, în *BSRG*, LIII, 1934, p. 363, 369; idem, *Observări morfologice în NW-ul Transilvaniei*, în *Volum omagial „Gr. Antipa”*, București, 1938, p. 362, în special nota 2.

17 Ultima, cea mai completă schiță-hartă a descoperirilor romane din nordul Daciei, vezi la I. I. Russu, *Note epigrafice*, în *Acta MN*, V, 1968, p. 452, fig. 1.

18 Cf. K. Hofmann, *Jelentés az 1878 nyarán Szilágy megye keleti részében tett földtani részletes felvételekről. Bericht über die im östlichen Theile des Szilágyer Comitatus während der Sommercampagne 1878 vollführten geologischen Specialaufnahmen*, în *Földtani Közlöny*, IX, 1879, p. 172; E. Balogh, *Szolnok-Doboka földje*, în *Az EME... XVII. vándorgyűlésének emlékkönyve*, [Cluj], 1943, p. 103.

19 Cf. în *IstRom*, vol. I, p. 351. Vezi și contraargumentarea acestei concepții la I. Ferenczi, *A tihói római táborról*, în *Kelemen Emlékkönyv*, [Cluj], 1957, p. 291—292 cu bibliografia citată.

20 C. Diaconu, Sor. Dumitrescu, Val. Dumitrescu, P. Gișteanu, Dum. Lăzărescu, I. Panait, J. Újvári, *Hidrografia*, în *MonGeogrRPR*, I, p. 455—457, tab. 42—45.

21 Această trasare ar fi în contrast cu acea regulă, bine cunoscută, a armatei romane, păstrată la Fl. Vegetius Renatus (I, 22), care se referă la așezarea castror: „... *Cauendum etiam, ne mons sit vicinus aut collis altior, qui ab adversariis captus possit officere...*” Credem că *mutatis mutandis*, același principiu a fost aplicat în linia mari nu numai în privința plasării diferitelor elemente ale liniei

de apărare, dar și în ansamblul ei. Poate, pentru unii, referirea noastră la opera lui Vegetius s-ar părea anacronă, deoarece, după cât se știe, acest autor scria aceste lucrări dedicate tânărului împărat Valentinian. Este adevărat însă că o bună parte a materialului cuprins în cărțile I și II reflectă și realitățile militare, precum și concepțiile strategice din secolele II și III e.n. Cf. L. Várady, *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik*, (Budapest), 1961, p. 279—282.

22 Cf. Á. Buday, *Felirattan*, [Cluj], 1914, p. 276; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 105, notele 184—185; J. Szilágyi, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 14—15, 65, pl. XVI, nr. 245, 247, pl. XVII, nr. 251, pl. XVIII, nr. 267; C. Daicoviciu, D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 65, 66; idem, în *ActaMN*, I, 1964, p. 168—169, 170.

23 Notăm aici că, pentru scurtarea drumului, respectiv pentru a tăia cotul mare al Someșului dintre Rus-Ileanda-Clit, încă și recent toți acei care veneau cu vitele de la târgurile din Jibou, nu se duceau de la Cormeniș-Rogna-Buzași către Fodora-Vad-Dej, ci se urcau pe înălțimile dintre localitățile Surduc-Iapa-Rus. Deocamdată nu se cunoaște nimic în acest sens, dar nu este cu totul exclus că și românii avuseseră astfel de scurtături de drum.

24 I. A. Demidovici, M. Iancu, T. Morariu, I. N. Oleinikov, Al. Savu, I. Sircu, *Raionarea fizico-geografică*, în *MonGeogrRPR*, I, p. 651.

25 Cf. St. Ferenczi, *Die Erforschung des römischen Limes auf den Höhen des Meseşgebirges*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 146, 156.

26 Această părere a fost exprimată prima dată de A. Radnóti (*A dáciai limes a Meszesen. II limes di Dacia sulla montagna Meszes*, în *ArchÉrt*, ser. III, V—VI, 1944—1945, p. 139—140, cu notele 17—22; p. 154—155, notele 17—22; cf. și J. Szilágyi, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 75, addenda la nota 66/a).

27 idem, *ibidem*, p. 139, 154.

28 Vezi K. Torma, în *EME Évk*, III, 1864—1865, p. 11—12.

29 K. Torma, în *ÉTTK*, X/4, p. 31—41, a se vedea și schița-harta de la capătul volumului; [Á. Buday], în *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. I, [Dej], 1901, p. 57, 201—202, 218; J. Kádár, *ibidem*, vol. V, p. 222; C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 322; idem, *Severus Alexander și provincia Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 169. Menționăm că de pe teritoriul localității Negrilești se cunoaște și un monument epigrafic, un altar dedicat *Dianei* și lui *Silvanus*, ajuns în muzeul fostei Asociațiuni „Astra” din Sibiu, cu locul de proveniență neprecizat însă. Cf. G. Finály, *Két római felirat Dáciából*, în *ArchÉrt*, XXXI, 1911, p. 433.

30 J. Kádár *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. III, [Dej], 1902, p. 512... „1882-ben Torma Károly a Szamosvölgyén kutatva, e község határán, hol a sósmezei, borszói és galgói határrészek találkoznak, ... magas hegytetőn, honnan Désre (és Alsókossályra) is jól lehet látni, állítólag római vagy barbárokori várnak alapfalaival találta meg”...

31 Idem, *ibidem*, vol. IV, p. 474... „A »Dealu săcăturii« hegytetőn, hol e község és a konkolyfalvi határ összeér, ... Torma Károly kutatóván, ... a rómaiak építette őrhelyre bukkant, amely ... a Szamos jobbpartján, a kisnyíresi hegytetőn ugyancsak tőle felfedezett őrhellyel lehetett összeköttetésben”...

32 Idem, *ibidem*, vol. V, p. 559... „Határán az állami út mellett jobbra ... kerek római őrtorony alapfalai 1882-ben, midőn ... Torma Károly e tájon kutatott, még láthatók voltak”...

33 Idem, *ibidem*, vol. IV, p. 474.

34 Idem, *ibidem*, vol. V, p. 81... „Cetătea, erdős kőszikla, melynek tetején 1882-ben Torma Károly ... római őrtorony nyomait fedezte fel”...

35 Idem, *ibidem*, vol. VI, p. 90... „A Cărmida hegyen sok téglă és vastag cserép-maradvány látható, szántáskor az eke gyakran fordít ki ilyeneket. Erről azt tartják, hogy egykor itt vár vagy valami másféle erőd és lakott hely volt”...

36 N. Vlassa, *Descoperiri monetare postareliene în Transilvania*, în SCIV, XV/1, 1964, p. 141. O monedă este a lui Dioclețian (284—305), alta a lui Theodosius I (379—395).

37 *Oracula Sybillina*, XII, 180—181; Dio Cassius, *Ρωμαϊκή ἱστορία*, LXXII, 3; cf. și C. Daicoviciu, *Dacia și poporul geto-dac*, în *IstRom*, vol I, p. 266. După părerea D-Sale: „dacii mari” locuiau în părțile nordice ale vetrei dacice. În privința acestei chestiuni trimitem încă la următoarea bibliografie: J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 24 și urm.; C. Brandis, *Dacia*, în *RE*, vol. IV, 2, col. 1975; C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1922, p. 7 cu nota 6; (Diculescu menționează aici și pe asdingi, deși Dio Cassius nu-i amintește); J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlichen Stellung im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.*, Breslau 1934, p. 90—91; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1935, p. 158; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 81; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, în *DissPann*, ser. II, nr. 12, Budapest, 1944, p. 50; D. Berciu, *Lupta băștinașilor din Dacia împotriva cotropitorilor romani*, în SCIV, II/2, 1951, p. 85; D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare” în Dacia romană*, București, 1957, p. 41—42, 73.

38 După cum se știe, recenta descoperire a unui *castellum* roman de pământ în apropierea cetății dacice cu ziduri de piatră de la Bitca Doamnei (de lângă Piatra Neamț), dacă se va confirma cert datarea lui în vremea celui de-al doilea război dacic, este menită să arunce o lumină nouă asupra întinderii acelei *universa Dacia devicta* (după expresia cunoscută prin descoperirea inscripției de la Corinth) pe care va trebui să o împingem pînă adînc în Moldova de astăzi, chiar dacă în cazul amintit nu poate fi vorba decît de o acțiune mai îndepărtată și secundară a trupelor romane la sfîrșitul celui de-al doilea război dacic și de o staționare cu totul efemeră a lor în teritoriul dintre Carpați și Siret. (Cf. N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în *Apulum*, V, 1965, p. 144—147. Credem că aici este cazul să atragem atenția asupra unui fapt important din punctul nostru de vedere. M. Párducz, întocmind corpusul descoperirilor din epoca romană (*A Nagy Magyar Alföld római kori leletei. Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Alföld*, în *Dolg Szeged*, VII, 1931, p. 185), aflate pe teritoriul Cîmpiei Tisei, a făcut și o hartă de răs-pîndire a acestora. Oricine se uită la această schiță-hartă, poate constata cu surpriză că punctele cele mai răsăritene formează o linie neîntreruptă, începînd din sud de la Dunăre pînă în jurul localității Hajdúsámson (R. P. Ungară). Această linie regulată, ușor concavă spre est, marchează, *grosso modo*, după cunoștințele actuale, limita de răsărit a teritoriului ocupat de sarmații-iazgyi, amestecați, în parte — mai ales în estul teritoriului — cu semnițele dacilor liberi. Dacă o completăm această linie cu punctele extreme (socotit spre răsărit) ale descoperirilor monetare izolate sau în formă de tezuare, atribuite dacilor liberi (vezi D. Protase, T. Báder, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa*, în *Tezaurul monetare din județul Satu Mare*, (Oradea), 1968, fig. 1 și rezultatele lucrării lui Gh. Lazin, cuprinsă în acest volum, atunci pare să se schițeze o fișie largă de 50—60 km, între linia presupusă de graniță a provinciei *Dacia*, precum și între linia formată de locurile de descoperire cele mai răsăritene care aparțin populațiilor libere. Se pune întrebarea: Oare această fișie lată nelocuită, aproape regulată, nu este cumva identică cu acea fișie neutră, controlată de romani (în această fișie fiind înglobate și ramificațiile de vest, nord-vest ale Munților Apuseni, cum sînt: Munții Zărandului, Munții Codru-Moma, Dealurile Holodului, Munții Pădurea Craiului, Muntele Șes, Dealurile Oradiei, Dealurile Silvaniei, Munții Făgetului, Culmea Prîsnel, Culmea Prelucăi), fapt care a dus, probabil, și la părăsirea forțată a mai multor așezări dacice existente tocmai pe aceste meleaguri, între care se numără și cea de pe „Șanțul Mare” de la Pecica (cf. E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, în Publ. Muzeului Județean Arad, [Timișoara], 1968, p. 16). Această fișie lată nu trebuie însă în nici un caz confundată cu acea fișie, mult mai îngustă, despre care Dio Cassius (LXXII, 3) afirmă că, în urma păcii acordată de către împăratul Commodus burilor, li se impune acestora și altor „barbari” de la granițele Da-

ciei, de a jura „că nu vor locui niciodată și nu vor paște vitele pe un teritoriu de 40 stadii (=7,5 km) din țara lor și în vecinătatea granițelor Daciei”. Natural, numai rezultatele cercetărilor viitoare pot infirma sau confirma problema ridicată aici, în momentul de față încă sîntem departe de rezolvarea ei.

În cursul lucrărilor de editare ale prezentului studiu ni-a atras atenția Géza Ferenczi, directorul Muzeului din Odorheiu Secuiesc asupra unor rezultate importante, publicate, deocamdată, cu titlul provizoriu, obținute de un colectiv format din cercetători maghiari și iugoslavi, după care, imensul sistem de valuri dublate, pe unele porțiuni triplate sau chiar cvadriplate, a căror lungime atinge peste 1500 km, înconjurînd un teritoriu de cca. 60 000 km² întindere, sînt construite *sigur după mijlocul secolului al III-lea e. n.*, foarte probabil, *de către sarmații-iazygi așezați în Cimpia Tisei* (cf. P. Patay, *A Csörsz árka. The Dike of Csörsz*, în *Természettudományi Közlöny (Természet Világa)*, 100, 9, 1969, p. 410—411). Constatările acesteia, obținute pe cale arheologică, prin descoperirea fericită a unor porțiuni ale valului unde cu ocazia construirii acestuia nimiciseră cimitire sau așezări mai vechi de perioadă amintită, par a coincide cu cele pomenite mai sus, întrucît descoperirile iazygo-sarmatice într-adevăr nu trec peste această linie de valuri!

39 Cf. K. Torma, *Adalék észak-nyugati Dacia föld-és helyiratához*, în *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve*, vol. XVI/II, 1864, p. 37, nota 67; idem, în *ÉTTK*, X/4, 1880, p. 5, 103—104, 106.

40 Vezi: S. Réső Ensel, *Csörszárka*, Nyíregyháza, 1875; F.F. Romer, *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie, avant la VIIIe session du Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques à Budapest 1876*, III. *Les fossés du diable en Hongrie*, în *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques, Compte-rendu de la huitième session à Budapest 1876*, vol. II/1, Budapest, 1878, p. 39—58, 64—72; Gy. Bartalos, *Hunavar gátak, csörszárkok és gyűrűvárok*, în *Eger*, 1890; G. Téglás, *A Csörsz-árok*, în *Pesti Hírlap*, 1907, 5 mai; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 160, precum și „Harta Daciei romane și ținuturilor vecine”, de la capătul volumului; S. Molnár, *Adatok az Alföld sáncainak kérdéséhez. Angaben zur Frage der Schanzen des Alfölds*, în *DolgSzeged*, XIV, 1938, p. 205—209; Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, harta dintre pp. 32—33; V. Balás, *Die Erdwälle der Ungarischen Tiefebene*, în *ActaArchBp*, XV, 1963, p. 310—316; K. Horedt, *Cu privire la problema valurilor de pămînt din Banat și din Crișana*, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 725—726; idem, *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sintana de Mureș-Cerneahov în România*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 589—592; M. Marjai, *Ördögárok a debreceni Nagyerdőn*, în *A Debreceni Déri-Múzeum Évkönyve (1962—1964)*, Debrecen, 1965, p. 87—92; P. Patay, în *Természettudományi Közlöny (Természet Világa)*, 100, 9, 1969, p. 409—411.

UBER DIE VERTEIDIGUNG DER NORDGRENZE DER PROVINZ DAZIEN

(Zusammenfassung)

Das Becken Siebenbürgens, das ungefähr die nördliche Hälfte der Provinz Dazien umfasst, ist von einem Kranz von Gebirgen umgeben. Nur im Südwesten bildet das Tal des Mureş eine in der Höhe seiner obersten Terasse mehr als 15 Km breite Eingangspforte. Auf ähnliche Weise erschliesst im Nordwesten und Norden die Berglandschaft der sogenannte „Pforte von Sălaj“, die etwa die Höhe des innersevenbürgischen Hochlandes hat und in der Luftlinie 115 Km breit ist, einen Zugang in das Innere Siebenbürgens. Man pflegt die „Pforte von Sălaj“ auch „Zwischenkarpatisches Joch“ zu nennen, weil ihre Höhenzüge (das Meseşgebirge und die Höhen des Prisnel und der Breaza) die Verbindung zwischen dem Biharia-Massiv einerseits und den Ostkarpaten andererseits herstellen. Die Niveauunterschiede zwischen den Höhen des „Zwischenkarpatischen Joches“ und dem Someştal und des in ihn mündenden Agrij-Baches liegen zwischen 200 und 400 Metern. Bei Bergsätteln sind die Niveauunterschiede noch geringer.

Anfangs wird das innerkarpatische Dazien vorwiegend gegen Westen, Nordwesten und Norden verteidigt. Wir kennen die Beweggründe Hadrians Dazien zu reorganisieren und es erst in zwei und dann in drei Provinzen einzuteilen, nicht sonderlich gut, aber er scheint beabsichtigt zu haben, vor allem bessere Verteidigungsmöglichkeiten für den Norden Daziens zu schaffen. Die Verteidigungsanlagen Daziens waren jetzt in erster Reihe gegen die Stämme der freien Dazier, die nördlich von der Provinz sassan, gerichtet, die das Gebiet der römischen Provinz unter Antoninus Pius und während der Regierung des Marcus Aurelius und des Lucius Verus immer wieder angriffen.

Im Nordwesten Daziens bot sich für die Festlegung der Grenze und damit auch für die Schaffung der äussersten, ersten Verteidigungslinie als ausgezeichnete Möglichkeit der Kamm des Meseşgebirges dar, denn dieser bildet ein natürliches Hindernis und auf diese Weise ein, vor allem gegen die Senke von Silvanien gerichtete vorzügliches Barriere.

Die Beschaffenheit des Gebietes, das im Norden vom „Zwischenkarpatischen Joch“, jener von uns schon erwähnten verhältnismässig

niedrigen Höhenkette, zwischen dem Biharia-Massiv und den Ostkarpaten gelegen ist, veranlasst den Autor folgendes anzunehmen: die östliche Fortsetzung der äussersten römischen Verteidigungslinie auf dem Meseşgebirge ist nicht talauf, entlang des Someş zu suchen (wie bisher, mit Ausnahme von A. Radnóti, dessen Auffassung sich der des Verfassers stark nähert, allgemein behauptet wurde), sondern irgendwo auf der Wasserscheide zwischen dem Someş einerseits und dem Birsäu- und dem Läpuş-Bach anderseits. Diese Wasserscheide hat als Mittelstück jene Kalkhochfläche, die sich nach Westen bis zu den Prisnel-Bergen hinzieht und sich dann auf dem wichtigsten Höhenzweig nach Westsüdwesten bis zum Someş beziehungsweise bis zum östlichen Ende des Meseşgebirges fortsetzt. Die östliche Fortsetzung des Mittelstücks der Wasserscheide bildet die Măgura Vimei und hierauf der zackige Gipfel der Breaza, beide zusammen auch Ilişua-Gebirge oder Läpuş-Gebirge genannt. Jenseits des Breaza-Gipfels senkt sich das Gelände zum niederen Sätteln zwischen Tîrlişua-Rohia und Tîrlişua-Suciu de Sus und steigt dann zum charakteristischen, zackigen, vulkanischen Massiv des Tîbles-Gebirges von 1840 Metern Höhe auf, das schon zu den Ostkarpaten gehört.

Die hier skizzierte Hypothese drängt sich uns durch die geomorphologischen Bedingungen dieses Gebietes auf. Ausser den hier vorgebrachten geographischen, strategischen und logischen Erwägungen begründet der Autor seine Annahmen durch archäologische Beweise. A. Radnóti hat schon darauf hingewiesen, dass das Militärlager von Căşei auf dem rechten Ufer des Someş liegt. Das gleiche gilt auch für das Lager von Ilişua. Der schon seit längerem bekannte Wachturm von Negrileşti ist vom Someştal 5—6 Km gegen Norden vorgeschoben. Zwischen Căşei und Tihău, und zwar auf dem Gebiet der Ortschaften Gilgău, Mesteacăn, Perii Vadului und Şoimuşeni, die alle nördlich des Someş liegen, sind schon im Jahr 1882 vier Verteidigungstürme oder kleinere Befestigungen festgestellt worden. Sie werden in einer Monographie aus den Jahren 1901—1902 erwähnt, sind den Fachgelehrten aber trotzdem bisher unbekannt geblieben.

Das sind einige Daten, die für das Vorhandensein einer vom Someş weiter gegen Norden beziehungsweise Nordosten vorgeschobenen Verteidigungslinie sprechen, während man bisher dieses Tal selbst für die Grenzlinie des Imperiums gehalten hat.

CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN NORD-VESTUL ROMÂNIEI

(sec. II—IV)

Monedele antice, fie tezaure, fie luate ca descoperiri izolate, constituie, pe lângă valoarea lor pur muzeală și un izvor direct de mare însemnătate interpretativă, reușind să furnizeze date importante referitoare la aspectele vieții economice și comerciale ale unei regiuni sau populații într-o epocă dată.

Îndeplinindu-și acest rol, monedele, instrumente de schimb, completează cunoștințele noastre asupra dezvoltării vieții economice în antichitate, aspecte care nu întotdeauna sînt relevate de izvoarele antice. Rolul monedei, ca izvor istoric, de multe ori depășește însă stadiul acesta al informației cu caracter economic, putînd fi valorificată cu succes și în lămurirea unor probleme de ordin etnic¹.

În cele ce urmează, vom prezenta în ordine alfabetică, localitățile din nord — vestul României, unde s-au descoperit tezaure sau monede izolate, care, se încadrează din punct de vedere cronologic în secolele II — IV, perioadă, care constituie subiectul prezentei lucrări.

1. Bercu (jud. Satu Mare).

În 1966 la punctul „Liget-alja”, s-a găsit o monedă de argint, emisă sub împăratul Hadrian².

2. Berea (jud. Satu Mare).

Monedă de argint de la Lucius Verus, emisă în anul 163, păstrată în colecțiile Muzeului din Carei³, inv. 113 (Coh.², 156), (pl. XXXV/5).

3. Carei (jud. Satu Mare).

Folis al lui Constantius II, emis în monetăria de la Sirmium, probabil, în anul 353 (Coh.², 342), (pl. XXXV/7).

4. *Cherechiu* (jud. Bihor).

În 1902 s-a găsit un tezaur de denari romani imperiali, din cuprinsul căruia (în bună parte înstrăinat, fără urmă, și, deci, susceptibil a fi valorificat științific), se cunosc și au fost determinate, numai 25 de piese, care se repartizează astfel: Nero (1), Vespasian (4), Domițian (4), Traian (13), Hadrian (1), Faustina iunior (1), Lucilla Veri (1)⁴.

5. *Dindești* (jud. Satu Mare).

Denar de la Hadrian, emis între 119—123; se află la Muzeul din Carei, inv. 111 (Coh.², 324; cf. Strack, II, 195). (pl. XXXV/3).

6. *Galoșpetreu* (jud. Bihor).

În 1938, pe locul „Gât-telep“, s-au găsit patru monede de argint de la Augustus, Faustina senior, Marcus Aurelius, Commodus și una de bronz, de la Valens⁵.

7. *Ghenci* (jud. Satu Mare).

Dupontius de la Vespasian, emis în anul 74. Se află în Muzeul din Carei, inv. 108 (Coh.², 153, (pl. XXXV/1).

8. *Ghirișa* (jud. Satu Mare).

În luna iunie 1964, în nordul comunei, s-a descoperit un tezaur monetar imperial, apreciat la 200 piese. Din el s-au recuperat 151 de monede, emisiuni ale împăraților și ai unor membrii ai familiilor acestora: Vespasian (1), Traian (8), Hadrian (6), Antoninus Pius (26), Antoninus Pius și Marcus Aurelius (1), Faustina senior (12), Marcus Aurelius (34), Faustina iunior (17), Lucius Verus (7), Lucilla Veri (5), Commodus (27), Crispina (3), Clodius Albinus (2), Septimius Severus (2)⁶.

9. *Giulești* (jud. Maramureș).

Monedă de argint, de Commodus (COS V?), emisă între 186—1897.

10. *Homorodul de Sus* (jud. Satu Mare).

Un denar roman de argint, emis în timpul lui Antoninus Pius⁸.

11. *Ieud* (jud. Maramureș).

Monedă de argint de la Traian (COS V ?), emisă între 103 — 112⁹.

12. *Maramureș* (fostul județ).

Nu se precizează exact locurile de descoperire, se menționează doar teritoriul fostului județ Maramureș, precum și faptul, că de aici provin peste 200 de monede romane de argint, găsite izolat. Marea majoritate sînt imperiale. Sub raportul datării ultimele monede se încadrează la începutul sec. III¹⁰.

13. *Petrova* (jud. Maramureș).

Monedă de bronz de la Traian, găsită în 1890, („VIA TRAIANA“?)¹¹.

14. *Pir* (jud. Satu Mare).

Ca descoperiri izolate, de pe teritoriul localității provin doi denari, unul aparținînd lui Antoninus Pius (pl. XXXV/4), emis în 148 (Coh.², 283; cf. Strack, pl. II, 173, p. 136), iar celălalt, emisiune a împăratului Marcus Aurelius (Coh.², 412), din anul 169. Ambele piese se află în Muzeul din Carei inv. 109 — 110, (pl. XXXV/6).

15. *Sanislău* (jud. Satu Mare).

Monedă de argint de la Vespasian¹².

16. *Satu Mare* (jud. Satu Mare).

În 1880 s-a găsit un tezaur format din 159 de piese, din care, 158 sînt republicane, iar una imperială, emisă în timpul lui Alexander Severus¹³.

Tot de pe teritoriul acestei localități, provine o monedă de argint, găsită în anul 1960, aparținînd împăratului Traian¹⁴.

17. *Sighet — Tean* (jud. Maramureș).

„În 1878, la capătul podului peste Tisa, la Tean în Maramureș, s-au găsit șase monede de argint, din timpul împăratului Marcus Aurelius“¹⁵

18. *Teceu* (jud. Maramureș).

În luna august 1874 „într-un vas gros de lut“ s-au găsit peste 1100 denari romani imperiali, ce se înșiră cronologic de la Vitellius la Septimius Severus. Dintre aceștia 720 au ajuns la Muzeul Național din Budapesta¹⁶.

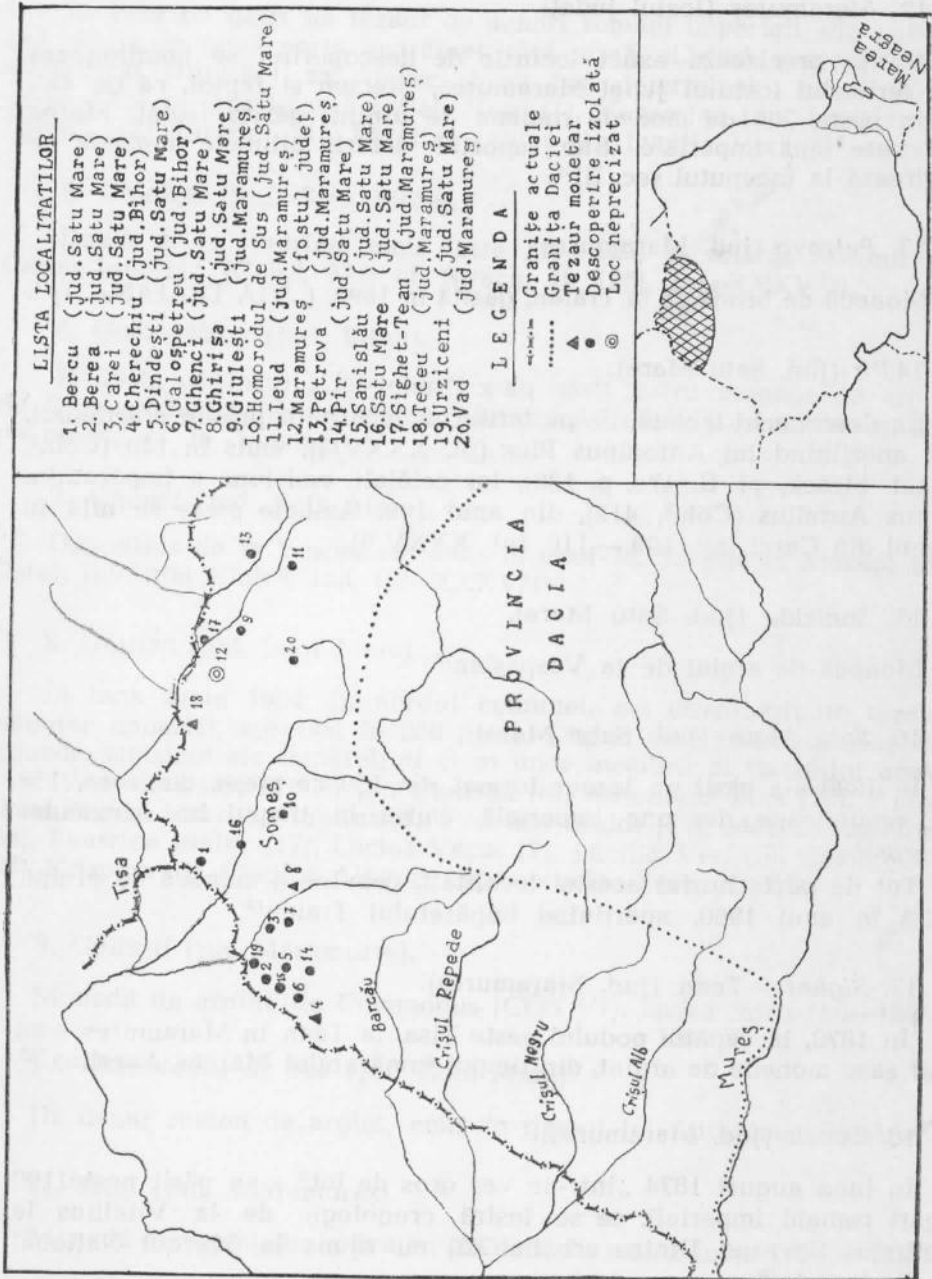

Fig. 1. Aria de răspândire a monedelor în nord-vestul României (sec. II—IV).

19. *Urziceni* (jud. Satu Mare).

O monedă, suberată, de la Traian, emisă între 103 — 111; se află în colecțiile Muzeului din Carei, inv. 112 (Coh.², 64; cf. Strack, I.p. 116 — 119), (pl.XXXV./2).

20. *Vad* (com. Copalnic Mănăstur, jud. Maramureș).

La Muzeul din Oradea, inv. 1/1896 sînt înregistrate 3 monede, provenite din această localitate, emise în timpul împăratului Gordian III¹⁷.

*
*   *
*

După cum reiese din catalogul descoperirilor menționate mai sus, și din tabelul anexat (fig. 2), în spațiul nord — vestic al României — rămas în afara provinciei Dacia — avem un număr de trei tezaure (de la: Cherechiu, Ghirișa și Teceu)¹⁸ și un număr de 229 monede, formînd obiectul unor descoperiri izolate, găsite în 17 localități (vezi harta, fig. 1).

Moneda în circulație în acest teritoriu, în perioada respectivă, este cea romană¹⁹, cu precădere din argint, mai ales, pînă la sfîrșitul secolului II. De altfel, pînă la finele acestui secol constatăm o circulație monetară relativ intensă, fapt explicat, prin legăturile destul de strînse pe care le are populația de aici cu lumea romană.

În secolele III — IV, nu cunoaștem, pînă în prezent, ca provenind din zona în discuție, decît cîteva piese izolate. Absența tezaurelor și chiar a descoperirilor mai frecvente de monede izolate aparținînd acestor două secole, ar putea fi explicate prin practicarea, pe lîngă folosirea monedei, și a schimbului în natură.

Dintre piesele, descoperite, pînă în prezent, pentru perioada de timp a secolelor III — IV, avem doar șase monede: două de bronz, din care, una aparține lui Constantius II, găsită la Carei, iar alta emisă în timpul lui Valens, provenind de la Galoșpetreu; o monedă de argint de la Alexander Severus, găsită la Satu Mare și trei exemplare de la Gordian al III-lea, aflate la Vad, fără ca bibliografia respectivă, privitoare la aceste trei piese să precizeze metalul folosit la baterea lor.

Moneda în sine, detașată de mediul arheologic, nu poate arăta etnicul comunității care a folosit-o. Frecvența, însă a tezaurelor monetare, sau a descoperirilor izolate, într-o regiune sau zonă oarecare, unde este prezentă o anumită populație, în cazul de față dacii liberi, pregnant dovedită arheologic²⁰, ne permite să considerăm monedele respective ca instrumente de schimb, folosite de această societate pe piața locală, apoi în legăturile ei cu vecinii, și, în primul rînd, cu lumea romană.

Nr. de corespondență din catalogul descoperirilor și de pe harta LOCALITATEA		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Nr. Crt.	IMPARATUL	Bereu	Berea	Caret	Cherechiu	Dindești	Galospetreu	Ghencl	Chirșiș	Giulești	Homorodul de Sus	Ieud	Maramureș (Postul Județ)	Petrova	Pir	Sanișlău	Satu Mare	Sighet-Iean	Teceu	Urziceni	Vad	
1	Augustus 27 îen- 14 en						1															
2	Nero 54- 68				1																	
3	Vitellius 68- 69																					
4	Vespasian 69- 79				4		1	1							1							
5	Domițian 81- 96				4																	
6	Traian 98- 117				13																	
7	Hadrian 117- 138	1			1	1						1		1			1				1	
8	Ant.Pius 138- 161										1				1							
9	Ant.Pius și M.Aurelius																					
10	Faustina senior																					
11	M.Aurelius 161- 181						1															
12	Faustina iunior						1															
13	Lucius Verus 161- 169		1																			
14	Lucilla Veri																					
15	Commodus 176- 192																					
16	Crispina																					
17	Cl.Albinus 193- 197																					
18	Sept.Severus 192- 211																					
19	Al.Severus 222- 235																					
20	Gordian III 238- 244																					
21	Constantius II 323- 361		1																			1
22	Valens 364- 378						1															1

Fig. 2. Descoperirile monetare din nord-vestul României (sec. II-IV).

● Descoperire izolată; ▲ Tezaur monetar; Cifre semi-argint; □ Bronz; □ Metal neprecizat; | —→ Monedele se opresc la.

Afirmația este cu atât mai concludentă, cu cât, unele dintre monede s-au găsit chiar în mediul dacic, cum este cazul la: Berea, Carei, Dindești, puncte arheologice, în care, pe lângă monede, au fost scoase la iveală și alte obiecte de factură romană²¹.

Fenomenul prezenței în același mediu geografic și arheologic, a unor produse romane alături de cele dacice, este deosebit de semnificativ în ce privește legăturile dintre dacii liberi și Imperiul Roman.

De altfel, tezaurele monetare din zona nord — vestică a României, (vezi fig. 1 și 2) au fost atribuite deja dacilor liberi de specialiști, formulând unele ipoteze asupra cauzelor, care au determinat îngroparea lor²².

La includerea pieselor izolate, emise în a doua jumătate a secolului întâi era noastră, în această lucrare, am ținut seama de împrejurarea că aceste piese au continuat să rămână în circulație pentru o perioadă mai lungă, și desigur, într-un ritm mai scăzut. În tot cazul, cel puțin, la începutul secolului al doilea, ele erau încă în uz, în zona care ne preocupă.

Ca încheiere, la cele relatate mai sus, am dori să menționăm că, numărul relativ mic al descoperirilor monetare, aparținătoare secolelor II—IV, în zona geografică, care formează subiectul acestei lucrări, nu trebuie să ne pară neconcludente, pentru stabilirea unor concluzii valabile. Dacă avem însă în vedere, circulația monetară din aceeași perioadă, pe un spațiu geografic mai larg — fapt care formează subiectul unei lucrări mai ample, deja, pregătite — numărul descoperirilor, respectiv al monedelor romane care au circulat în afara hotarelor provinciei Dacia, este cu mult mai mare; în tot cazul, suficiente pentru formularea unor concluzii convingătoare. De altfel în relatarea concluziilor la care am ajuns în ce privește circulația monetară în zona nord-vestică a României, am avut în vedere descoperirile monetare de pe o arie teritorială mai vastă, mai precis, de la nord de Mureș, pînă pe cursul superior al Tisei, spațiu în care este bine cunoscută și documentată populația dacică liberă, rămasă în afara Provinciei.

GHEORGHE LAZIN
(Deva)

NOTE

Fig. 1. Aria de răspîndire a monedelor în nord-vestul României (sec. II—IV).

Fig. 2. Descoperirile monetare din nord-vestul României (sec. II—IV).

1. Vezi, D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, Buc., 1966, p. 158—159 și nota 395.
2. T. Bader, *Descoperiri monetare în cîmpia someșană*, Baia Mare, 1967, p. 5, nr. 1; B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în R. S. România*, în *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 167, nr. 34.
3. Moneda găsită la Berea, precum și cele de la Carei, Dindești, Ghenci, Pir, Urziceni sînt ineditate, mulțumim și pe această cale prof. I. Némethi, directorul Muzeului din Carei pentru permisiunea de-a le publica, la fel și cercetătorului principal E. Chirilă de la Institutul de Istorie, Cluj, pentru sprijinul acordat la determinare.
4. I. Tömörkény, P. Harsány, în *NumKözl*, XI, 1912, p. 11 (sub Kerek); D. Protase și T. Bader, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa*, în *Tezaurul monetare din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 49, vezi și nota 11; E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Ed. Mz. Arad, 1968, p. 18.
5. Z. Székely, *Stiri cu privire la unele descoperiri monetare din Transilvania*, în *SCN*, I, 1957, p. 472—473.
6. T. Bader, *Descoperiri ...*, p. 5—6, nr. 2; D. Protase și T. Bader, *op. cit.*; p. 37, tab. nr. 1
7. I. Mihály de Apșa, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, Maramureș-Sighet, 1900, p. 618—619, nota 2.
8. Cf. T. Bader, *Descoperiri ...*, p. 9, nr. 3; *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 168, Nr. 42.
9. I. Mihály de Apșa, *Diplome ...*, loc. cit.
10. Cf. *ArchÉrt*, X, 1876, p. 294—295.
11. I. Mihály de Apșa, *Diplome ...*, p. 31—32, nota 1
12. I. Winkler, *Contribuții numismatice la Istoria Daciei*, în *SCS*, Cluj, seria III, științe sociale, an. VI, nr. 1—2, tabel XI, p. 146—147, nr. 150.
13. *ArchÉrt*, XIV, 1880, p. 232; T. Bader, *Descoperiri ...*, p. 10, nr. 5; I. Winkler, *Schatziunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, Jahrgang, 1967, p. 152, nr. 131; idem, *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare*, în *Tezaurul monetare din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 19—31.
14. T. Bader, *Descoperiri ...*, p. 10, nr. 5/b; *SCIV*, XX, 1, 1969, p. 169, nr. 56.
15. I. Naghiu, *O colecție numismatică Diecesană*, în *Cronică Numismatică și arheologică*, an XIX, 1945, nr. 133—134, p. 3—4.
16. I. Mihály de Apșa, *op. cit.*, p. 618—619, nota 2; C. Daicoviciu, și M. Constantinescu, *Brève histoire de la Transylvanie*, Buc., 1965, harta nr. 3.
17. *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 388, nr. 68; *SCIV*, XVIII, 1, 1967, p. 200, nr. 68.

18. Numărul mic de monede cu data emiterii foarte mare în timp, între monedele, descoperite la Galospetreu, ne determină să le includem, fără certitudine însă, în categoria descoperirilor izolate. Z. Székely, *op. cit.*, le consideră ca făcând parte dintr-un tezaur, îngropat după 370.

18 a). În același categorie, a descoperirilor izolate, am încadrat piesa lui Alexander Severus, din tezaurul de denari romani republicani de la Satu Mare. Asupra acestui tezaur, vezi I. Winkler, *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare*, în *Tezaurul Monetare, din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 19—31.

19. D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, Buc., 1966, p. 196.

20. Dacii liberi sînt bine atestați arheologic în spațiul de nord-vest al României. Pînă în prezent cunoaștem următoarele descoperiri din zona respectivă aparținînd acestei populații:

Berea (jud. Satu Mare). Urme dacice din sec. III—IV (M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în *AHC*, III, 1960, p. 22, nota 37; *SCIV*, XVII, 4, 1966, p. 714, nr. 41; Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Ed. Mz. Baia Mare, 1967, p. 1—3, nota 2, XIII; S. Dumitrașcu, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord — vestul României în sec. II—IV e.n.*, în *Lucrări Științifice*, Institutul Pedagogic Oradea, 1968, p. 251).

Carei — *Bobald* (jud. Satu Mare). Urme dacice din sec II—III (informații, I. Némethi, *Carei*).

Ciumești (jud. Satu Mare). Punctul „Grajduri — C.A.P.” s-a descoperit o așezare dacică din sec. III. (Vl. Zirra, *loc. cit.*; S. Dumitrașcu, *loc. cit.*; informații I. Némethi *Carei*).

Culciu Mare (jud. Satu Mare). Așezare dacică, datînd din sec. III—IV (*SCIV*, XVIII, 3, 1967, p. 531, nr. 71; S. Dumitrașcu *op. cit.*, informații I. Glodariu Cluj).

Dindești (jud. Satu Mare). Fragmente ceramice, databile în sec. III (informații I. Némethi *Carei*).

Medieșul-Aurit (jud. Satu Mare). Complex arheologic, aparținînd, ca etnic dacilor liberi, format din așezare, necropolă, cuptoare de ars ceramică. Complexul este datat în sec. II—IV (Sever Dumitrașcu — T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul-Aurit I*, Ed. Mz. Satu Mare, 1967).

21. În așezările dacice în sec. II—III, dar mai ales în cele de sec. III—IV, este prezentă ceramica de factură romană (cf. Sever Dumitrașcu, *Așezări ...* p. 252).

22. Pentru aceasta problemă, vezi D. Protase, T. Bader, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa*, în *Tezaurul ...* p. 49 și notele 10—13.

DER MUNZUMLAUF IM NORDWESTEN RUMÄNIENS

(Zusammenfassung)

Antike Münzen, ob aus Hort- oder Einzelfunden, liefern uns wertvolle Hinweise für Wirtschaft und Handel eines Gebietes oder Volkstammes zu einem gegebenen Zeitpunkt.

Im Nordwesten Rumäniens haben wir für das 2.-4. Jh. drei Horte und 229 Münzen aus Einzelfunden. Die gangbare Münze im genannten Zeitraum war die römische, meist aus Silber, seltener aus Bronze. Bronzemünzen sind spezifischer für das 3. — 4. Jh.

Aus ihrem Fundzusammenhang gerissen bietet die Münze als solche keinen Hinweis auf die ethnische Zugehörigkeit der menschlichen Gemeinschaft, die sie verwendete. Doch berechtigt uns die Häufigkeit von Münzfunden, einerlei ob einzeln oder in Horten, in einem bestimmten Gebiet oder Umkreis, wo eine gewisse Bevölkerung — in unserem Fall die freien Daker — archäologisch nachgewiesen ist, zu dem Schluss, die genannten Münzen seien von dieser Bevölkerung als Zahlungsmittel benützt worden.

Auf den ersten Blick scheint die für den betreffenden Umkreis verhältnismässig geringe Fundzahl nicht überzeugend genug für Schlussfolgerungen zu sein. Doch zogen wir für den Münzumschlag jener Zeit ein grösseres Gebiet in Betracht. Es erstreckte sich vom Norden des Mureş bis zum Oberlauf der Theiss und war von der freien dakischen Bevölkerung, die ausserhalb der Provinz geblieben war, bewohnt.

UN MORMÎNT DIN SECOLUL V DESCOPERIT LA SATUL GHENCI, COMUNA CĂUȘ.

În toamna anului 1968, în punctul numit „Movila spînzurătorii” (Akasztódomb) cu ocazia exploatării nisipului a fost descoperit un mormînt de înhumație. Inventarul mormîntului a putut fi recuperat aproape în întregime. Scheletul zăcea pe spate în nisip, la o adîncime de cca. 1,50 m față de nivelul actual. Pe baza informațiilor culese și cercetărilor efectuate ulterior am putut constata că scheletul a fost găsit într-o stare de conservare relativ bună. Scheletul a fost orientat în direcția est-vest, adică la est picioarele și vest capul, cu fața spre est. În urma examinării fragmentelor recuperate din craniu am constatat în jurul tîmplelor pete de culoare verde, fapt care întărește relațiile descoperitorului, referitoare la inventarul funerar. În regiunea celor două tîmple s-au găsit doi cercei din bronz, în zona vertebrelor cervicale se aflau mai multe mărgele de sticlă de culoare albastră și o mărgea mare din chihlimbar. Pe piept s-a găsit o fibulă de argint.

Piesa cea mai importantă a inventarului funerar este fibula de argint. Capul fibulei păstrate întregă, de formă discoidală are fixat pe vîrfurile ei un mic buton. Arcul fibulei este frumos curbat, iar piciorul turnat împreună cu arcul se termină la fel într-un mic buton. Portagrafa era făcută dintr-o placă de argint încovoiată, fixată la piciorul fibulei. Mecanismul resortului, format cu toate probabilitățile dintr-un arc de fier și acul, nu s-au păstrat. Lungimea totală a fibulei este de 5,1 cm, lățimea maximă a discului de 1,6 cm și lungimea piciorului de 1,8 cm.

Cei doi cercei au aceeași formă inelară, puțin deformată. Sînt executați dintr-o sîrmă de bronz, cu secțiunea rotundă și cu capetele desfăcute. Primul are fixat la capăt 2 plăcuțe romboidale din bronz, avînd distanță între ele de 1 cm. Al doilea are aceeași formă ca și primul, numai placa romboidală de la capăt este formată din două plăcuțe lipite.

Mărgea mare de chihlimbar ruptă în două bucăți are o culoare roșie și este perforată în mijloc.

Mărgelile mărunte sînt executate din sticlă de culoare albastră (pl. XXXVI).

Mormîntul descoperit la Ghenci, pe baza inventarului funerar se pare că aparține unei femei înhumate. Fibula din punct de vedere

tipologic are analogii apropiate la Vinarice¹, Praha-Michle², Erdő-Kövesd³, Izenave⁴ și Praha-Podbaba⁵. Acest tip de fibulă derivă din tipul fibulelor romane provinciale și este datat de obicei în sec. al V-lea. Exemplarul de la Erdő-Kövesd este datat în prima jumătate al sec. al V-lea. Datarea fibulei de la Izenave este coborită de I. Werner eventual pînă la mijlocul sec. al V-lea.⁶

Acest tip de cercel este rar întîlnit în mormintele similare și nu se găsește de loc în inventarul complexelor încadrate de I. Werner în tipul mormintelor Kosino. Analogii perfecte pentru această piesă nu cunosc. O piesă similară a fost descoperită de Bodrogh-Monostorszeg, într-un mormînt de înhumație aparținînd unei femei, datat în epoca migrației.⁷

Mărgele de chihlimbar de diferite mărimi au fost descoperite în mormintele din sec. al V-lea. Asemenea mărgele s-au găsit la Kosino⁸ și la Valea lui Mihai⁹, unde o piesă identică cu cea de la Ghenci era fixată la mînerul unei săbii. Mărgele mari de chihlimbar sînt rare în morminte de bărbați, în schimb sînt foarte frecvente în mormintele de femei. Mărgele mărunte executate din sticlă sau dintr-o pastă moale, colorată sînt obișnuite în mormintele din sec. al V-lea.

Ținînd seamă că la Ghenci, în acest punct, a mai fost descoperit un mormînt de înhumație¹⁰ datat în a II-a jumătate a sec. al V-lea, pe baza inventarului funerar, al doilea mormînt trebuie la fel datat, tot în a II-a jumătate a sec. al V-lea.

În zona Careiului au fost semnalate următoarele puncte cu descoperiri funerare din sec. al V-lea.:

1. Dindești¹¹ — un mormînt de înhumație aparținînd unei femei avînd inventar funerar format din 2 fibule de argint, oglindă de metal, cataramă de argint, mărgele mărunte, un auriscalpium? și un vas lucrat la roată.
2. Ghenci¹² — mormîntul 1 de înhumație aparținea unui luptător cu inventarul funerar format dintr-un pahar de sticlă și un scramasax.
3. Valea lui Mihai¹³ — mormînt de luptător cu inventarul funerar format dintr-o sabie de fier cu două tăișuri, cuțit lung de fier tip scramasax, vîrf de teacă de argint, placă turnată din argint pentru acoperirea marginii de sus a tecii, nasture de chihlimbar, 2 catarama de argint și o imitație barbară a unui solidus de la Theodosius II. (408 — 450). Aceste descoperiri pe lîngă faptul că au inventar funerar similar prezintă și o serie de elemente comune în ceea ce privește ritul de înmormîntare:
  - toate mormintele sînt de înhumație;
  - scheletele sînt întinse pe spate și orientate est-vest;
  - în general sînt morminte izolate sau necropole cu puține morminte, cum ar fi două morminte la Ghenci și patru la Valea lui Mihai¹⁴.

Aceste morminte pot fi datate, pe baza inventarului funerar și a imitației barbare a solidusului de la Theodosius II (408—450), în a doua jumătate a sec. al V-lea. Mormintele din punct de vedere etnic pot fi atribuite unei populații germane, probabil ostrogoților, și aparțin unei perioade, care se încadrează înainte de plecarea a ostrogoților în Italia (deci între 450—489). Datorită faptului că în aceste trei puncte au fost descoperite atît morminte de femei, cît și de luptători, trebuie să presupunem o ședere temporară a acestei populații în zona Careiului, ținut care cu mlaștinile și pășunile sale întinse putea asigura condiții optime pentru o asemenea populație.

IOAN NĒMETI
(Carei)

NOTE

- 1 Bedřich Svoboda, *Čechy v. Době Stěnovani Narodu*, Praha, 1965, fig. XIV/3
- 2 Bedřich Svoboda, *op. cit.* fig. XIX/1,3.
3. I. Werner, *Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpathenukraine*, in *SlovArch*, VII, 1959, fig. III/1,3.
- 4 Bedřich Svoboda, *op. cit.*, fig. 29 de la pag. 85.
- 5 Bedřich Svoboda, *op. cit.*, fig. XIX/4,6.
- 6 Idem, *op. cit.* pag. 319.
- 7 Gubitz Kálmán, *A Bodrogh — Monostorszegi leletekről*, in *ArchÉrt*, XIX 1899, p. 264—268.
- 8 Lehoczky Tivadar, *A mezőkászonyi gót sír*, in *ArchÉrt*, XVII, 1897, fig. 6, 7.
- 9 Roska Márton, *Mormint german de la Valea lui Mihai*, in *AISC*, I, 1928—1832, Cluj, fig. 7 p. 70.
- 10 I. Némethi, *Descoperiri funerare din sec. V. e.n. lângă Carei*, in *ActaMN*, IV, 1967, p. 499—506.
- 11 Idem, fig. 2/1—7.
- 12 Idem, fig. 4/1—2.
- 13 Roska Márton, *op. cit.*, in *AISC*, I, 1928—1932, Cluj, pag. 70, fig. 1—8.
- 14 M. Roska indică prezența încă 3 morminte distruse, însă din inventarul lor nu a putut recupera nici-o piesă.

GRABFUND DES 5. JHS. U. Z. AUS GHENCI,

(Zusammenfassung)

Im Herbst 1968 wurde in Ghenci ein Frauengrab mit dem folgenden Inventar entdeckt: eine Silberblechfibel, zwei Bronzeohrenringe, zwei blaue Glasperlen und eine Bernsteinperle.

Der Grabfund datiert aus der zweiten Hälfte des 5. Jhs.

DESPRE CETATEA DE TIP ITALIAN DIN SATU MARE

Astăzi doar spicuri din legende, denumiri mai vechi de străzi și câteva stampe din muzee mai amintesc de cetatea durată cu veacuri în urmă la Satu Mare. A fost martora multor fapte de arme și a adăpostit mari comandanți cu oștile lor. Din nefericire n-au ajuns pînă la noi nici ruinele cetății și nici date suficiente ori amănunte referitoare la ea, motiv pentru care s-a scris puțin despre istoricul acesteia¹.

O cotitură importantă în studierea cetății din Satu Mare a constituit-o apariția lucrărilor autorilor Vidor Pataki (1931), Andrea Leone Maggiorotti (1932—1936) și Ladislau Gerö (1951—1958).

Din lucrările autorilor amintiți reiese specificul sistemului de fortificație italian și faptul că acest sistem a fost folosit la construirea cetății din Satu Mare în veacurile al XVI-lea și al XVII-lea. Pornind de la aceste indicații, pe baza documentației ce ne-a stat la îndemînă despre cetate, sau despre evenimentele legate de ea, ca și pe baza concluziilor rezultate din cercetările pe teren, studiul ce urmează încearcă un aport la cunoașterea istoriei cetății din Satu Mare.

Istoricul cetății

Cetatea trebuie să fi existat aici din cele mai vechi timpuri și, probabil, încă din comuna primitivă.

Prima mențiune despre cetate o găsim în cronica lui Anonymus. După acest cronicar, cetatea din Satu Mare aparținea voievodului Menumorut și pe la 900 a fost ocupată, după un asediu de trei zile, de către maghiari². De la Anonymus știm că fortăreața din Satu Mare a fost o cetate de pămînt, deci a fost asemănătoare cu altă cetate a lui Menumorut de la Biharea. După A. L. Maggiorotti³, O. Velescu⁴, K. Horedt⁵ acest tip de cetate a fost foarte răspîndit în țara noastră.

Cetatea de pămînt care a existat mai tîrziu aici a devenit centrul administrativ al comitatului Satu Mare, avînd o organizare asemănătoare cu a celorlalte cetăți medievale. Probabil, în timpul năvălirii tătarilor (1241), atît orașul cît și această cetate au fost ocupate și distruse.

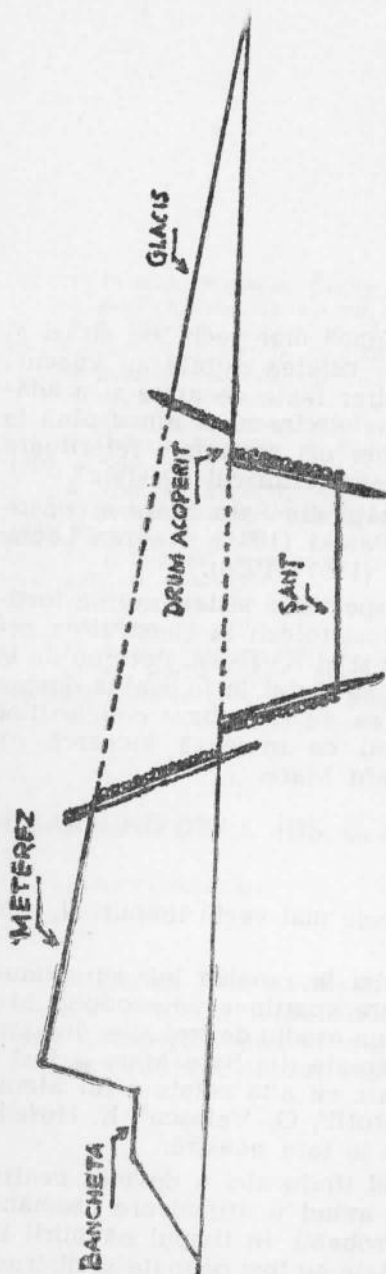

Fig. 1. Secțiune prin zidul cetății.

Este îndoielnic faptul că cetatea a existat și între anii 1242—1460. Unii dintre cercetători, ca Mihai Sarkadi-Nagy arhivar, apoi primar al orașului în secolul trecut, susțin că nu exista, căci nu s-a pomenit nimic despre ea⁶. Alții, ca Bartolomeu Bagossy deduc existența cetății din faptul că au fost amintiți în documente niște oameni ai cetății numiți *castrenses*⁷. Se poate presupune că după retragerea tătarilor cetatea de pământ a fost reconstruită, dar mai târziu nefiind îngrijită, s-a distrus.

La 1460 documentele amintesc grațierea de către regele Matei Corvin a lui Egidiu din Charnavoda, condamnat pentru abuzurile săvârșite cu ocazia construirii castelului din Satu Mare⁸.

L. A. Maggiorotti în lucrarea sa vorbește despre cetatea veche din Satu Mare existentă înainte de 1500, scriind că „cetatea medievală din Satu Mare era patrulaterală și la fiecare colț avea câte un turn mic. Castelul a fost înconjurat de o linie de fortificații simple, care înconjura și orașul”⁹. Din aceste date trebuie să deducem faptul că aici a existat în secolul al XV-lea cel puțin un castel și o localitate întărită. Dar este foarte probabil că orașul și mai înainte a fost înconjurat de o palisadă. Perioada de înflorire a cetății începe în secolul al XVI-lea și ține pînă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (pînă la 1705, sau 1723).

În secolul al XVI-lea pericolul turcesc devine iminent după pătrunderea lor în bazinul panonic (după lupta de la Mohács, 1526). Acum apare în centrul Europei o putere care, după cucerirea unei

părți din bazinul panonic, amenință întregul continent. Habsburgii fiind cei mai amenințați, depun toate eforturile de a opri puhoiul turcesc. Mijlocul cel mai eficace de a stăvili înaintarea turcilor era construirea unei linii de fortificație care pentru acele vremuri devenise una din cele mai moderne din Europa¹⁰.

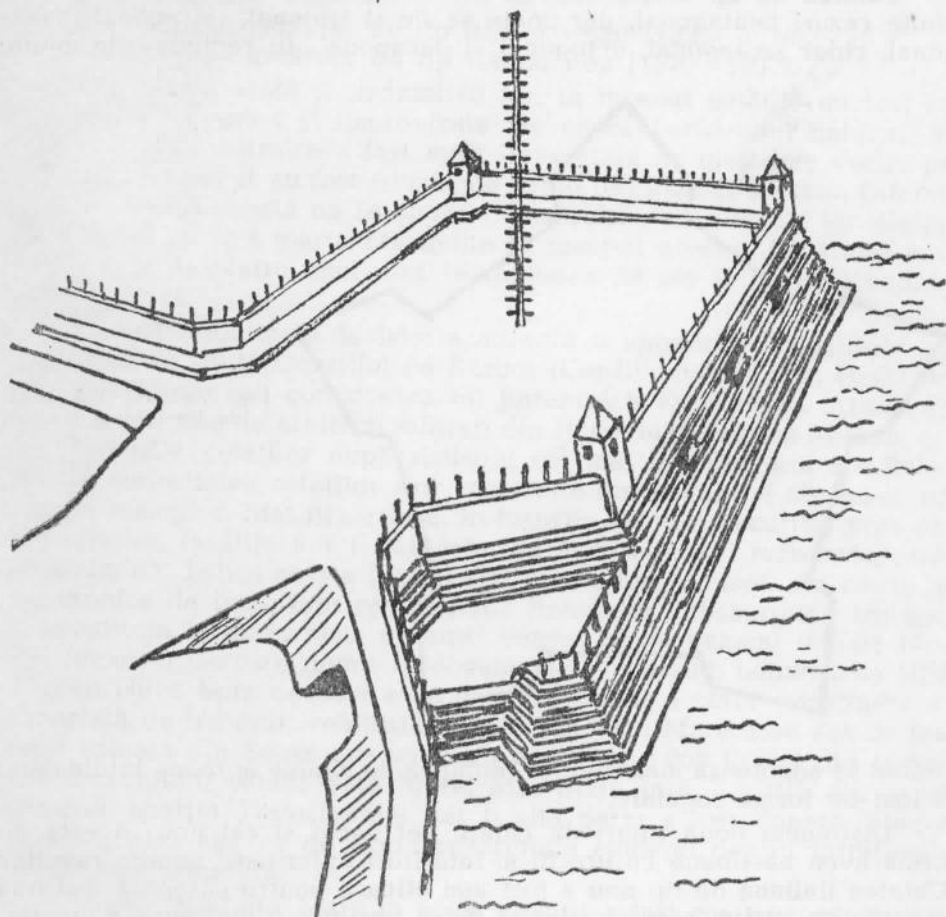

Fig. 2. Planul unui bastion.

Folosirea armelor de foc și mai ales a tunurilor provoacă o adevărată revoluție în construirea fortificațiilor și împotriva acestei arme apare cetatea de tip italian. Acest sistem apare, după cum arată și denumirea lui în Italia, pe la mijlocul secolului al XV-lea. Acum dispar zidurile înalte și subțiri, în locul lor apare zidul gros și mai scund, iar în locul turnurilor apar bastioanele. Zidul gros întărit în spate cu un

dig de pământ apără cetatea împotriva proiectilelor de artilerie, iar bastioanele fac posibilă instalarea aici a cât mai multor tunuri, care pe de o parte atacă inamicul, iar pe de altă parte apără zidurile cetății prin posibilitatea tragerii în flancuri.

Cetatea de tip italian are un plan de poligon regulat în cele mai multe cazuri pentagonal, dar poate să fie și trigonal, tetragonal, hexagonal, chiar septagonal, octogonal și decagonal. În regiunea de munte

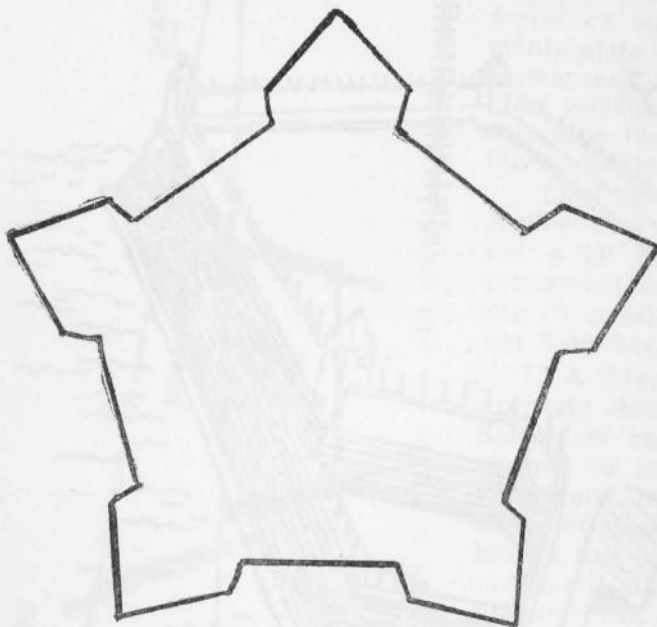

Fig. 3. Planul unei cetăți de tip italian.

planul se adaptează mediului, în regiunea de cîmpie aproape întotdeauna a fost de formă regulată.

Distingem două tipuri de cetăți: cel vechi și cel nou. Acesta din urmă avea bastioane cu urechi și întărituri exterioare numite raveline. Cetatea italiană de tip nou a fost mai eficace pentru că apăra mai bine zidurile împotriva asediatorilor și făcea posibilă o mai bună flancare a acestora dacă urmăreau să escaladeze zidurile. Pentru ilustrarea celor spuse dăm schița simplificată a cetății de tip italian vechi, după L. Gerő. (fig. 3). Pentru ilustrarea cetății de tip italian nou vezi schița cetății din Satu Mare (pl. XL/1).

După cum am arătat, în secolul al XVI-lea, Habsburgii, văzînd că pe teren deschis nu pot să respingă atacul turcilor, iar cetățile feudalelor nu sînt bine construite și întărite, deci nu prezintă o rezistență eficace, după 1556 preiau cetățile din mîinile feudalilor și încep să con-

7
6

... cetăți moderne, capabile să reziste atacurilor turcești. Aceste
... și cele de tip italian, puternice, greu de cucerit și de ocupat.
... pa construcției cetăților de tip italian din secolul al XVI-lea se
... te în trei perioade:⁴¹

- 1) Perioada cetăților construite la repezeală, deci improvizate (1541—1556).
- 2) Perioada cetăților de tip italian vechi (1556—1570).
- 3) Perioada cetăților de tip italian nou (1570—1600).

După cum arată și denumirea lor, la început cetățile au fost construite la repezeală și improvizate din cauza pericolului iminent. Metoda lor de construire a fost mult influențată de metodele vechi, pentru că și în trecut au fost construite cetăți din pământ și lemn. Diferența față de trecut constă nu în metoda construirii, ci în forma lor. Cetățile de pământ au fost foarte răspândite la început acestea fiind mai multe decât cele de piatră, mai ales în regiunea de șes și de deal unde nu exista piatră.

O dată importantă în istoria militară a imperiului, constituie anul 1556 când ia ființă Consiliul de Război (Consilium bellicum, Hofkriegsrat) din Viena sub conducerea lui Ehrenreich Königsberg. Atunci sînt aduși o mulțime de arhitecți militari din Italia, mai ales din Milano, care fac planurile cetăților după sistemul cel mai înaintat, așa zis italian. Acum, majoritatea cetăților sînt construite din pământ și din lemn, prin munca iobagilor. Mai tîrziu însă, în locurile expuse atacurilor prea dese ale turcilor, cetățile vor fi refăcute din materiale mai rezistente, piatră și cărămidă. Totuși aceste lucrări sînt făcute foarte încet, din cauza lipsei cronice de bani, fapt caracteristic finanțelor habsburgilor. Un aport îl constituie în acest sens ajutorul bănesc și de oameni dat de țările din Imperiul German numit în documente Römierzug, beharrliche Hilfe, Türken Hilfe. Spre deosebire de celelalte cetăți a căror întreținere era suportată de imperiu, veniturile cetății din Satu Mare erau așa de mari încît camera din Sepes are un venit anual de 9 900 florini din încasările domeniului cetății Satu Mare. Mai tîrziu însă o parte din aceste domenii aparțin Transilvaniei, iar o altă parte a fost donată, vindută zălogită, etc., așa că de acum contribuția camerei pentru întreținerea cetății este necesară.

Cetatea din Satu Mare în acele timpuri a fost cea mai estică posesiune a Habsburgilor și trecea deseori în stăpînirea principilor Transilvaniei (sub Ștefan Bocskai 1604—1606; Gavril Bethlen 1622—1633; Gheorghe Rákóczi I 1645—1648 și Gheorghe Rákóczi II 1648—1660).

În luptele duse între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zăpolya pe la mijlocul secolului al XVI-lea, orașul își schimbă de multe ori stăpînul, odată este în posesia lui Ferdinand, odată în posesia familiei Zăpolya. În 1526 orașul este donat de către Ferdinand lui Ștefan și Bartolomeu

struiască cetăți moderne, capabile să reziste atacurilor turcești. Aceste cetăți vor fi cele de tip italian, puternice, greu de cucerit și de ocupat.

Etapă construcției cetăților de tip italian din secolul al XVI-lea se împarte în trei perioade:¹¹

1) Perioada cetăților construite la repezeală, deci improvizate (1541—1556).

2) Perioada cetăților de tip italian vechi (1556—1570).

3) Perioada cetăților de tip italian nou (1570—1600).

După cum arată și denumirea lor, la început cetățile au fost construite la repezeală și improvizate din cauza pericolului iminent. Metoda lor de construire a fost mult influențată de metodele vechi, pentru că și în trecut au fost construite cetăți din pământ și lemn. Diferența față de trecut constă nu în metoda construirii, ci în forma lor. Cetățile de pământ au fost foarte răspândite la început acestea fiind mai multe decât cele de piatră, mai ales în regiunea de șes și de deal unde nu exista piatră.

O dată importantă în istoria militară a imperiului, constituie anul 1556 când ia ființă Consiliul de Război (Consilium bellicum, Hofkriegsrat) din Viena sub conducerea lui Ehrenreich Königsberg. Atunci sînt aduși o mulțime de arhitecți militari din Italia, mai ales din Milano, care fac planurile cetăților după sistemul cel mai înaintat, așa zis italian. Acum, majoritatea cetăților sînt construite din pământ și din lemn, prin munca iobagilor. Mai tîrziu însă, în locurile expuse atacurilor prea dese ale turcilor, cetățile vor fi refăcute din materiale mai rezistente, piatră și cărămidă. Totuși aceste lucrări sînt făcute foarte încet, din cauza lipsei cronice de bani, fapt caracteristic finanțelor habsburgilor. Un aport îl constituie în acest sens ajutorul bănesc și de oameni dat de țările din Imperiul German numit în documente Römerzug, beharrliche Hilfe, Türken Hilfe. Spre deosebire de celelalte cetăți a căror întreținere era suportată de imperiu, veniturile cetății din Satu Mare erau așa de mari încît camera din Sepes are un venit anual de 9 900 florini din încasărilor domeniului cetății Satu Mare. Mai tîrziu însă o parte din aceste domenii aparțin Transilvaniei, iar o altă parte a fost donată, vindută zălogită, etc., așa că de acum contribuția camerei pentru întreținerea cetății este necesară.

Cetatea din Satu Mare în acele timpuri a fost cea mai estică posesiune a Habsburgilor și trecea deseori în stăpînirea principilor Transilvaniei (sub Ștefan Bocskai 1604—1606; Gavril Bethlen 1622—1633; Gheorghe Rákóczi I 1645—1648 și Gheorghe Rákóczi II 1648—1660).

În luptele duse între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya pe la mijlocul secolului al XVI-lea, orașul își schimbă de multe ori stăpînul, odată este în posesia lui Ferdinand, odată în posesia familiei Zápolya. În 1526 orașul este donat de către Ferdinand lui Ștefan și Bartolomeu

Báthory. În 1530 este în proprietatea lui Ioan Zápolya, iar în 1536 îl ocupă un comandant al lui Ferdinand, anume Balthazar Bánffy de Tallocz¹². Împotriva lui, I. Zápolya trimite o armată sub conducerea lui Gothard Kun. Oamenii lui Ferdinand, conduși de Matei Horvát întăresc biserica din Satu Mare și o înconjoară cu un val și un șanț. Cu toate acestea, biserica este ocupată, iar apărătorii ei măcelăriți de armata voievodului¹³. Mai târziu orașul ajunge din nou în mâinile habsburgilor. În 1543 Ferdinand I dăruiește orașul fraților Bathory (Andrei, Cristofor — viitorul principe al Transilvaniei și Ștefan — viitorul principe al Transilvaniei și rege al Poloniei¹⁴). Ei încep fortificarea orașului și construirea cetății. Ca să fie apărată și mai bine, schimbă cursul Someșului, care pînă acum trecea prin centrul orașului, sau, mai bine zis, între cele două orașe Satu Mare și Mintiu, care unindu-se (în 1712), vor forma orașul Satu Mare de mai târziu. De atunci Someșul înconjoară atît cetatea cea nou construită de către familia Báthory, cît și orașul vechi, formînd o adevărată insulă¹⁵.

Pentru oraș și cetate urmează lupte noi între Habsburgi și Ioan Sigismund¹⁶. În vremea acestor lupte, cetatea este asediată în 1562 și de oștile pașei Ibrahim din Buda și ale lui Malcoci din Timișoara, dar fără rezultat¹⁷. În anul 1565 vine împotriva cetății generalul lui Matei de Habsburg, Lazăr Schwendi. Armata transilvăneană incendiază cetatea și o părăsește. După ce ocupă cetatea, Schwendi ordonă ca toți iobagii din împrejurimi să contribuie prin munca lor la reconstruirea cetății. Unii cred că ar fi luat parte chiar 100 000 de iobagi¹⁸.

Planul cetății a fost făcut de către vestitul arhitect italian Ottavio Baldigara, care o concepe după sistemul italian nou. Construirea cetății continuă și sub conducerea comandanților cetății Erasm Mager (1565—1567) și Iacob Raminger (1570) cam pînă la sfîrșitul secolului¹⁹. Cetatea a existat pînă la 1705 cînd a fost ocupată de curuți. Atunci Francisc Rákoczi II ordonă demolarea cetății care lucrare durează pînă în 1723, fiind continuată și de austrieci.²⁰ De la această dată, cetatea din Satu Mare nu mai există. În anul 1786 Korabinszky scria că numai șanțul mai indică locul fostei cetăți²¹.

În virtutea celor afirmate mai sus, construirea cetății a fost începută de frați Báthory. Ei au făcut ca cetatea și orașul să fie înconjurate de apa Someșului. Cronicarii Verancsics și Szamosközy amintesc că trunchiuri uriașe de copaci și împletituri de nuiele țineau valul, iar bastioanele erau umplute cu pămînt. Și orașul a fost înconjurat cu o palisadă în exterior lipită cu pămînt ca să fie greu de incendiat. Tot așa afirmă și istoricul Istvánfy spunînd „propre Sackmar Samus in duo cornua dividitur inter quae aedificata est arx ex materia et argila.” Deci cetatea se găsea pe o insulă și era construită din lemn și pămînt²². Din cauza asediilor și incendiilor, cetatea a suferit mai multe modificări. În sfîrșit, cetatea modernă de tip italian a fost construită după anul 1565.

L.A. Maggiorotti scrie că pe la 1565 Ottavio Baldigara și Giulio Baldigara au fost conducătorii construcțiilor. Corespunzător modului italian ei au planificat pe partea de est și vest niște bastioane, iar pentru apărarea porților, construcții de apărare în formă neregulată²³.

În secolul al XVII-lea, pe malul stîng al Someșului a fost ridicată o redută pentru apărarea podului ce ducea la castelul vechi. Într-o altă lucrare a sa, L. A. Maggiorotti amintește ca și constructori ai cetății, pe Giulio Baldigara și pe vărul său Cezare Baldigara. Ridicarea cetății a fost terminată pe la 1573 de către Giovanni Paolo Cattaneo²⁴. După Urbaria et Conscriptiones, în socotelile cetății din anii 1569—1570 găsim numele lui Giulio Baldigara care a primit pentru perioada dintre 16 aug. 1569 și 1 mai 1570 suma de 70 florini. În aceste socoteli mai figurează și numele zidarului italian Dominic Renger în anii 1569—1570, dar și mai tîrziu, în 1571—1572²⁵.

Cetatea din Satu Mare are forma pentagonală regulată cu cinci bastioane și prezintă mare asemănare cu cetatea din Oradea al cărei plan a fost făcut tot de Ottavio Baldigara.

Cetatea din Satu Mare este de tip citadelă, pentru că este separată de oraș. Pe cînd celelalte cetăți au fost inițial sau mai tîrziu construite din materiale mai rezistente (piatră sau cărămidă) cetatea din Satu Mare a fost construită din pămînt și lemn de la început și așa a rămas în tot timpul existenței sale. Pentru construcție a fost ales un loc potrivit și anume un teren înconjurat din trei părți de meandrele râului Someș. Pentru ziduri, au fost înfipti în pămînt niște trunchiuri și pari în două sau în trei rînduri obținîndu-se două-trei rînduri de gard. Locul dintre aceste garduri a fost umplut cu pămînt amestecat cu apă, care uscîndu-se se întărea foarte bine. În partea exterioară a fost construit un gard de protecție tot din grinzi sau pari. În fața lor s-au pus țaruși ascuțiți înfipti în pămînt ca să formeze un obstacol pentru atacanți, apoi a urmat șanțul umplut cu apă. Peretii șanțului ca să nu se surpe, au fost întăriți cu pari și împletituri de nuiele. Adîncimea apei întrecea înălțimea unui om (circa 2—3 m.) Înaintea șanțului se aflau alți țaruși ascuțiți și capcane, apoi un drum ascuns de vederea inamicului, după care era o parte umplută numită glacis avînd menirea să împiedice tragerea directă în zidurile cetății.

Bastioanele au fost construite și mai solid. S-au folosit trunchiuri mai groase care au fost legate cu împletitură de nuiele, dar și cu legături de fier și cuie. Bastionul avea în ambele părți — la urechi — o parte mai joasă accesibilă printr-o deschizătură făcută în zidurile cetății. În zid au fost prevăzute deschizături pentru tunuri, iar deasupra lor era o platformă superioară pe care erau așezate tot arme de foc²⁶. Mai jos dăm planul și secțiunea unui bastion și perspectiva în profil a bastionului (fig. 2, 4 și 5).

Fiindcă materialul lemnos putrezea și se distrugea ușor, a fost înlocuit în intervale variabile de timp, de obicei din zece în zece ani.

La executarea acestor lucrări au participat iobagii din zona cetății. Legislația timpului preciza care părți au obligația de a executa lucrările de reparație²⁷.

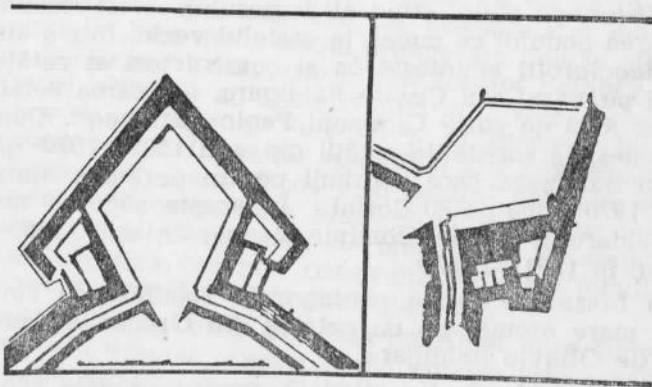

Fig. 4. Secțiunea unui bastion.

Așa, art 17 din 1567 preciza această obligație iobagilor din comitatul Solnocul de Mijloc, pentru trei plăși din comitatul Satu Mare, fiind 12 zile anual.

art. 19 din 1569, la fel și pentru comitatul Ugocea.

art. 27 din 1578, și iobagii din comitatul Ugocea și pentru trei plăși din comitatul Satu Mare, de 12 zile cu animale și 12 zile de robotă.

art. 24 din 1602 tot așa.

art. 8 din 1604, pentru iobagii din comitatul Satu Mare, Ugocea și Bereg.

art. 13 din 1608, la fel.

art. 8. din 1613 pentru comitatul Ugocea și Satu-Mare.

art. 49 din 1618, la fel.

art. 36 din 1622, la fel.

art. 92 din 1635, pentru iobagii din comitatul Satu Mare.

art. 153 din 1644, pentru iobagii din comitatul Satu Mare cu excepția unei plăși care aparținea cetății Eced.

art. 86 din 1649, tot așa.

art 116 din 1655, tot așa.

art. 130 din 1659, pentru iobagii din comitatul Satu Mare, comitatul având obligația să țină un arhitect.

Garnizoana cetății

Garnizoana cetății a fost formată din soldați pedestrași străini (germani, italieni, spanioli, valoni, etc.), din călăreți grei (germani, italieni), călăreți pămînteni sau husari și din pedestrași pămînteni (numiți darabonți, mai tirziu haiduci)²⁸. Pedestrașii străini au fost numiți

knechti. Soldații knechti primeau o soldă de 6 florini lunar. În cetatea din Satu Mare în secolul al XVI-lea, niciodată nu era o garnizoană de un regiment de knechti, ci mai puțin, cum vom vedea din tabelul anexat despre numărul soldaților. Călăreții grei erau numiți și panțerații. Pe la sfârșitul secolului al XVI-lea aici au staționat panțerații italieni. Solda lor a fost de cca. 8 florini lunar plus întreținere pentru ei și caii lor. Călăreții pămînteni au fost la început în număr foarte mare. Solda lor era de circa 3,5 florini lunar, asigurându-li-se întreținerea pentru ei și caii lor. Pedestrașii, la început, au fost în număr foarte mic, dar mai tirziu numărul lor crește mereu. Ei au fost mai slab plătiți, primind lunar 2 florini fără întreținere. Numărul soldaților din garnizoană varia, fiind mai mare sub habsburgi, iar în timpul dominației transilvănene, mai mic. Knechții locuiau în cetate, unde aveau căzărmi. Mercenarii nu întotdeauna aveau familie, și de aceea erau însoțiți de femei stricate. Ofițerii locuiau tot în interiorul cetății. Cei cu familie locuiau în diferite case din cetate. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd numărul soldaților era foarte mare, ei erau încartiruiți și la cetățenii orașului, cîteodată în număr de 40—50 de soldați la o familie, din care cauză cetățenii înaintau plîngeri dietei. Călăreții stăteau în cetatea exterioară, iar mai tirziu în raveline unde aveau grajdurile și magaziile de alimente.

Soldații erau plătiți pe an, pe sfert de an, și pe lună. Cei plătiți pe an se numeau iargaloși, cuvîntul derivă de la Jahrgeld. Cei plătiți pe sfert de an erau cantorii (după cuvîntul latin quator). Darabonții iargaloși stăteau pe strada numită a Soldaților (acum strada Gh. Coșbuc), iar cantorii în strada Cantor (acum strada Margaretelor). Aceste locuri se aflau între cele două orașe (Satu Mare și Mintiu) în zona luncii riuului expusă inundațiilor dese.

Viața soldaților a fost grea, iar a pedestrașilor pămînteni chiar foarte grea. Numai pedestrașii pămînteni făceau serviciu în interiorul cetății, asigurându-i paza. În nopțile de vară, toți pedestrașii dormeau lîngă zidul cetății, iar iarna numai jumătatea lor, cealaltă jumătate căuta un adăpost în apropiere. Ziua munceau, săpau șanțul, lucrau la ziduri, iar noaptea vegheau. Pe fiecare bastion era de serviciu un pluton format din zece oameni, în frunte cu un caporal. Doi soldați din pluton făceau cu schimbul de sentinelă și aveau obligația de a striga la intervale fixate anumite parole. Un pluton în frunte cu un caporal, patrula și făcea controlul sentinelelor. Ofițerii aveau și ei obligația de a controla soldații. Zi și noapte stăteau cîte doi străjeri de veghe în turnuri și la fiecare poartă. Cei din turn dădeau semnale din corn. Un lucru interesant este că pe fiecare bastion și lîngă fiecare poartă a fost un post de observație înalt, făcut dintr-un trunchi cu scări. Pentru a da semnalul de alarmă în garnizoană se foloseau tobele. Era o tobă mare de aramă în Dîmbul Toboșarilor și mai multe tobe de lemn. Toba mare de aramă a fost folosită regulat de trei ori pe zi, la deșteptare, la masa de amiază și la stingere. Aceleași tobe erau folosite și pentru alarmarea garnizoanei. La semnalul de alarmă fiecare soldat fugea la lo-

cul său stabilit, în prealabil și aștepta ordinele în continuare. Străjerii de la poartă aveau obligația de a opri și de a interoga pe fiecare străin de unde vine, unde pleacă, cum îl cheamă. Dacă erau neglijenți, erau și ciomăgiți. La semnalul de alarmă străjerii controlau poarta și aprindeau felinare. La început străjerii au fost recrutați dintre iobagi. Dintre străjeri s-a recrutat mai târziu pedestreimea. La început ei au fost în număr foarte mic, iar călăreții în număr foarte mare. Mai târziu numărul pedestrașilor a crescut foarte mult. Pedestrașii primeau o soldă mică care abia le ajungea pentru întreținere. Erau veșnic zdrențăroși și înfomețați. De multe ori pentru perioada de iarnă erau concediați. Dacă nu primeau serviciu într-o cetate, cutreerînd pentru a nu muri de foame, adesea furau sau jefuiau. Locuințele lor au fost niște colibe mizere, expuse inundațiilor. Mai mult însă, erau exploatați și de conducerea orașului. Avem o plîngere a pedestrașilor din Satu Mare din 1631 adresată palatinului.²⁹ Ei se plîng că sînt obligați de către oraș să plătească chiar 4 sau 5 florini, dacă nu plăteau erau amenințați cu confiscarea averii, bătuți, excluși de la serviciul divin, de la sursele de apă, de foc. Mai întotdeauna soldații se plîngeau că nu primesc regulat solda, sau primesc în mărfuri, mai ales în postav, dar că și atunci sînt înșelați. În timp ce solda soldaților a fost mică, salariile conducătorilor erau mari. Comandanții și administratorii economici înșelau pe oamenii cetății. De aceea, în timp ce soldații abia aveau ce mânca, conducătorii s-au îmbogățit. De semnalat este faptul că în anul 1571 împăratul Maximilian se interesa, dacă nu s-ar putea reduce salariul provizorului din Satu Mare, care încasa anual 3 000 de florini³⁰.

Descriri și reprezentări contemporane ale cetății

Despre înfățișarea cetății avem mai multe descrieri și reprezentări contemporane, mai ales de la sfîrșitul veacului al XVII.

În 1577 s-a ținut o consfătuire a Consiliului de Război din Viena, sub președinția prințului Ernest, la care a luat parte și generalul Schwendi și între alții căpitanul superior din Koșice, Ioan Rueber și căpitanul cetății din Satu Mare, Cristofor Teuffenbach. Despre cetatea din Satu Mare, Consiliul constată că „este cetatea cea mai bine întărită din partea de est a Imperiului Habsburgic. Este construită din pălânci umplute cu pămînt și avînd dimensiuni corespunzătoare. Numai în partea inferioară a zidurilor ar fi necesară întărirea cu piatră pentru evitarea surpării. În continuare cazamatele de sub bastioane ar trebui să fie mărite și zidite în interior cu piatră. Pentru aceste lucrări ar fi necesare anual 4 000 de florini, adică în timp de 6 ani, 24 000 de florini. Pe lângă acestea, trebuie terminată construcția magaziei de armament cu contribuția iobagilor, fapt care trebuie să fie ordonat de către camera din Sepeș”³¹.

În 1585, călătorind la Constantinopol și trecînd prin orașul Satu Mare, diplomatul francez J. Bongars scrie: „În ziua de 6 mai am luat masa în orașul Satu Mare. În cetatea bină întărită cu cinci bastioane, sînt 35 de tunuri. Cetatea este pe o insulă formată de riul Someș. Garnizoana cetății este formată din 700 de soldați germani, 300 de călăreți și numeroși pedestrași liberi. Cetatea a fost construită de generalul Schwendi în 1565. În 1562, cetatea a fost asediată de 24 000 de turci și apărată de 4 000 de oameni. Atunci abia se ridica din pămînt. În 1566 iarăși a suferit un asediu serios”³².

I. SECȚIUNE PRINTR-O RAVELINĂ.

II. SECȚIUNE PRINTR-UN BASTION.

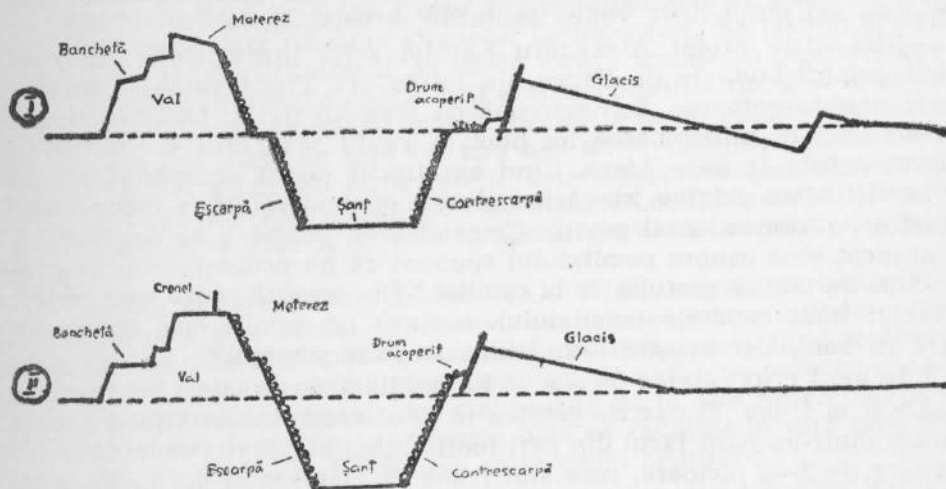

Fig. 5. Secțiunea unei raveline și a unui bastion.

În 1604 cetatea din Satu Mare a fost asediată de către armata lui Ștefan Bocskay. Istoricul Szamosközy descrie aceste lupte și amintește faptul că asedianții au trecut șanțul cu ajutorul scărilor de care aveau nevoie pentru că deși a fost iarnă, gheața era spartă încontinuu de către apărători. O parte din asediați au săpat niște găuri în partea opusă a șanțului (în contrascarpa) de unde trăgeau spre ziduri. Cealaltă parte au urcat pe ziduri folosind ca scară împletiturile de nuiele care încă n-au fost lipite cu pămînt. Mai spune că fiecare bastion avea 5—6 tunuri, în plus săcăluse, vase incendiante, bombe și pietre. Alături de soldații germani și valoni au luptat și femeile lor³³.

În 1645 cetatea a fost asediată din porunca lui Gheorghe Rákoczi I și luptele au fost descrise de cronicarul Ioan Szalárdi. El amintește că bastioanele dinspre nord și vest au fost cele mai bine întărite, pentru că aveau câte o cazemată, iar cetatea a fost înconjurată de un val puternic de pământ și de o palancă lipită cu pământ³⁴.

Din 1660 avem o descriere a cetății făcută de renumitul călător turc Evlia Celebi. El ajunge sub zidurile cetății împreună cu o armată de 20 000 de turci venind dinspre Oradea, după ocuparea ei de către aceștia. Evlia Celebi scrie că turcii nici nu au încercat atacul cetății pentru că „afurisiții necredincioși văzînd cei 20 000 de turci au început să tragă din toate tunurile așa că și cerul și pămîntul se cutremura. Cetatea este așezată pe o cîmpie deschisă fără nici o ridicătură. Din patru părți este înconjurată de ape și astfel cucerirea ei este imposibilă. Din nici o parte nu pot fi săpate galerii subterane, nici tranșee. Din cauza bombardamentului puternic n-am putut examina bine cetatea, am putut doar vedea șanțurile și bastioanele”³⁵.

Mai tîrziu groful Alexandru Károlyi scria următoarele: „În anul 1691 prințul Ludovic de Baden s-a întors din Transilvania în fruntea unei armate germane. Eu împreună cu Ioan Gyulai și Ladislau Vetesi ne-am dus în întîmpinarea lui pînă la Tăuții Măgheruș și însoțindu-l ne-am întors la Satu Mare. Cînd am trecut podul Someșului prințul a ocolit călare cetatea și văzînd starea ei deplorabilă a început să-l mustre pe comandantul cetății. Comandantul, pentru a se desvinovăți, a aruncat vina asupra comitatului spunînd că nu primește regulat contribuția de muncă gratuită de la comitat.” Din această cauză s-au certat; Károlyi fiind comitele comitatului susținea că munca este răscumpărată în bani, dar aceștia n-au ajuns la locul convenit³⁶.

În anul 1703 cetatea începe să fie asediată de armatele lui Francisc Rákoczi al II-lea. El descrie cetatea în felul următor: „Întărirea constă numai dintr-un gard făcut din pari foarte lungi bătuți în pămînt la o depărtare de 2—3 picioare, care sînt legați cu împletituri de nuiele și lipiți cu pămînt amestecat cu pleavă. Bastioanele de formă patruleterală sînt din grinzi legate unele de altele. Totodată orașul este înconjurat cu o palisadă din lemn și pămînt”³⁷.

Stampe contemporane despre cetate

Despre înfățișarea cetății din secolul al XVI-lea avem puține reprezentări. Cele mai multe se găsesc în Biblioteca Națională din Viena și în Arhiva de Stat din Viena, pe care pînă acum nu le-am putut consulta. Mai multe stampe avem din secolul al XVII-lea. O parte se păstrează în Arhiva din Karlsruhe, unde au ajuns din colecția prințului Ludovic de Baden.

O reprezentare veche a cetății a apărut în lucrarea lui Samuel Dilbaum³⁸. (Pl. XXXVII—1).

Aici se găsesc circa 58 de gravuri, care reprezintă orașe și cetăți din partea de est a Imperiului Habsburgic. Aceste reprezentări nu sînt fidele, dar ne înfățișează scene din viața oamenilor din aceste părți. Hainele, armele și tipurile de oameni sînt foarte reale.

Stampa despre cetatea din Satu Mare reprezintă o întimplare ciudată. În iarna anului 1603 oamenii din cetate, în număr de 500, au văzut doi călăreți îmbrăcați în haine roșii, cu coroană pe cap. Ei trăgeau pe pămînt niște steaguri cu cruce. Au trecut Someșul ca și cum ar fi fost înghețat, apoi au dispărut. Reprezentarea cetății nu corespunde adevărului. Se vede că a fost întocmită după descrieri orale, pentru că ne înfățișează cetatea situată pe o insulă dar în mod ireal.

Un plan original al cetății, aflat în Arhiva de la Kalsruhe reprezintă foarte fidel insula pe care se găsește orașul și cetatea (pl. XXXVII-2)³⁹. Se vede foarte bine că cetatea este de tip italian nou. Se văd cele cinci bastioane, cele cinci raveline și șanțul înconjurător. Se disting și palisadele care înconjoară orașul. În unele locuri, anume în punctele strategice importante avem palancă, mai ales la cotiturile râului și lîngă podul dinspre Mintiu. Se văd și fortărețele de la capul podului, în partea de sud una mai mare, în spre est una mai mică. Cu linie punctată este marcat terenul viran din jurul cetății. Este o reprezentare foarte bună, dar orientarea punctelor cardinale este greșită. Locul Mintiului (Németi) este bine indicat. Inscripția este în limba germană, iar scara în franceză.

Un plan al cetății din 1666 (pl. XXXVIII-1), reprezintă foarte bine insula pe care este orașul și cetatea, dar cetatea are o întindere prea mare față de oraș. Apare tot ca cetate de tip italian nou, fiind reprezentată cu cinci bastioane și cu cinci raveline. Se văd bine palanca și palisada care înconjoară orașul. Cea mai reușită parte este forma cetății cu întăriturile exterioare. Se vede foarte bine că ravelina în spre oraș este mai mare. Se disting și fortărețele de la capul podurilor⁴⁰.

O vedere a cetății Satu Mare, arată cetatea dinspre oraș (dinspre nord) (pl. XXXVIII-2)⁴¹. Pe vedere se observă bastioanele, turnul mare de la poartă și piața dinaintea cetății. Se vede și podul peste șanțul cetății. Este interesantă reprezentarea posturilor de observație făcute din trunchiuri înalte de copaci cu scări de pe care sentinelele vedeau pînă departe. Se vede că pe metereze erau înfipti țărushi la depărtări mici, formînd niște creneluri. În cetate nu se disting clădiri prea multe și turnuri de biserici cum vom vedea pe reprezentările de mai tîrziu, ci numai niște turnulețe mici la colțurile bastioanelor. În tot lungul zidurilor și bastioanelor se văd deschizăturile adăposturilor acoperite, prin care se trăgea cu tunuri sau puști. În față se văd și cîteva figuri.

O altă vedere ne reprezintă cetatea dinspre sud (pl. XXXIX-1)⁴². Se văd podul de peste Someș și trei bastioane. Și aici se observă metere-

zele cu țărushi înfipti și posturile de observație. Pe bastioane se disting clar turnulețele. În fața cetății, paralelă cu Someșul, vedem o palancă. Lângă pod se vede o mică căsuță pentru straje. În față se văd doi călăreți. Este, în ansamblu, o reprezentare fidelă a cetății Satu Mare.

Planșa XXXIX-2 arată un plan al cetății apărut în opera lui Galeazzo Gualdo Priorato⁴³. Orașul și cetatea sînt reprezentate foarte bine. Se recunosc străzile principale ale orașului. Se vede că autorul planului a fost în Satu Mare și a luat parte la munca de controlare și redesenare a cetăților din Imperiul Habsburgic, ordonată de generalul și inginerul militar Giovanni Giacomo Tensini, chemat în țară de către împăratul Leopold I. Autorul releveului este probabil colonelul Holst. Gravura a fost executată de către gravorul vienez Johann Martin Lerch.

Cetatea are formă pentagonală. Se vede gardul de măraciniș în jurul orașului Mintiu, cu porți de ieșire în spre vest (spre actuala stradă Aurel Vlaicu), în spre nord (spre actuala stradă a Poligonului), în spre est (spre actuala stradă a Fabricii).

Credem că clădirea patruleterală mai mare din cetate reprezintă castelul care a fost folosit pentru cazarmă, iar clădirea mică lângă Dîmbul Toboșarilor este aceea a cărei fundație s-a găsit recent cu ocazia lucrărilor din curtea liceului „M. Eminescu”.

Un plan asemănător al cetății se găsește în Muzeul din Satu Mare⁴⁴. (pl. XL-1). În această stampă sînt reprezentate și fortărețele de la capul podurilor. De altfel, este identică cu planșa XXXIX-2. Sînt clare principalele străzi ale orașului existente și azi, ca strada Mihai Viteazul, Piața Păcii cu biserica, strada Horea, strada Gheorghe Doja, strada Tudor Vladimirescu, strada Castanilor, strada Coșbuc, strada Crasnei, apoi, în spre vest, strada Rozelor, strada Petofi, strada Retezatului, strada Martirilor Deportați, strada Tibleşului. Din Mintiu se disting străzile Pietroasa, Pionierilor, Ady Endre, Enescu, Conta, Eroilor, Mărășești, Aviatorilor și Bulevardul Unirii. Se vede și terenul berăriei, la vest de cetate.

Planșa XL-2 reprezintă cetatea din Satu Mare în anul 1665⁴⁵. Este o vedere a cetății, dinspre nord (dispre oraș). Cu excepția peisajului foarte brăzdat desenul este destul de real. Se vede și turnul de lângă poartă. Stampa prezintă o foarte mare asemănare cu vederea din arhiva de la Karlsruhe, pentru că înfățișarea bastioanelor și a clădirilor din cetate este identică. Autorul ei este necunoscut.

O interesantă vedere din profil a cetății din Satu Mare avem în cartea lui Anton Ernst Burchardt von Birckenstein (pl. XLI.-1—2)⁴⁶. Este un manual de geometrie cu probleme. În prima pagină apare problema, iar pagina următoare înfățișează o cetate din Imperiul Habsburgic. Pe paginile 64—65 avem desenul cetății din Satu Mare. Cetatea este reprezentată destul de fidel, mai ales bastioanele și ravelinele. În interiorul cetății vedem foarte multe turnuri și clădiri foarte mari. Această reprezentare greșită este din vina desenatorului, care confunda turnulețele de la colțurile bastioanelor și turnurile mici de la cele patru colțuri ale

castelului cu turnuri de biserici. Reprezentarea are origine comună cu alte reprezentări din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Planșa XLI-3 este o vedere a cetății din 1672⁴⁷. Cetatea și orașul sînt reprezentate în legătură cu apariția unei comete. Se crede că este desenul inginerului militar Luca Gheorghe Schicha.

O altă reprezentare a cetății a apărut în lucrarea *Türchische und ungarische Chronica*⁴⁸. (pl. XLII-1). Aici înfățișarea orașului și a cetății se aseamănă foarte mult cu gravura care reprezintă orașul cu cometa.

Aceiași stampă se găsește în cartea lui Ortelius.

Lucrarea în manuscris a arhivarului orașului M. Sarkadi Nagy conține o altă reprezentare a orașului⁴⁹ (pl. XLII-2). Nu se știe de unde a luat-o autorul. Prezintă o mare asemănare cu gravura din cartea lui A. E. Burckhardt von Birckenstein. Se văd prea multe turnuri cu clădiri înalte, care nu existau în cetate. Nici forma bastioanelor nu este corectă. Paralel cu Someșul și aici vedem o palancă. Tot în această lucrare se găsește stampana orașului (pl. XLIII-1). După inscripție reprezintă orașul Mintiu (Németi)⁵⁰. Inscripția este greșită pentru că orașul Mintiu a fost înconjurat numai de un gard de mărăciniș cu trei porți de ieșire, cum ne arată și planul orașului făcut de colonelul Holst. Aceiași reprezentare figurează în *Lexiconul Pallas* volumul XV. pag. 463 la articolul „Satu Mare”, cu mențiunea că stampana înfățișează orașul Satu Mare în secolul al XVII-lea.

Reprezentarea cea mai veche a cetății este într-un manuscris numit *Codex vindobonensis* din Viena (Planșa XLIV-1). Este o hartă colorată care reprezintă insula pe care se găsesc cetatea și orașul Satu Mare. Vedem și alte insule ca Bercu Roșu și Sighet. Cetatea are forma pentagonală. Pe Someș avem trei poduri, unul spre sud (unde este și podul actual), unul spre vest (la capătul străzii Rozelor de azi). Lîngă acest pod este o redută. Unul spre Mintiu (pe strada Ștefan cel Mare de azi). În Satu Mare și în Mintiu este desenată și biserica. Este o hartă aproape exactă. Reprezintă orașul și împrejurimile pe la 1570⁵¹.

O altă reprezentare ne înfățișează foarte exact planul cetății din Satu Mare pe la 1570. Se disting cele cinci bastioane cu urechi. Pe ziduri sînt desenați țăruișii înfipti. Din cetate ies două poduri, unul spre sud, celălaltul spre nord (în spre oraș). În interiorul cetății sînt reprezentate și străzile⁵². (Planșa XLIV-2).

Denumirea bastioanelor și localizarea cetății

Am amintit că cetatea din Satu Mare avea cinci bastioane și cinci raveline. Despre numele lor avem date în actul de predare al cetății din decembrie a anului 1704, cînd cetatea a fost inventariată și preluată de la austrieci. prin generalul curuților Simion Forgách. Adjutantul său Iacob Grabarics scrie în inventarul cetății ce se găsește în Arhiva de Stat din Budapesta, că bastioanele aveau următoarele denumiri: Bastio-

nul de Alarmă (Lármabástya), Bastionul Pisicii (Macskabástya), Bastionul Nou (Újbástya), Bastionul Umplut (Töltöttbástya), și Bastionul Hoswanth.

Bastionul de Alarmă credem că este cel de lângă Dealul Toboșarilor (spre vest). Celelalte nu le-am putut identifica. Totuși cred că numele Bastionului Pisicii vine de la un turn de observație din mijlocul bastionului sau de pe lângă bastion, pentru că aceste turnuri erau numite Katze în limba germană. Poate că a fost bastionul dinspre oraș, pentru că acolo se găsea un turn înalt. Poate că bastionul Hoswanth este cel de lângă podul din sud care ducea în suburbia numită Hochstadt (Hostánc). De altfel cuvântul Hochswandt în limba germană înseamnă un loc înalt cu pantă lină.

În document mai sînt amintite, ravelina de lemn de pe lângă pod, dar nu se știe care anume, pentru că pe Someș erau două poduri; ravelina de lângă berărie, al cărei loc este identificat. Se știe că berăria a fost la vest de strada 25 Octombrie, iar ravelina, între actualele străzi Decebal, 25 Octombrie și str. Digul Someșului de Jos. Urmele cetății se văd foarte slab. Locul în parte a fost indicat de profesorul Bagossy Bartolomeu în Monografia orașului Satu Mare. El descria șanțul numai în partea de nord și vest și aceasta foarte sumar. Despre existența ravelinelor nu știa.

Pe teren, indicații ne-au dat locurile mai ridicate sau mai adinci, Pe hartă am găsit ușor locul ravelinei de pe lângă berărie, pentru că în grădinile dintre străzile Decebal și 25 Octombrie se vedeau un loc viran în formă de triunghi înconjurat de un șanț. Mai târziu am găsit și alte urme după care în linii mari s-a conturat forma cetății. Dar în multe locuri fiind construcții, sau din cauza rambleiării făcute în legătură cu construirea noului pod nu se văd bine. Totuși, urmele șanțurilor din grădini, limitele unor parcele au dat indicații prețioase. Așa am găsit urmele bastioanelor, fiind locuri mai înalte, în strada Cuza Vodă la nr. 16—18—20, în strada Cuza Vodă nr. 4—6, în strada Decebal la nr. 21—23, în strada Decebal la nr. 43—47—49, și în strada Turbinei la nr. 11—20—22.

Deci cetatea se găsea între străzile Baia Mare, Republicii, Arțarilor, Piața libertății, str. 25 Octombrie și Digul Someșului de Jos. Cetatea propriu zisă a fost între străzile Turbinei, A. Cuza, Decebal și strada Baia Mare (fig. 6).

Din clădirile fostei cetăți nu a rămas nimic. A existat o clădire foarte veche numită în trecut primăria mică, pe strada Kossuth Lajos. Probabil aceasta era locuința comandantului cetății. Dar această casă a fost distrusă de bombardament în anul 1944, fără să fi rămas vreo urmă.

În locul clădirii Liceului „Mihai Eminescu”, a fost o clădire mai mare numită rezidenția, care făcea parte din clădirile cetății. În 1636 a fost predată iezuiților și aici a funcționat o școală. A fost demolată în 1911, cu ocazia construirii clădirii moderne a liceului.

LOCALIZAREA CETĂȚII PE TERITORIUL DE AZI AL ORAȘULUI SATU-MARE

SCARA= 1:5000

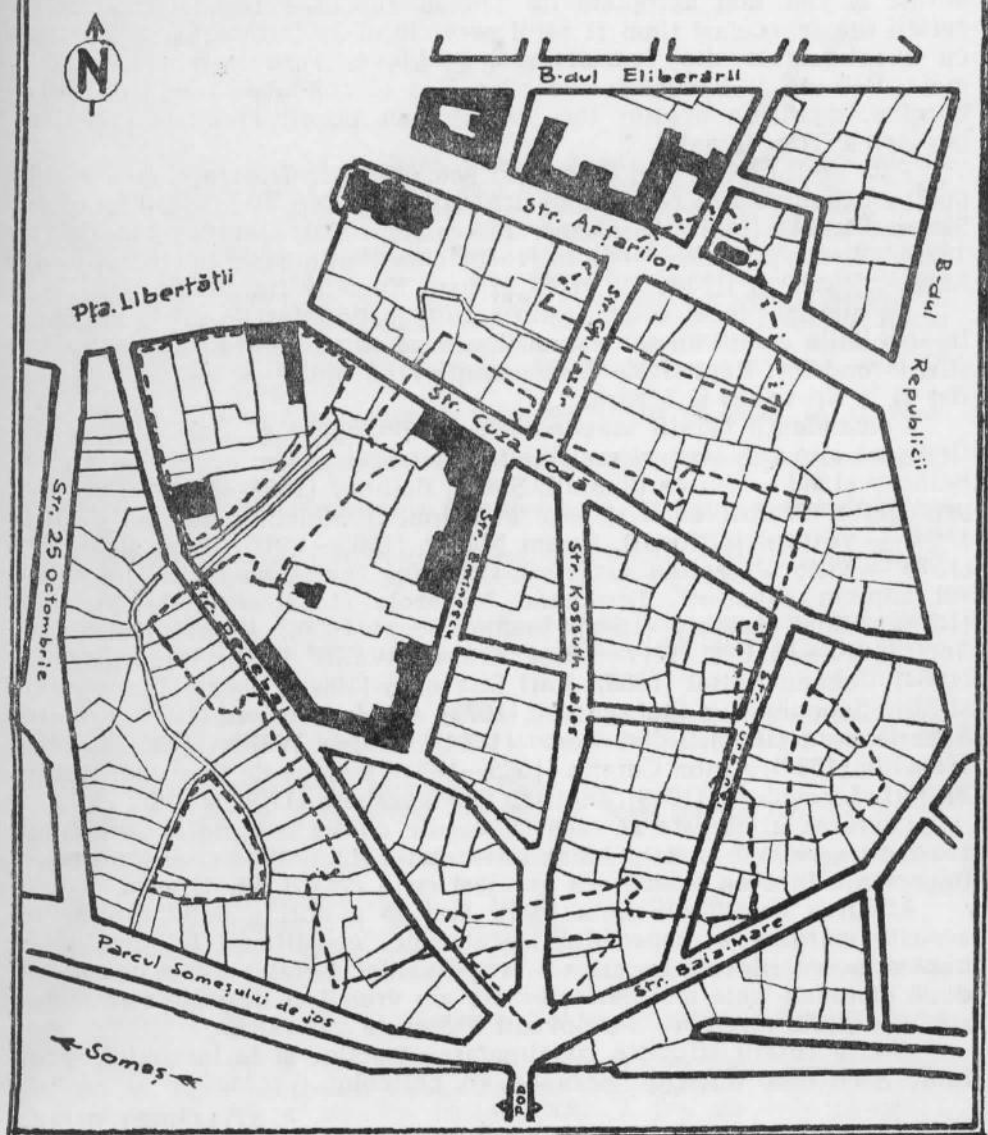

Fig. 6. Localizarea cetății pe teritoriul de azi al orașului Satu-Mare.

Importanța cetății

Cetatea din Satu Mare a jucat un rol important în secolele al XVI-lea și XVII-lea, fiind cetatea cea mai estică a Imperiului Habsburgic și cea mai apropiată de Transilvania. De aceea comandantul cetății era în același timp și șeful serviciului de informație în legătură cu evenimentele din Transilvania, Moldova, Țara Românească, Crimeia, Polonia și Pământul Cazacilor. Tot el conducea uneltirile habsburgice împotriva acestor țări. De aici au pornit armatele imperiale împotriva Transilvaniei.

Aici se refugiau acei domnitori sau pretendenți care căutau ajutor pentru ocuparea sau reocuparea tronurilor lor, ca Ștefan Vodă fiul lui Ștefan Lăcustă (la 1574), Gaspar Békés (în 1575), Gavrilaş Movilă (în 1620), Gheorghe Ștefan Vodă în (1658), Constantin Basarab (1659—1660), Mihnea Vodă al III-lea (în 1660) și Ioan Kemény (în 1661).

De aici au plecat spioni, informatori, instigatori în țările amintite. În socotelile cetății în totdeauna figurează sume pentru plata spionilor și a iscoadelor. Rapoartele comandanților au ajuns nu numai la Viena dar și la Bruxelles și Madrid.

Comandanții cetății erau oameni de încredere și mulți din ei, mai târziu au ajuns în posturi mai înalte. Dintre ei putem aminti pe Andrei Báthory (1543 — nu cardinalul), Ștefan Báthory (1555—1558 — viitorul principe al Transilvaniei și rege al Poloniei) Melchior Balassa (1561—1564 — vestitul intrigant), Erasm Mager (1565—1567), Iacob Raminger (1570 — viitorul căpitan superior), Cristofor Teuffenbach (1571 — viitorul căpitan superior), Ferdinand Nogarola (1584), Frideric Hardeck (1592), Mihai Székely (1596), Ioahim Beck (1600), Andrei Doczy sau Soci (1610—1611 și 1617—1618), Oliver Wallis (1662), Frideric Cobb (1664), Johann Rottal (1665), Karl Strasoldo (1668), Henric Dünnewaldt și Filip Saponara, un Stahrenberg (1673), un Herbenstein (1677), Frideric Scherfenberg (1681), Iulius Porto (1684), George Wallis (1686), George Houchin (1687), Anton Caraffa (1685—1693), George de Poucquel (1695), Frideric Löwenburg (1699), Dietrich Glöckensperg (1704) și alții.

Lucrarea urmărește să facă cunoscute câteva date noi despre cetatea care a existat la Satu Mare între anii 1543 și 1705 și a cărei mare importanță în acea vreme era aceeași cu a cetății din Oradea.

Menirea cetății din Satu Mare era de a opri puhoiul turcesc la această margine a Imperiului Habsburgic, constituind totodată și o bază a încercărilor de cucerire a Transilvaniei. Cetatea a fost construită după metodele cele mai perfecționate ale vremii și deși dintr-un material mai puțin rezistent, s-a dovedit destul de puternică.

Gloria cetății sfirșește cu alungarea turcilor și la începutul secolului XVIII-lea, dispare împreună cu pericolul turcesc.

ADALBERT BURAI
(Satu-Mare)

NOTE

1 Bibliografia oraşului și a cetății: Szirmay Antal, *Szatmár vármegye fekvése története és polgári ismerete* vol. I—II, Satu Mare 1809; Sarmaságh Géza: *Szatmár vármegye népességi stb. statisztikája*, Satu Mare 1881; Nagy Mihály, *Szatmár- Nemeti sz. k. város egyházi és polgári története*, 1818, 1848; Bartók Gábor, *Szatmár- Nemeti városok polgári és egyházi története*, Satu Mare, 1860, *Monografia județului și oraşului Satu Mare* (în redacția lui S. Borovszky), Budapesta, 1910; I. Tankóczy; *Monografia oraşului Satu Mare*, Satu Mare, 1936; A. Doboși, *Din trecutul Sătmărului*, Satu Mare, 1937; St. Mărcuș, *Sătmărul* vol. I., Oradea, 1938; V. Bilt-Ursu, *Domni și voievozi români pe meleaguri sătmărene*, Satu Mare, 1969, Ferenczy János művei, vol. I.—V., Satu Mare, 1887—1910; D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI.* vol. I—II, București, 1968.

2 Anonymus, *Gesta Hungarorum*, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, vol. I. București, 1934.

L. A. Maggiorotti, *A hadiépítészet Magyarországon történetében*, în *Hadtörténelmi Közlemények* 1935 Nr. I—II.

4 O. Velescu, *Cetăți țărănești din Transilvania*, în colecția *Monumente ale patriei noastre*, București.

5 K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV.—XII. Etapele de pătrundere a feudalismului maghiar în Transilvania*, București, 1958.

6 Nagy Mihály, *op. cit.*

7 *Istoria județului Satu Mare și istoria oraşului Satu Mare*, în *Monografia județului și oraşului Satu Mare*; Fejér, *Codex diplomaticus*, anul 1279, p. 500 și anul 1285 p. 280.

8 A. Szirmay, *op. cit.*

9 L. A. Maggiorotti, *Gli architetti militari italiani in Transilvania nei secoli XIV a XVII*, în *Bollettino dell' Istituto Storico e de Cultura dell' Arma del Genio*, 1935 nr. I.

10 L. Gerő, *Magyar várak*, Budapesta, 1968.

11 Pataky Vidor, *A XVI. századi várépítés*, în *Bécsi magyar történelmi Intézet Évkönyve*, vol. I 1931.

12 Forgách F. *De statu reipublicae Hungariae commentarii*. Complectate de Istvánffy vol. VII., p. 159.

Verancsics, *Összes munkái*, vol. II, p. 39.

14 Arhiva din Budapesta, N. R. A. fasc. 783.

15 Szamosközy, *Tört. maradványai* p. 319.

16 Dr. Lukinich Imre, *Az északeleti várháborúk történetéhez. 1561—1565 în Hadtört. Közl.* 1913.

17 Forgách F. XII. p. 233—234; Istvánffy XXI. p. 258; nota lui Forgách Simion XII. p. 234—236.

18 Forgách F. XV .p. 288—289; Istvánffy XXII. p. 281—284; Verancsics, anul 1564—1565; W. Edlen von Janko, *Lazarus Freiherr von Schwendi*, Wien, 1871.

19 Forgách F. XV. p. 288—289; Istvánffy XXII. p. 278, 281—284; Verancsics, anul 1464—65.

20. Monografia oraşului p. 164 și 229.
21. I. M. Korabinszky, *Producten-Lexikon* Pojon 1786.
22. Forgách, *op. cit.* p. 275.
23. L. A. Maggiorotti, *op. cit.*
24. L. A. Maggiorotti, *Architetti e architettura militari*, în *L'opera del genio italiano all' Estero*, Seria IV. vol. II. Roma, 1936.
25. În Arhiva de Stat din Budapesta.
26. Takács S. *Magyar várak*, în *Századok*, anul 1907, și Pataki V. *op. cit.*
27. *Codex iuris Hungaricae*, vol. II—III.
28. La acest capitol am folosit lucrările lui Takács S., *Rajzok a török világból* vol. I—III.; Nagy M. *op. cit.*
29. *Plingerile garnizoanei din Kálló și Satu Mare*, în *Hadtörténeti Közlemények*, anul 1894.
30. Demko K. *Magyarország hadiereje a XVI. században*, în *Hadtörténeti Közlemények*, 1916—1917.

Despre numărul soldaților din cetatea din Satu-Mare avem următoarele date:

În anul 1558, o situație din arhiva de la Graz arată că, în cetatea din Satu Mare sînt o mie de călăreți, adică un regiment. În 1576 pentru garnizoana din Satu Mare camera din Sepeș a cheltuit 2.922 florini și 16 denari ca soldă.

În 1577 aici sînt 500 khnechti, 100 de călăreți, 25 pedestrași și 32 artileriști.

În 1585 francezul Bongars scrie că aici se găsesc 700 de soldați germani, 300 călăreți și numeroși pedestrași liberi.

În 1611 în Satu Mare se găsesc 198 pedestrași, 80 călăreți și un număr de artileriști.

În 1612 căpitanul Doczy primește ca soldă 19.420,92 fl. și pentru cheltuieli extraordinare 2.751,60 fl.

În 1648 în Satu Mare era un colonel, un locotenent-colonel, doi căpitani și 150 călăreți. Solda lor lunară era de 1047,90 fl. În 1660 sînt 100 pedestrași germani cu carabină, 100 de călăreți, 100 de pedestrași pămînteni și 500 pedestrași germani. În 1662 aici se găsesc 3 companii din regimentul de pedestrași Wallis și 5 companii din regimentul de călăreți Spork.

În 1672 aici sînt 200 de călăreți, 200 de pedestrași, 5 artileriști și alții 4. Solda lor lunară era de 1579,15 fl.

În 1672 aici sînt 3.000 de soldați germani. Solda lunară fiind de 7.779,40 fl. Se mai găsesc 100 de călăreți, 60 haiduci, 11 artileriști și alții 4.

1699 după reducerea ordonată de Leopold I în cetate se găsesc 2.000 de pedestrași germani și cîteva sute de dragonieri.

Despre regimentele care se găseau în Satu Mare, în opera lui Nagy Mihály am găsit următoarele date:

În 1660 aici se găsesc regimentele Heister, Colals, Ratschin, și Palatin, în 1670 aici era comandantul Dünnewaldt cu 5 companii timp de un an și jumătate, în 1685—1693 regimentul Serényi, în 1687 regimentul Houchin cu comandantul lor G. Houchin, în 1692 regimentele Serényi, Amerzam, Auersperg, în 1694 regimentele Mansfeld, Metternich, Würtemberg, și Monpelgard, în 1697 regimentul Monpelgard, în 1699 regimentele Tyrkheim, Neuburg, Steinvile, Montecuccoli și Rabutin.

Despre numărul tunurilor avem următoarele date:

Procesul verbal al ședinței Consiliului de Război din Viena din anul 1577 menționează existența în cetate a:

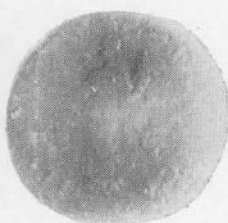
4 buc. tunuri Singern; 7 buc. Quartirschlange (tun lung și greu cu un calibru de 8 cm.), 2 buc. Falconi (tun de șase puști); 1 buc. Scharfetind; 10 buc. Haubitz (obuze); 2 buc. Morse (mortiere); 14 buc. orge (tunuri cu mai multe țevi); 404 buc. puști grele; 130 buc. arme de mînă.

F. Bethlen scrie în *Historia Transilvaniae* că după lupta de la Goroslău din 1601, Basta a trimis la Satu Mare 45 sau 59 tunuri ca pradă de război.

În *Magyar Történeti Evkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századból*, vol. II Gyulaffy Eustachiu amintește în 1603, că în cetatea Satu Mare se găsesc numai tunuri de mare calibru în număr de 47.

1

2

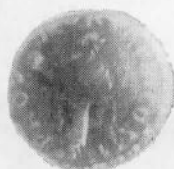
3

4

5

6

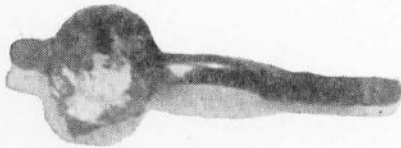
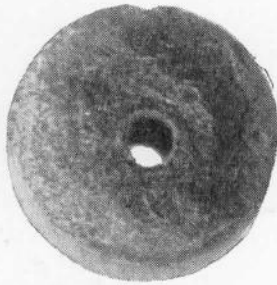

7

Planșa XXXV.

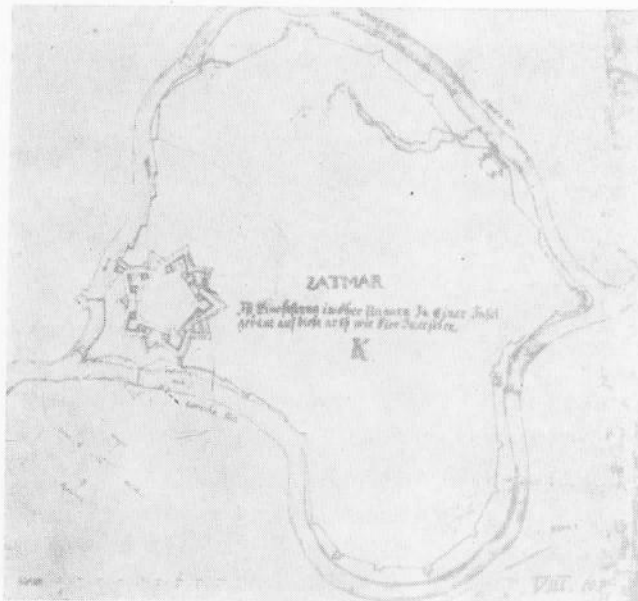
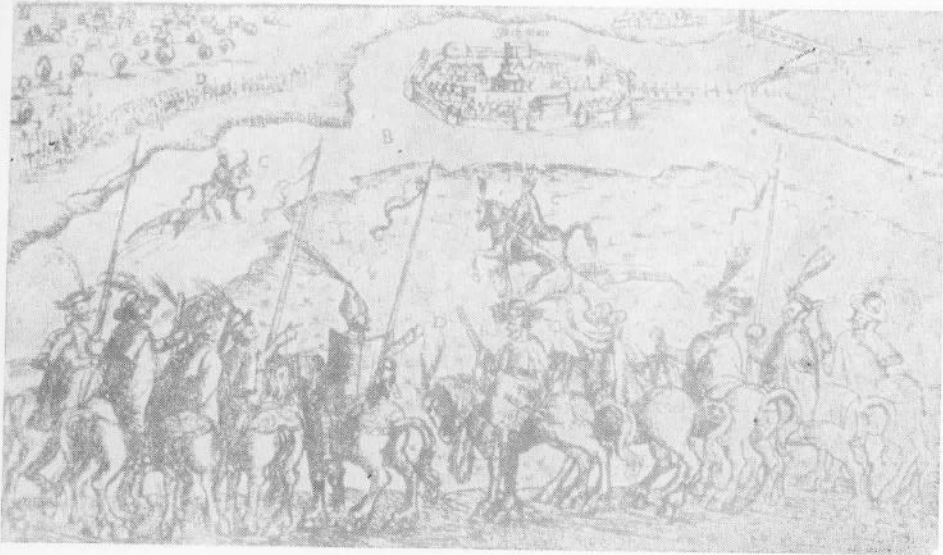
Monedele găsite la: Berea nr. 5; Carei nr. 7; Dindești nr. 3; Ghenci nr. 1; Pir nr. 4 și 6; Urziceni nr. 2.

Planşa XXXVI.

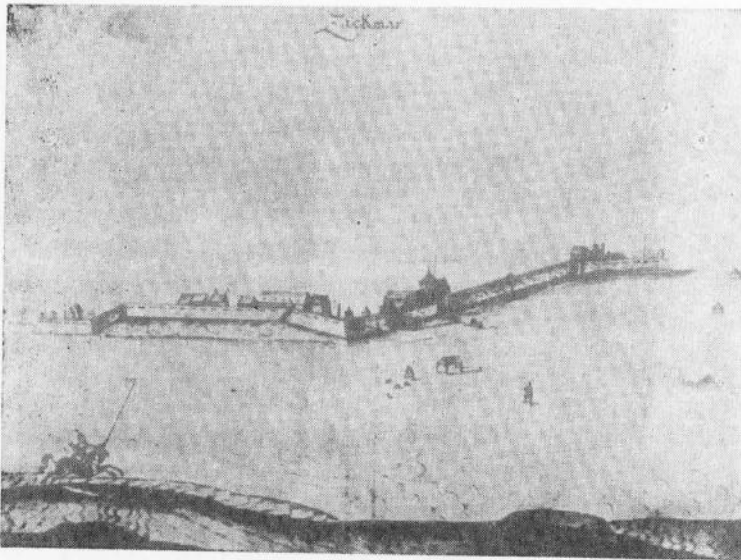
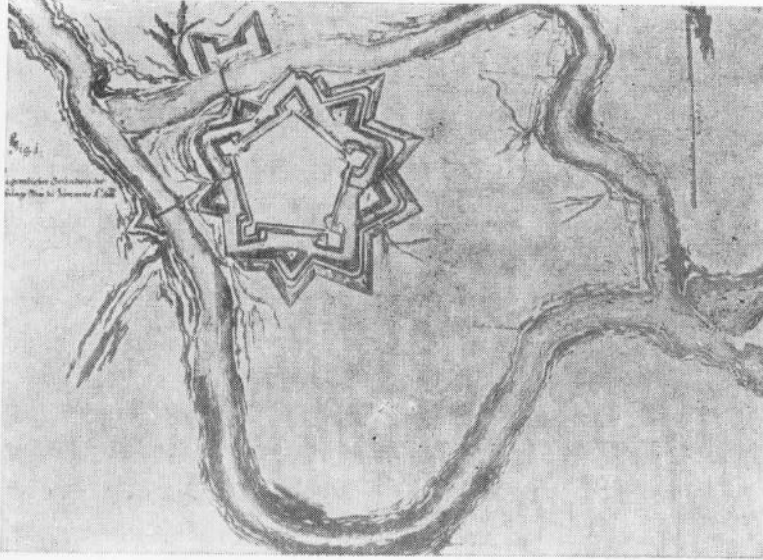
Obiecte din mormintul de la Ghenci.

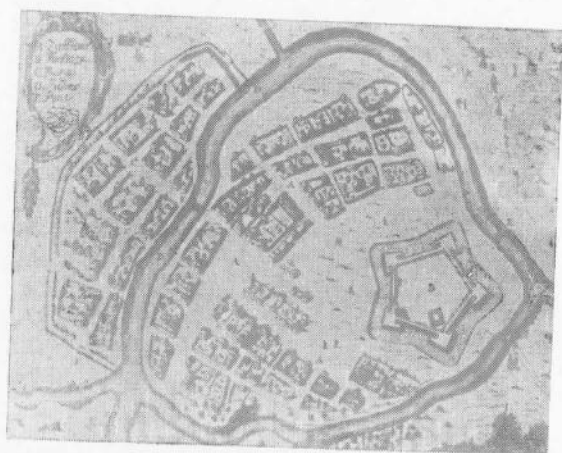
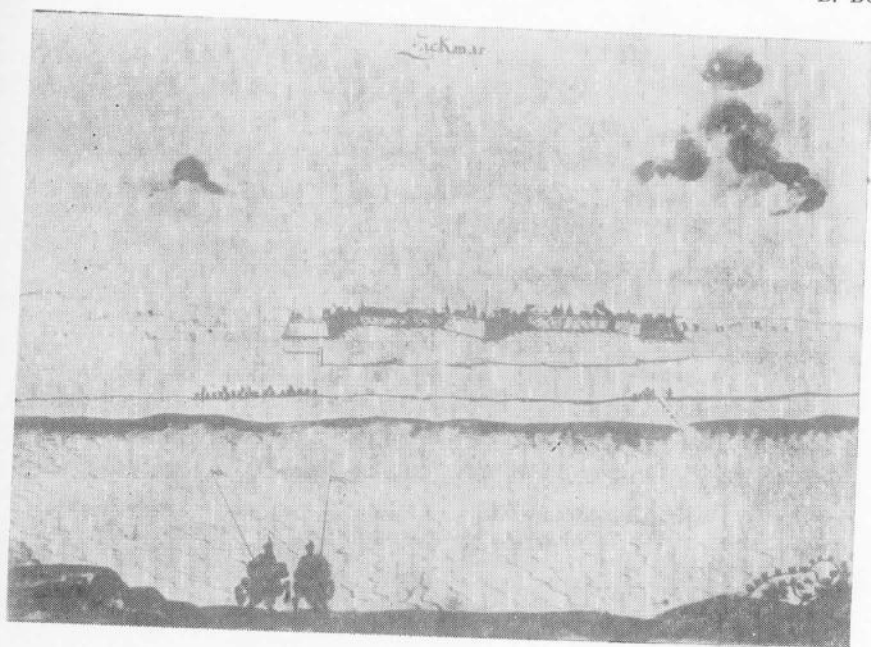
Planșa XXXVII.

Cetatea în anul 1603: 1. Planul cetății, în arhiva din
Karlsruhe: 2

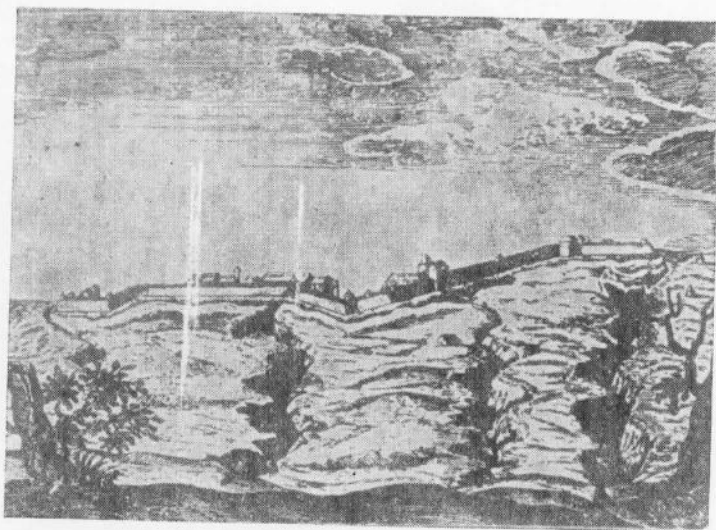
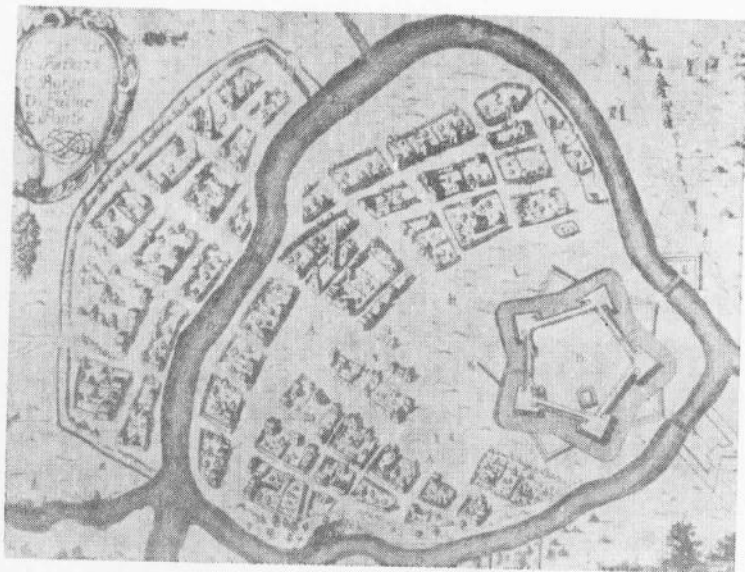
Planșa XXXVIII.

Planul cetății din arhiva din Karlsruhe: 1. Vederea cetății dinspre nord. 2.

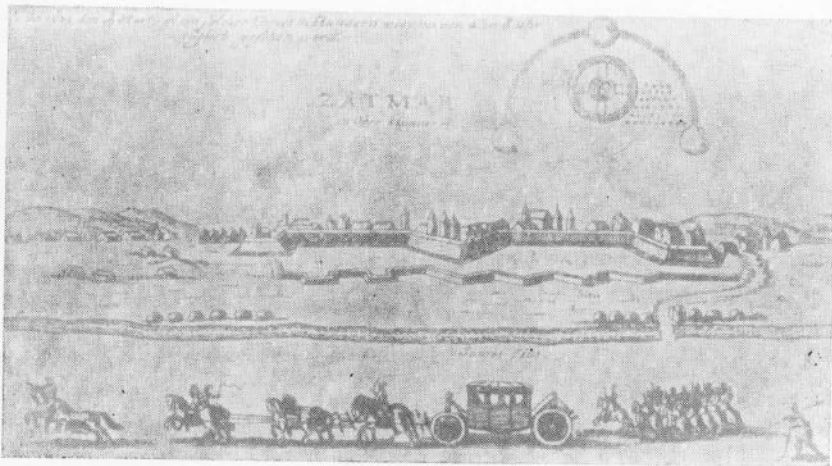
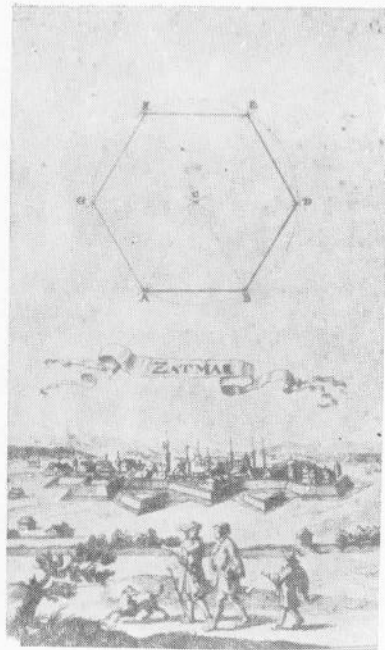
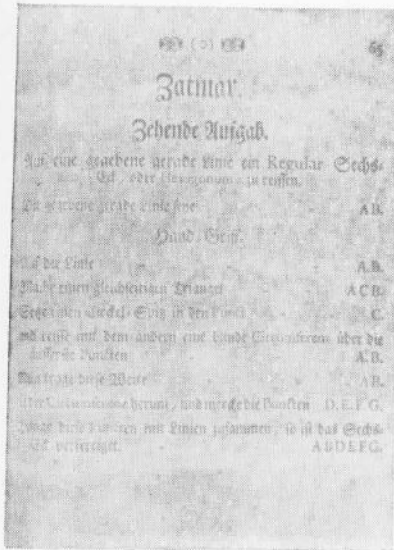
Planșa XXXIX.

Vederea cetății dinspre sud; 1. Planul cetății din
opera lui G. Guralto Priarato; 2.

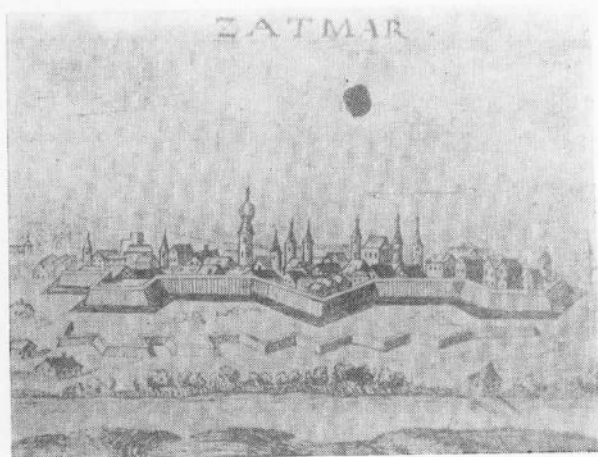
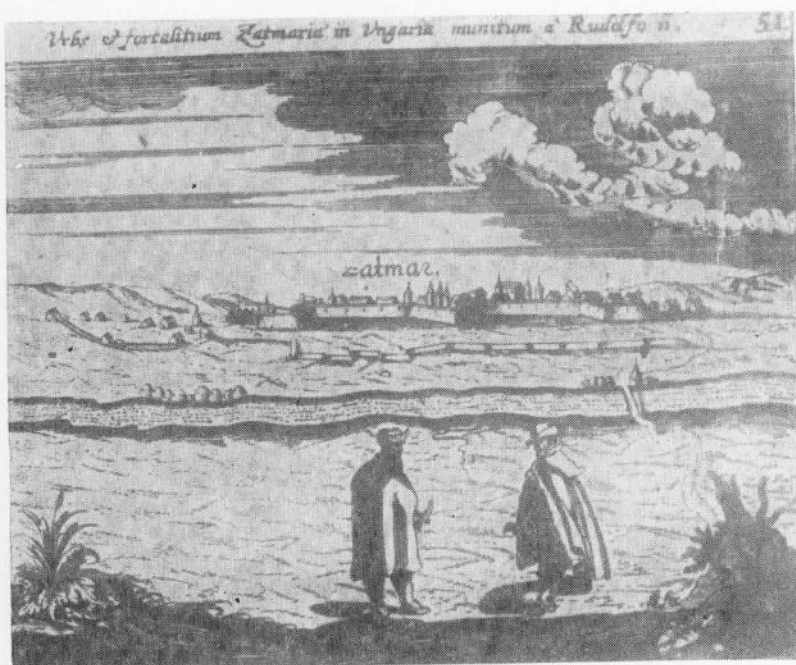
Planșa XL.

Stampă din colecția Muzeului din Satu-Mare: 1. Vederea cetății din anul 1665; 2.

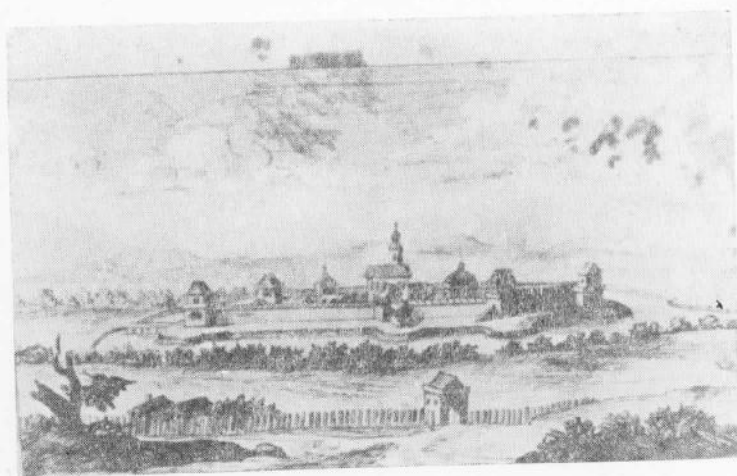
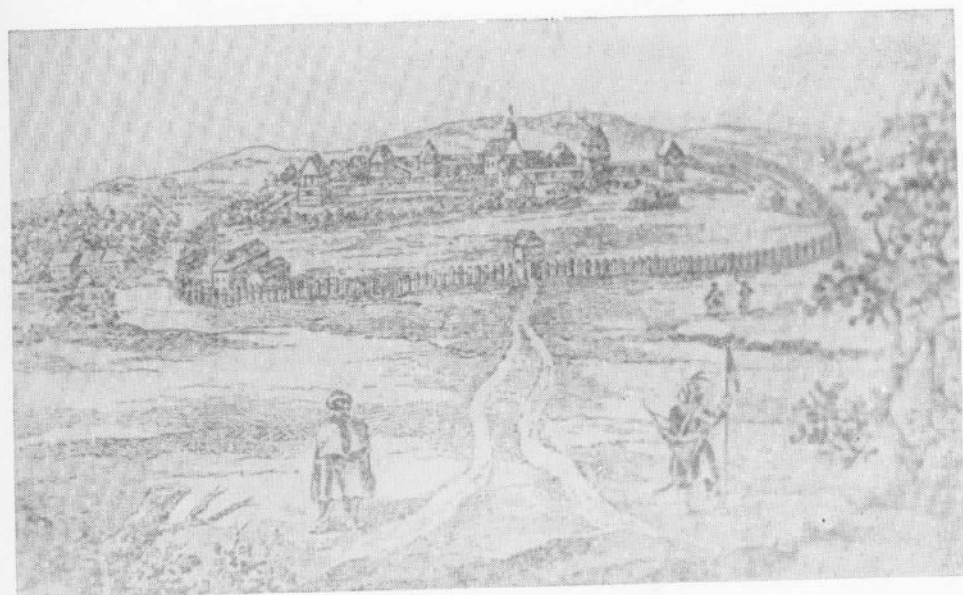
Planşa XLI.

Stampă din sec. XVII înfățișând cetatea Satu Mare: 1, 2; Vedere a cetății din 1672: 3.

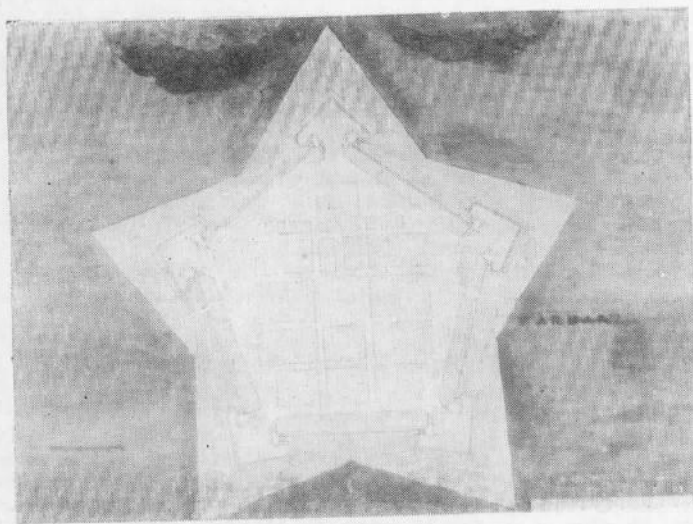
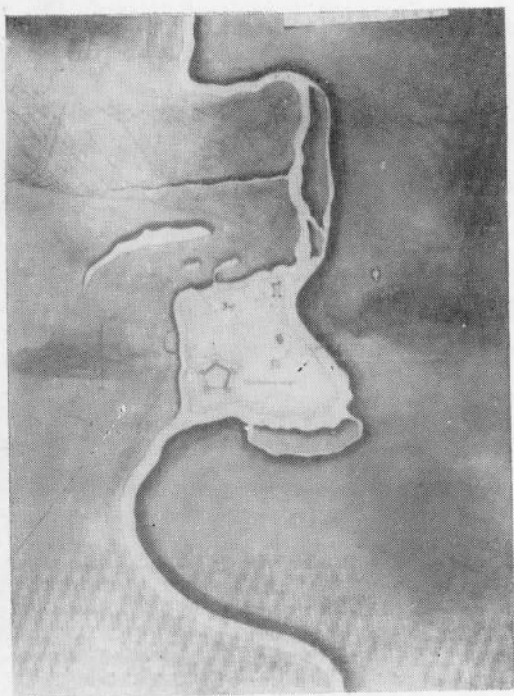
Planşa XLII.

Stampă reprezentînd cetatea la 1663: 1; Stampă fictivă
despre cetate: 2.

Planşa XLIII.

Stampe reprezentind Mintiul: 1, 2.

Planșa XLIV.

Cea mai veche reprezentare a cetății (1570): 1; Planul cetății din Satu Mare: 2.

După datele arhivei Eszterházy din Kismarton, în 1661 în cetatea Satu Mare se găsesc următoarele tunuri:

1 buc. cu glonte de 3 și 1/4 pfunți, 3 buc. de 2 pfunți, 1 buc. de 2,5 pfunți, 3 buc. de 4 pfunți, 1 buc. de 5 pfunți, 3 buc. de 7 pfunți, 2 buc. de 14 pfunți, 1 buc. de 16 pfunți, 1 buc. de 18 pfunți, 2 buc. de 25 pfunți, 2 buc. de 27 pfunți, 8 buc. de obuze, 1 buc. tun care aruncă bombe incendiate de 7 pfunți și 1 de 10, respectiv 26 pfunți.

În 1704 cu ocazia capitulării cetății, curuții au găsit aici 72 de tunuri dintre care cele mai importante sînt: 1 karthaun de 24 pfunți, 2 buc. de 16 pfunți, 1 tun de semnalizare de 11 pfunți, 4 buc. de 12 pfunți, 5 buc. de 10 pfunți, 4 buc. de 9 pfunți, 2 buc. de 7 pfunți, 7 buc. de calibru mic și o mulțime de obuze și mortiere.

În legătură cu tunurile trebuie să amintim că cetatea avea și o moară de praf de pușcă. Mangalul a fost ars mai ales de fierarii din Beltiug, iar salpetrul se aduna de pe sărăturile din Nyírség.

31 Geöcze I. *Hadi tanácskozások az 1577 évben in Hadtörténeti közlemények*, anul 1894.

32 Hurmuzaki — Iorga, *Documentele* vol. XI p. 189—190.

33 Szamosközi, *Történelmi maradványai* vol. IV p. 15.

34 Szalárdi, *Siralmas krónika*, p. 149—155.

35 Karácsonyi J, *Evlia Cselebi 1660—1664*.

36 Gr. Károlyi S., *Önéletírása*. Budapesta 1865.

37 Thaly K., *II Rákoczi Ferenc emlékiratai*.

38 Planșa XXXVII — 1 Apărută în *Beschreibung-allerderer ungarischen Staett, Voestungen, Castellen und Heuser welche von anfang der Regierung Rudolphi desz andern Roemischen Keysers bisz auff das 1603 Jar mit gewalt oder aufgebung erobert, oder verloren worden...* auff diese form durch Vilhelm Petrum Zimmerwald Burgern zu Augsburg in Kupffer gradiert, und tag gegeben. Anno 1604. (Descrierea tuturor orașelor, cetăților, castelelor și caselor cvare au fost ocupate cu forță sau prin predare, sau au fost pierdute de la începutul domniei lui Rudolf și a altor împărați romani pînă în anul 1603.

Pe tablou apare inscripția: Wunderzeichen in ober Hungern, da sich zween Blutrothe Hunger zu Rosz sehen lassen. (Semne ciudate în Ungaria superioară, unde au fost văzuți doi călăreți în haine roșii).

Pe tablou, lângă insulă, este scris: Sackmar. A. reprezintă orașul, B. reprezintă râul Someș, C. cei doi călăreți fantome, D. soldații spectatori.

39 Planșa XXXVII — 2. Planul este din colecția Arhivei din Karlsruhe. Inscripția este: Zatzmar ist eine Festung in Ober Ungarn. In einer Insel gebaut auf diese arth wie Pier Inersessen. (Zatzmar este o cetate în Ungaria superioară. Este construită pe o insulă tot așa ca Pier Inersessen. Pe rîu este scris: Samosch Flus de două ori. În partea de nord este scris Nimet (Mintiu).

40 Planșa XXXVIII — 1. Stampa este originară din colecția Bibliotecii din Karlsruhe. Inscripția este: Fig. 1. Eigntlicher Grundris des Festungsplan zu Zattmar. Anno 1666. (Schîța propriuzisă a planului cetății Satu Mare. 1666). Scara este în stîngeni mici — verlungte Klaffer. Desenul este făcut de Graas, după cum susține prof. L. Gerö, sau de Georg Luca Schichta, cum susține C. Glaser.

41 Planșa XXXVIII — 2. Vederea este originară din colecția Arhivei din Karlsruhe. Inscripția este: Zackmar. Autorul gravurei este Graas după prof. L. Gerö, sau L. G. Schichta după C. Glaser.

42 Planșa XXXIX — 1. Și această vedere provine din Arhiva de la Karlsruhe. Inscripția este Zackmar.

Toate aceste reprezentări originare din Karlsruhe au fost primite cu ajutorul prof. universitar Ladislaw Gerö din Budapesta.

43 Planșa XXXIX — 2. Cartea lui Galeazzo Priorato are titlul: *Historia di Leopoldo Cesare*. Gravura a apărut în vol. I. p. 456—57. Cartea a apărut la Viena în 1670. Inscripția este: A. Zathmar, B. Fortezza (cetatea), C. Borgo (suburbie — Mintiu). D. Fiume (rîul Someș), E. ponte (podul).

44 Planșa XL — 1 Stampa provine din arhiva orașului Satu Mare și acum se găsește în Muzeul din Satu Mare. Un exemplar ni se pare original, dar se mai găsește și un duplicat.

45 Planșa XL — 2 Este din Galeria Istorică din Budapesta. Tot acest desen se găsește în Muzeul Militar din Viena, numai că în față se găsesc niște figuri de oameni. După informațiile date de directorul muzeului din Viena, sînt dintr-o culegere de gravuri din secolul al XVII-lea. Unele desene sînt semnate de G. Bouittats.

46 XLI — 1 Cartea lui A. E. Burckhardt are titlul: *Ertz-Herzogliche Handgriffe des Zirkels und Lineals oder auszerwelter Anfang zu denen höchst-nützlichen Mathematischen Wissenschaften*. (Procedee pentru minuirea liniarului și compasului sau introducerea aleasă în cunoștințele matematice cele mai folositoare, scrisă pentru prințul moștenitor.) A apărut în trei ediții. Prima în Viena în 1689, a doua în 1713 la Augsburg, a treia ediție tot în Augsburg, în 1791.

Cartea este un manual de geometrie întocmită de locotenentul colonel și inginerul militar. A. E. Burckhardt pentru fiul împăratului Leopold I, care mai tîrziu a domnit sub numele de Iosif I (1705—1711). În volum găsim 122 gravuri care reprezintă diferite orașe și cetăți. În partea superioară sau inferioară a gravurii găsim în totdeauna o scenă din viață. Despre autorul gravurii avem puține date. Pe o gravură semnează H. C. Etter del. Este necunoscut.

47 Planșa XLI — 2 Gravura este din colecția Muzeului Național din Budapesta. Inscripția gravurii: Anno 1672 den 9/19 martii ist ein solcher Comet in Hungern morgens von 4 bei 6 uhr täglich gesehen worden. Zatmar in Ober Hungern. (În anul 1672 la 9/19 martie o astfel de cometă a fost vizibilă zilnic dimineața în jurul orelor 4—6).

48 Planșa XLII — 1 Gravura a apărut în cartea *Türkische und Ungarische Chronica* editată în Nürnberg la 1663. Tot această gravură apare în cartea lui Ortelius intitulată: *Der ungarische Zugs oder krieg so im Jahr 1655—56*. Istoricul I Lukinich afirmă că este făcută de L. G. Schicha. Inscripția este identică în ambele locuri: Urbs et fortalitium Zatmaria in Ungaria munitum a Rudolfo II Zatmar. (Orașul și cetatea Satu Mare din Ungaria întărite de Rudolf al II-lea Satu Mare).

49 Planșa XLII — 2 Nagy Mihály a fost arhivarul, mai tîrziu primarul orașului în secolul trecut. El, pe baza cercetărilor sale în diferite arhive a scris *Istoria orașului Satu Mare*. Lucrarea s-a păstrat în manuscris. Pe baza acestuia a apărut cartea lui Bartok Gábor *Istoria orașului Satu Mare*.

50 Planșa XLIII — 1 Reproducerea este din cartea lui Kreckwitz Georg: *Totius regni Hungariae superioris et inferioris... descriptio*. Frankfurt und Nürnberg, 1686, p. 402.

51 Planșa XLIV. — 1 Originară din Biblioteca Națională din Viena, apărută în Codex vindobonensis. Titlul este: *Mappae geographicae regni Hungariae et terrarum adjacentium a maris Adriatico usque in Transilvaniam, adjectis ichonographie et delineationibus coloribus distinctis fortalitorum, arcium etc, quae a Turciis variis temporibus aut obsessa, aut expugnata fuerunt*. Cca. din 1560—70. Un alt exemplar din acest manuscris se găsește în arhiva din Karlsruhe. Ca autor este menționat Nicolo Angelini.

52 Planșa XLIV. — 2 Reprezentarea cetății este tot din Codex vindobonensis. Inscripția este Zakmar.

Nota redacției: Ultimele două planșe au fost predate după redactarea volumului.

DIE FESTUNG ITALIENISCHEN TYPUS VON SATU MARE.

(Zusammenfassung)

Die Arbeit beschäftigt sich mit der Festung italienischen Typus von Satu Mare, die zwischen 1543 und 1705 bestand. Es gab auch früher eine Festung auf dem Gebiete des heutigen Satu Mare, die zuerst von Anonymus erwähnt wird. Diese Festung gehörte zum Reich Menumoruts und sie wurde von den Ungarn um 900 nach einer Belagerung von drei Tagen erobert.

Die Festung wurde aus Erde und Holz erbaut, wie die Mehrzahl der damaligen Festungen.

Später kam die Festung in Verfall und wird selten erwähnt. Szirmay Anton erwähnt, dass hier in 1460 ein Burgkastell erbaut wurde.

Die Glanzperiode der Festung war zwischen 1543 und 1705. Damals liessen die Habsburger gegen die Türken eine Festung italienischen Typus errichten. Zuerst erbauen hier die Báthorys eine Festung aus Holz und Erde. Sie umnehmen die Stadt und die Festung mit dem Wasser von Someş. Die Festung wird von den vielen Stürmen und Feuerbrünsten vernichtet. Im Jahre 1565 wird sie von Lazarus Schwendi erobert und beauftragt den berühmtesten militärischen Baukünstler Ottavio Baldigara mit der Planung der Festung. Giulio Baldigara und Cesare Baldigara setzen den Bau fort und er wird in 1573 von Giovanni Paolo Cattaneo beendet.

Die Festung wurde mehrmals von türkischen, tatarischen, siebenbürgischen, polnischen und anderen Heeren belagert und gehörte öfters zum Fürstentum Siebenbürgen. In 1703 wird sie von den Kurutzen belagert und sie erobern sie am 1. Januar 1705. Nacher verordnet Franz Rákóczi II, ihre Demolierung, die in 1723 von dem Österreicher vollendet wurde.

Das machte der Existenz der Festung von Satu Mare ein Ende. Die Besetzung der Festung bestand aus deutschen Knechten, aus schweren Reitern, aus Husaren und aus örtlichen Infanteristen. Ihre Zahl war wechselnd. Am Ende des XVII Jahrhunderts lagerte hier eine deutsche Garnison von grosser Anzahl zum Bezwingen der Kurutz — Bewegungen.

Die Festung war fünfeckig mit fünf Basteien und fünf Ravelinen. Die Namen der Basteien waren: Alarm-bastei, Katze-bastei, Neue-bastei, Gefüllte-bastei und Hoswanth-bastei. Die Festung dehnte sich zwischen den Strassen 25 Octombrie, Digul Someşului de Jos, Baia Mare, Republicii, Arţarilor und Freiheitsplatz aus. Ihre Spuren sind jetzt in den Niederungen der Gärten und kleinere Erhöhungen an den Stellen der Basteien schwer zu sehen und zu entdecken.

Die Bedeutung der Festung bestand darin, dass neben dem Schutz gegen die Türken ein verbindenes Glied gegen Siebenbürgen war. Von hier brachen zur Eroberung Siebenbürgens die Habsburger Heeren oder ihre Schützlinge auf. Viele rumänischen Fürsten suchten hier Zuflucht und Unterstützung, zum Beispiel Ştefan Mizgă, Gavrilaş Movilă, Gheorghie Ştefan, Constantin Basarab, Mihnea III.

Die Mauern der Festung sahen Alexandru Lăpuşneanu, Pătraşcu cel Bun, Mihai Viteazul, Radu Şerban, und viele Feldherren anderer Nationalität, wie zum Beispiel Ştefan Báthory, Lazarus Schwendi, Johann Kemény, Ioan Sobieschi, Raymund Montecuccoli, Ludovic von Baden u.s.w.

Nach dem Ablauf der Türken-Gefahl hörte die Festung auf zu existieren. Die anliegenden zeitgenössischen Darstellungen zeigen die Festung in verschiedenen Epochen.

LUPTA POPULAȚIEI DIN JUDEȚUL SATU-MARE PENTRU UNIRE*

(toamna anului 1918)

Toamna anului 1918 aduce prăbușirea unui jug care a răpit mai multor popoare dreptul la lumină și bucuria unei vieți naționale proprii. Datorită înfringerilor de pe fronturi și a descompunerii armatei austro-ungare, soldații siliți să lupte pentru scopuri străine și întorși în toamna anului 1918, aduc cu ei vestea unui trecut apus, siguranța și hotărârea izbăvirii din truda pe moșile grofilor și din lanțurile oprimării naționale.

Pe fondul revoluției burghezo-democratice deslănțuite în toamna anului 1918, în toate provinciile monarhiei s-au desfășurat puternice mișcări țărănești. Pretutindenii în satele transilvănene, soldații întorși din război deslănțuie o vie agitație, chemându-i pe țărani să-și răzbune umilințele, lipsurile și nedreptățile îndurate, să-i pedepsească pe cei vinovați. Ca și în întreaga Transilvanie, țăranii județului Satu Mare ridică în octombrie și noiembrie 1918, urmăreau înlăturarea exploatării, a grofilor, înlăturarea asupririi exercitate de administrația austro-ungară, înlocuirea reprezentanților ei cu organe locale cu caracter democratic — consilii naționale, și lupta susținută pentru înlăturarea unirii cu România. Lupta împotriva exploatării se împletea, pentru țărani români din județ, cu lupta de eliberare națională.

Pretutindenii țărani îi alungă pe groii, sparg hambarele, împart cereale, alimente, vite, utilaje agricole și, în multe locuri, pământul. Țărani din Chilioara și din satele din jurul Hododului în frunte cu Ion Bertean și cu alți soldați întorși de pe frontul italian de la Piave, în octombrie, au împărțit cerealele din magazia grofului Dégenfeld Sándor „mai întâi celor săraci din sat, apoi cu măsură egală tuturor familiilor”¹. La cererea grofului sosesc în Chilioara 100 de soldați înarmați și un tun, începând represaliile. Datorită solidarității sătenilor, a hotă-

* Un sprijin prețios, la reconstituirea pe teren a evenimentelor, l-am primit din partea profesorilor Gh. Șoncodi și V. Cristea.

Mulțumim celor ce ne-au înlesnit culegerea acestor date, celor ce ne-au împărtășit cu emoție și mândrie evenimentele la care au participat, sau la care au fost martori.

Proces verbal

Alunarea electorală a cercului electoral - *Regiunea Aurit*
 din comitatul *Medieșu Aurit* ținută în *Vidrașu*
 în *27 Noiembrie* 1918.

Prezident: *Sorinel Lăbuș* șeful în *Vidrașu*
 Notari: *Al. Andrei* șeful în *Vidrașu*
Ș. Ștefan șeful în *Ștefan*

Prezidentul și cele două membri veniți
 de la Comitetul Central Național Român,
 prin care se ordonă alegerea următorilor
 5 delegați în Marea Adunare Națională
 Română, care va fi convocată în scurt timp.
 Comitetul că publicarea rezultatelor de astăzi
 este deosebit de importantă în toate comunitățile din
 cerc. Salutăm pe delegații prezente și îi
 rugăm să prezinte 2 listele de înregistrare.

Se prezintă de stări prin *...*

dell
Sorinel Lăbuș șeful în *Vidrașu*
Al. Andrei șeful în *Vidrașu*

Prezidentul deschide votarea, care
 are loc în ordine, pe baza scrutinului
 făcut de biroul de adunări se conștientă că
 majoritatea voturilor au intrat din
 unanimitate.

... din *...*
...
...
...
...

La amare prezidiul declarat pe dnu

Fig. 1: Proces verbal al
 cercului electoral Me-
 dieșu Aurit.

ririi lor de-ași apăra cauza, soldații au fost puși pe fugă după ce li s-au capturat armele.

Lupta întărită a țăranilor, la sfârșitul lunii octombrie și la începutul lui noiembrie, se îndreaptă și împotriva reprezentanților administrației habsburgice — notari, pretori, jandarmi, — vinovați de abuzuri de neînchipuit, mai cu seamă în perioada rechizițiilor pentru front. În comuna Rătești țăranii români și maghiari ridicăți la luptă la sfârșitul lui octombrie 1918, cer pământ și o seamă de înlesniri în ceea ce priveau obligațiile față de stat și biserică.² Notarii sînt alungați și jandarmii dezarmați în satele plășilor Carei și Șomcuta Mare³. „Revoluția crește și totul... ordinea este răsturnată”⁴. Acțiuni țărănești la care participă români și maghiari, bărbați și femei, tineri și bătrîni, sînt amintite, în toamna aceluia clocotitor 1918 în Boghiș și în aproape toate satele județului Satu Mare.

Proces verbal

al Comitetului electoral al cercului electoral "Satu Mare" -
 din orașul Satu Mare, în ziua de 12 noiembrie
 la ora 10 dimineața, anul 1918.

Prezident: Dr. Vasile Văleanu
 Secretar: Dr. Nicolae Chirilă

Prezidentul dă citire ordinului venit
 de la Consiliul Central Național Român,
 prin care se ordonă alegerea organelor
 și delegații în Marele Adunare Națională
 Română, care va fi convocată în acest timp.
 Comitetul dă publicare alegerii de azi a
 votului de cu seara în toate comunitățile
 cercului Satu Mare, pe alegătorii prezanți și li
 propune să numerească 2 bășteni de trecere.

Se ordonă de astăzi să se...

Dr. Vasile Văleanu
Dr. Nicolae Chirilă

Prezidentul deschide votarea, care
 decurgând în ordine, pe baza scrutinului
 făcut de biroul adunării se constată că
 majoritatea voturilor au intrat din
 unanimitate.

Dr. Vasile Văleanu
Dr. Nicolae Chirilă
Dr. Vasile Văleanu
Dr. Nicolae Chirilă

La semnarea prezidiului declarat pe doi.

Dr. Vasile Văleanu
Dr. Nicolae Chirilă

Fig. 3. Proces verbal al
 cercului electoral al orașului Satu Mare.

mitru Andre și Nicolae Chirilă domiciliați în Vezendiu, foști membri ai gărzii naționale din această comună, în fruntea consiliului național care „avea toată puterea în sat”, era Vasile Văleanu. La începutul lunii noiembrie în comuna Vezendiu are loc o importantă acțiune țărănească. Avind în frunte soldați întorși de pe front, printre care Sfira Gheorghe domiciliat în Vezendiu, țărani cer socoteală grofului Károlyi László și administratorului moșiei, împărțind toate bunurile acestora. Jandarmii, acești „ultimi piloni ai unui stat muribund, monarhia austro-ungară”, care au împinzit satele, operează mai multe arestări, dar ridicăți cu toții, sătenii îi alungă instaurând autoritatea consiliului național comunal. Aceleași acțiuni au loc la Livada unde țărani în frunte cu Kovacs Francisc luptă cu jandarmii aduși din Satu-Mare de baronul Vécsei László, după ce sătenii împărțiseră între ei cerealele și vitele acestuia. La Li-

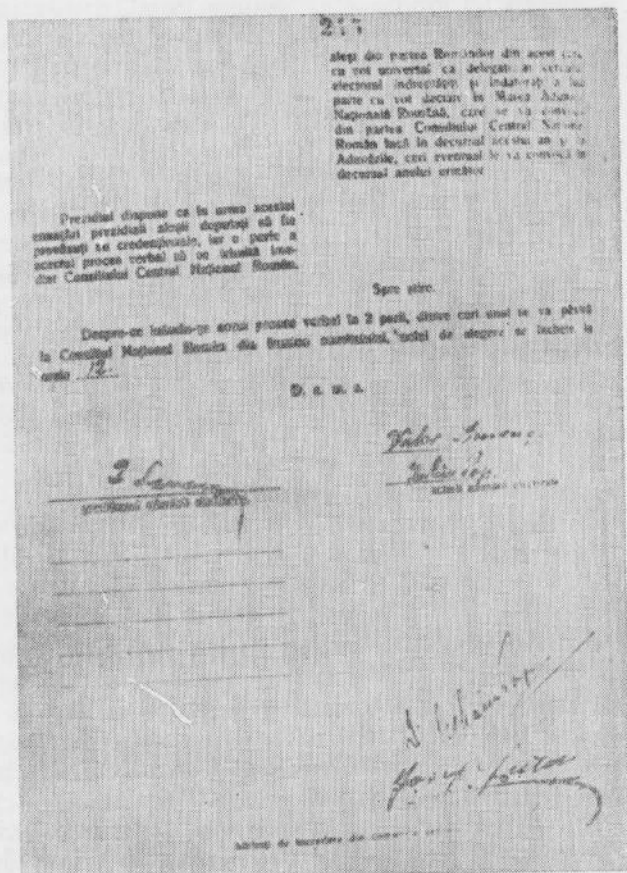

Fig. 4. Proces verbal al cercului electoral al orașului Satu Mare (continuare).

vada ciocnirile se termină cu victime. În aceeași comună, în primele zile ale lunii noiembrie se formează consiliul național comunal și garda națională din români și maghiari din sat⁶.

La Bixad (Oaș), Gheorghe Bura de 72 de ani ne spune că aici „comitetul național era format din oamenii cei mai săraci din sat, dar și cei mai aspri”. În Moftinul Mic oamenii își amintesc că „sfatul național”, format din români și maghiari avea ca președinte pe Botoș Ludovic și printre membrii pe Bontea Teodor, Seremi Augustin, Cosma Gheorghe. Consiliul a înlocuit pe primar și pe notar preluând atribuțiile acestora. În Rătești consiliul național era format din țărani români și maghiari, iar garda națională avea printre alții pe Mihai Bunta, Baumgartner Ștefan, Ioan Andreica și era comandată de învățătorul din sat Lerm Ioan⁷. Învățătorul pensionar Vasile Vida, domiciliat în comuna Apa, membru

al gărzii naționale din comuna Pomi, a luat parte la înființarea gărzilor naționale românești din satele vecine Valea Vinului,, Crucisori, etc. Datorită evidenței stricte a membrilor gărzilor naționale, ni se păstrează numele a zeci de activiști, soldați și ofițeri din comunele județului Satu Mare: Supurul de Sus, Supurul de Jos, Homoroade, Birsăul de Sus și Birsăul de Jos, Domănești, Tiream, Tășnad. Gărzi naționale s-au constituit și în satele Oașului. Presa județului amintește pe cele din Negrești, Călinești, Certeze, Bixad, etc.⁸.

La 12 noiembrie 1918 se înființează la Baia Mare Consiliul național român al județului Satu-Mare, avînd ca președinte pe Ioan Savaniu, avocat din Satu-Mare, om apreciat și foarte popular în întregul județ, militant neobosit pentru cauza unirii Transilvaniei cu România. Ca vicepreședinți au fost aleși Alexandru Breban și Teofil Dragoș din Baia Mare. La începutul lunii noiembrie s-au convocat mai multe adunări și consfătuiri la Satu-Mare⁹. La adunarea din 13 noiembrie ținută în sala primăriei orașului Satu Mare, cu participarea trimișilor satelor din județ, s-a constituit consiliul național român al orașului Satu Mare. Mulțimea adunată „jură credință Consiliului Național Român Central și declară că se unește pentru totdeauna de România patria mamă”¹⁰. Insufleteștea, entuziasmul care au domnit cîtă vreme s-a desfășurat această memorabilă adunare ne sînt descrise de Romulus Buzilă, pro-topop în Mădăras, participant la adunarea de constituire.

Satele plășii Carei au ținut o adunare populară, cu largă participare a mulțimii, la 18 noiembrie în sala festivă a primăriei orașului Carei. Adunarea s-a ținut cu paza gărzilor naționale din satele Resighea, Pișcolt, Dindești, Andrid și Tiream¹¹. La această adunare s-a constituit consiliul național român al plășii Carei avînd ca președinte pe Romul Marchiș. Atunci „s-a votat cea mai frumoasă acțiune, lăpădarea jugului străin și unirea cu patria-mamă. A răsunat văzduhul Careiului de entuziaste imnuri naționale și „Deșteaptă-te române” slobozit din sute de piepturi de oțel în care a reînviat flacăra libertății”¹². La aceeași adunare s-a hotărît desprinderea celor 46 de parohii românești trecute în 1912 la episcopia de Haidudorog¹³. Tot cu acest prilej mulțimea a protestat împotriva introducerii de către autorități a stării de asediu¹⁴.

Consiliile naționale românești și gărzile naționale locale au avut un rol important în lupta pentru înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România, în pregătirea pe plan local a adunării reprezentanților națiunii române din Transilvania, care avea să hotărască la 1 decembrie 1918 întregirea neamului românesc, desăvîrșirea unității de stat a României. La apelul C.N.R.C. din noiembrie 1918 consiliile naționale județene și comunale organizează adunări de alegeri pe cercuri electorale desemnînd deputați în Marea Adunare Națională convocată ulterior pentru ziua de 1 decembrie 1918, la Alba Iulia. Consiliile naționale românești din județ organizează entuziaste adunări în care mulțimea își exprimă

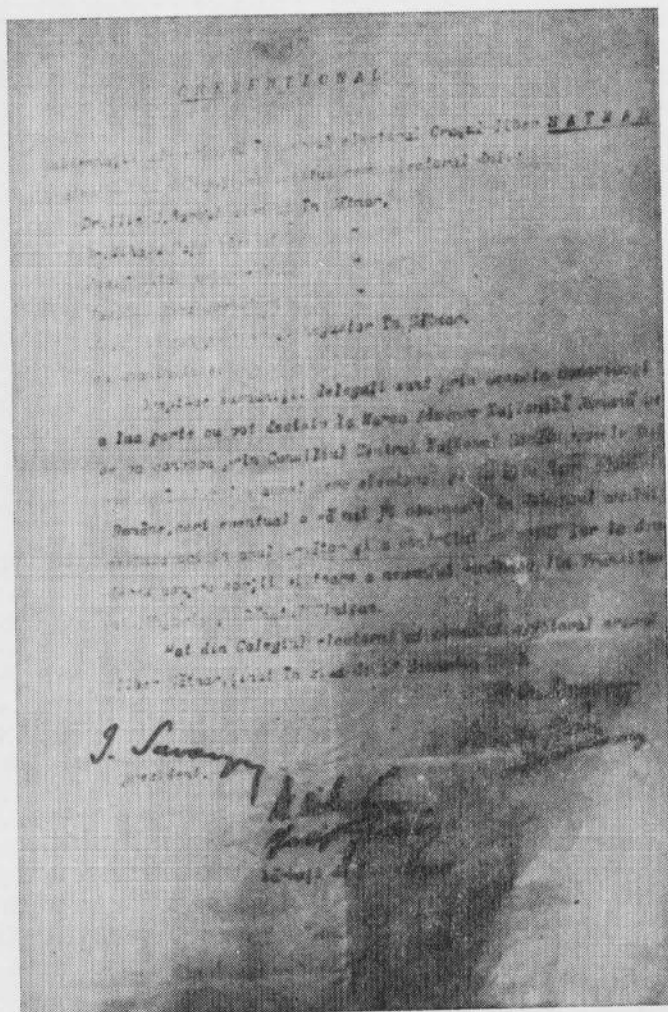

Fig. 5. Credențional al delegațiilor orașului Satu Mare.

voința de unire cu România și delegă cîte 5 deputați, unele cercuri electorale și 1—4 supleanți. Acești soli aleși vor duce cuvîntul satelor sătmărene în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Din cuprinsul județului au plecat: 5 delegați de drept în frunte cu vicarul Romul Marchiș, 5 deputați aleși în adunarea cercului electoral Medieșu Aurit (fig. 1), din comunele Apa, Potău, Călinești, Bixad și Mihai Apan din Medieșu Aurit¹⁵. Din cercul electoral Cărășeu au plecat deputați din satele Homorodu de Jos, Culciu Mare, Amați, Lipău, Solduba, și un supleant din Valea Vinului. Satele aparținînd cercului electoral Carei tri-

Prea-înălțatei și prețioasei
 și înțeleptei noastre Sății

Întru numele lui Dumnezeu Tatăl nostru
 din Sădău și Ungaria este deplină în mâna
 a Sății noastre și voi una comună veche
 comună românească cu 1200 suflete, și ca
 Pișcari, cer sul Arded, comitatul Sătmăruș -
 în toată ardoarea inimii și neclintită încredere
 adevărată de Dumnezeu popoarele lor în-
 suflat de cisul vostru. După aceasta, mare
 și vârstă curată și încredere și creștine și me-
 ritul și încrederea în Dumnezeu și în Săție și
 întru numele apărător.

Reprezentanții în presența: Demetrie Albeșan
 și consilier și caț român, Ioan Popa, președinte și
 consilier și caț. Ștefan Rădă, consilier,
 Ioan Păltăreșan.

Dumnezeu în mijlocul nostru
 Pișcari la 28 Noiembrie 1918

Ștefan Albeșan
 și caț român
 și caț român
 și caț român

Ioan Popa
 și caț român
 și caț român

Fig. 6. Credențional al delegaților satului Pișcari

mit printre alții pe Valentin Vanca din Carei¹⁶, George Indre din Vezdindu (fig. 2). Cercul Sătmăruș trimite 5 delegați în frunte cu președintele consiliului (fig. 3 și 4). Din cercul Arded pleacă deputați din Boghiș, Doba, Alexandru Mureșan din Sătmărel, Coriolan Cărbunar din Moftinu Mic. Supleanții acestui cerc pleacă din Pișcari cu un frumos credențional dat de sătenii de aici și care începe astfel: „noi una veche comună românească cu 1 200 suflete, Pișcari, cercul Arded, comitatul Sătmăruș, cu toată ardoarea inimii și neclintită încredere aderăm de Dumnezeu popoarele (care a) insuflat deciful vostru¹⁷” (fig. 6).

Au fost desemnați 6 deputați ai cercului electoral Halmeu printre care V. Zbona și Iustin Pop din Gherța Mare, S. Pop și I. Pop din Turț, I. Doboș din Halmeu. Au plecat de asemenea două delegații ale Reuniunii Invățătorilor din comitatele Sătmar și Ugocea, și delegați ai gărziilor naționale din cele două comitate¹⁸.

Printre cei 1228 de deputați din toate colțurile Transilvaniei care au votat unirea Transilvaniei cu România, în Casina militară (astăzi Sala Unirii) din Alba Iulia la 1 decembrie 1918, au fost și aproximativ 60 de deputați ai localităților județului Satu Mare. În afara celor plecați oficial, prevăzuți cu credenționale înmânate de alegătorii lor, la adunarea mulțimii de pe câmpul lui Horea din Alba Iulia au fost prezenți și sute de oameni din Oaș, din jurul Careiului, a Satului Mare, din Tășnad, toți cuprinși de entuziasmul zilelor clocotitoare din preajma lui 1 decembrie.

Drumul spre Alba Iulia s-a făcut cu un tren special din Baia Mare în zorii zilei de 29 noiembrie. În gara și centrul orașului Baia Mare s-au întâlnit oșenii, cei din jurul Careiului și Satului Mare plecați de joi 28 noiembrie de acasă, cu maramureșenii, cu cei din Chioar și Sălaj. Străzile și gara orașului Baia Mare unde au poposit cu toții în noaptea de 28 spre 29 noiembrie fremăta de entuziasm și însuflețire, de cîntec și joc pornite din piepturi clocotind de nădejdi și bucurie. Drumul pînă la Cluj și de acolo pînă la Alba Iulia era o „însuflețire nespūsă în care cîntecele naționale nu mai încetau, drapelele române se tot sporeau, căci e un lucru lipicios însuflețirea”. Vagonul „Marmației” era situat între vagoanele „Țara Oașului” și „Sălajul”¹⁹.

Voința de neclintit a poporului român s-a împlinit la Alba Iulia cînd masele au înfăptuit la 1 decembrie 1918 visul lor de veacuri, unirea Transilvaniei cu România, desăvîrșirea unității de stat a României. Delegații întorși de la adunare au desfășurat o activitate ideologică susținută pentru consolidarea unirii înfăptuite. S-au organizat adunări populare unde tribunii, foștii deputați, au explicat hotărîrile luate la Alba Iulia, cele 9 puncte ale rezoluției votate.

VIORICA BILȚ URSU
(Satu Mare)

NOTE

- După mărturia țăranului Ion Berteau și a surorii sale, dimiciliați în comuna Orașul Nou, județul Satu Mare.
- 2 Însemnările parohiei romano-catolice din Rătești, oct., nov., 1918, arh. paroh., neinv.
  - 3 V. Liveanu, 1918 *Din istoria luptelor revoluționare din România*, Buc., 1960, p. 497.
  - 4 Însemnările lui Romulus Buzilă, în *Istoria parohiei de Mădăras*, original, arh. paroh., neinv.
  - 5 *Statutul gărzilor naționale din Sălaj*, original, colecția I. Ardeleanu — Senior, Supurul de Sus.
  - 6 Aceleași evenimente se petrec și în satele venice Botiz, Apa, Iojob, etc.
  - 7 Însemnările parohiei r. cat. din Rătești.
  - 8 *Szatmármegyei Közlöny*, Carei, 28 dec., 1918.
  - 9 Însemnările lui R. Buzilă.
  - 10 Idem.
  - 11 *Conștiința Română*, Satu Mare, 1 dec., 1938.
  - 12 Idem.
  - 13 *Szatmármegyei Közlöny*, Carei, 21 nov., 1918.
  - 14 Idem.
  - 15 Mihai Apan în vîrstă de 84 de ani este domiciliat actualmente în comuna Medieșu Aurit, jud. Satu Mare.
  - 16 Valentin Vanca, pensionar, domiciliat în orașul Satu Mare.
  - 17 Muzeul Regional Alba Iulia, Doc. Unirii, vol. III, nr. 1179.
  - 18 Lista parlamentarilor, în *Marea Unire de la 1 decembrie*, Buc., 1943.
  - 19 Mărturia lui Constantin Barbu din comuna Pomi, jud. Satu Mare. Și după descrierea lui Ion Bilț Dăncuș în articolul *Drumul spre Alba Iulia*, în *Statul*, Sighet, 20 dec. 1918.

LA LUTTE DES MASSES POPULAIRES DU DISTRICT DE SATU-MARE POUR L'UNION (1918)

(Résumé)

En vertu des documents et des témoignages des participants aux événements, la communication présente la contribution des masses populaires du district de Satu Mare à la lutte pour l'union de la Transilvanie à la Roumanie et le parachèvement de l'unification de l'Etat National Roumain. Y sont présentées les actions révolutionnaires de la paysannerie des mois d'octobre et de novembre 1918, la création, et l'activité des conseils nationaux et des gardes nationales, la participation à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia du 1er décembre 1918.

DATE PRIVIND ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN SATU MARE (1923—1928)

În perioada stabilizării relative a capitalismului urmată anilor de puternică ofensivă revoluționară a clasei muncitoare, a maselor populare, orînduirea social-economică burgheză din România s-a dezvoltat în condițiile crizei generale a sistemului capitalist mondial.

După atingerea, în anul 1924, a nivelului antebelic în principalele ramuri de producție, a urmat în țara noastră o perioadă de dezvoltare a forțelor de producție. În același timp, s-a intensificat procesul de concentrare și centralizare a capitalului și s-a accentuat opoziția mării burghezii industrial-bancare autohtone față de monopolurile capitaliste internaționale care dețineau o pondere importantă în economia României¹.

Această situație a asigurat capitaliștilor autohtoni și străini profitori din cele mai ridicate².

Pe fondul contradicțiilor dintre burghezia grupată în partidul liberal, care, lansînd lozinca „prin noi înșine”, promova o politică de rapidă dezvoltare a capitalului bancar-industrial român și burghezia grupată în jurul partidului național-țărănesc, care promova politica „porților deschise”, adică milita pentru pătrunderea necondiționată a capitalului străin în țară, a avut loc întărirea puterii economice a mării burghezii române, întărindu-se totodată și dominația ei politică, ceea ce a accentuat caracterul reacționar al puterii de stat.

Întărirea puterii economice și politice a marelui capital, accentuarea caracterului capitalist al țării au fost însoțite de intensificarea exploatării maselor muncitoare și țărănești, de apăsarea fiscală care lovea și în importante categorii ale burgheziei mici și mijlocii.

În perioada stabilizării relative a capitalismului nivelul de trai al oamenilor muncii s-a menținut scăzut. Capitaliștii au folosit diferite metode pentru intensificarea exploatării maselor muncitoare. Deși România a semnat în 1920 convenția privind stabilirea zilei de lucru de 8 ore, încheiată la Conferința Internațională a Muncii de la Washington, practic ziua de muncă de 8 ore nu exista peste tot în țară. O statistică din 1928, cuprinzînd media zilei de muncă în cîteva industrii, întocmită „cu date culese la porțile fabricilor” arată că mărimea zilei de

muncă era în medie pentru bărbați de 10, pentru femei de 11 și pentru copii de 10 1/2 ore³.

Salariile oamenilor muncii, micșorate prin felurite impozite și amenzi, au rămas mult în urma prețurilor mereu crescînde ale bunurilor de consum. Astfel, între anii 1923—1926, față de anul 1916 (=100) indicele de prețuri al bunurilor de consum s-a ridicat în medie la 5 884 (pentru alimente la 6 216, pentru îmbrăcăminte la 7 410 și pentru diverse articole la 4 026)⁴. „Scumpetea este arma cu care burghezia taie adînc în carnea voastră — se arăta într-unul din manifestele partidului comunist adresate maselor muncitoare —. Urcarea nebunească a prețurilor este mijlocul sigur prin care tot salariatul este silit să muncească din răspuțeri, ba chiar mai mult decît înainte, primind în schimb mult mai puțin...”⁵.

Pe baza indexului de scumpete, minimul de trai calculat pe o lună, pentru o familie de muncitori compusă din cinci persoane, era în 1916 de 166 lei, în 1923 de 6 215 lei, în 1925 de 6 990 lei și în decembrie 1926 de 9 300 lei⁶. Față de această situație, salariul, care la sfîrșitul anului 1926 varia între 2 200—4 640 lei lunar, nu putea să asigure muncitorului și familiei sale strictul necesar⁷. Ocupîndu-se de problema scăderii nivelului de trai al lucrătorilor, organul de presă central al P.C.R., *Socialismul*, din 22 aprilie 1923 arăta că nivelul de trai al muncitorimii a scăzut cu două treimi⁸.

Cu ziua de muncă prelungită, cu salarii insuficiente pentru asigurarea minimului de trai, muncitorii lucrau în majoritatea cazurilor în condiții nesatisfăcătoare de lumină și aer, la mașini fără aparate de protecție. Dar și mai grea era situația acelor care lucrau cu program redus, sau care nu aveau muncă permanentă. În atare situație — cu toate că în această perioadă au intrat în funcțiune o serie de noi fabrici, șantiere etc. — se găsea o parte însemnată a muncitorimii. Șomerilor nu li se asigurau ajutoare, ba mai mult, autoritățile îngreunau acțiunea sindicatelor menită să ușureze măcar puțin situația șomerilor.

Pe măsură ce clasele exploataatoare și-au consolidat pozițiile, libertățile democratice prevăzute în prima Constituție a României după fărîmarea unității statale, elaborată de parlament în 1923, ca: votul universal, egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, libertatea organizării și întrunirilor, a presei etc., au fost sub diferite forme desconsiderate, restrînse uneori chiar pe calea legilor adoptate de parlament. Astfel, legea asupra persoanelor juridice din 1924, legea minelor din același an, legea despre securitatea statului, introducerea stării de asediu în urma căreia centrele și localitățile industriale mai mari erau supuse teroarei organelor militare și legilor excepționale, legea Mîrzescu din 19 decembrie 1924, prin care se interziceau și se pedepseau cu asprime organizațiile ce-și propuneau înlăturarea orînduirii capitaliste pe cale revoluționară și care erau afiliate unor foruri internaționale sau care își propuneau acest scop — aveau drept țel abaterea maselor muncitoare de la linia luptei de clasă.

În condițiile ascuțirii contradicțiilor regimului burghezo-moșieresc, Partidul Comunist Român, înfruntînd teroarea organelor represive, și-a regrupat forțele și a trecut la organizarea și conducerea luptei proletariatului⁹. După Congresul din mai 1921 al P.C.R., au fost create organizații de partid locale și regionale, alegîndu-se totodată organele lor conducătoare.

Desfășurînd o vie activitate în rîndul masei, partidul comunist a acordat o atenție deosebită organizării mișcării sindicale în vederea desfășurării unor noi lupte revoluționare. Începînd cu septembrie 1921, P.C.R. a inițiat o susținută campanie de înscriere în sindicate, pentru reorganizarea lor pe principii revoluționare, pentru menținerea unității sindicale și pentru cucerirea dreptului ca acestea să-și desfășoare activitatea pe baze legale. Ca urmare a luptei hotărîte a comuniștilor, la Congresul Sindical de la Brașov, din 20—22 oct. 1921, s-a creat o centrală sindicală unică pe țară, iar la Congresul de la Sibiu, din 4—7 iunie 1922, s-a realizat unitatea organizatorică a mișcării sindicale din România. Congresul General al Sindicatelor a declarat unificată și centralizată mișcarea sindicală și a ales Consiliul General al Uniunilor Sindicale din România. După Congres activitatea sindicatelor s-a intensificat, iar numărul membrilor a crescut în ritm accelerat¹⁰.

Partidul Comunist Român, întărindu-și influența în sindicate, mobiliza masele împotriva acțiunilor claselor exploatare și pentru apărarea drepturilor lor legitime. „La luptă pentru o viață mai omenească! — chemau comuniștii masele muncitoare —. Organizați și mergeți la întruniri și manifestații împotriva scumpetei și arătați burgheziei puterea voastră! Cuceți salarii la înălțimea scumpetei! Jos impozitele pe salarii și cele indirecte!”¹¹.

Muncitorii organizați în sindicate au răspuns chemării partidului comunist prin numeroase acțiuni greviste la care, în multe cazuri, au participat și muncitorii neorganizați. Din șirul acestor bătălii de clasă din perioada stabilizării relative a capitalismului fac parte, printre altele, cele ale muncitorilor metalurgiști de la Reșița, Oradea, Titan-Nădrag-Călan, ale forestierilor din Valea Mureșului, Piatra Neamț, Nehoiul, Cîmpulung Moldovenesc, ale muncitorilor portuari din Galați, Brăila, Turnu Severin, ale muncitorilor textiliști de la Buhuși, Brașov, Iași, ale muncitorilor din industria chimică de la Zărnești, ale tipografilor din București etc. Numeroase acțiuni s-au remarcat prin durata lor (unele prelungindu-se luni de zile), prin spiritul de combativitate de care au dat dovadă muncitorii, prin caracterul lor de masă. Cea mai mare parte a acțiunilor clasei muncitoare s-a desfășurat pe bază de unitate de acțiune, în conducerea lor aflîndu-se comuniști, social-democrați, socialiști, muncitori din alte partide politice, sau fără partid. Marea majoritate a acestor lupte au avut un caracter economic, scopul lor fiind încheierea de noi contracte colective de muncă, mărirea salariilor în raport cu scumpetea, încetarea concedierilor, ziua de muncă de 8 ore, etc. În cursul acestor lupte revendicative muncitorii au formulat

11 — Studii și comunicări

și revendicări politice, ca dreptul de organizare, recunoașterea delegațiilor muncitorilor, desființarea terorii, a legilor antimuncitorești, amnistie generală. Între anii 1922—1928, potrivit datelor oficiale au fost declarate în România 3 329 conflicte colective de muncă la care au participat aproape 500 000 salariați, 365 din aceste conflicte fiind greve ce au cuprins peste 100 000 de muncitori. Marea majoritate a acestor greve s-a terminat prin cucerirea parțială sau totală a revendicărilor; în acești ani au fost încheiate 1 500 contracte colective de muncă, în multe din ele fiind recunoscut dreptul muncitorilor la concedii plătite, repaosul duminical, protecția muncii, asigurările sociale¹².

Printre aceste acțiuni ale maselor exploatate și asuprite din perioada stabilizării relative a capitalismului se numără și mișcările muncitorilor din Satu Mare, mișcări care prin combativitatea lor și prin rezultatele obținute de muncitori se înscriu în șirul luptelor eroice ale clasei muncitoare din țara noastră. „E evident... — scria *Socialismul*, cu referire la acțiunile muncitorilor sătmăreni — că nici un fel de teorie nu poate să împiedice pe muncitori de-a lupta pentru revendicările lor, câtă vreme ei sînt conștienți”¹³.

*
*   *
*

În perioada stabilizării relative a capitalismului dintre cei 50—60 mii de locuitori ai orașului Satu Mare circa 5 000 de persoane lucrau în fabricile și uzinele situate în raza orașului¹⁴. Printre cele mai importante întreprinderi se numărau: Fabrica de vagoane „Unio” S. A., Turnătoria de fier și fabrica de mașini „Frații Printz” S. A., Prima fabrică de giulgiuri și flori artificiale din Transilvania (unică în Transilvania), Fabrica de țesut panglici „Frații Weisz”, Prima fabrică de țigle și cărămizi din Satu Mare, Moara „Elisabeta” proprietate a lui Dezideriu Printz, Moara „László” proprietate a lui Leiblinger și Erdélyi, Uzinele electrice municipale Satu Mare, Stația de triere a semințelor „Freund Samuil și Fiul” S.A., Fabrica de bomboane și ciocolată „Adalbert Reiter și Fiul” S.A., Fabrica de pălării de paie „David Grosz”, Fabrica de dopuri de plută „Fiii lui A. Guth”, Prima fabrică de mașini agricole din Satu Mare, Fabrica și depozitul de spirt „Fiii lui Elek Markovits” S.A., Joaghere ale S.A. Lomași și ale Întreprinderii gatere Oaș — Satu Mare etc.¹⁵

Dintre acestea, cele mai de seamă erau Turnătoria de fier și fabrica de mașini „Frații Printz” și Fabrica de vagoane „Unio”. Producția Turnătoriei de fier și a fabricii de mașini „Frații Printz” avea ca obiective principale: reparația de vagoane și locomotive pentru C.F.R., fabricarea de instalații pentru morărit, de utilaje speciale pentru fabricile de ulei, mașini agricole și diferite piese pentru mașini-unelte. În anul 1928 fabrica, pe baza unui contract încheiat cu Firma Warchalovski, Eisse et Co. din Viena, a trecut la producția vaselor emailate de uz casnic. Producția ei de 60 vagoane vase anual a permis aproape în întregime satis-

facerea nevoilor interne ale țării. Fabrica Frații Printz, care deja în anul 1923 realizase un câștig net de 177 551 lei, avînd în jur de 200 salariați, lucra în anii următori cu 600—800 muncitori¹⁶.

Cea mai mare și cea mai însemnată întreprindere de pe raza orașului Satu Mare era Fabrica de vagoane „Unio” S.A. Această fabrică a cunoscut în perioada stabilizării relative a capitalismului o dezvoltare impetuoasă. Conform datelor din bilanțurile publicate, în perioada 1922—1927 fabrica Unio a realizat 14 milioane investiții în imobile și 26 milioane în mașini și diferite instalații¹⁷. Producția ei principală era determinată de contractul încheiat cu Direcția Generală a C.F.R. În anul 1923 fabrica Unio, în baza comenzii primite din partea C.F.R. în sumă de lei 33 600 000, se situa pe locul al treilea între cei 79 de furnizori ai căilor ferate, fiind întrecută în această privință numai de Uzinele Reșița și Astra — Arad, care aveau o comandă în valoare de lei 135 841 000, din totalul de 900 000 000 lei comenzi¹⁸. În anul 1927 fabrica Unio a încheiat cu Direcția Generală a C.F.R. un contract pe 20 de ani, în baza căruia întreprinderea, pe lângă reparațiile parcului rulant efectuate pentru C.F.R., a început fabricarea unor noi tipuri de vagoane de marfă și vagoane de persoane (vagoane cu 4 osii — prima dată în țară, de tip „Pullmann”, cu încălzire electrică etc.). În același an fabrica livrase deja C.F.R.-ului 20 de vagoane tip „Pullmann”, iar pentru 1928 primise comandă pentru încă 12 asemenea vagoane, precum și pentru fabricarea altor 50 de vagoane marfă închise și 50 de vagoane deschise, cantitate care acoperea numai 60% din cota C.F.R. pe anul 1928. Pe lângă aceasta fabrica Unio își menținea și volumul reparațiilor pentru C.F.R. Pentru satisfacerea nevoilor productive mereu crescînde, fabrica Unio a luat măsuri menite să asigure mărirea capacității ei de producție. Astfel, capitalul social al fabricii a fost mărit de la 20 milioane la 40 milioane lei, prin emiterea de noi acțiuni¹⁹; s-a construit un nou atelier de montaj și altul de prelucrare pe o suprafață de peste 5 000 m². În același timp au fost mărite și modernizate o serie de alte ateliere vechi. În anul 1927 a intrat în funcțiune noua stație electrică dotată cu un motor Diesel de 650 c.p. și cu un generator corespunzător. O deosebită atenție a fost acordată mecanizării fabricii, utilajele și aparatele uzate și demodate fiind în mare măsură înlocuite cu mijloace de producție moderne. Fabrica mai dispunea de o secție mare (pe o suprafață de 6 500 m²) în care se produceau mașini-unelte și articole de uz casnic. În anul 1922 o modestă uzină de articole de țimplărie, Fabrica de vagoane „Unio” se extindea în anul 1928 pe o suprafață de peste 14 000 m². Concomitent cu mărirea capacității de producție și extinderea întreprinderii, Unio a mărit considerabil numărul salariaților. Dacă la înființarea sa fabrica avea abia 100 de muncitori, în anul 1928 numărul salariaților săi se ridicase la aproape 1 400 persoane²⁰.

Societatea anonimă Unio era una din cele 80 de societăți anonime existente în industria metalurgică a țării, care prin exploatarea cruntă

a clasei muncitoare își mărise din an în an capitalul social, realizând într-un singur an — 1925 — o rată medie a profitului de 33%, ceea ce asigura achitarea unei dividende de 14% acționarilor²¹. Profitul net al fabricii Unio s-a ridicat în anul 1926 la 6.018.183,97, iar în anul 1927 la 8.711.595,61 lei, ceea ce a permis achitarea unei dividende de 20%, adică 6.000.000 lei din venitul net realizat în 1927²².

Cei cca. 5 000 de muncitori din orașul Satu Mare erau organizați în marea lor majoritate în sindicate²³. În legătură cu spargerea unității mișcării sindicale de către elementele social-democrate de dreapta în septembrie 1923 la Congresul Sindicatelor din România, care a avut loc la Cluj, sindicatele din Satu Mare, întrunindu-se, au hotărât să lupte pentru împiedicarea spargerii și menținerea unității. „Adunarea a protestat cu energie împotriva celor petrecute la Cluj, hotărînd să nu se supună nici unei hotărîri a așa-zisului Congres sindical de acolo (Cluj n.n.), ci să rămînă credincioasă Consiliului General ales la Sibiu și care a început lupta pentru păstrarea unității”²⁴. În acest sens adunarea sindicală a votat o moțiune. După înființarea Sindicatelor Unitare la București în 28—30 octombrie 1923, marea majoritate a sindicatelor din Satu Mare s-a afiliat la această organizație profesională²⁵. Astfel, cu ocazia primei conferințe a Uniunii Unitare a Muncitorilor Chimisti, Metalurgiști și Petrolisti din România, care s-a ținut în 29—31 decembrie 1923, la Sibiu, grupul din Satu Mare a trimis o telegramă „prin care declară că, neputînd trimite un delegat, este în totul de acord cu lucrările Conferinței, și că se vor afilia la Uniune”²⁶.

Activitatea sindicatelor muncitorești era îngreunată și în Satu Mare, ca de altfel în întreaga țară, de acțiunile organelor represive ale statului burghezo-moșieresc. Poliția din Satu Mare, consecventă menirii ei de sprijinitoare a claselor exploatare, a interzis funcționarea sindicatelor pe motiv că nu sînt recunoscute de lege. Numai după vii proteste — arată *Socialismul* — și după ce sindicatele au fost recunoscute ca persoană morală, poliția a admis deschiderea sindicatelor²⁷.

Muncitorii sătmăreni, organizați în Sindicatul Unitar, s-au împotrivit energic ofensivei patronale, ridicîndu-se la luptă pentru satisfacerea unor revendicări economice și pentru condiții omenști de muncă. „Lucrătorii din Sătmar — scria ziarul *Socialismul* la 1 aprilie 1923 — au de dus lupta nu numai împotriva șomajului, ci și împotriva tendințelor patronale de a le pune condiții de muncă mai grele. Luptele pentru salarii se urmează una după alta; abia se termină o luptă în cutare industrie că și începe o alta în altă industrie”²⁸.

Forma principală de luptă împotriva exploatare, folosită de către lucrătorii din Satu Mare în acea perioadă, a fost declararea de greve și conflicte latente de muncă.

Cu toate că în perioada stabilizării relative a capitalismului mișcarea revoluționară era în reflux, faptele arată că numărul acțiunilor de luptă ale clasei muncitoare s-a menținut destul de ridicat. Pe baza materialelor cercetate rezultă că în orașul Satu Mare numărul cel mai

mare de conflicte de muncă a fost înregistrat în anul 1923. Organul central de presă al partidului comunist, referindu-se la amploarea mișcării muncitorești în primăvara anului 1923, relatează următoarele: „În diferite localități din Ardeal, de asemenea, sînt greve. În Oradea Mare, în Cluj au fost greve mari. Acum la Sătmăreș, ... sînt continue mișcări muncitorești ... De cîteva zile sînt acolo greve în industria îmbrăcămîntei, metalurgică și în industria pielei ...”²⁹. Greva lucrătorilor croitori și a pielarilor a pornit din cauza revendicărilor de salarizare. Muncitorii au cerut majorarea salariilor cu 50% corespunzător scumpirii traiului. Întreprinzătorii au respins însă această cerere a muncitorilor, ceea ce a determinat proclamarea grevei. Numărul greviștilor croitori și pielari era de 350³⁰. Muncitorii metalurgiști, de asemenea, s-au ridicat la luptă pentru mărirea salariilor spre a fi în raport cu scumpetea. Ei au înaintat un memoriu, cerînd o sporire de salar de 75%. Patronii le-au oferit însă numai o majorare de 10%. Deoarece în cursul tratativelor între delegații muncitorimii și reprezentantul patronilor nu s-a ajuns la înțelegere, metalurgiștii de la fabrica „Frații Printz” la începutul lunii mai au declarat grevă. Cu această ocazie și organele represive din localitate s-au „amestecat” în conflict, arestînd doi muncitori și pe președintele sindicatelor din Satu Mare. În baza intervenției inspectorului muncii, la fabrică au fost trimiși polițiști, care aveau menirea „să vegheze asupra ordinei”. Datorită protestului energic al muncitorilor metalurgiști, organele represive locale au fost nevoite să elibereze pe cei arestați și să retragă de urgență „echipa de ordine” din fabrică. La rîndul său, conducerea fabricii s-a văzut nevoită și ea să se așeze la masa tratativelor cu delegații muncitorilor metalurgiști³¹. La începutul lunii mai și muncitorii brutari au înaintat patronilor cererea de a le majora salariile cu 50%. La început, patronii erau de acord numai cu o majorare de 10%. Peste cîteva zile însă între delegații muncitorilor brutari și patroni a fost semnat contractul colectiv, pe baza căruia muncitorilor de cat. III-a li s-a majorat cu 100 lei salarul săptămînal de 400 lei, aceluia de cat. II-a, de 450 lei, cu 120 lei, iar muncitorilor de cat. I-a, de lei 500 săptămînal, cu 130 de lei. Pe lîngă aceasta, în noul contract colectiv au rămas în vigoare toate celelalte prevederi din vechiul contract încheiat în august 1922³².

La începutul perioadei stabilizării relative a capitalismului, dintre cei 5 000 de muncitori sătmăreși, în situația cea mai grea se găseau lucrătorii din industria construcțiilor. În această ramură industrială, lucrul înceta întotdeauna iarna, ceea ce îngreuna foarte mult situația acestor muncitori. În anul 1923 criza industriei construcțiilor n-a încetat nici în lunile de primăvară, de aceea lucrătorii constructori au avut de îndurat grele lipsuri în tot cursul anului. De asemenea, și lucrătorii fabricii de cărămizi erau fără lucru. Numărul lor se ridica în anul 1923 la 400. Dulgherii din oraș se găseau și ei fără posibilități de lucru; Cu ei numărul total al celor lipsiți de lucru în Satu Mare era de 700³³. În luna mai muncitorii din construcții și-au încheiat contractul colec-

tiv cu întreprinzătorii. Noul contract prevedea ziua de muncă de 8 ore, din cele 6 zile ale săptămânii. Salariul tarifar orar se fixa la 17—22 lei, iar pentru muncitorii bătrâni și cei slăbiți 17—18 lei. Pentru orele suplimentare era prevăzut un spor de 25% pînă la orele 20, și 50% pentru orele prestate duminică și în zilele de sărbătoare. Pe șantierele din provincie muncitorii aveau dreptul la un spor de șantier de 30%, iar durata călătoriei se considera ca timp efectiv lucrat. Pe lîngă acestea se prevedea revizia salariilor din două în două săptămîni și majorarea acestora cu cîte 10% în raport cu scumpirea articolelor alimentare. Contractul colectiv încheiat interzicea angajarea muncitorilor care nu făceau parte din sindicatul local al muncitorilor constructori; pe de altă parte, muncitorii puteau să se angajeze numai la acei întreprinzători care recunoșteau noul contract colectiv.³⁴ Conflictul de muncă dintre muncitorii din construcție și întreprinzători nu s-a încheiat însă odată cu încheierea noului contract colectiv. În a doua jumătate a lunii octombrie zidarii au declarat grevă deoarece de la data de 1 mai salariile lor nu au fost revizuite după cum se prevăzuse în contractul colectiv. După cîteva zile de tratative între reprezentanții muncitorilor și întreprinzători, greva a luat sfîrșit, soldîndu-se cu victoria parțială a muncitorilor constructori³⁵.

La începutul anului 1924 burghezia și moșierimea au intensificat măsurile represive împotriva P.C.R. și a mișcării revoluționare. A fost introdusă starea de asediu în cele mai importante centre industriale, s-au suspendat ziarele centrale ale partidului comunist, s-au închis și sigilat toate localurile P.C.R. și ale uniunilor profesionale, au fost arestați unii conducători centrali și locali ai partidului comunist, activiști și participanți revoluționari ai mișcării muncitorești. Prin ordonanțele militare din iulie 1924 a fost interzisă activitatea P.C.R., a U.T.C., a Cercului Femenin Comunist, a organizației cultural-sportive muncitorești „Prietenii naturii”. Odată cu aceasta, a fost îngreunată activitatea Sindicatelor Unitare^{35/a}. La sfîrșitul anului 1924 s-a promulgat „Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice” (cunoscută sub numele de Legea Mîrzescu), care era îndreptată în mod deschis împotriva mișcării muncitorești³⁶. În baza acestei legi, numai în decembrie 1924 au fost arestați peste 800 de activiști comuniști, între care și conducători ai Sindicatelor Unitare și U.T.C. Procesele împotriva militanților revoluționari se țineau lanț³⁷.

În luna februarie 1924, siguranța a „descoperit” și în orașul Satu Mare „un complot comunist”. Făcînd percheziții la locuința mai multor muncitori și la sediul Sindicatului, organele represive au confiscat cărți conținînd idei comuniste, între care și o carte de curînd apărută: „Versuri proletare”. Cu această ocazie s-au făcut mai multe arestări. Printre alții a fost arestat și Abraham Bernădt secretarul regional (Tg. Mureș) al Uniunii Unitare a Muncitorilor Chimисти, Metalurgiști și Petroliști din România, care se afla la Satu Mare pentru probleme sindi-

cale ale muncitorilor metalurgiști din localitate³⁸. În urma acestor evenimente siguranța a interzis orice adunare sau ședință sindicală. Muncitorii sătmăreni, protestînd cu hotărîre împotriva samavolniciei organelor represive, au trimis o delegație în capitală. Uniunea Sindicatelor Unitare, luînd apărarea muncitorilor sătmăreni, a trimis pe Gh. M. Petrescu, secretar central al Uniunii Muncitorilor Chimisti, Metalurgiști și Petroliști împreună cu delegația sătmărenilor la Ministerul de Interne, unde reprezentanții muncitorimii au protestat cu tărie împotriva fără-delegilor (de la Satu Mare și au cerut ca „deoarece sindicatele lucrează după lege și autoritățile locale să fie obligate a respecta legea”³⁹.

Cu toate măsurile represive luate de guvernul liberal împotriva mișcării revoluționare, muncitorii sătmăreni, ca și frații lor de clasă din celelalte localități ale țării, au luptat și în anul 1924 împotriva intensificării exploatării și asupririi. Referindu-se la mișcările revendicative ale muncitorilor, ziarul local *Szamos* scria la 30 noiembrie 1924: „creșterea scumpetei în ultimele săptămîni a provocat mișcări revendicative de salarii în mai multe branșe ale muncitorimii locale. Majoritatea acestor mișcări a și obținut ridicarea salariilor, dar puține branșe au reușit să ajungă și la reglementări colective, întrucît fabricile și întreprinderile locale se eschivează de la încheierea contractelor colective și rezolvă mișcările revendicative de salarii mai curînd pe uzine și ateliere”⁴⁰. În acest an la Satu Mare oficial au fost înregistrate următoarele conflicte de muncă: la 14 februarie, la ziarul *Szamos*, pentru mărirea salariilor, la 23 octombrie în Turnătoria de fier și fabrica de mașini „Frații Printz”, pentru sporirea salariilor în raport cu prețurile pieții și la 17 noiembrie în întreprinderile de țimplărie din Satu Mare, pentru încheierea contractului colectiv. Fiecare din aceste mișcări revendicative și-a atins scopul urmărit, patronii s-au văzut nevoiți să satisfacă cererea muncitorilor din branșele respective⁴¹.

În cele două mari întreprinderi metalurgice, Unio și Frații Printz, în cursul anului 1924 s-a procedat la reducerea numărului muncitorilor cu 10, respectiv 20% (în cea din urmă), din cauza lipsei de comenzi necesare din partea căilor ferate. La Fabrica de vagoane „Unio”, pe lîngă concedierea unei părți a muncitorilor, direcțiunea a redus timpul de muncă de la 8 la 6 ore pe întreaga întreprindere, reducîndu-se astfel, desigur, și cîștigul muncitorilor.⁴²

La sfîrșitul anului 1924, organele represive, continuîndu-și prigoana împotriva militanților mișcării muncitorești, au arestat și la Satu Mare o serie de persoane. Cei arestați fiind învinuiți cu răspîndirea și afișarea materialelor propagandistice ale P.C.R., au fost interogați la siguranța locală, după care majoritatea au fost transportați la Tribunalul militar din Arad.⁴³

În anul următor, siguranța din Satu Mare și-a continuat persecuțiile împotriva muncitorilor înaintați. În luna noiembrie 1925, în urma perchezițiilor efectuate în oraș, a fost confiscată o mare cantitate de material propagandistic litografiat în limba română și maghiară, printre care:

Tînărul leninist, Strategia și tactica leninistă, Celula de fabrică și altele. Persoanele asupra cărora s-au găsit astfel de materiale au fost arestate și reținute de organele locale represive.⁴⁴

Prigoana împotriva organizațiilor muncitorești, perchezițiile efectuate și arestările operate de către organele statului burghezo-moșieresc nu au putut învinge voința de luptă a muncitorilor sătmăreni. Ei s-au organizat și s-au împotrivit cu dirzenie ofensivei patronale pentru intensificarea exploatării și asupririi lor. În luna decembrie 1925, are loc la sediul Cercului Tineretului Comercial adunarea generală a muncitorilor din Satu Mare. În cuvîntarea sa, delegatul Sindicatelor Unitare din Oradea a arătat că: „toată muncitorimea din România urmărește cu o atenție încordată mișcarea muncitorilor sătmăreni. Cu îngrijorare a văzut pînă acum decăderea organizării muncitorimii de aici... Dintre orașele mai mari ale României, aceasta (Satu Mare n. n.) a fost singurul loc unde n-a luat încă ființă Sindicatul (organul orășenesc n. n.)... lipsa de organizare este și cauza situației că muncitori calificați lucrează în acest oraș pentru 40—50 de lei cîștig pe zi. Dar s-a întîmplat și faptul absurd că patronii au putut ataca cu reduceri de salarii pe muncitorii tipografi, cei mai organizați...”. Dezbătînd problema organizării, adunarea a hotărît crearea organului orășenesc sindical, în care din fiecare organizație profesională a ales cîte trei delegați⁴⁵.

În anul 1925 au fost semnalate la Satu Mare și conflicte de muncă. Astfel, conform datelor oficiale publicate, la 8 mai a izbucnit conflictul dintre muncitorii brutari și patronii brutăriilor orașului din cauza cererii de sporire a salariilor și de încheiere a unui nou contract colectiv de muncă. Cu această ocazie muncitorii brutari au reformat o victorie, obținînd sporirea salariilor cu 9% și încheierea noului contract colectiv⁴⁶. În luna decembrie muncitorii tipografi au întreprins o mișcare pentru ridicarea salariilor. Ziarul *Szamos*, anunțînd acordul dintre muncitori și patroni, scria: „în cursul acestei mișcări am fost nevoiți să îndeplinim toate revendicările muncitorimii”⁴⁷.

Ca urmare a întăririi organizatorice a Sindicatelor din Satu Mare, în anul 1926 mișcările revendicative ale muncitorilor se țineau lanț. Astfel, la 26 martie, din cauza concedierii fără preaviz legal a unui bărbat de încredere muncitorii Turnătoriei de fier și fabricii de mașini „Frații Printz” în semn de solidaritate au abandonat lucrul. După 2 zile de grevă, direcțiunea fabricii a fost nevoită să acorde muncitorului concediat preavizul legal și să-i plătească salariul pe acest timp.⁴⁸ În luna următoare, la 9 aprilie, din cauza întîrzierii plății salariilor a izbucnit un conflict de muncă la Fabrica de mobile Tilia, care s-a soldat cu victoria parțială a salariaților⁴⁹. În ziua de 2 mai muncitorii Uzinei electrice a orașului au declarat conflict, revendicînd sporirea salariilor și încheierea unui contract colectiv. În baza înțelegerii realizate în cursul tratativelor s-a încheiat noul contract colectiv pe timp de un an, începînd de la 1 mai 1926. Conform contractului s-au stabilit 8 ore de lucru pe zi, plata orelor suplimentare cu spor de 50—100%,

salarii pe categorii, între 8—23 lei pe oră și concedii plătite de 3—15 zile anual⁵⁰. O amploare mare a luat greva muncitorilor de încălțăminte din atelierele de pantofărie, care sub influența muncitorilor industriali organizați au cerut încheierea contractului colectiv. În contractul propus de ei se prevedea: recunoașterea sistemului bărbaților de încredere, durata de 48 ore a unei săptămâni de lucru, patronul să poată angaja numai muncitori organizați, 14 zile preaviz plătit, întreținerea curățeniei în ateliere, anularea muncii în afara atelierelor, angajarea unui ucenic la cîte 4 calfe, sporirea salariilor cu 30%. Patronii însă au refuzat să încheie contractul colectiv cu muncitorii. Drept răspuns la împotrivirea patronilor pantofari, la 8 mai 1926 muncitorii de la cele 120 de ateliere de pantofărie din Satu Mare au declarat grevă. Această grevă a durat pînă la 12 iunie, soldîndu-se cu încheierea contractelor colective între muncitori și patroni⁵¹. În luna iunie a aceluiași an, s-a încheiat noul contract colectiv la Fabrica de vagoane „Unio” și la Fabrica de mașini „Frații Printz”. În contractul încheiat, valabil de la 1 iunie 1926 la 1 iunie 1927, se prevede: preaviz de 15 zile, spor de salarii cu 20%, spor de 50—100% pentru orele suplimentare, recunoașterea bărbaților de încredere, timpul de lucru de 8 ore pe zi, respectiv 48 ore pe săptămînă, concedii plătite de 3—7 zile pe an, salariu pe 3 luni urmașilor în caz de moarte survenită în urma unui accident⁵². La 28 iulie muncitorii din brutăriile orașului au declarat un conflict de muncă, cerînd revizuirea salariilor și încheierea noului contract colectiv. În cursul tratativelor cu patronii pretențiile muncitorilor au fost acceptate; s-a încheiat noul contract colectiv, valabil timp de 1 an, cu începere de la 1 august 1926 și s-au stabilit salariile în sumă de 1 170 lei pe săptămînă pentru muncitorii cl. I și 1 070 lei pentru muncitorii cl. II-a⁵³. Peste două luni, în luna octombrie, au declarat grevă muncitorii croitori ai celor 22 ateliere din oraș, cerînd încheierea noului contract colectiv și suprimarea lucrului cu bucata. Greva, care a durat trei zile, a luat sfîrșit prin victoria muncitorilor. În contractul colectiv încheiat pe timp de 6 luni, cu începere de la 10 octombrie 1926, s-au stabilit: 48 ore de lucru pe săptămînă și recunoașterea sistemului bărbaților de încredere. Salariile se fixaseră astfel: pentru frac, smocking, sacou, palton etc. cl. I. 500—930 lei buc., cl. II. 300—800 lei bucata; pentru vestă cl. I. 100—350 lei bucata, cl. II. 90—300 lei buc.; pentru pantaloni, cl. I. 120—200 lei buc.; cl. II. 110—150 lei buc., iar pentru lucrătorii care nu lucrau cu bucata 500—1 200 lei săptămînal⁵⁴.

În legătură cu mișcările revendicative ale muncitorilor sătmăreni desfășurate în anul 1926, trebuie evidențiat faptul că ele în totalitatea lor au fost conduse de către Comisia Sindicală Locală, cu sediul în str. Regina Maria (fostă str. Széchenyi) nr. 12.

Siguranța locală a încercat și în acest an, în repetate rînduri să împiedice activitatea sindicatelor din Satu Mare. Astfel, pe lîngă permanentele persecuții întreprinse, în luna mai ea a lichidat Căminul

Muncitoresc, iar mai târziu a arestat aproape toată conducerea sindicală. Printre cei arestați se afla Iosif Kádár, secretarul Consiliului Sindical local, Coloman Devecske, Ladislau Paál și Nándor Stuhl, membri ai Consiliului. Consiliul de război al Corpului VI Armată din Cluj, unde au fost transferați conducătorii muncitorimii sătmărene, după o anchetă efectuată, negăsind nici un fel de probe care să ateste vinovăția lor, a dispus eliberarea necondiționată a celor arestați⁵⁵.

În anul 1927 au fost semnalate în Satu Mare mai puține conflicte de muncă, dar greva muncitorilor metalurgiști de la Fabrica de vagoane „Unio”, începută pentru sporirea salariilor, a căpătat un caracter deosebit de semnificativ, evidențiindu-se rolul și prestigiul Sindicatelor Unitare din Satu Mare.

Evenimentele s-au petrecut în felul următor: contractul colectiv al muncitorilor de la fabrica Unio expirase la 1 iunie. Metalurgiștii, revendicând încheierea noului contract colectiv, au cerut sporirea salariilor cu 15—30%. Tratatările între reprezentanții muncitorilor și delegatul întreprinderii, desfășurate la Inspectoratul Muncii din Satu Mare, s-au întrerupt datorită faptului că direcțiunea a refuzat să încheie contractul cu Sindicatele Unitare, spunând că la fabrica Unio lucrează muncitori care aparțin altor sindicate, sau nu fac parte din nici un fel de organizație. Metalurgiștii însă au acționat organizat și unitar. Zadarnic a încercat direcțiunea fabricii să atragă pe muncitori de partea ei, organizând în acest scop repetate adunări urmate de votare. Toți metalurgiștii au rămas ferm pe poziția exprimată prin delegații lor. La un moment dat direcțiunea a recurs la intimidarea muncitorilor, atrăgându-le atenția asupra faptului că, ascuțind conflictul, ei ar comite o mare greșală tactică, deoarece fabrica și-a realizat deja întreaga cotă anuală pentru C.F.R., iar despre începerea fabricării de noi vagoane, din cauza lipsei de materiale, ar putea fi vorba în cel mai bun caz numai peste două luni. În secția articolelor de menaj — declara reprezentatul direcțiunii delegației muncitorilor — s-a acumulat o asemenea cantitate de produse, încât în condițiile pieții de atunci fabrica ar fi putut să oprească producția chiar și pe mai multe luni. Amenințările direcțiunii au rămas fără nici un rezultat; muncitorii metalurgiști nu s-au lăsat intimidați. Văzând dârzenia de luptă a muncitorilor, direcțiunea a recurs la măsuri extremiste, concediind imediat 100 de muncitori. Samavolnicia direcțiunii a stîrnit un violent protest din partea tuturor muncitorilor fabricii. Direcțiunea, voind să înfrîngă rezistența muncitorilor, a concediat pe toți muncitorii fabricii. Dar nici această hotărîre „decisă” n-a adus direcțiunii rezultatul scontat. Muncitorii metalurgiști, organizați în Sindicatele Unitare, au dat dovadă de spirit combativ de luptă. După aproape 30 de zile, cît a durat conflictul de muncă, direcțiunea a fost nevoită să cedeze. A consimțit la încheierea noului contract colectiv, care prevedea și majorarea salariilor cu 5—10—20%. În baza înțelegerii dintre direcțiune și muncitorii fabricii

rolul de intermediar al Sindicatelor Unitare a rămas în vigoare, iar pentru participare la conflictul de muncă nimeni nu putea suferi nici un fel de represalii⁵⁶.

În cursul anului 1927, s-a mai înregistrat la Satu Mare conflictul de muncă al muncitorilor brutari. În luna august muncitorii din brutăriile oraşului au cerut sporirea salariilor şi încheierea unui nou contract colectiv. Acest conflict de muncă a fost aplanat prin arbitraj obligatoriu, încheindu-se noul contract colectiv⁵⁷.

Mişcarea muncitorească sătmăreană a simţit şi în anul 1927 „grija deosebită” a organelor represive ale statului burghezo-moşieresc. În luna aprilie a avut loc la Consiliul de Război al Corpului VI Armată din Cluj procesul unor muncitori din Satu Mare, judecaţi pentru răspîndirea manifestelor şi afişelor P.C.R. în luna decembrie 1924. Cei şase muncitori sătmăreni fiind acuzaţi de organizarea mişcării comuniste şi de aţîtare împotriva orînduirii sociale din ţară, au fost condamnaţi la 6 luni, respectiv 1 an închisoare⁵⁸.

Anul 1928 este consemnat în istoria mişcării muncitoreşti din Satu Mare ca un an de cumplite încercări şi mizerie. Asupra muncitorimii sătmărene s-a abătut în acest an groaza şomajului. Întreprinderile şi şantierele de muncă lucrau cu un efectiv mult redus. Cel mai mare era şomajul în acele ramuri de producţie care aveau o strînsă legătură cu industria de construcţii. „În branşele industriei de construcţii şi industriei metalurgice... — arată ziarul local *Szamos* — în Satu Mare şi în judeţ cu 40% mai puţini muncitori au de lucru, decît în anii precedenţi...”⁵⁹. Şomajul a cuprins şi pe micii meseriaşi, silindu-i să-şi lichideze atelierile din cauza lipsei de piaţă şi comenzi. Majoritatea micilor meseriaşi din Satu Mare s-a ruinat, îngroşînd rîndurile celor lipsiţi complet de lucru. „Politica economică dezastruoasă şi fără de cruţare a guvernului, lipsa completă a mijloacelor băneşti precum şi instabilitatea în domeniul transporturilor au blocat aici toată activitatea, toată industria”... — arăta acelaşi ziar⁶⁰. Lipsiţi de lucru, neavînd nici măcar cele mai modeste condiţii de existenţă, muncitorii calificaţi sătmăreni părăseau cu sutele oraşul, căutînd să se angajeze în Capitală şi în oraşele de pe litoral.

*
*   *
*

Exploatarea şi teroarea dezlănţuite de clasele dominante în anii stabilizării relative a capitalismului au determinat ridicarea la luptă, pe diferite căi, a maselor muncitoare, care sufereau consecinţele ascuţirii contradicţiilor orînduirii burghezo-moşiereşti. În şirul acestor bătălii glorioase un loc de seamă îl ocupă lupta muncitorilor sătmăreni. Acţiunile organizate ale muncitorilor din Satu Mare, victoriile lor obţinute în urma acestor acţiuni arată şi ele că în perioada de care ne-am ocupat, clasa muncitoare din România nu numai că nu şi-a încetat lupta revo-

rolul de intermediar al Sindicatelor Unitare a rămas în vigoare, iar pentru participare la conflictul de muncă nimeni nu putea suferi nici un fel de represalii⁵⁶.

În cursul anului 1927, s-a mai înregistrat la Satu Mare conflictul de muncă al muncitorilor brutari. În luna august muncitorii din brutăriile oraşului au cerut sporirea salariilor şi încheierea unui nou contract colectiv. Acest conflict de muncă a fost aplanat prin arbitraj obligatoriu, încheindu-se noul contract colectiv⁵⁷.

Mişcarea muncitorească sătmăreană a simţit şi în anul 1927 „grija deosebită” a organelor represive ale statului burghezo-moşieresc. În luna aprilie a avut loc la Consiliul de Război al Corpului VI Armată din Cluj procesul unor muncitori din Satu Mare, judecaţi pentru răspunderea manifestelor şi afişelor P.C.R. în luna decembrie 1924. Cei şase muncitori sătmăreni fiind acuzaţi de organizarea mişcării comuniste şi de aţîţare împotriva orînduirii sociale din ţară, au fost condamnaţi la 6 luni, respectiv 1 an închisoare⁵⁸.

Anul 1928 este consemnat în istoria mişcării muncitoreşti din Satu Mare ca un an de cumplite încercări şi mizerie. Asupra muncitorimii sătmărene s-a abătut în acest an groaza şomajului. Întreprinderile şi şantierele de muncă lucrau cu un efectiv mult redus. Cel mai mare era şomajul în acele ramuri de producţie care aveau o strînsă legătură cu industria de construcţii. „În branşele industriei de construcţii şi industriei metalurgice... — arată ziarul local *Szamos* — în Satu Mare şi în judeţ cu 40% mai puţini muncitori au de lucru, decît în anii precedenţi...”⁵⁹. Şomajul a cuprins şi pe micii meseriaşi, silindu-i să-şi lichideze atelierele din cauza lipsei de piaţă şi comenzi. Majoritatea micilor meseriaşi din Satu Mare s-a ruinat, îngroşînd rîndurile celor lipsiţi complet de lucru. „Politica economică dezastruoasă şi fără de cruţare a guvernului, lipsa completă a mijloacelor băneşti precum şi instabilitatea în domeniul transporturilor au blocat aici toată activitatea, toată industria”... — arăta acelaşi ziar⁶⁰. Lipsiţi de lucru, neavînd nici măcar cele mai modeste condiţii de existenţă, muncitorii calificaţi sătmăreni păraseau cu sutele oraşul, căutînd să se angajeze în Capitală şi în oraşele de pe litoral.

*

* * *

Exploatarea şi teroarea dezlănţuite de clasele dominante în anii stabilizării relative a capitalismului au determinat ridicarea la luptă, pe diferite căi, a maselor muncitoare, care sufereau consecinţele ascuţirii contradicţiilor orînduirii burghezo-moşiereşti. În şirul acestor bătălii glorioase un loc de seamă îl ocupă lupta muncitorilor sătmăreni. Acţiunile organizate ale muncitorilor din Satu Mare, victoriile lor obţinute în urma acestor acţiuni arată şi ele că în perioada de care ne-am ocupat, clasa muncitoare din România nu numai că nu şi-a încetat lupta revo-

luționară, ci, ridicându-se chiar la lupte general-revendicative, a dus în același timp și lupte politice împotriva opresiunii claselor stăpînitoare, împotriva legilor reacționare elaborate de guvernele burghezo-moșierești.

Mișcarea revendicativă a muncitorilor în perioada stabilizării relative a capitalismului nu a cunoscut însă o linie ascendentă. Ea a fost mai puternică în anii 1923—1926 și mai slabă în 1927, iar în anul 1928, odată cu apariția primelor semne ale crizei economice ce avea să se declanșeze, patronii recurgeau la concedieri masive de muncitori.

Desfășurarea luptelor muncitorilor sătmăreni, ca și acțiunile fraților lor de clasă din alte localități ale țării, în condițiile intensificării teroarei împotriva organizațiilor și conducătorilor maselor muncitoare, demonstrează că Partidul Comunist Român a continuat, din adîncă ilegalitate, să conducă cu succes mișcarea muncitorească din întreaga țară. Învîngînd tendințele scizioniste ale virfurilor reformiste și manifestările sectare, stîngiste din propriile rînduri, P.C.R. în condițiile grele ale ilegalității a știut să aplice o tactică elastică pentru îndeplinirea înaltelor îndatoriri de organizare și mobilizare la luptă unită a celor ce muncesc. „Desfășurîndu-și activitatea în condițiile ilegalității, partidul comunist — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a împletit munca ilegală cu cea legală, creînd o serie de organizații cum sînt: Sindicatele Unitare și Blocul Muncitoresc-Țărănesc, care au desfășurat o largă activitate politică în rîndul muncitorilor și țăranilor. În același timp, partidul își îndrepta eforturile spre încheierea unității de acțiune a clasei muncitoare, spre crearea alianței muncitorești-țărănești”⁶¹.

Acțiunile greviste ale muncitorilor din anii 1923—1928 au confirmat tot mai mult năzuințele proletariatului spre făurirea unității de acțiune, ca unul din cele mai eficiente mijloace pentru realizarea unității depline a clasei muncitoare din România. În focul acestor lupte, comuniștii și social-democrații, Sindicatele Unitare și cele încadrate în Confederația Generală a Muncii (C.G.M. — creată în 1926), au găsit puncte comune orientate spre apărarea intereselor celor ce muncesc.

PETRU BUNTA
(Cluj)

NOTE

1 Numărul societăților anonime (industriale, bancare, de asigurări etc.) creștea încontinuu. Astfel, în anul 1928 numărul lor se ridica la 2.729 față de 1.650 în anul 1922. O puternică creștere a înregistrat și capitalul acestor societăți, care în aceeași perioadă s-a ridicat de la 12.162 milioane de lei la 42.975 milioane de lei.

2 Astfel, de exemplu în 1925 profitul declarat al societăților anonime a fost de 15.164 milioane lei, reprezentând 55,01% din totalul capitalului lor social. Cu toate că din profitul realizat 42,5% au fost destinate cheltuielilor generale, acționarilor li s-a putut achita în medie un dividend de 16%. Profitul declarat al societăților anonime industriale era în același an de 6.084 milioane lei. Cu alte cuvinte, cu un capital de 19 miliarde lei aceste societăți au câștigat 6 milioane lei. (*Vas és Fémmunkás — Muncitorul fierar și metalurgist* —, nr. 12, din 1 decembrie 1927, p. 1—2).

3 Ziarul *Deșteptarea*, din 8 ianuarie 1928, la pag. 4 publică următoarea situație statistică, privind media zilei de muncă pe câteva industrii și în agricultură:

Nr. crt.	Industria	ORELE		
		Bărbați	Femei	Copii
1	Textilă	10	11	11 ¹ / ₄
2	Regie	10	11	11
3	Atelierele C.F.R.	10	—	10 ¹ / ₂
4	Metalurgică	9	—	9 ¹ / ₂
5	Tipografică-legătorie	9—10	10—11	10 ¹ / ₂ —11 ¹ / ₂
6	Agricultura	13	14	14

4 Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dosar 873, fila 19. (Raportul C.G.S.U. la Congresul Sindicatelor Unitare, 1927).

5 Manifestul Partidului Comunist din România către muncitori, țărani, funcționari și populația nevoiașă!, în *Socialismul*, nr. 53, din 5 iulie 1923, p. 1.

6 Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 96, dosar 873, fila 19.

7 *Ibidem*.

8 *Socialismul*, nr. 32, din 22 aprilie 1923, p. 3.

9 *Vezi Din activitatea P.C.R. în anii 1921—1922. Congresul al II-lea al partidului*, de M. C. Stănescu, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 6 din 1963, p. 21—37.

10 *Idem*, p. 23.

11 Manifestul Partidului Comunist din România către muncitori, țărani, funcționari și populația nevoiașă!, în *ziarul citat*, p. 1.

12 *Conflicte colective de muncă din 1929*, București, 1930.

13 *Socialismul*, nr. 26, din 1 aprilie 1923, p. 3.

- 14 *Ibidem*; Szamos, nr. 189, din 27 august 1927, p. 6.
 15 Szamos, nr. 282, din 25 decembrie 1926, p. 20—21.
 16 *Idem*, nr. 135, din 17 iunie 1928, p. 7 și nr. 202, din 6 septembrie 1928, p. 7.
Hétfői Friss Ujság, nr. 8, din 25 februarie 1924, p. 4.
 17 Szamos, nr. 65, din 20 martie 1928, p. 5.
 18 *Idem*, nr. 120, din 1 iulie 1923, p. 5.
 19 Ziarul local Szamos, în nr. 161, din 24 iulie 1927, la p. 8, publica următorul comunicat: „Unio” Fabrica de vagoane S.A. din Satu Mare în adunarea generală ținută la 29 iunie a hotărât majorarea capitalului social de la 20 milioane la 40 milioane lei. Ministerul de Industrie și Comerț, prin deciziunea no. 66636-1927 a aprobat această majorare de capital social. În baza acestora se emit 40 000 bucăți acțiuni nominative noi cu valoare nominală de 500 lei, cu seria de la 40 001—80 000. Acțiunile noi vor beneficia de dividendă din ziua de 1 iulie 1927. Consiliul de Administrație.
 20 Szamos, nr. 40, din 19 februarie 1928, p. 9, și nr. 65, din 20 martie 1928, p. 5.
 21 Vas és Fémmunkás, nr. 12, din 1 decembrie 1927, p. 1—2.
 22 Szamos, nr. 57, din 13 martie 1927, p. 10, nr. 40, din 19 februarie 1928, p. 9 și nr. 65, din 20 martie 1928, p. 5.
 23 În anul 1922, la Satu Mare numai Sindicatul muncitorilor metalurgiști număra peste 400 de membri (Vas és Fémmunkás, nr. 3, din 1 martie 1923, p. 6).
 24 Socialismul, nr. 81, din 17 octombrie 1923, p. 2.
 25 Reprezentanții sindicatelor excluse de la Congresul sindicatelor ținut la Cluj au creat în conferința din 28—30 octombrie 1923 la București Sindicatul Unitare, alegând Consiliul General al Sindicatelor Unitare (C.G.S.U.). În urma sciziunii, organizarea muncitorimii privind cele mai importante profesii, în anul 1927 se prezenta astfel: Total muncitori: 620 000, din care organizații în a) Sindicatele Unitare 17 377, b) Sindicatele afiliate la Amsterdam 18 500, total organizații: 35 877. (Din Raportul C.G.S.U. 1927, în Arhiva C.C. al P.C.R., fond 96, dosar 873, fila 24).
 26 Socialismul, nr. 2, din 6 ianuarie 1924, p. 2.
 27 *Idem*, nr. 96, din 2 decembrie 1923, p. 2.
 28 *Idem*, nr. 26, din 1 aprilie 1923, p. 3.
 29 *Idem*, p. 4.
 30 *Idem*, p. 3.
 31 *ibidem*, și Szamos, nr. 76, din 4 mai 1923, p. 3.
 32 Szamos, din 4 mai 1923, p. 3.
 33 Socialismul, nr. 26, din 1 aprilie 1923, p. 5.
 34 Szamos, nr. 80, din 9 mai 1923, p. 5.
 35 *Idem*, nr. 213, din 20 octombrie 1923, p. 4. și nr. 216, din 24 octombrie 1923, p. 4.
 35a Neamul Românesc, nr. 168 din iulie 1924, Lumea, nr. 1764, din 30 iulie 1924.
 36 Monitorul Oficial, nr. 279, din 19 decembrie 1924.
 37 Tineretul leninist, anul I, nr. 4, din 15 mai 1925.
 38 Socialismul, nr. 21, din 24 februarie 1924, p. 6.
 39 *Idem*, nr. 25, din 5 martie 1924, p. 2.
 40 Szamos, nr. 272, din 30 noiembrie 1924, p. 9.
 41 Conflicte colective de muncă din 1924, București, 1925, p. 58—59, 80—81 și 94—95.
 42 Szamos, nr. 152, din 10 iulie 1924, p. 3.
 43 *Idem*, nr. 295, din 31 decembrie 1924, p. 3.
 44 *Idem*, nr. 257, din 12 noiembrie 1925, p. 2.
 45 *Idem*, nr. 290, din 22 decembrie 1925, p. 3.
 46 Conflicte colective de muncă din 1925, București 1926, p. 98—99.
 47 Szamos, nr. 291, din 23 decembrie 1925, p. 4.
 48 *Idem*, nr. 71, din 28 martie 1926, p. 6 și Conflicte colective de muncă din 1926, București, 1927, p. 48—49.
 49 *Idem*: Conflicte... p. 74—75.
 50 *Idem*, p. 134—135.

- 51 *Idem*, p. 64—65 și Szamos, nr. 105, din 12 mai 1926, p. 4.
52 *Idem*; *Conflicte*... p. 94—95.
53 *Idem*, p. 106—107.
54 *Idem*, p. 54—55; Szamos, nr. 217, din 25 septembrie 1926, p. 6, nr. 230, din 10 octombrie 1926, p. 7 și nr. 232, din 13 octombrie 1926.
55 *Hétfői Friss Újság*, nr. 7, din 22 martie 1926, p. 4, și nr. 24, din 9 august 1926, p. 1.
56 Szamos nr. 132, din 19 iunie 1927, p. 4, nr. 135, din 23 iunie 1927, p. 3 și *Conflicte colective de muncă din 1927*, București, 1928, p. 18—19.
57 *Idem*; *Conflicte*..., p. 34—35.
58 Szamos, nr. 83, din 14 aprilie 1927, p. 4.
59 *Idem*, nr. 37, din 16 februarie 1928, p. 8.
60 *Ibidem*,
61 Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, în „Lupta de clasă”, nr. 5, din mai 1966, p. 15.

ZUR ARBEITERBEWEGUNG IN SATU MARE (1923—1928)

(Zusammenfassung)

In der Zeitspanne der relativen Festigung des Kapitalismus waren die Stärkung der wirtschaftlichen und politischen Macht des Grosskapitals und die Betonung des kapitalistischen Charakters des Landes von einer Verstärkung der Ausbeutung der Arbeitermassen in Stadt und Land begleitet.

In dem Masse, als die Klasse der Ausbeuter ihre Machtstellung festigte, wurden die demokratischen Freiheiten eingeschränkt und missachtet.

Im Widerstand gegen die Massnahmen der Ausbeuterklasse und zur Verteidigung ihrer legitimen Rechte veranstalteten die in Gewerkschaften vereinigten Arbeiter unter Führung der Kommunisten zahlreiche Ausstände, an denen häufig auch nicht organisierte Arbeiter teilnahmen. Der Grossteil dieser Kämpfe hatte wirtschaftlichen Charakter, manchmal aber wurden in ihrem Verlauf auch politische Forderungen erhoben. Zu den Unternehmungen der ausgebeuteten und unterdrückten Klasse aus der Zeit der relativen Festigung des Kapitalismus gehören auch die Kampfhandlungen der Arbeiter von Satu Mare, die durch ihre kämpferische Kraft und die von den Arbeitern erzielten Erfolge sich in die lange Liste der heroischen Kämpfe der Arbeiterklasse unseres Landes einreihen. Die ungefähr 5 000 Satmarer Arbeiter, zum grössten Teil in den Einheitsgewerkschaften organisiert, widersetzten sich energisch dem Angriff der Arbeitgeber und traten jedes Jahr von Neuem zum Kampf für ihre wirtschaftlichen Forderungen (Abschluss von neuen Kollektiv-Arbeitsverträgen, Lohnaufbesserungen nach Massgabe der Preissteigerung, Einstellung der Entlassungen, Achtstundentag, usw.) und für menschlichere Arbeitsbedingungen an.

Die hauptsächlichste Kampfmethod der Satmarer Arbeiter jener Zeit gegen die Ausbeutung bestand in der Ausrufung von Streiks und latenten Arbeitskonflikten. Aus den untersuchten Unterlagen ergibt sich, dass in der Stadt Satu Mare die grösste Zahl von Arbeitskonflikten in den Jahren 1923—1926, weniger 1927 verzeichnet wurden, während im Jahre 1928 gleichzeitig mit dem Auftreten der ersten Zeichen der Wirtschaftskrise, die ausbrechen sollte, die Arbeitgeber zu Massenentlassungen der Arbeiter schritten.

Die Tätigkeit der Gewerkschaften, sowie die Massnahmen zur Durchsetzung der Forderungen wurden in Satu Mare, wie übrigens im ganzen Lande, durch das Vorgehen der Unterdrückungsorgane des bürgerlich-grundbesitzerischen Staates erschwert. Beginnend mit 1924 verstärkten

diese Organe ihre Unterdrückung der Kommunisten und der Revolutionsbewegung, machten mehrfache Hausdurchsuchungen in den Wohnungen mehrerer Arbeiter und am Sitz der Gewerkschaft, wobei sie Bücher und Druckschriften kommunistischen Inhalts beschlagnahmten und einige Verhaftungen vornahmen. Aber auch dieses Vorgehen konnte den Kampfesmut der Arbeiter nicht brechen.

Die Streikbewegung der Arbeiter von Satu Mare und die dadurch errungenen Erfolge beweisen dass in der Periode der relativen Festigung des Kapitalismus die Arbeiterklasse Rumäniens nicht nur den revolutionären Kampf nicht einstellte, sondern sich sogar zum Kampfe für allgemeine Forderungen erhob und den politischen Kampf gleichzeitig gegen die Unterdrückung durch die herrschenden Klassen, wie gegen die reaktionären Gesetze führte.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL ALIMENTAȚIEI POPULARE DIN JUDEȚUL SATU MARE*

Odinioară, depresiunea Oaş, în suprafețe mari era ocupată de păduri de stejar¹. Cu timpul însă, locul pădurilor a fost luat treptat de terenurile agricole și în deosebi de culturile cerealiere și de livezile de pomi fructiferi².

Pe baza particularităților pedoclimatice, de relief și a factorului economic, pe teritoriul Țării Oaşului s-au stabilit din timpuri vechi două zone agricole: una în nord și nord-est, ca zonă pomicolă, iar cealaltă în partea centrală și de sud ca zonă mixtă.

Livezile cu pomi fructiferi, care apar mai compact în nordul și nord-vestul depresiunii, precum și în partea de est a acesteia, deși dețin numai 1,9% din suprafața Țării Oaşului au o pondere însemnată în valoarea producției globale-vegetale³. Cu toate că pomiculutura constituia o ramură importantă în economia Țării Oaşului, condițiile naturale fiind extrem de favorabile, totuși în trecut aceasta se dezvoltă în mod sporadic și nu era atrasă decât în măsura foarte redusă în circuitul economic. Numărul mare de specii de slabă productivitate, lipsa de îngrijire, de folosire a insecticidelor și a mijloacelor de protecție, predominarea prunilor, deoarece aceștia erau mai rezistenți la amplitudinile termice, explică nivelul scăzut al acestei subramuri atât în Țara Oaşului, cât și în restul județului Satu Mare.

În ultimele două decenii și jumătate în Țara Oaşului s-au luat măsuri pentru extinderea suprafețelor de livezi cu specii de mare productivitate în zona piemontană și în deosebi în perimetrele unde fenomenele de spălare a solului sînt mai frecvente. Cele mai întinse suprafețe de livezi sînt situate în nordul Țării Oaşului și anume în bazinul Cămărzanei, pe piemontul Lechincioarei și pe piemontul înalt al bazinului Negrești. Suprafețele întinse apar și dincolo de Țara Oaşului, la contactul Cîmpiei Someș-Tur cu rama vestică a Munților Oaş. O serie de sate din această zonă s-au specializat în producția de prune și anume: Cămărzana, Tirșolt, Călinești, Turț, Gherța Mare, Gherța Mică și Ne-

* Comunicare prezentată la cea de-a II-a sesiune științifică a muzeelor, 27—29 decembrie 1965, București.

greși, iar în partea sud-estică a județului Satu Mare, Valea Vinului, Lipău, Cărășeu, Homoroade, etc. Pe teritoriul județului Satu Mare se găsesc diferite specii de pomi, dintre care numărul cel mai mare îl ocupă prunii.

De menționat că sub raportul numărului de pruni, ca de altfel și al producției totale de prune, Țara Oașului ocupă primul loc pe județ.

Pe varietăți, dintre pruni, în ordinea predominanței, menționăm soiul bistrița, cel mai numeros prin Oaș, precum și în restul județului Satu Mare, și varietățile sale vărățice.

Această bogăție pomicolă, descrisă mai sus, a Țării Oașului a jucat un rol deosebit, după cum se va vedea în continuare, în alimentația localnicilor, încă din timpuri vechi⁴.

Descoperirea în anul 1964 a 6 fotografii datînd din 1925 despre fierberea magiunului în satul Cămărzana (Țara Oașului), scoate la iveală un aspect cu tradiții a practicii populare privind prepararea acestui aliment auxiliar din bucătăria țărănească⁵. Pentru ca fructele să fie păstrate peste iarnă se foloseau, de mult, mai multe procedee⁶, din care vom aminti numai două considerate de bază, și anume: uscarea fructelor și fierberea magiunului.

Primul procedeu este aproape în întregime abandonat, iar cel de al doilea, mai continuă și azi, desigur nu în măsură, în care se fierbea la data cînd au fost luate cele 6 fotografii.

Soiul de prune preferat pentru fierberea magiunului este cel cunoscut în literatura de specialitate sub denumire de soiul bistrița, iar de localnici „prune mistrețe”.

Culesul prunelor începe, de obicei, spre sfîrșitul lunii septembrie. Prunele se consideră coapte și bune pentru fierberea magiunului atunci, cînd sînt moi, galbene la miez, cînd simburile se desprinde ușor de miez și cînd conțin multă „zeamă”. După cules prunele destinate fierberii magiunului sînt pregătite cu deseară, șterse de eventuale murdării și despicate în clacă. Prunele despicate se așează în coveți mari de lemn, iar cantitățile mai mari chiar în butoaie.

Între timp se pregătește instalarea căldării de aramă, de 5 mm grosime, cu două torți, lucrată de țigani sau procurată de la oraș, avînd de obicei o capacitate între 50 și 20 l. În Cămărzana pentru fierberea magiunului, în prezent, se folosește și căldarea de la stîna de oi. Cazanul se instalează într-un cuptor de suprafată cu cotlon construit din văioage sau în pămînt fără văioage. Alegerea cuptorului depinde de condițiile naturale pe care le oferă terenul, precum și de obișnuința țaranilor dintr-o localitate dată. Privitor la cuptoarele de la Cămărzana de acum 44 de ani, se săpa pe o ridicătură de teren un șanț, care atît în lățime, cît și în lungime era în concordanță cu mărimea căldărilor. Căldările erau sprijinite în cotlone pe niște bare metalice, fixate la dedesubtul torților (fig. 1). După această operație căldările se lipeau dimprejur cu pămînt.

După cum motivau informatorii din satul Lipău (jud. Satu Mare), cuptorul în pământ este mult mai bun, deoarece menține o căldură constantă (fig. 2). Atît cuptorul de suprafață construit din văioage, cît și cel în pământ are două orificii, cel din față pentru aprinderea și alimentarea focului, iar cel dinapoi, sau lateral, pentru ieșirea fumului. Pentru ca focul să ardă mai încet, orificiul din față se astupă cu o bucată de tablă sau chiar cu o scîndură de stejar. În multe sate atît în Oaș, cît și în zona etnografică Codru la orificiul dinapoi pentru ieșirea fumului, indiferent de tipul cuptorului, se folosește o bucată de burlan (fig. 3). Însă nu se poate afirma în mod categoric că burlanul ar fi un element neapărat necesar. Folosirea burlanului depinde de locul pe care este construit cuptorul și de poziția acestuia față de direcția în care bate vîntul.

Cuptoarele de suprafață se construiesc, de regulă, sub un acoperiș, în șură sau „șopră”, iar asupra celor împămînt se construia un acoperiș din scînduri sau mai recent din carton asfaltat.

Înainte de a se introduce căldarea în cuptor, în unele sate, ea se lipește pe toată porțiunea expusă focului, un strat de lut de grosimea degetului mic de la mîină, cazul întîlnit în satul Dumbrava. Aceasta după cum au motivat localnicii pentru a apăra maigiunul din căldare de eventuala ardere, cînd focul devine mai puternic. Tot atunci cînd se instalează căldarea în cuptor, pentru fixarea ei la nivel, se toarnă înăuntru circa 2 l. apă, care se scoate apoi cu o cîrpă curată. Pentru ca maigiunul în timpul fierberii să nu ardă și să nu se lipească de fundul căldării, în satele din sud-estul județului Satu Mare, se obișnuiește ca acesta să se ungă cu untdelemn sau să fie frecat cu roșii coapte. Tot pentru a apăra maigiunul de ardere, atunci cînd focul devine prea puternic, în cuptor se aruncă frunze udate.

Fig. 1. Aspect de la fierberea maigiunului în satul Cămărzana în anul 1925.

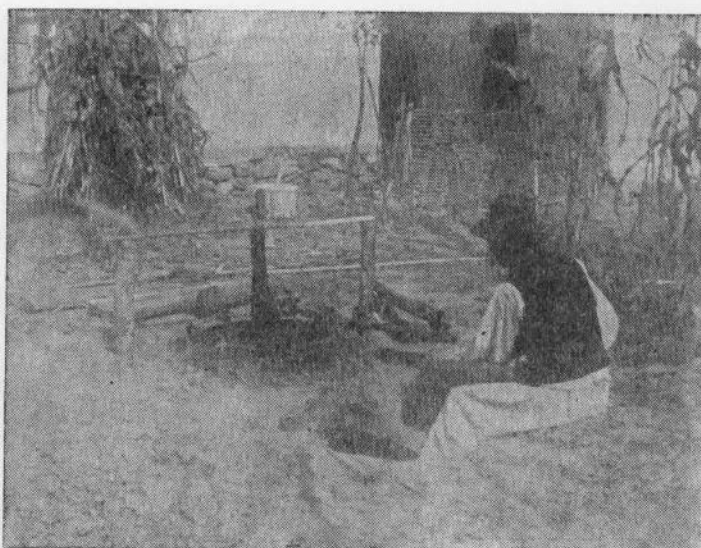

Fig. 2. Cuptorul pentru fierberea magiunului săpat în pământ.

Până acum patru decenii, pentru amestecarea magiunului în timpul fierberii se folosea o lopată de lemn, care însă dovedindu-se mai puțin practică și obositoare de manipulat timp de 24 de ore sau chiar mai mult a fost înlocuită cu o instalație denumită „vîrtej”, „tocilă”, „colbotitor”. Vîrtejul se compune din două pene de lemn de ulm, un fus și un mîner de lemn de stejar. Instalația se pune în funcție, fiind sprijinită de doi țărushi și un lemn orizontal găurit la mijloc (fig. 4). Amestecatul magiunului este uniform, însă se întetește, atunci cînd focul devine mai puternic. La fel devine mai accelerat spre sfîrșitul fierberii, înainte de a se lua căldarea de pe foc.

Pentru ca magiunul care în timpul fierberii sare afară din căldare să nu se risipească, ci să poată fi cules și pus din nou în căldare, în jurul buzei căldării se aștern frunze de varză, viță de vie, hrean și scînduri. Cel mai des însă s-au putut întîlni, folosite în acest scop, frunzele de varză.

Folosirea din plin a capacității căldării, economisirea lemnului și a timpului se realizează prin obținerea unei cantități cît mai mari de magiun printr-o singură fierbere. De aceea la căldarea umplută inițial pînă la refuz, după un timp de fierbere, după ce prunele lasă „zeamă” și își reduc din volum, căldarea se umplă din nou. Acțiunea se poate repeta de două sau chiar de trei ori. La începutul fierbării nu este necesară o supraveghere atentă, dar cu cît magiunul se îngroașă, munca de amestecare devine tot mai intensă. Se fierbe de obicei o căldare de magiun 24 ore. Dat fiind că fierberea continuă și în timpul nopții

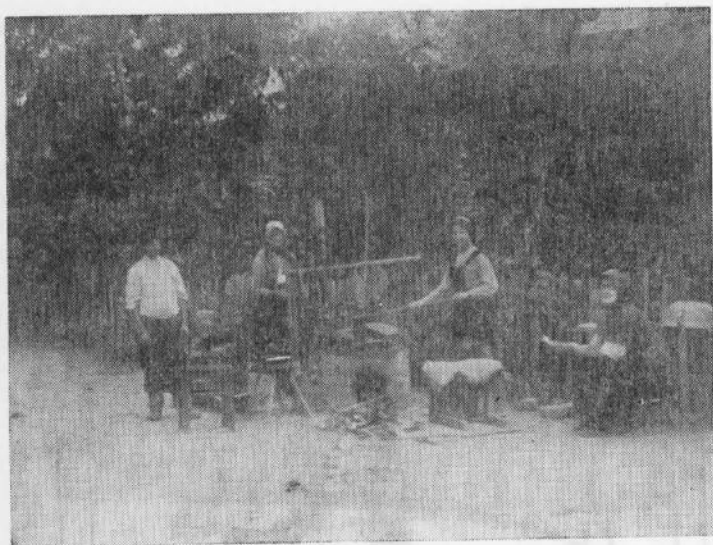

Fig. 3. La orificiul cuptorului pentru ieșirea fumului se montează o bucată de burlan.

lângă foc se strâng mai mulți oameni, care găsesc aici locul potrivit pentru a spune povești, însă pînă înspre dimineață rămîn lângă foc doar cei ce fierb magiunul.

Cele 24 de ore de fierbere, amintite mai sus, nicidecum nu constituie un indiciu pentru a determina în mod absolut dacă magiunul este fiert sau nu. La această determinare intervine și experiența celor vîrstnici. Aceștia, consideră magiunul ca fiind fiert, atunci cînd luat cu o lingură de lemn din căldare și întoarsă în jos, nu mai cade magiunul din ea. După ce magiunul a fost fiert căldarea se ia de pe foc și se lasă să se recească puțin. După ce urmează așezarea magiunului în olurile de lut, produse de olarii din Vama, Seini, Satu Mare, Carei și Băița. Olurile se procurau de la tîrguri sau direct de la olari. Olurile nu se acoperă pînă ce nu se formează o crustă groasă care protejează de alterare întreaga cantitate de magiu din ol. Magiunul se alterează și nu formează crustă numai în cazul cînd nu este fiert suficient sau se păstrează într-un loc umed. După ce crusta este formată olul este legat cu pănuși sau mai recent cu hîrtie. În Țara Oașului maginul se mai păstrează și în vase de tablă numite „badogă”.

Locul cel mai potrivit pentru păstrarea magiunului, după cum afirmă aproape toți informatorii, din satele cercetate, este podul casei, deoarece este uscat.

Căldarea în care se fierbe magiunul fiind un obiect de aramă și totodată scump este de regulă proprietatea personală a unei familii din

sat, mai rar însă a unui grup de oameni. Din această cauză pentru folosirea ei se percepe o taxă, care variază de la an la an și în primul rînd depinde de recolta de prune. Dacă recolta de prune este bogată, căldarea în timpul fierberii magiunului fiind foarte solicitată, crește și taxa de închiriere. În unele din satele cercetate taxa de închiriere a căldării se plătește după numărul de ore pentru care a fost închiriată, iar în altele, după numărul de căldări de magiun fiert. La Lipău de exemplu în toamna anului 1965 se plătea 5 lei pentru 3 ore sau 5 lei pentru 20 kg de prune, iar la Călinești tot în toamna aceluiași an se plătea între 10 și 15 lei pentru 24 de ore.

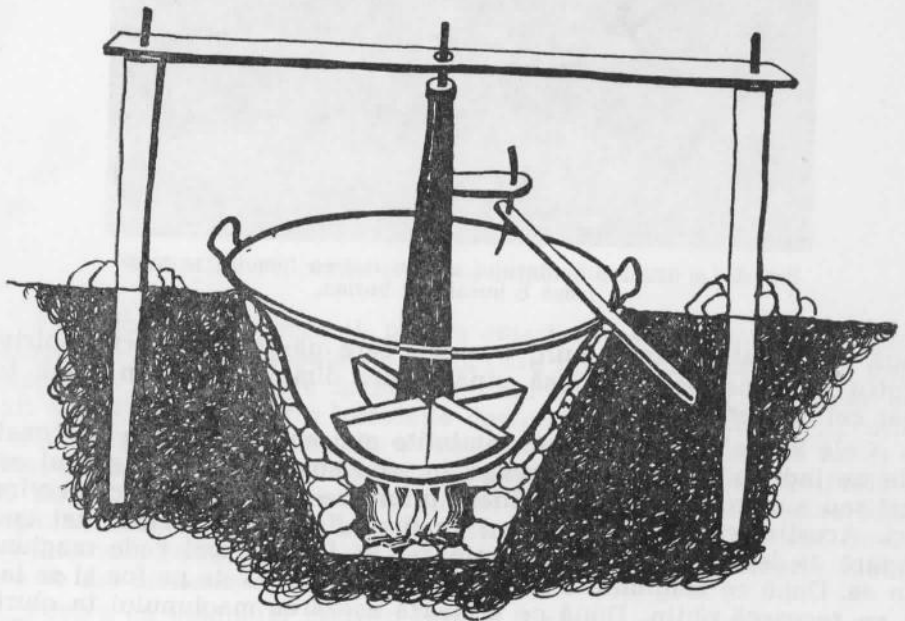

Fig. 4. Instalația de amestecare a magiunului — „virtejul”.

Dat fiind fierberea magiunului are loc într-o perioadă relativ scurtă, pentru a evita unele lucrări cum ar fi: construirea sau săparea cuptorului, transportarea căldării și a instalației țaranul își aduce prunele și lemnele la locul unde căldarea deja este instalată, ea are un caracter colectiv pronunțat. Se pot întâlni sate, unde 1/2 din locuitori fierb magiunul la aceeași căldare și loc.

În trecut această îndeletnicire avea un caracter colectiv și mai pronunțat. Magiunul — „lecvarul” — cum îl denumesc locuitorii din satele județului Satu Mare, se fierbea de către toți sătenii. Aceasta se poate constata atât din fotografiile de acum 44 de ani, cât și din cercetările

intreprinse la satul Cămărzana și alte localități. Magiunul se fierbe nu numai pentru satisfacerea nevoilor proprii de consum, ci și pentru vânzare.

Datorită ridicării nivelului de trai al țărănimii pe de o parte, iar pe de altă parte datorită avantajului ce-l prezintă vânzarea prunelor către stat sau depozitarea lor pentru „borhot”, cu toată recolta bogată de fructe din anul 1965 și din anii următori, fierberea magiunului a devenit din ce în ce mai puțin rentabilă pentru gospodăria țărănească.

Cercetarea procedeului descris mai sus, într-o etapă când acesta încă nu este părăsit în întregime, privind ingeniozitatea populară de a produce în cadrul gospodăriei o parte din alimentele necesare, va duce la lărgirea sferei de cunoaștere a alimentației populare, în general.

I. IURAȘCIUC
(Satu-Mare)

NOTE

- 1 I. Velcea, *Țara Oașului, Studii de geografie fizică și economică*. București, 1964, p. 26.
- 2 *Pomologia R.P.R. I*. București, 1963, p. 4.
- 3 I. Velcea, *op. cit.*, p. 107.
- 4 *Pomologia R.P.R. op. cit.* 84.
- 5 N. Dunăre, *Probleme de etnografie în ținutul Alba Iulia*, în *APULUM*, V. 1964, p. 485.
- 6 Kozma Edith, *Mîncări (supe) în bucătăria din Remetea*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1957—1958, p. 327; Szabadfalvi J., *Pregătirea băuturii de mied*. *Buletin de informare științifică, istorie-etnografie*, Nr. 1—2/1964, p. 80.

EIN BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DER VOLKSTÜMLICHEN ERNÄHRUNG IM KREISE SATU-MARE

(Zusammenfassung)

Die Mitteilung unterrichtet uns über den Obstreichtum im Kreise Satu Mare unter besonderer Berücksichtigung des Oascher-Landes (Țara Oașului). Im Obstbau des Gebietes Oaș stehen die Pflaumenkultur an erster Stelle. Dem Obstreichtum entsprechend entwickelten sich innerhalb der Baumwirtschaften verschiedene Verfahren zum Verwerten der Früchte. Unter den wichtigsten Verfahren erwähnt der Verfasser das Dörren des Obstes, das Kochen von Pflaumenmus und die Herstellung von Brantwein. Während das Obstdörren heute fast nicht mehr üblich ist, wird auch heute noch in diesem Gebiet—wenn auch im geringeren Ausmass — pflaumenmus bereitet.

Anschliessend beschreibt der Verfasser eingehend den Kupferkessel im dem Pflaumenmus gekocht wird, und die „virtej“ — (Wirbel) genannte Vorrichtung aus Ulmenholz zum Umrühren. Die notwendige Kochdauer für Pflaumenmus beträgt ungefähr 24 Stunden. Abschliessend hebt der Verfasser den kollektiven Aspekt dieses Verfahrens Pflaumenmus zuzubereiten hervor und weist darauf hin, dass diese volkstümliche Art Lebensmittel innerhalb der Bauernwirtschaften herzustellen mehr und mehr im Schwinden begriffen ist.

O COLECȚIE DE ARTĂ POPULARĂ

De la început trebuie să precizez că am întrebuințat noțiunea de „colecție” în lipsa unui termen mai potrivit pentru a determina înmă-nuncherea de obiecte de artă populară; cusături, creștături în lemn, ce-ramică și icoane pe sticlă pe care le posed, iar în al doilea rînd pen-tru că toți cei care au văzut-o și au scris despre ea, au numit-o astfel.

Nucleul colecției de cusături datează de peste 50 de ani, cînd mama mea a venit ca învățătoare în satul Racșa (1916) și a început să colec-ționeze cusături.

În această sinceră și dezinteresată apreciere a ei pentru arta popu-lară într-o perioadă cînd preocupările intelectualilor față de această creație erau foarte rare își are obirșia — îmi explic eu — marea mea dragoste pentru deosebit de artisticele creații ale populației din Țara Oa-sului, indiferent dacă ele se materializează prin infinitele forme și cu-lori ale cusăturilor aplicate pe pînză — confecționate tot de oșence —, prin creștăturile în lemn pe diferite obiecte de uz casnic și gospodăresc făcute de bărbați, sau se transpun armonios pe lutul frămîntat cu multă sudoare, apoi modelat și pe urmă ars, astfel ca blidele să primească ceva din personalitatea și strălucirea ochilor meșterului care le-a făurit.

În cele ce urmează voi încerca să descriu cît mai succint cele mai reprezentative obiecte din genurile amintite mai sus:

I. CUSĂTURI

A. Portul popular femeiesc

1. U m e r e l e.

Costumele populare din Țara Oașului, pînă după primul război mon-dial, aveau ca ornament principal „umeretele”.

Dintr-o perioadă care se situează în a doua jumătate a veacului trecut, acest cîmp ornamental este ilustrat de o piesă extrem de rară și anume „umăr tăiet” (pl. XLV) adică are mici orificii ca și ale unui ciur. Aceasta are o mare asemănare cu umerii de pe o cămașă purtată de o femeie, din cea mai veche fotografie pe care am găsit-o publicată des-pre Țara Oașului¹. Umărul are formatul mare (16×20 cm), culorile s-au estompat complet, astăzi putîndu-se aprecia dintre cele originale nu-

mai cea neagră și aceasta devenind cenușie-deschisă. Ornamentul principal are figuri geometrice, dreptunghiulare delimitate de o cusătură care are exact forma unui lanț cu verigi minuscule (diametrul de 1,5—2 mm), iar în interior la fiecare dintre cele 4 colțuri, câte 4 boabe de 6×6 mm, în care umpluturile cu ață răsucită sînt strict respectate: longitudinal și transversal. Partea inferioară a umărului este conturată de o cusătură ale cărei linii cad vertical, parcă ar fi șipcile unui gard lili-putan, vârful căruia este acoperit cu o tivitură „în colți” ceea ce ne întărește convingerea că aici ne găsim la o despărțitură între „parta mică” îngustă doar de 33 mm și „parta mare”, cîmp în care se desfășoară ornamentația principală a „umărului” propriu-zis.

În această categorie de piese se numără și umărul foarte vechi — de pe la începutul acestui veac — (pl. XLV) în care la fel apare foarte bine delimitarea strictă între cele două „perți” la care liniile despărțitoare sînt extrem de fin lucrate. Culoarea dominantă este neagră, figurile geometrice, formate dintr-o alternanță de urcuș și coboriș, văi și piscuri, întocmai ca o secvență panoramică a munților vulcanici ai Oașului, pe care oșanca — și moș-strămoșii ei — au văzut-o zilnic, statornicindu-i-se în inimă și în imaginație, căutînd și reușind să o transpună cu acul pe pînză, stilizată în aceea alternanță care nu este o repetare mecanică, ci una gîndită și mai ales simțită. De aceea, cîte o ridicătură țîșnește ceva mai sus decît cele din jur — ca un pisc de munte într-un masiv întreg — iar cîte o extremitate inferioară este mai adîncită, avînd asemănarea cu cîte o vale ce scobește mai adînc în țăria pămîntului.

O serie de cîteva umere dintre care unele chiar perechi — ceea ce le ridică considerabil valoarea — lucrate mai ales „peste fire” avînd și „zbirdcelele” marginale și „încrățelele” care fac legătura cu mînecele, unele în care predomină negrul, altele cu dominarea roșului și în fine unele care cuprind o gamă de culori apropiate de cele ale curcubeului, întregesc colecția de umere femeiești.

Facem aici — pentru a nu mai reveni cînd va fi vorba despre portul bărbătesc — o descriere a unui umăr de cămașă bărbătească respectiv de fecior, lucrat în tehnica „tăiet” (pl. XLVI). — Modelul principal utilizat de creatoare este cel floral avînd o ramură sinuoasă din care se desprind din loc în loc flori. Umărul are niște mici insulițe de sine stătătoare din ață curat albă, avînd extremitățile tivite subtil de tot cu ață de culoare albastră și roșie, care alternează succesiv. Aceste umpluturi sînt lucrate după tehnica „tras” adică se evidențiază în relief, fiind bombate, ridicîndu-se cu cca. 1 mm deasupra cusăturilor învecinate.

Este interesant de observat că autoarea acestui umăr a știut să imbine forma florală din „parta mare” cu cea geometrică din „parta mică” în care apar exact aceleași culori dispuse însă aici geometric.

Abstracție făcînd și la acest model — ca și la multe altele — de minuțiozitatea cu care sînt executați cîmpii ornamentali propriu-zisi, o adevărată artă constituie însăși tehnica de fixare a acestor cîmpii orna-

mentali în partea superioară a mîneilor, de „încrățele”. Fixarea se face printr-o cusătură numită „briușor” care seamănă cu un lanț dublu în care verigile se încolăcesc unele cu altele și care primate în ansamblu, îți fac impresia că formează un stilp sculptat.

P i e p t a r e l e

„Cheptarul” este situat în partea superioară a cămășii. Pe această placă pătrată — sau uneori dreptunghiulară — se întinde podoaba cusăturilor la femei în Țara Oașului realizată din zeci de mii de împunsături migăloase cu variate și alese culori care se îmbină armonios între ele și din combinarea cărora oșencile au știut să facă generații după generații ecoul sentimentelor ce le nutreau în inimile lor².

Ele au fost confecționate la început în „teară”. Cel mai vechi exemplar de acest fel din colecție este unul din Cămărzana avînd „perți” dispuse orizontal, iar în partea din spre umere cîte o „partă” cu figuri geometrice lucrate cu acul (pl. XLVI) dimensiunea piesei 24×30 cm.

Unul dintre cele mai vechi și totodată dintre cele mai rare pieptare este cel de femeie bătrînă de dimensiuni respectabile (pl. XLVII, 29×40 cm)³. La confecționarea acestui „cheptar tăiet cu sucituri” cu excepția gulerului lucrat în două culori, roșu și negru, creatoarea a utilizat numai ață albă, iar ca decor abia perceptibil niște ochiuri mici numiți „bumbuți” cu diametrul de 5 mm avînd fiecare un orificiu central de 2 mm din ață galbenă deschisă. „Parta mică” lată de 6 cm înconjoară „parta mare” în care cele 14 pătrate dispuse cîte 5 în lungime și cîte 2 în lățime, sînt conturate de cusătura numită „sucitură”. Procedeul de confecționare a acestora este migălos, iar efectul artistic deosebit. Și în această piesă „suciturile” ne aduc aminte de coloanele de susținere din arhitectura brîncovenească și de cele ale mănăstirii Curtea de Argeș.

Ochiul nu se poate fixa asupra unuia dintre cele 100 de pieptare și ori de cîte ori le privesc și le admir, indiferent de tehnica în care sînt lucrate:

- „peste fire” (peste 2, 4 sau chiar 6 fire)
- „trasă”
- „tăietete” sau mai nou
- „năzăite”

și neținînd seama de decorurile lor în stil;

- geometric,
- floral,
- zoomorf sau
- o combinație subtilă a acestora,

ele reprezintă o diversitate extraordinară de forme și o policromie aproape neînchipuit de variată și în același timp armonioasă, care pur și simplu încîntă privirea și ne emoționează.

Nu pot trece mai departe fără a mă opri asupra unui exemplar de pieptar la care ori de câte ori ajung răsfoind filele albumelor în care sînt aranjate, privirea zăbovește mai mult. Este un „cheptar tăiet cu sucituri” (pl. XLVII). Pe un spațiu dreptunghiular care aproape se confundă cu patratul (35×39 cm) autoarea acestei piese rare s-a întrecut pe sine.

Cadrul exterior este format dintr-un rînd de „zbîrcele” monocrome de culoare maro-închis, pentru ca ochiul să se fixeze numai pe spațiul cuprins între acestea, mărind substanțial puțința de concentrare a ochiului asupra cîmpului ornamental principal. Lîngă acest șir de „zbîrcele” urmează altul, de data aceasta o înșirare de secvențe egale a tuturor culorilor întrebuintate la decorarea întregii piese, ca și cum ar fi o micro-uvvertură prin care i se anunță ochiului — deși numai schițat și foarte concentrat — la ceea ce se poate aștepta mai departe.

Urmează apoi „parta mică”, un chenar care împreună cu delimitările marginale în culoare roșie deși nu depășește lățimea de 15 mm reprezintă uvvertura acestui ornament — cel puțin din punct de vedere cromatic — deoarece „parta mare”, cel mai important cîmp ornamental al acestei piese, conține realizări artistice rare, despre existența cărora nu se face nici măcar aluzie în „uvvertură”.

Și acest spațiu (parta mare) creatoarea a înțeles să-l delimiteze, să-i dea un cadru propriu printr-o simplă linie de culoare închisă numită „trăsură de mnieriu” (albastru). Culoarea de fond întrebuintată este maro-închis cu utilizarea la decorarea unor insulițe a culorii roșu-închis, albastru și galben-închis.

În partea din față a pieptarului, pînă la mărghinirea lui cu „pogmata”, ceea ce surprinde ochiul și dă caracterul de inedit al acestei piese este încercarea creatoarei de a reda flori așezate în vase masive sprijinite pe coloane de susținere, care ne transpun într-un parc îngrijit de un grădinar pasionat, parc în care pe marginile aleilor, coloane de marmoră albă țîșnesc spre soare, spre albastrul cerului. Sînt în total 19 coloane de acestea, dispuse simetric și repetat, parcă ne-am găsi în fața unei picturi de a lui Țuculescu.

„Gulere la pindileu”

„Pindileul” — care echivalează cu fusta în portul femeiesc, — are în partea superioară porțiunea cea mai frumos ornată numită „gulere la pindileu” care încinge linia mediană a corpului și cade exact pe talie, dînd o notă de eleganță și sulețe purtătoarei.

„Portul femeiesc are în ansamblul său un aspect foarte tineresc, chiar dacă e vorba de femei mai în vîrstă.⁴ Oșanca a știut să valorifice prin linia costumului, silueta.”

Între „gulere de pindileu” din colecție sînt prezente decoruri în stil geometric, floral și zoomorf, existînd o unitate perfectă între ornamentația de pe cămașă și cea de pe pindileu, acestea confecționîndu-se

în totdeauna fără excepție, perechi. Dintre cele mai interesante modele fac parte unele foarte vechi — în jur de 50 ani — lucrate cu ață de culori vegetale și unele cu linii sinuoase de culoare închisă, de obicei neagră, care străbat piesa de la un capăt la altul, culoarea de bază fiind-o roșul, fiind prezente și alte culori așezate dozat și armonios. Gama acestora cuprinde piese de la cele mai înguste de 3—4 cm provenind de la haine de lucru „purtărețe”, cum li se spune sau „de apucat” adică, acelea pe care le îmbracă pe timp mai urît, la nunți sau cînd pleacă la târguri, pînă la exemplare late de 7—8 cm, iar mai nou și mai late, adevărate corsete.

Cu excepția acestora din urmă care sînt de dată mai recentă din celelalte categorii sînt prezente în colecție zeci de piese, cerîndu-și multe din ele întinietatea și pe drept cuvînt, deoarece cele mai multe dintre ele o și merită pe deplin.

„Creste pe pindileu”

Această denumire o poartă partea inferioară a pindileului în Țara Oașului și reprezintă ultima formație depusă pe acesta, în formă de zig-zag perfect, sau cu danteluță. „Creste” sînt foarte bine reprezentate de la secvențe relativ scurte pînă la zeci de piese întregi, dintre care una are lungimea apreciabilă de 6 metri. Așa de larg a fost pindileul. Și cînd te gîndești că acest material de pinză destul de groasă, țesută din tort și bumbac, a ajuns la talie strîns în „încrățele” la numai 50—60 cm ne putem da seama din nou că fixarea acestora de „guler” sau de pieptar este o adevărată artă.

Cîteva perechi și unele exemplare de „fodrițe” — adică volănașe la mînici deasupra încheieturilor — ne fac o idee și despre acest ornament, iar cîteva „zgărzi” din mărgelile policrome unele „țăsute” altele „înnodate” — după tehnica folosită la confecționarea lor — ilustrează podoaba cea mai caracteristică a fetelor și nevestelor din Țara Oașului.

„Mîne cări”

Nu putem încheia acest capitol al diverselor părți ornamentale componente ale portului popular femeiesc din Țara Oașului, fără a încerca o descriere a unei perechi de „mîne cări de față” din Certeze (pl. XLVIII).

Avînd formatul dreptunghiular (9×18 cm) ele se poartă pe ambele mîini deasupra încheieturilor, dar numai la „chemeși cu pomnușori”.

Decorul lor reprezintă o alternanță simetrică între niște rozete grupate cîte trei, în rînduri suprapuse, o parte dintre ele avînd rolul de a fixa mici cioburi de oglindă care strălucesc în bătaia soarelui. Cîmpul

rămas liber între aceste rozete cu diametrul de cca. 3 cm creatoarea l-a utilizat pentru a ilustra o scenă din natură pe care o vedea zilnic; în marginea inferioară o pajiște pe care a schițat câteva floricele, apoi din pământ se ridică tulpina unui copăcel, care după ce e profilat pe creste de munți, apoi pe un nor alb ce depășește cu puțin înălțimile munților, se ridică spre slavă profilat pe un cer senin, albastru cum nu se poate vedea numai câte odată în Țara Oașului, în zile cu vizibilitate mare. La mijlocul copăcelului pe o rămurea, stă o pasăre, căreia autoarea nu i-a uitat nici piciorușele, ca în felul acesta să ne sugereze și mai mult senzația de mișcare. Corpul îi este redat prin culori închise, puțin variate una de alta, iar pentru ca vietatea să nu se confunde cu fondul pe care este profilată și pentru ca să fie cit mai evidențiată ochiului, i-a tras un contur perfect din ață de culoare deschisă — galbenă — care ne face să-i distingem foarte bine nu numai silueta, ci chiar și ciocul, precum și ochiul, pe care autoarea l-a sugerat cu o singură împunsătură minusculă de ac. Păcat că fotografia alb negru nu poate reda nici pe departe imaginea reală a acestei minuscule, dar veridice opere de artă populară.

Fără a mai vorbi de celelalte ornamente ca „pomnușori“, „cusutura pindileului“, „brazi pe mîneacă“ și „cusutura pe mîneacă“, vom aminti doar că în trecut cele două ornamente din urmă erau lucrate mult mai simplu decît astăzi, cînd de exemplu la Bixad în loc de o simplă cusătură îngustă, care unea pînza pe mediana exterioară a mînecii, astăzi sînt chiar 5 rînduri de „brazi“ care acoperă aproape în întregime mîneca. Aceasta este un semn al dezvoltării artei populare ca o urmare firească a celei mai îmbucurătoare realități a zilelor noastre și anume: bunăstarea.

B. Portul popular bărbătesc

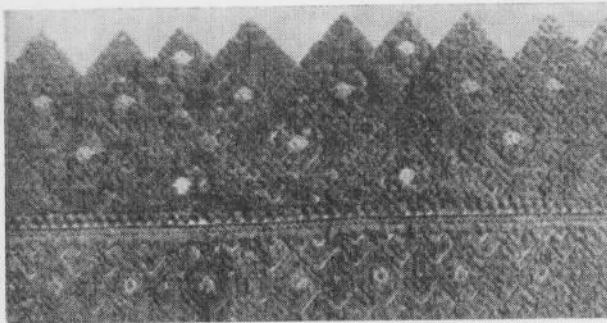
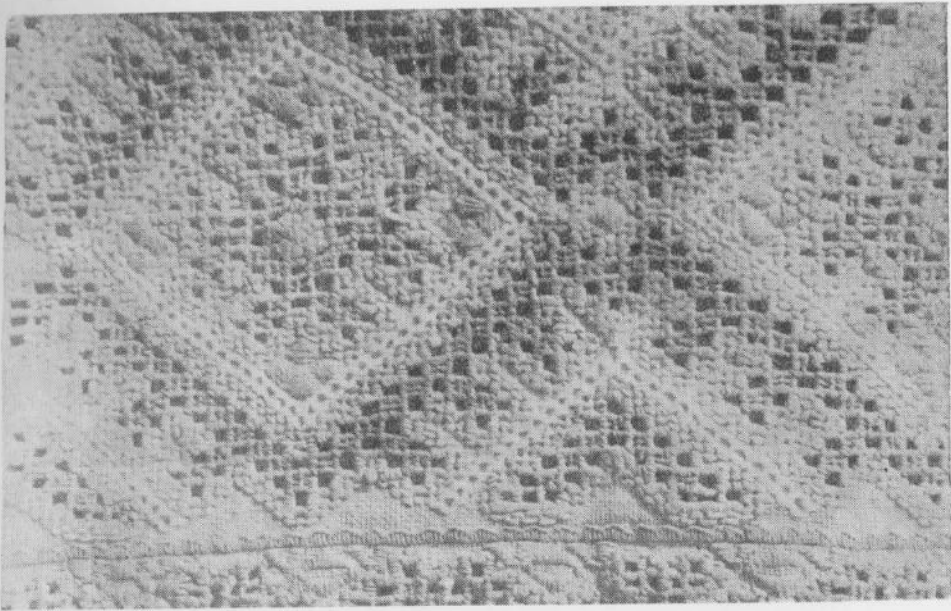
Ar trebuie să începem cu „umerele“ care formează decorul principal al cămășii, însă făcînd deja descrierea unuia în capitolul anterior, vom trece la:

„p o g m a tă“

adică la gulerul de cămașă bărbătească, aceasta decorînd partea cea mai superioară a cămășii, este încheiată de obicei cu două „chetori“ terminate fiecare cu „ciucalăi“ purtată de oșeni din cea mai fragedă pruncie pînă la adînci bătrînețe, schimbîndu-se numai culorile ațelor care le ornează.

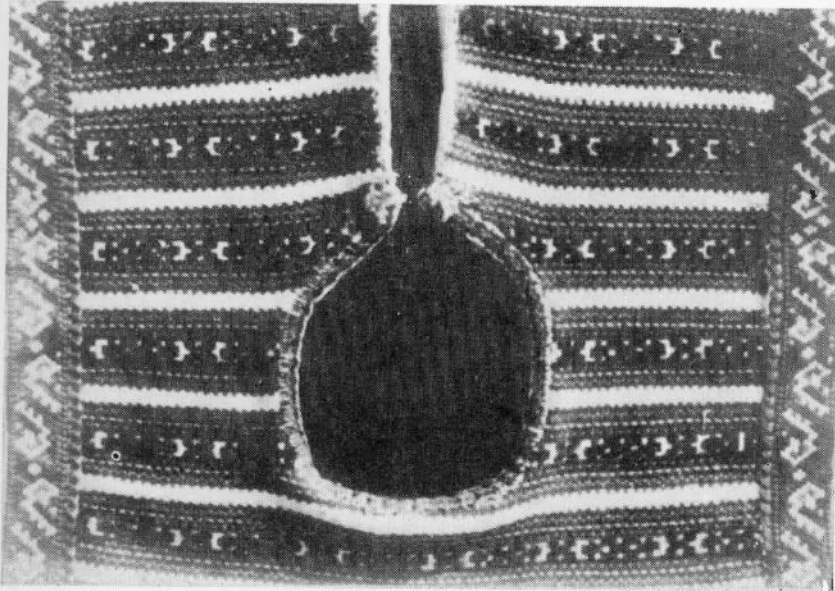
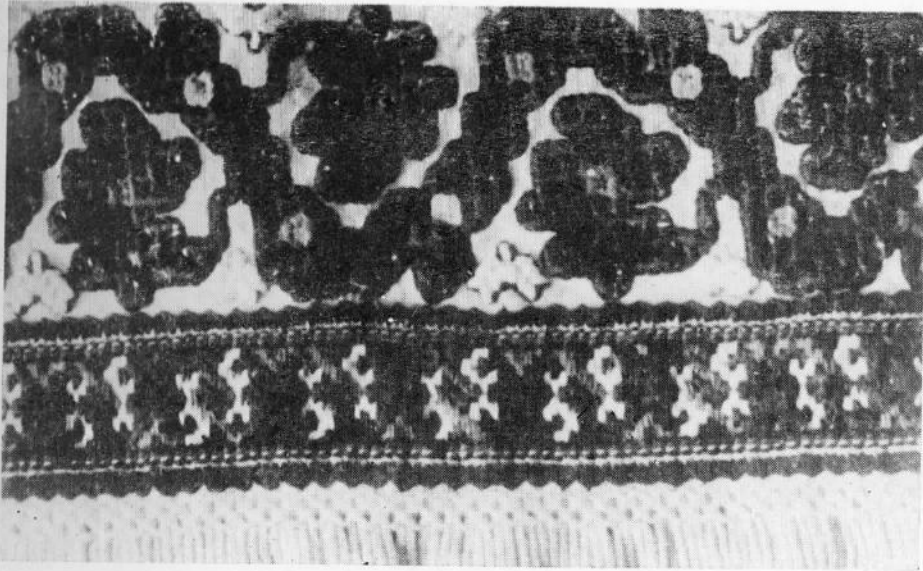
În colecție există o gamă foarte variată de asemenea piese, care se succed și urmăresc vîrsta omului din copilărie și tinerete, cînd culorile sînt cele mai aprinse și multiple, la vîrsta bărbăției cînd ele se mai deschid, pînă cînd ajung albe, liniștite ca și viața omului la bătrînețe.⁵

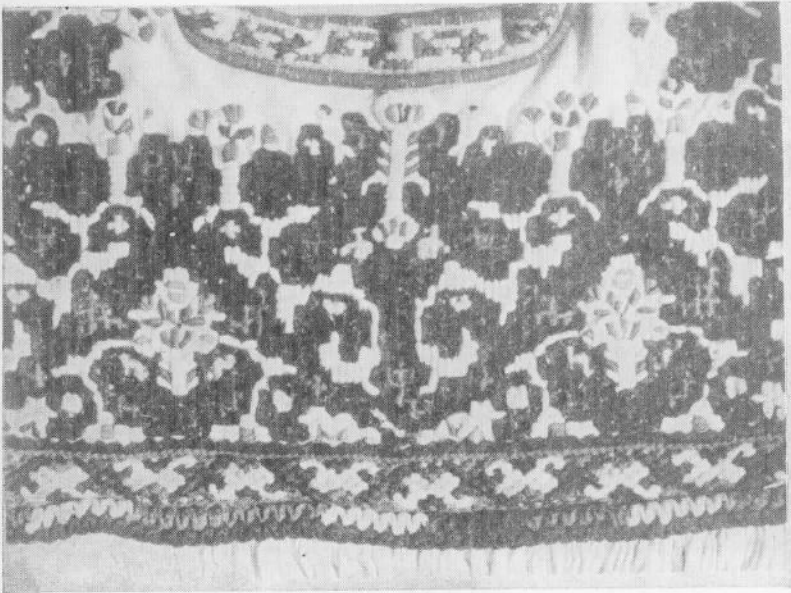
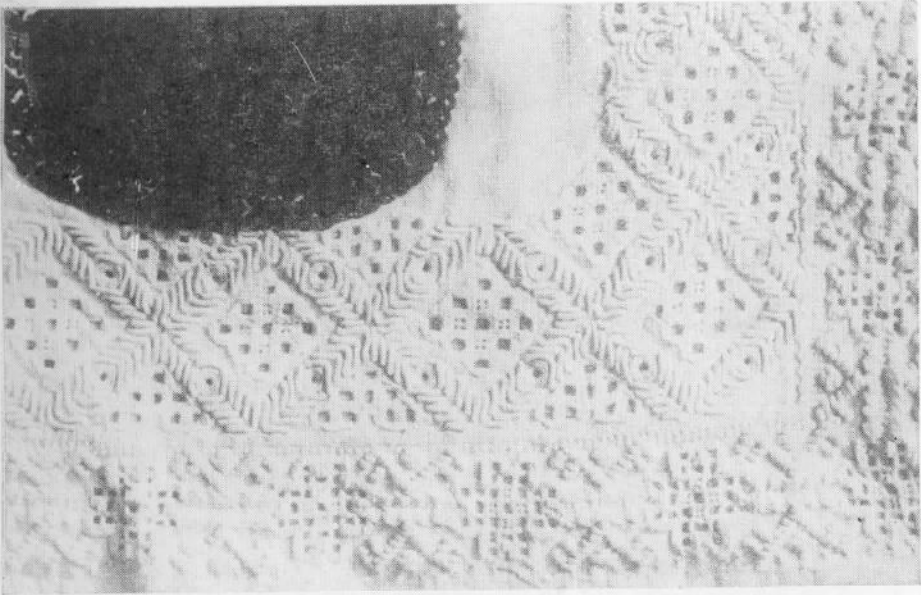
Planșa XLV.

„Umăr tăiet” femeiesc; „umăr tras” femeiesc.

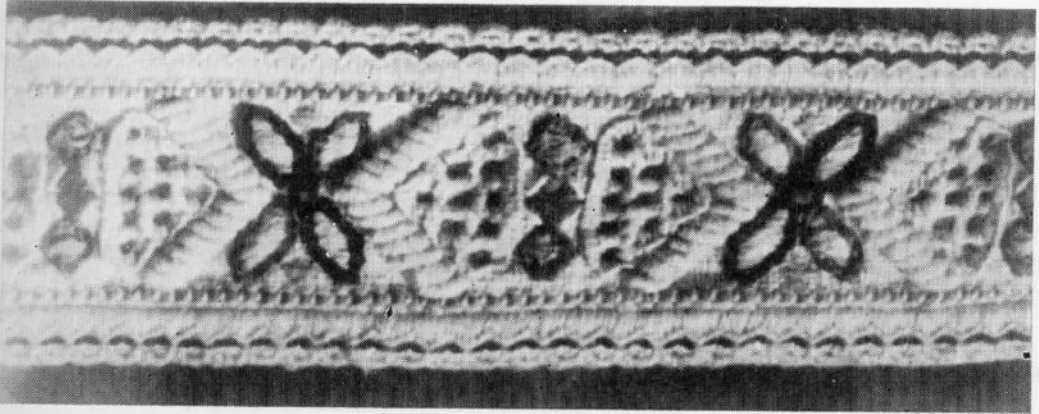
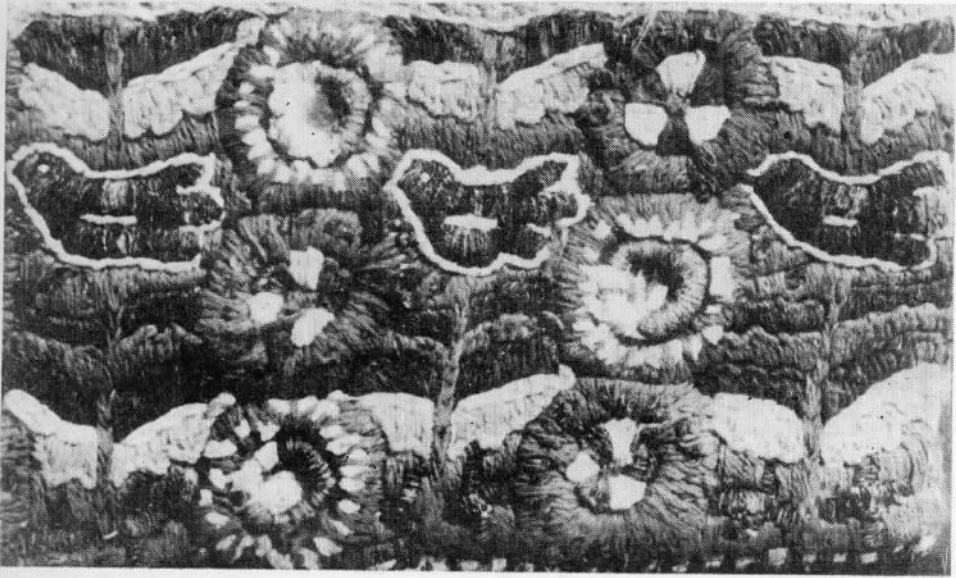
Planșa XLVI.

„Umăr„ de cămașă feciorească; „cheptar“, lucrat în „teară“

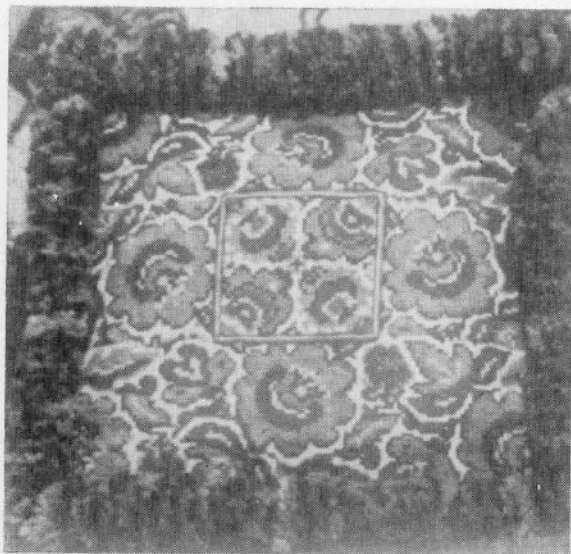
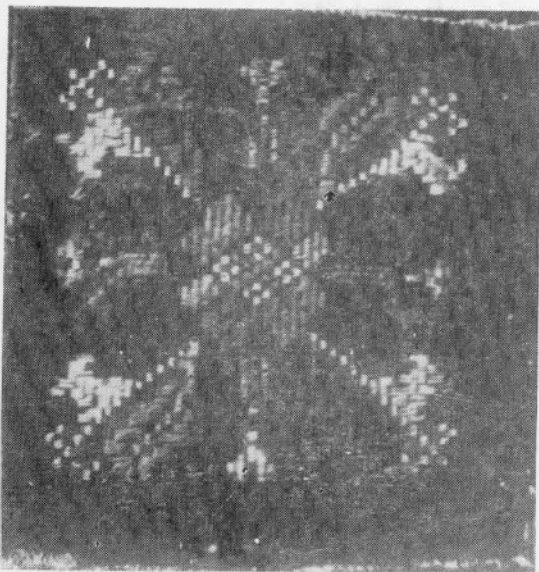
Planșa XLVII.

„Cheptar tăiet, cu sucituri”, de bătrână; „cheptar tăiet cu sucituri” de nevăastă tânără.

Planșa XLVIII.

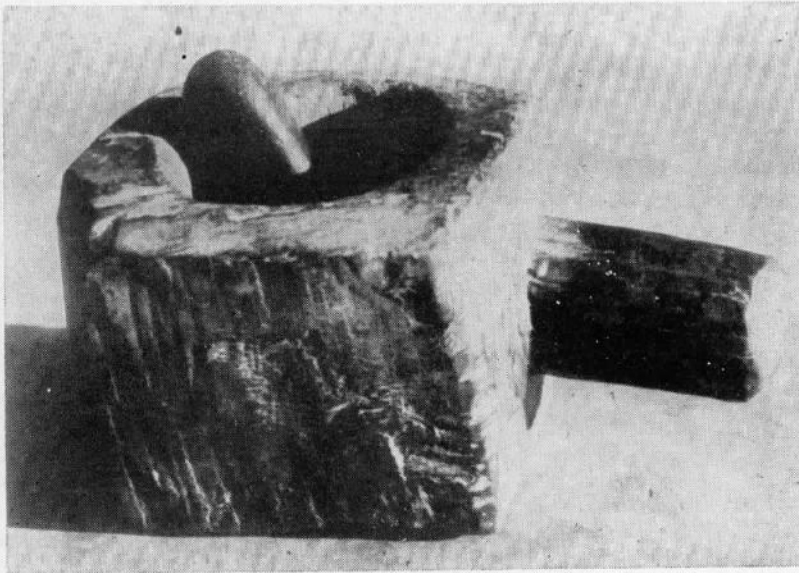
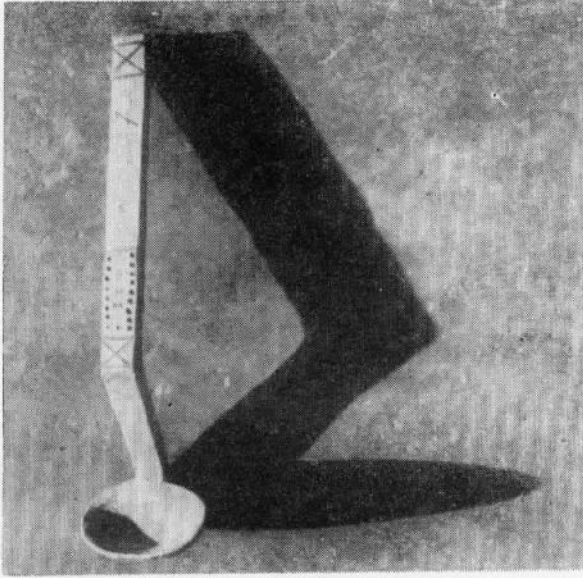
Minecări de față, Certeze; Pogmată bărbătească, Bixad.

Planșa XLIX.

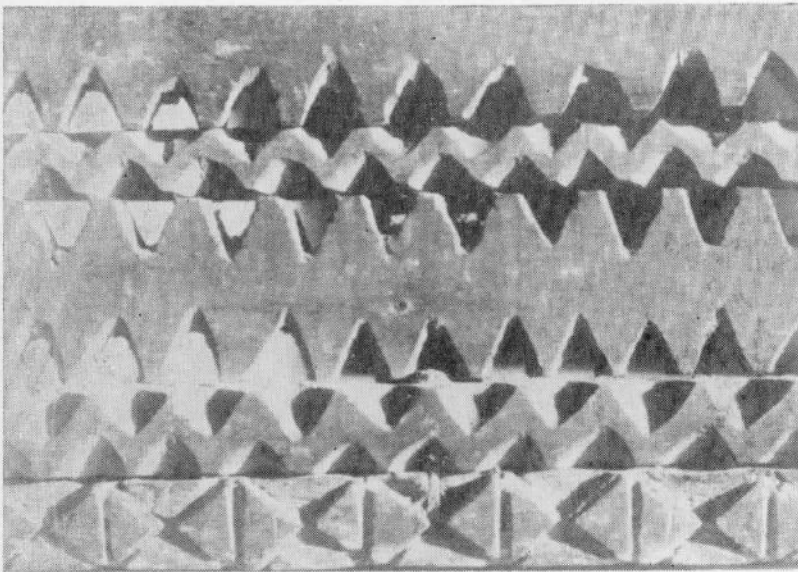
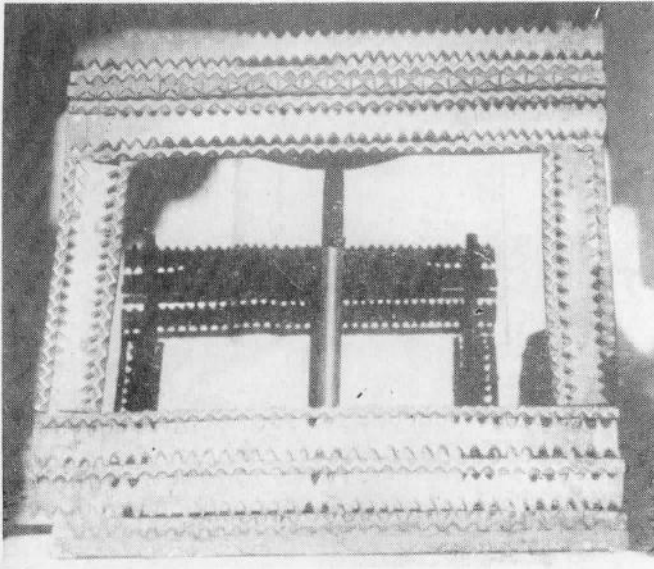
Straiță veche, Tîrșoli;
Straiță nouă, Certeze.

I. G. ANDRON

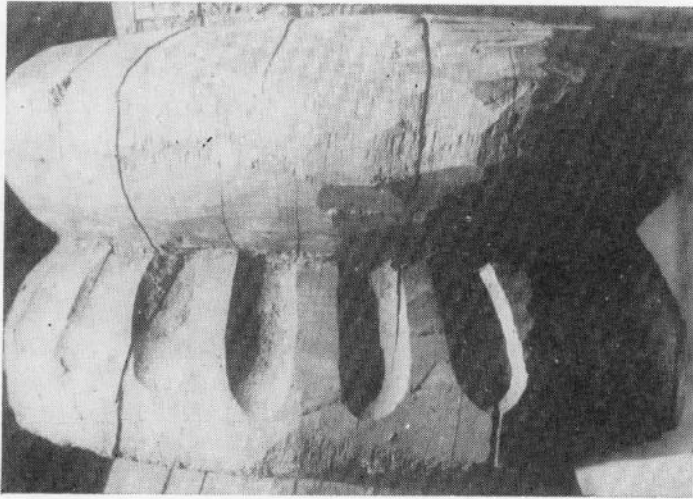
Planșa L.

Lingură păcurărească;
Piuță la sare.

Planșa LI.

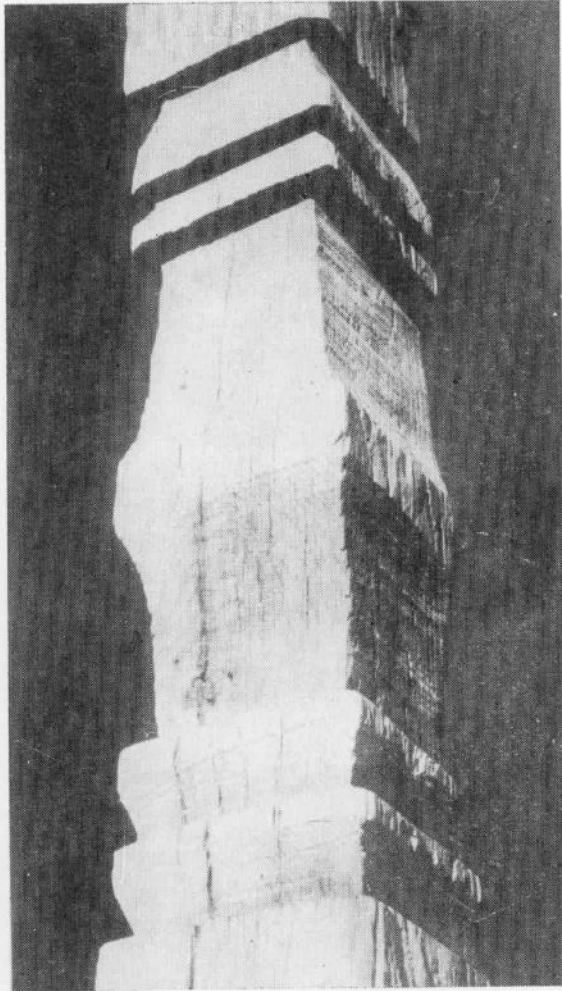
Podișor pe colț; podișor pe colț fragment.

Plansa LII.

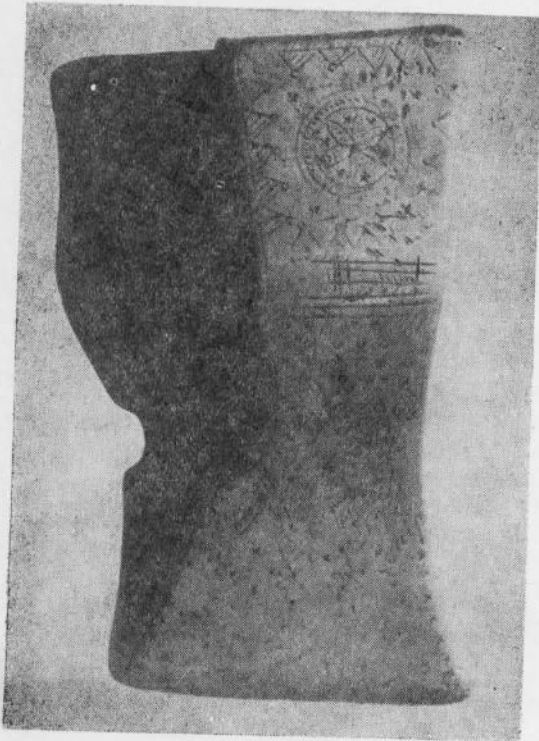
Trunchi de altar;
Trunchi de altar, fragment.

Planșa LIII.

Fragment de „săgeată”.

Plansa LIV.

Fragment de masă de lemn; Baltag.

Acesta este de altfel mersul cromaticii și la femei. Cîtă filozofie și simț delicat al realității exprimă aceasta concepție a oșanului despre frumos.

Dintre multele exemplare e cu neputință a nu mă opri în fața unuia (pl. XLVIII), încercînd descrierea lui. El constituie o perlă dintre cele mai splendide exemplare din sutele de cusături din colecție, pe care l-a purtat un bixădan în vîrstă de 45 de ani.

În primul rînd este de admirat masivitatea piesei, seriozitatea și curajul cu care autoarea a conceput și materializat acest „unicat”.

Pe un dreptunghi de $4,5 \times 38$ cm întreaga piesă este mărginită de o tivitură în colțișori de culoare albă despărțită printr-o simplă linie albastră numită „trăsură de mnieriu” de un rînd de colțișori lucrat din ață galbenă și tivit tot cu galben. Urmează apoi chenarul propriu-zis care formează cadrul ornamentației principale: un fir roșu întrerupt la intervale de 1 mm cu ață galbenă numit „ruptură umplută”. Spațiul rămas între aceste decoruri marginale lat de 2—5 cm cuprinde 12 unghiuri ascuțite formate din „sucituri” grupate două cîte două, formînd în total 6 perechi la intervale regulate între care este plasată cîte o floare cu 4 petale, toate de culoare galbenă, conturate două cu ață de culoare albastră închisă și două cu ață de culoare verde.

Între laturile unghiurilor deschise sînt plasate „tăieturile” avînd ochiuri care cresc matematic impar adică 1,3 și 5 fiind despărțite unele de altele prin cîte 3 „boabe de feluri”, adică mici puncte umplute fiecare cu altă și altă culoare, conturate fiind cu o culoare cît mai opusă, ca în felul acesta să se poată evidenția cît mai bine.

Straița

Fără îndoială că, dintre piesele de port popular din Tara Oașului aceea care îl caracterizează cel mai pregnant și îi dă specificul față de toate celelalte zone etnografice, este straița.

Suita de straiți din toate așezările oșenești, de la cele mai mici — de coconi — și pînă la cele mai mari, purtate la Moșeni, de la cele colorate extrem de nuanțat, pînă la cele de un alb imaculat pe care le poartă bătrînii satelor cu pletele înălbite de numărul anilor, ne pot face o idee despre importanța ce a avut-o straița în viața oșanului. Am spus intenționat „importanța ce a avut-o” și acuma voi motiva întrebunțarea verbului la trecut. Înainte vreme straița avea și rolul ca înafară de ornament în zilele de dumineci, sîrbători și evenimente mari în viața oșanului, nuntă, simbră, etc. să acopere majoritatea timpului o necesitate și anume, înlocuirea buzunarului.

Astăzi i-a rămas aproape numai rolul decorativ, urmînd ca într-un viitor pe care nu-l întrevăd prea îndepărtat, să aibă în exclusivitate acest rol.

Cea mai veche piesă dintre acestea este o față de straită (fără „barier” pl. XLIX) în care — lucru foarte curios — culoarea de bază este

negrul, iar modelul geometric este format din ață colorată cu culori vegetale și este singura piesă în care găsim împunsături peste două, patru, ba chiar și peste șase fire, constituind totodată cel mai vechi exemplar de straiță din întreaga colecție. Această piesă poate data din a doua jumătate a veacului trecut.

Sînt prezente și straiți confecționate în întregime la „teară” apoi „perțile” au fost decupate și aranjate ca să dea mărimea de straiță dorită. Cele mai multe de acest fel sînt din Bixad.

Dacă la cusutul unui costum de sărbătoare, fetele din Țara Oașului depun tot zelul lor de care sînt capabile, la confecționatul unei straiți pe care vor să o dăruiască feciorului cu care ar dori să străbată împreună drumul vieții, ele mai pun în fiecare împunsătură de ac singura severență extraordinară de care trebuie să dea dovadă ființa care este în stare ca pe o suprafață relativ mică de pînză, să zidească — nu în oțel și nici în beton — și numai cu acul și ața, fără a executa un plan bine pus la punct de inginer pînă în cele mai mici detalii, ci făurind totul din propria ei fantezie, cu cele aproape 100 000 de împunsături de ac, clădirea ei de dragoste pentru feciorul dorit. Aceste creatoare anonime dintre care cele mai multe nu știau nici măcar să-și scrie numele — vorbind de o perioadă de acum 25 de ani și mai bine, de cînd datează o bună parte a colecției, — merită toată considerația și prețuirea noastră pentru nenumăratele podoabe ce ni le-au lăsat, podoabe care au țîșnit din concepția lor despre frumos din inima și mintea lor, ca dintr-un izvor ce nu seacă niciodată (pl. XLIX).

Cel mai splendid prinos de recunoștință pentru munca ei migăloasă de creație și de dăruire, a adus-o tot feciorul de oșan, fetei care i-a cusut straița și i-a dat-o îmbujorată la față. El s-a exprimat simplu, dar cuvintele lui au un înțeles adînc, ele sînt un poem, un poem care spune totul în cîteva cuvinte simple:

„Pe baierul straiții mele,
scrisu-i numele tău, lele”

II. CRESTĂTURI ÎN LEMN

Pînă în a doua jumătate a veacului trecut fără nici o excepție, în casa oșanului toate obiectele de uz casnic erau din lemn și ceramică, inclusiv și cele gospodărești.

Între puținele obiecte de metal era securea, — fereștrăul a apărut ulterior — căldarea de fiert laptele la stîină și ceanul pentru pregătirea mămăliga.

Am cunoscut bătrîni octogenari născuți pe la mijlocul veacului trecut care își aduceau foarte bine amînte de carul de lemn în care nu exista nici un cui de fier, iar roțile erau strînse cu „gînj” de mes-teacăn.

Obiectele de lemn din colecția sînt toate din această perioadă și ele reprezintă o gamă destul de variată ca utilizare și ca dimensiuni de la unele mici de cîteva cm, la altele de peste un metru înălțime și de grosimi apreciabile.

Foarte multe din obiectele de lemn erau întrebuințate la una dintre ocupațiile străvechi ale oșenilor, păstoritul.

Măsurarea, prelucrarea și păstrarea laptelui și a derivatelor lui au determinat apariția unor scule și vase care au dăinuit din vremuri foarte îndepărtate pînă în zilele noastre.

Cel mai mic obiect din colecție și care se întrebuințează exclusiv la măsuratul laptelui de oaie — cînd acesta nu umplea o cupă — (unitate de volum etalon la măsuratul laptelui de oaie) are numai 11,5 cm lungime. Aceasta unitate de măsură numită „acău” are 5 secvențe egale fiecare cu cîte 10 subdiviziuni, total 50. Se introducea în cupă și se numărau subdiviziunile care au ajuns în lapte, iar proprietarul oilor ale căror lapte se măsura, primea după fiecare subdiviziune cîte o cupă de lapte.

Ar fi interesant dacă s-ar găsi „răboaje” vechi pentru a afla numărul oilor de la stîni, precum și cantitatea de lapte provenită la „mulsul la cupă”, adică la sîmbră. Însă acestea nu există.

În legătură cu aceasta mă văd obligat să lămuresc și împrejura-rea, poate necunoscută și anume de ce nu există răboaje vechi? Răspunsul este foarte simplu; pentru că nu s-au păstrat, deoarece după fiecare strîns de brînză „pe gazdă” (adică pe proprietar), păcurarul anula prin cioplire semnele care au arătat cantitatea de lapte provenit la sîmbră proprietarului respectiv, așa că în mod practic, cînd „ieșea ultima brînză” adică atunci cînd ultimul proprietar care avea oi la stîină își primea laptele cuvenit, prin ultima tăiere a răboajului, acesta în mod practic dispărea. Aceasta este povestea din veac a răboajelor.

Vesela este reprezentată prin cîteva „linguri păcurărești” dintre care un exemplar — găsit la o stîină de oi pe dealurile Cămărzăanii — este foarte interesantă. Mînerul este format dintr-o linie frîntă, prima secvență se ridică din buza lingurei propriu-zise, iar secvența secundară — mai lungă de două ori decît prima — este pirogravată geometric, avînd și ceva semne pe care nu le-am putut descifra (pl. L).

„Piuță la sare”

Este o piesă foarte interesantă lucrată din lemn de nuc, masivă, avînd o coadă groasă și lucie de întrebuințare în vreme de mai bine de un veac. Este prețioasă pentru că are zdrobitorul („maiul”) din piatră de rîu în formă alungită în patru colțuri, care fie că a fost găsit întîmplător, fie după multă căutare, servea foarte bine la sfărîmarea bulgărilor de sare prin greutatea și masivitatea lui (L).

„T i p e r n i ț ă“

Servea la tocatul condimentelor sau mai precis a piperului. Exemplarul din colecție are formă lunguiață, suplă, avînd gravate cîteva linii oblice în stil geometric. Tocătorul s-a rupt de repetata întrebuințare, așa că fostul proprietar a fost nevoit să-i adauge o plăcuță de metal în partea inferioară, pentru a se mai putea servi de acest obiect.

„I ț î i a“

A fost o unitate de măsură pentru volum. Înaltă de 21 cm avînd același diametru la gură ca și la bază (8 cm) și o formă ce seamănă cu o amforă de proporții mai mici, fumul din vatra caselor bătrîne lăsîndu-și urmele asupra acestui obiect, l-a înegrit de tot, avînd impresia că este confecționat din lemn de mahon. Este singurul exemplar pe care l-am văzut, am auzit însă vorbind pe bătrîni despre astfel de măsuri. — (volumul=0,75 l)

„P o d i ș o r p e c o l ț“

Singura etajeră în casele vechi din Țara Oașului, era „podîșorul“ care de obicei avea formă dreptunghiulară și se atîrna pe perete. Avea două uși mici sau fără uși, cu cîteva rafturi de lemn, exteriorul fiind încrestat.

Existau însă — este adevărat că mult mai rar — și „podîșoare“ care se așezau în colțul camerei avînd forma de triunghi la care unghiul mare avea 90 de grade, iar cele două laturi ale acestuia acopereau o mică parte din colțul în care erau atîrnate. Din cauza acestui amplasament, ele au fost cunoscute sub denumirea de „podîșor pe colț“.

Exemplarul din colecție provine din comuna Certeze și vechimea lui — în baza informațiilor primite de la posesorii lui — datează din mijlocul veacului trecut.

E pur și simplu uimitor cît simț al frumosului și cîtă răbdare a trebuit să aibă marele artist anomim din minile căruia a ieșit aceasta bijuterie de lemn.

Mirarea ne este și mai mare cînd ținem seama că acest obiect de uz casnic confecționat cu atîta artă, servea la păstrarea unui zdrob de sare în „sărărița“ de lemn și a puținelui ulei de dovleac sau de floarea soarelui, cu alte cuvinte a sărăciei de odineoară a oșanului. În acea perioadă uleiul era „bătut“ adică presat în „oloierniță de lemn“, de care au existat în fiecare așezare oșenească pînă la începutul acestui veac și de care bătrîni satelor încă își mai aduc aminte.

Privind acest obiect, ornamentele lui și mai ales așezarea lui dreptunghiulară, ne dau impresia de stabilitate și de mare echilibru. Creatorul a utilizat lemnul pe care-l avea din belșug la îndemână, croindu-și la început câteva șipci în formă patrată, altele dreptunghiulare, adică ceva mai late și utilizând în exclusivitate cuțitul le-a încrestat marginile acestora din urmă, așa că apare evident creasta zimțată, iar la șipcile mai înguste prin încrestarea marginilor a făcut să apară o linie dințată foarte regulată, continuă.

În felul acesta a procedat la încrestarea unui număr de 6 șipci dreptunghiulare și 10 mai înguste, ciopliind încă 2 șipci în care a lucrat în relief mici pătrățele așezate cu colțurile în jos și segmentate exact în două de o linie verticală mediană formînd în felul acesta o înlănțuire de triunghiuri. Dintre aceste două ornamente unul a fost așezat chiar la baza obiectului, iar al doilea a fost plasat la mijlocul fațadei superioare. Acest podișor luat fie în ansamblu, fie prin părțile componente, este un exemplu grăitor și convingător despre arta cioplitului în lemn din Țara Oașului (pl. LI).

„Trunchi de altar“

Acest obiect a servit ca suport la masa altarului unei biseri cuțe de lemn construită chiar la începutul veacului al XVII-lea și este cea mai veche și mai masivă piesă de lemn din colecție.

Stejarul falnic de bună seamă multiseclar din care a fost cioplit a rezistat de-a lungul veacurilor (peste 350 ani) dovedindu-ne astăzi că și în aceea vreme îndepărtată oșenii au avut dezvoltat simțul frumosului și nu s-au mulțumit a pune în acest scop un simplu trunchi de lemn, ci l-au cioplit dîndu-i o formă a două trunchiuri de con suprapuse; cel din jos cu baza inferioară mai largă are capitelul bombat și ornat cu încrestături ovoidale. Deasupra lui un alt trunchi de con ornat cu partea superioară la fel de groasă ca și baza trunchiului de con inferior, ocupînd 2/3 din lungimea totală a acestui obiect înalt de 104 cm și avînd diametrul în partea mai groasă de 43 cm (pl. LII).

Mă voi opri acuma asupra unor stîlpi de susținere a „cununii“ de lemn de-a lungul pridvorului, care se numesc în Țara Oașului

„Săgeți“

Săgețile la care ne referim au făcut parte dintr-un ansamblu de coloane de lemn care susțineau o parte a „cununei“ de la o casă veche din Negrești de pe la mijlocul veacului trecut, construită pînă la ultimul cui în întregime din lemn, deoarece atunci lemnul de construcție nu era problemă, copaci de stejar găsindu-se din abundență și din ei se clădea întreaga clădire.

În arhitectura caselor din Țara Oaşului „săgețile” reprezintă o trecere de la tipul vechi fără pridvor, la cel nou, modern, care în majoritatea cazurilor are un antreu închis, foarte rar deschis, iar stâlpii de susținere sînt din cărămidă presată sau din chirpici, foarte rar din lemn.

„Săgețile” au fost utilizate în scopul de a susține acea parte a „cununei” de lemn care se întindea deasupra pridvorului și numărul lor varia în funcție de lungimea acestuia; la început, pe jumătatea lungimii casei, apoi pe întreaga parte din față și cu timpul a cuprins unul sau chiar ambele capete ale acesteia. Acești stâlpi de lemn în cele mai dese cazuri au fost ciopliți — pînă la înălțimea grilajului care închidea coridorul (cca. 80—100 cm) — „în patru dungi” apoi de aici în sus numărul fețelor se dubla avînd forma octoganală. Uneori „săgețile” erau luate la strunguri manuale rudimentare. Dar cei mai reprezentativi stâlpi de lemn — dintre care fac parte și cei din colecție — sînt lucrați cu secure^a „în patru dungi” avînd creștături, care pe segmente întregi amintesc foarte mult de coloana infinită a marelui gorjan (pl. LIII).

Masă de lemn

Puține au fost obiectele care au mobilat casa oșanului. Unul dintre acestea — și încă unul nelipsit — a fost masa.

În perioada din care datează masa din colecție (pl. LIV) — prima jumătate a veacului trecut, — o bună parte din casele oșenești erau monocolulare, dar tipul de construcții care a început să se generalizeze și care a dăinuit masiv pînă înainte de 1944 a fost casa cu trei încăperi adică: „tînda” în care se intra de afară și din care se desprindeau două încăperi una la dreapta și alta la stînga, „casa” era camera în care locuiau toți membrii familiei și „cămara” era camera de alimente, locul în care oșenii își depozitau puținele rezerve de hrană. Excepțiile de la acest tip de locuință se puteau număra pe degete.

Fără nici o excepție, toate casele erau cu pămînt pe jos, dușumeaua apărînd ici — coala extrem de rar între cele două războaie mondiale, pentru ca astăzi să se extindă considerabil.

Am spus toate aceste amănunte cu gîndul de a încerca să transpun cititorul în mediul natural în care a stat această masă — ca obiect de utilizare zilnică — peste 100 de ani cu cele patru picioare pe pămînt, din care cauză după zeci și zeci de ani au început să se degradeze părțile lor inferioare, astfel că a trebuit să li se adauge cîte o proteză ca să ajungă la înălțimea de 45 cm.

Deasupra era așezată o scîndură masivă dintr-o singură bucată de lemn, groasă de 5 cm în formă dreptunghiulară (56×78 cm) cioplită din secure așa că întreaga masă avea înălțimea de abia 50 cm. Ne putem închipui ce joasă a fost înainte de a i se adauge protezele. Cele patru părți laterale care formează sertarul — în care se ajunge

prin deplasarea capacului — sînt late de cîte 35 cm fiecare, confecționate tot din cîte o singură bucată de scîndură lată, capetele fiind prinse în jgheaburi făcute în părțile superioare ale picioarelor și fixate aici prin cîte trei cuie de lemn, la fiecare capăt.

Dacă masa a fost atît de joasă „lada cu spate”, „laița” și scaunele a trebuit să fie proporțional de scunde, iar casa prin mijlocul căreia trecea (pe sub grinzile care srijineau tavanul de scînduri) „meșter-grînda” nu depășea de cele mai multe ori înălțimea unui om, ba erau multe case atît de joase încît nu puteai sta în ele decît aplecat.

B a l t a g u l

Dintre obiectele de metal mă voi opri numai asupra unuia singur și anume asupra baltagului (pl. LIV), aparținînd unuia dintre ultimii păcurari de profesie din Țara Oașului, care l-a însoțit o viață întregă la oi (numele lui era Oniga Văsii din satul Racșa).

Are lungime de 15 cm și lățimea lamei de 8 cm. În ornamentarea lui au fost utilizate elemente geometrice cu care ne-am mai întîlnit și la cusături și la creștături în lemn, precum și elemente decorative întîlnite la ceramica din Vama.

Meșterul a decorat acest baltag luînd multiple elemente din arta populară, fie că e vorba de „brazi” cusuți cu acul pe pînză, fie de „creștături” în lemn sau elemente de ornamentică utilizată la ceramică, transpunîndu-le pe metal doar pe o suprafață de cîteva centimetri pătrați.

Bătrînul păcurar a mai avut și un fluier tot din metal — din „aramă” cum zicea el — dar care încă înainte de anul 1940 a fost sechestrat de un agent fiscal pentru neplata impozitului. Ne putem închipui cîte amărăciune a simțit în suflet ciobanul creștelor însorite din Țara Oașului, care din cînd în cînd mai cînta din fluier ca să-și aducă aminte de tinerete și de bărbăție.

Pierderea fluierului — al celui mai drag și mai intim prieten al său — i-a grăbit sfîrșitul, murind cu dorința neimplinită de a mai cînta încă odată, din fluierul său drag, „Horea oilor”.

Spațiul limitat nu ne-a permis o privire asupra ceramicii de Vama și icoanelor pe sticlă, aceasta urmînd a o face în viitor.

IONIȚĂ G. ANDRON
(Negrești — Oaș)

NOTE

1 *Szatmár vármegye* (Monografia județului Satu-Mare), cap., Populația județului Satu-Mare, pag. 272, fotografia intitulată „Port popular valah din Oaș”.

2 Muzeul de istorie Satu-Mare. Colecția de fotografii etnografice a profesorului Iosif Schneider (1925) din Oaș. Fotografia „tineret din Racșa” în care din cele peste 20 de fete numai o singură fetiță de cca. 10 ani are cămașă cu pieptar și acesta îngust, restul fetelor sînt toate cu cămăși cu „umere”.

3 Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, Cluj, 1932. — Fotografiile nr. 1 din planșa II și fotografia nr. 1 din planșa V.

4 Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*. Caiete de artă populară, ESPLA, București, 1956, pag. 8.

5 Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, fotografiile nr. 37, 39 și 40.

GLOSAR DE TERMENI DIALECTALI ȘI SPECIALI

- „Umere” Decorul principal al cămășilor vechi femeiești și bărbătești.
- „colți” Cusătură în zig-zag, de obicei îngustă de cîțiva mm.
- „Partă” Cîmp ornamental în formă de fișie la diferite piese de port sau la țesături în teară, mai nou și la panglici din comerț.
- „Cheptar” Placa patrată sau dreptunghiulară care decorează partea superioară a cămășilor femeiești.
- „Incrățele” Îndoirea repetată și suprapusă a pînzei în porțiuni mărunte, pentru a fi prinsă sub cheptar, umere, etc.
- „Mniieriu” Albastru.
- „Pogmata” Gulerul cămășii bărbătești.
- „Trăsură” O cusătură simplă, în linie, monocromă.
- „Creste” Partea inferioară, terminală a pindileului.
- „Zgardă” Zgărdana, principala podoabă la gît.
- „Bradzi” Orice ornament cusut pe pînză.
- „Teară” Război de țesut.
- „Baier” Diagonală de pînză ornată care susține straița peste umăr.

COLECȚIA DE CUSĂTURI

Pieptare	100 buc.
Umere (femeiești)	30 buc.
Umere (bărbătești)	26 buc.
Gulere la pindileu	40 buc.
Creste la pindileu	50 buc.
Minecări	8 buc.
Pomnușori	16 buc.
Brazi pe minecă	25 buc.
Pogmată	30 buc.
Fodrițe	30 buc.
Straite	42 buc.
Baiere la straiță	15 buc.
Diferite fragmente de broderii	100 buc.

UNE COLLECTION DE L'ART POPULAIRE

(Résumé)

Dans l'article est présentée une partie de la collection d'art populaire de l'auteur, notamment des tissages sur toile et des entailles en bois ramassées avec passion et méticulosité dans un intervalle de plus de 50 ans, et comptant des pièces dès le milieu du siècle passé jusqu'à présent, même un objet en bois du commencement du XVII-ème siècle.

L'auteur analyse les plus représentatives pièces du si original port populaire du pays d'Oaş', en insistant sur quelques champs ornamentaux particulièrement précieux par la technique dans laquelle ont été confectionnées et par la très riche chromatique utilisée, qui leur donnent la caractère d'unicat.

En partant des entailles en bois faites par les hommes dans une période antérieure — il y a des dizaines d'années — quand leur vie était extrêmement difficile, l'auteur arrive à la conclusion qu'ainsi que les femmes du pays d'Oaş sont inégalables dans les tissages à l'aiguille, les hommes ont né le sens de l'harmonie et de l'équilibre qu'ils transposent en bois', ayant quelques pointe commune avec le grand sculpteur roumain Constantin Brâncuși.

METODE ÎN CERCETAREA TIPOLOGICĂ ȘI STILISTICĂ A ARHITECTURII POPULARE

Ținuturile nordice ale țării — județele Satu-Mare și Maramureș cuprind o zonă geografică complexă, cu munți, dealuri, cîmpii, încît acestea permit comparații stilistice și urmărirea originii diferitelor tipuri de case țărănești și biserici de lemn.

Asemenea cercetări au fost întreprinse pentru prima dată între anii 1962—1963 în urma cărora s-a publicat articolul „*Contribuții la tipologia arhitecturii de lemn în regiunea Maramureș*” apărut în revista „Monumente istorice, studii și lucrări de restaurare” din 1967 a D.M.I.—C.S.C.A.S.

Cercetările tipologice — deocamdată cu caracter preliminar — au fost extinse asupra zonei de cîmpie în scopul generalizării rezultatelor într-un studiu de stilistică. În prezent este în curs elaborarea lucrării intitulată „*Cercetări stilistice a arhitecturii populare din zona nordică a țării*”.

Rezultatele — în parte publicate — le vom rezuma doar în măsură să scoatem în evidență metodele folosite în tipologie și stilistică.

Inventarierea tipologică a bisericilor din lemn a fost începută nu de mult în țară. Articolul „Contribuții la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române” de Virgil Vătășianu apărut în Anuarul Institutului de istorie din Cluj, III, 1960, pag. 27—35 scoate în evidență faptul că cercetările în faza actuală în domeniul tipologiei au caracter ipotetic. Reiese din această lucrare, că în etapa actuală a cercetărilor este nevoie să se acumuleze datele problemei. După lucrările lui Coriolan Petreanu din anii 1927—1931, ce cuprind județele Cluj, Bihor și Arad, cercetările au fost continuate în fosta regiune București și raionul Strehăia de Radu Crețeanu (1964) și în județul Mureș, de Olga Greceanu (în 1967). Numai în Maramureș s-a făcut tipologia bisericilor din lemn paralel cu cea a caselor țărănești.

Tipologia caselor țărănești este tratată, de altfel, în literatura de etnografie. Înglobarea ambelor categorii de clădiri în cadrul istoriei arhitecturii este întemeiată pe asemănarea sistemului constructiv (deși în scopuri monumentale au asimilat elemente din diferite stiluri culte. Vezi: Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România 1964-65 vol. I-II.*)

pîndirea tipurilor: a) altitudinea cu anumite materiale locale; b) prototipul existent în acel loc, urmat de întregul grup. Ambele se manifestau și la case și la biserici însă a) predomină la primul, iar b) la al doilea. Demonstrarea existenței prototipurilor de case este îngreunată de raritatea exemplarelor vechi, dar obiceiurile locale urmate denotă existența unor prototipuri dispărute.

Originea grupelor nu se confundă cu formarea unor grupe. Formarea tipurilor (care alcătuiesc grupa) se urmărește după diferențele de material, plan, acoperiș etc. (Menționăm că grupele elementelor nu sînt complete, evidențiem cele trei feluri mai importante, dar sînt amestecate între ele elemente ale sistemelor constructiv și ornamental, încă puține la număr). Am stabilit tipurile după frecvența unor elemente, iar din frecvența tipului pe un teritoriu au rezultat grupele și din mai multe grupe s-au format zonele cu caracter tipologic unitar. La clasificarea în trei grupe a elementelor am folosit simboluri algebrice pentru a ușura înregistrarea lor. (Figurile de pe tabele sînt notate cu aceste simboluri). Divizarea individuală și gruparea concentrică cu rază tot mai mare este o metodă uzuală în științele naturale. Prezentarea pe tabele și grafice simplifică urmărirea unui mare număr de date.

Fără să intrăm în detaliile inventarului de elemente (prezentate pe tabele) îndeobște cunoscute, dăm cîteva exemple despre grupe și zone — considerîndu-le, ca o contribuție nouă — (proprie la studiul clasificării tipurilor și formelor de construcții).

La gruparea caselor și bisericilor deopotrivă am scos în evidență planul clădirilor cu pridvor și fără de acesta. Zonele de răspîndire a acestor tipuri de case și biserici nu sînt suprapuse identic. Casele fără pridvor (cu strașina lată, sînt în majoritate în zonă de deal din paintă, iar în zona intermediară deal-munte au pereții din birne), ca și bisericile fără pridvor de tipurile A și B și sînt preponderente în sudul ținutului, dar au grupe și la nord (casele din Oaș și biserica de tip A).

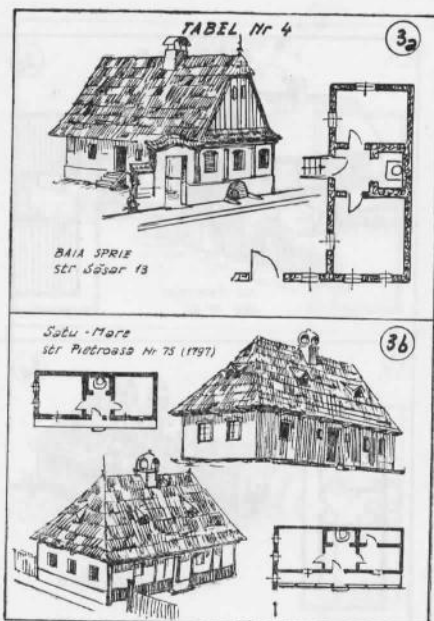

Fig. 2. 3a: Casa din Baia Sprie str. Săsar 13. 3b: Casa demolată din str. Pietroasa nr. 75 în orașul Satu Mare, construită în anul 1797. Casa în Satu Mare str. Gh. Coșbuc.

Intrarea vestică la tipul A se deosebește de intrarea sudică la tipul B. Nici planul, nici intrarea nu domină toată zona de munte (nord) sau zona deal (sud) dar totuși tipurile A și B sînt specifice acestor zone.

Caselor cu pridvor lateral specifice zonei de munte le corespunde în multe privințe biserica de tip 1 A fără a le înțilni numai acolo. Grupele 1A sînt intercalate între mai multe grupe de alt tip. Coiful este

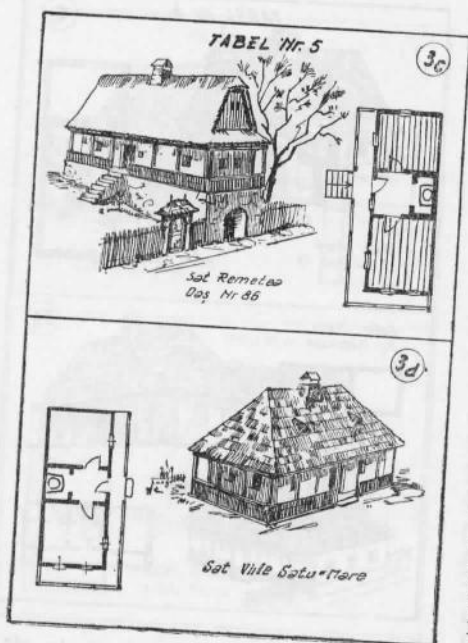

Fig. 3. 3c: Casa nr. 85 satul Remetea Oaș
3d: Casa în satul Viile Satu Mare.

elementul de legătură a tipului 1A cu celelalte grupe. 1A în zona de munte în apropierea tipului A are coif la fel în tipul 1. În zona dealurilor asemănător cu tipul B și 1A are coif de tipul k 1, iar în sudul ținutului 1A au coifurile asemănătoare cu 1B de tip b1. Din această subdiviziune a grupelor de biserici după coif, presupunem că 1A formează o zonă intermediară, influențată de celelalte tipuri, fiind provenită din sud. Tipul 1B, la fel cu pridvor, este de proveniență sudică și constituie o zonă intermediară între ținutul vecin și zona tipului B.

Stabilirea zonelor locale (specifice unui loc, de exemplu A, B) sînt relative, limitate de stadiul preliminar al cercetărilor ținuturilor vecine. Stabilirea zonelor intermediare este mai sigură, deoarece toate zonele ar putea fi privite avînd interferențe între două zone vecine. Deocamdată nu putem însă stabili locul fix de unde provin aceste influențe.

Formarea tipurilor este determinată pe de o parte de natura materialelor, iar pe altă parte de funcția clădirii. Importanța materialului era mai mare la case, însă și la biserici influențează sistemul constructiv și prin aceasta contribuie la schimbările de stil.

Mijloacele de construcție sînt materialele și tehnica, iar scopul este funcția, adică destinația clădirii. Schimbările condițiilor de funcționare influențează în mare măsură modificarea elementelor de arhitectură ca de ex. tinda, prispa, forma acoperișului etc. Studiul funcției acestor încăperi ușurează înțelegerea evoluției lor. Tinda de ex. este locul pentru cuptorul de pîine, are un coș deschis (așa se poate capta fumul care iese liber din gura cuptorului) fiind totodată și un afumător. Colectarea fumurilor din sobele camerelor, determină locul central

a tindei în casă, care astfel devine și antreu. Tinda a păstrat funcția sa de antreu, fiind așezată în centrul construcției, la casele zonei muntoase, unde cuptorul a fost mutat în cameră (datorită unei inovații, opritorul de fum este la gura cuptorului, iar opritorul de scînteii în pod).

Prispa (přidvorul) este utilizată ca loc pentru depozitare temporară și uscătorie, din care cauză se evită orientarea nordică. Acoperișul protector la ferestre avea pe vremuri un rol important, deoarece le ferea de intemperii (de exemplu bășica folosită ca geam). Astfel se explică ca la ferestrele pe fațada laterală de pe stradă era prispa și casa a fost retrasă puțin de la drum. Unde această fațadă, devenită principală, a primit un fronton, prispa a fost eliminată, dar la terminarea zidului s-a mai păstrat strașina (chiar și ca ornament). Există însă grupe de case, cu acoperiș în patru ape aliniate spre stradă. Diferitele forme de acoperiș țesit sînt urmarea tocmai a acestei alinieri. Frontoanele de fațadă reprezentau inițial intrări și aerisiri la pod, păstrînd încă două ferestre.

Factorii care determină tipurile și răspîndirea lor pe grupe și zone (materiale, funcția, obiceiuri locale, naționale, sau unele prototipuri) nu sînt suficiente pentru a explica cauzele schimbărilor de stil la biserici. Funcția și amplasamentul la biserică nu se schimbă, sînt fixate de canoane. Materialele de construcție nu au origine locală, această influențează numai asupra sistemului constructiv. Obiceiurile, principiile estetice și prototipurile au rol în formarea stilului. Din răspîndirea grupelor tipologice s-au putut trage unele concluzii. Frecvența, adică repetiția, (obiceiul), a contribuit la formarea grupelor. Stilul, însă, nu putea să rezulte din repetarea prototipurilor. Cele patru prototipuri de biserică erau variantele aceluiași stil existent în prealabil. Care au fost motivele devenirii unor stiluri? După părerea multor istorici ai arhitecturii — începînd de la Vitruviu — se consideră că însușirile materialului de construcție și funcția au determinat inovații în sistemul constructiv, cărora le corespundeau forme estetice noi, adecvate. Parcurgerea acestui drum în cercetare ne-a dus la studiul progresului tehnic în istoria construcției caselor și bisericilor. Metoda folosită este

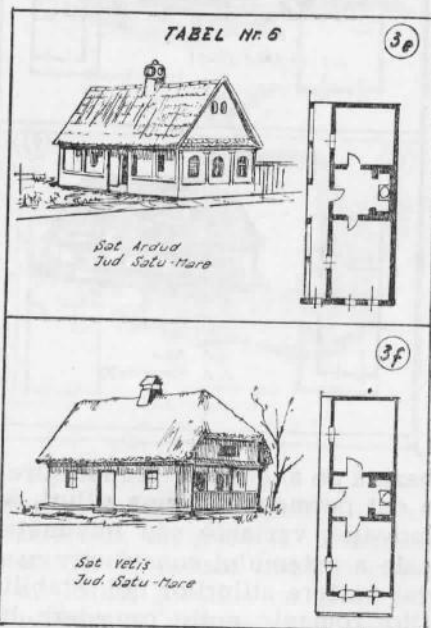

Fig. 4. 3e: Casă în satul Arduș jud. Satu Mare; 3f: Casă în satul Vetiș jud. Satu Mare.

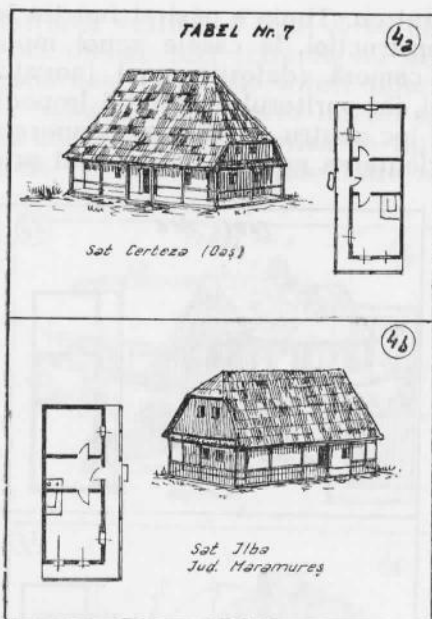
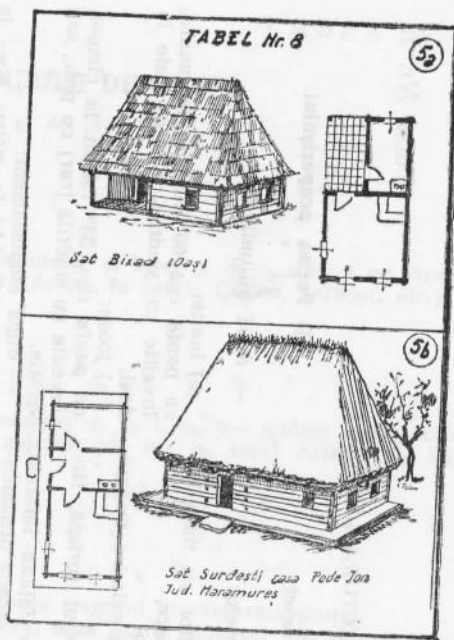

Fig. 5. 4a: Casă în satul Certeza (Oaş),
4b: Casă în satul Ilba jud. Maramureş

bazată pe analiza corelației între tradiție — inovație. Păstrarea tradițiilor a dat permanență unor stiluri, iar inovația le schimba treptat. Nu orice inovație, variante sau îmbunătățiri au modificat stilul. Inovațiile radicale a sistemului constructiv cu noi posibilități estetice — realizate — au dat naștere stilurilor noi. Stabilirea etapelor istorice de apariție a stilurilor romanic, gotic, renaștere, baroc au ajutat în acest ținut înțelegerea timpului și mediului în care bisericile de lemn au asimilat elemente din urmării și cu ajutorul graficului de mai jos:

Tipul planului	A					B					1A					1B					
	il	il	ll	ll	ol	il	il	kl	ll	—	il	il	kl	ll	ql	il	il	kl	ll	pl	
Tipul coifului	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	fl	
1 800—1 900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	4	—	1	—	—	—	—	1	10
1 700—1 799	2	6	—	—	—	1	1	1	—	—	5	2	8	3	1	—	—	—	3	1	34
1 600—1 699	4	—	—	—	1	—	2	3	4	1	—	3	2	—	2	—	—	1	—	—	23
1 300—1 600	—	1	2	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	6
Total coif	6	7	2	—	1	—	3	5	5	1	7	8	14	3	4	—	—	1	3	3	
Total plan	16					14					36					7					
Total biserici																					73

Fig. 6. 5a: Casă din satul Bixad (Oas),
5b: Casa lui Pode Ion, monument istoric
în satul Surdești jud. Maramureș.

Identificarea inițiatorilor acestor stiluri și condițiile politice — economice în care au luat ființă s-au dispăreau, au întregit imaginea despre formarea stilurilor. Istoria arhitecturii în aceste ținuturi chiar cu exemple mărunte, provinciale (care au totuși înrudiri cu modelele principale ale stilului) permite un studiu detaliat despre progresul în artă, tocmai în această ramură a ei, care este cea mai legată de practică și evoluează paralel cu viața economică și care deși având cauze proprii, specifice, duce înainte dezvoltarea.

ADALBERT TÓTH
(Satu-Mare)

Tabel Nr. 1.

ELEMENTELE DE ARHITECTURĂ LA CASE

I. Materialele de construcție

— după altitudinea locului

- a) Zona bradului:
la case se folosesc birne rotunde.
- b) Zona stejarului:
este folosit exclusiv lemnul cioplit, lățimea maximă 80 cm.
- c) Zona fagului:
la casele de paiantă este folosit ca birne scurte și subțiri provenite din păduri de pe dealuri și cimpie.
- d) Zona de cimpie:
folosesc pământ bătut, chirpici, cărămidă, unele case vechi au schelet de lemn în zid.

II Planul casei

— distribuția camerelor

- e) casă de agricultor cu tinda situată între două camere,
- f) casă păstorască cu antreu (sau tindă) avînd o singură cameră laterală
- poziția pridvorului (prispă, tirnaș).
- g) pridvor (P.) pe fațada laterală cu stîlpi scluptați și arcade ornamentale.
- h) P. lateral cu stîlpi simpli
- i) idem continuat și pe fațada dinspre stradă,
- j) P. numai pe fațada din stradă, lateral cu streășină lată,
- k) P. retras pe un colț înspre curte.
- l) strășină lată cu soclu înălțat de la sol, lat cca. 70 cm. din pămînt.
- Pe o latură (idem cu j)
- Pe două sau trei laturi a casei,

III Forma acoperișului

— după altitudine:

- m) înalte;
cu panta cca 60° folosite la munte, învelite cu șindrila, sau cu paie la deal,
- n) joase:
cu panta cca. 35° folosit la cimpie, învelite cu șindrila (rar) cu paie, sau trestie,
- după amplasament:
- o) acoperiș (A) în patru ape; la case cu latura avale,
- p) idem la case alinate pe străzi.
- q) A. în două ape cu o mică teșitură deasupra frontonului, iar dedesubt o strășină mare,
- r) idem cu o teșire formînd a treia pantă de lungime mijlocie, fronton și strășină mică,
- s) idem cu teșire cu pantă lungă.
- t) teșitură mică, fronton mare și strășină mică,
- u) în două ape, cu fronton și strășină ornamentală,
- v) idem fără fronton
- Teșitura este pe fațada din stradă,

Tabel despre zonele și tipurile de case.

TABEL Nr. 2.

ZONELE ȘI TIPURILE DE CASE

(Vezi tabel Nr. 15 și de la 3 la 8.)

1. Zona de munte:

cu case tip „de la munte” compuse din elementele: a, b, e, g, m, o, aliniat pe stradă cu pridvor i. Sînt tencuite numai pe interior. (de ex. în satele Cuhea, Berbești etc.).

2. Zona de deal:

cu casa tip „de la deal” compuse din elementele c, e, l, n, o— sistem constructiv paiantă. Sînt tencuite pe ambele fețe ale zidului. (de ex. în satul Arieșul de Pădure etc.).

3. Zona de cîmpie:

cu case tip „de la cîmpie” compuse din elemente formînd următoarele grupe:

a — Case de la orașe, lîngă munte (de ex. Baia Mare, Sighetul Marmației) b, e sau d, e, l, m, t sau u.

b — C. de la orașe, pe șes (de ex. Satu Mare) d, e și distribuții de camere mai complicate h, p sau l, p.

c — c de la sate (pe deal) de ex. Remetea Oașului și Holod; c, și d, e, i sau j, m, q sau r).

d — C. de la sate, din cîmpie (zona Satu Mare, compus Viile Satu Mare, Doroit.)

e — Case germane (șvăbești) d, e, h, n, u.

f — Alte zone; d, e, j sau i, n, r.

4. Zona intermediară deal-cîmpie:

— Cu case tip „înspre cîmpie” compuse din: elemente formînd două grupe:

a — Sudul Oașului: c, e, i, m, s.

b — Zona Codru și Somcuta: c, d, e, n, t, i și u. Sistem constructiv paiantă tencuite pe două fețe.

5. Zona intermediară munte-deal:

cu case tip „înspre deal” compuse din elemente formînd 2 grupe:

a — Nordul Oașului (Moișeni, Bixad) b sau c, f, k, m, o, p.

b — Nordul Lăpușului (sat Surdești) b, e, l, m, a.

Tabel despre zonele și tipurile de case.

Elementele arhitecturale la bisericile de lemn

TABEL Nr. 9.

I. Materiale de construcție:

- a) Zona bradului:
Numai la Moisei este folosit ecarisat lat cca 40—50 cm.
- b) Zona stejarului (și ulm):
Majoritatea bisericilor din lemn transportat.
- c) Zona fagului: la prea mare distanță de la munți sînt construite cu sistem pațantă, tencuite pe ambele fețe ale zidului.
- d) Zona cîmpie:
sînt construite din piatră după sistemele stilurilor culte.

- o) idem semicerc
- p) Latura de vest dreptunghiulară
- q) idem pentagonală
- r) Lărgiri ulterioare, pridvor nou
- s) idem; la pridvorul existent
- t) idem unind nava cu pronaosul și pronaos nou
- u) idem la altar, lărgit egal cu nava
- v) plan trilobat
- z) portic în fața pridvorului
- x) Bolta navei în consolă
- y) idem fără consolă
- l) Idem înălțime și grosime mică panta bazei mică.
- m) Idem înălțime și grosime medie cu panta bazei foarte mare.
- n) Idem înălțime și grosime mare etajat.
- o) Coif cu bază pătrată cu virf în formă de bulb de ceapă.
- p) Idem cu bază octogonală și virf ascuțit.
- q) Idem cu virf în formă de bulb de ceapă.
- r) turnulețe la baza coifului.
- s) Brîu sau ornament sculptat pe exterior.
- t) Ancadrament la ușă de factură gotică.
- u) Nervură aparentă pe bolta navei, transversal.
- v) Idem transversal și longitudinal.
- z) Idem pe bolta altarului.
- x) Încheieturi la capătul grinzilor simplu.
- y) Idem în formă de V.
- a2) Idem în forma de U.
- b2) Idem în formă de L.
- c2) Idem în formă de LL.
- d2) Idem în formă de T.
- e2) Idem în formă de TT.

III. Forma acoperișului, turnului, diverse:

- a) Acoperiș într-un corp.
- b) Idem în două corpuri.
- c) Idem etajat, fără foisor.
- d) Idem etajat cu foisor peste pridvor.
- e) Turn cu foisor în consolă simplă.
- f) Idem susținut cu grinzi în trepte.
- h) Idem cu foisor închis
- i) Coif: cu înălțime și grosime medie, secțiune octogonală și baza pătrată.
- g) Idem cu foisor fără consolă
- k) Idem înălțime și grosime mare.
- l) Intrare dinspre vest
- j) Intrare secundară pt. preot.
- k) Două intrări la altar
- l) Trei intrări la altar
- m) Altar cu plan dreptunghiular
- n) idem pentagonal
- Vezi tabel nr. 10—12.

Table despre elementele arhitecturale la bisericile de lemn.

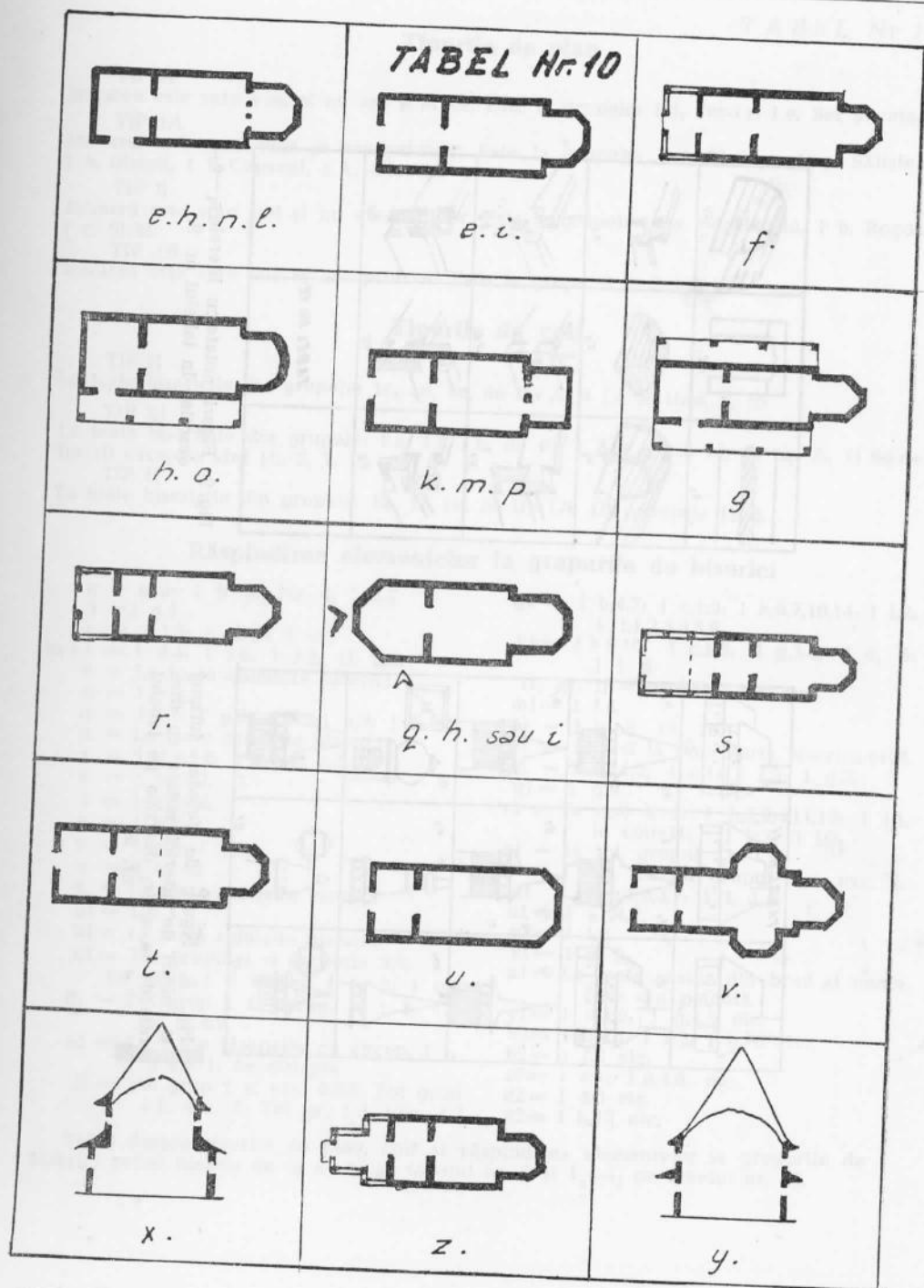

Fig. 7. Figuri despre: planuri de biserici și secțiuni, cu elemente notate cu literele de la e—y, descrise în tabelul nr. 9.

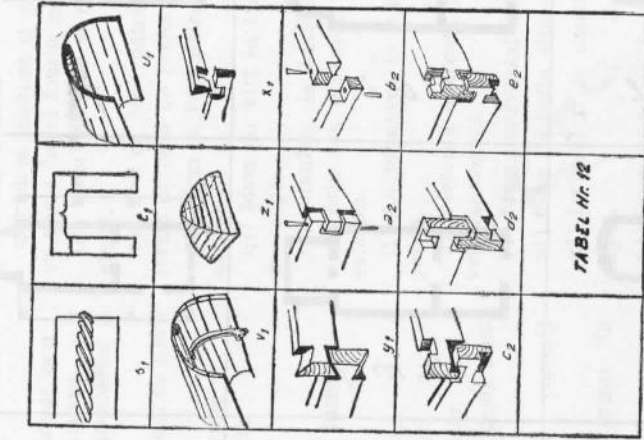

Fig. 9. Figuri notate cu literele $s_1—e_2$ descrise în tabelul nr. 9.

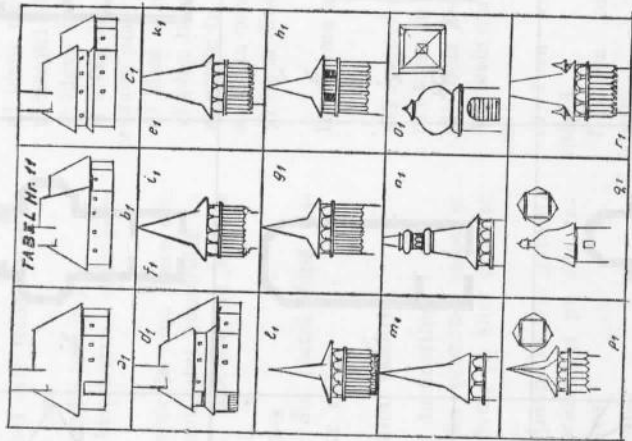

Fig. 8. Figuri de fațade, turnuri și cofuri de biserică notate cu literele de la $a_1—l_1$ descrise pe tabelul nr. 9.

TABEL Nr 13

Tipurile de plan

TIP A

Intrarea este spre vest și nu are pridvor. Este la grupele: 1 d, Jeud și 1 e, Sat Șugatag.

TIP 1A

Intrarea este spre vest și are pridvor. Este la grupele: 1 f, Birsana, 1 g, Săliștea, 1 h, Sisești, 1 i, Cupșeni, 1 k, Corund.

TIP B

Intrarea este spre sud și nu are pridvor. Este la grupele: 1 a, Săcălășeni, 1 b, Rogoz, 1 c, Sirbi.

TIP 1B

Intrarea este spre sud și are pridvor. Este la grupa: 1 l, Bulgari.

Tipurile de coif.

TIP 1l

La toate bisericile din grupele: 1c, 1d, 1e, de tip A și 1A și 1h 6, 7, 10.

TIP k1

La toate bisericile din grupele: 1 a, 1 i, 1 h, de tip 1 A,B și 1e, 10, de tip A, 1l 6d de tip 1B excepție sînt 1h, 6, 7, 10.

TIP 1l

La toate bisericile din grupele: 1b, 1l, 1k. de tip 1A, 1B, excepție 1l. 6.

Răspîndirea elementelor la grupurile de biserici

- g = grup 1 b sat Nr. 4; 1 e.5
 j = 1 g.5
 k = 1 f.3; 1 c.1,4; 1 a.3
 m+1 = 1 d.4; 1 i.6; 1 f.2; 1l, 2,6.
 n = La toate celelalte biserici
 o = 1l. 1.
 q = 1 f.5; 1 g.9; 1 e.9; 1 a.3; 1 b.1,4.
 p = La toate celelalte biserici
 r = 1 d.4,5,6; 1 a.4; 1 c.3.
 s = 1 g, 1.2.
 t = 1 e.3,5,8.
 u = 1 b.5.
 v = 1 e.9; 1 c.2.
 z = 1 h, 16
 x = La toate celelalte biserici
 a1 = 1 e.3.
 b1 = La toate celelalte biserici
 c1 = Tot grupul 1 d excepție 5,6.
 tot grup 1 e excep. 1 h, 2; 1 g.8.
 d1 = Tot grup 1 f. excep. 5; 1 h, 1,3;
 d1 g. 4,7.
 e1 = La toate bisericile cu excep. f 1,
 g 1,h 1, de mai jos
 f1 = Tot grup 1 e, exc. 6,8,9. Tot grup
 1 f, exc. 5. Tot gr. 1 d, exc. 1,2
- g1 = 1 b,4,7; 1 c,1,3; 1 h,6,7,10,14; 1 i,2;
 1 l,1,2,3,4,5,6.
 h1 = 1 h 6 10. 1 c,1,3; 1 g,3,9; 1 d, 5;
 1 l 5
 i1, k1, l1 = enumerat mai sus
 m1 = 1 l.5.
 n1 = 1 h, 8, 15, 16.
 o1 = 1d,5 și la Baia Sprie biserica ortd.
 p1 = 1 l, 1,2; 1 c,1; 1 f,2; 1 g,2.
 q1 = 1 g,9.
 r1 = la coif k 1: 1 h,2,3,4,11,13; 1 i,1,
 la coif 1l; : 1 k,1; 1 i,2;
 s1 = la tot grupul 1l.
 t1 = 1 d.3; La tot grupul 1 a. exc. 2;
 u1 = 1 b,1,2,3,7; 1 i, 1,4.
 u1 = 1 l,1,4,7.
 v1 = 1 l,2,
 z1 = 1 a, 2.
 x1 = La toate casele din brad și unele
 case din paiantă
 y1 = 1 d,1,2; 1 g,4,5 etc.
 a2 = 1 h,4,5; 1 l,2; 1 b, 6 etc.
 b2 = 1 f,2 etc.
 c2 = 1 a,1; 1 d,4,6, etc.
 d2 = 1 d,3 etc.
 e2 = 1 h,13 etc.

Tabel despre tipurile de plan, coif și răspîndirea elementelor la grupurile de biserici avînd literele de la a—e₂ pe tabelul nr. 9 și 1_a—1_l pe tabelul nr. 14.

TABEL 14

Grupurile de biserici (satele aparținătoare și data construcției)

NOTĂ: Bisericile care au fost mutate sînt menționate pe locul lor original. Vezi tabel 15.

1 a SACALĂSENI, 1442	5. Rozavlea, 1661. La Strîntura	3. Moisei 1600	11. Somcuta-Mare > 1895	La
2. Chechis — 1630.	la Baia Mare	4. Borșa 1700	Ulmeni	
3. Dumbrăvița > 1701. La Dobric, Lăpuș	le SAT SUGATAG, 1642	5. Vișeu de Sus > 1800 la Botiza	12. Posta XVII.	
4. Cărpiniș, XIV—XVII.	3. Valea Stejarului < 1600	6. Șieu 1760	13. Posta-Săpăia XVIII	
1b ROGOZ, I, 1661	4. Sirbi I, 1665	7. Rozavlea 1717.	14. Buzești 1739	
2. Suciu de Sus > 1883. La Rogoz II.	5. Hărnițești, 1738	8. Dragomirești < 1472 la București	15. Valea Chioarului	
3. Dobric, II, XVII.	7. Desești — 1770	9. Poenile de Sub Munte 1788	16. Vărai	
4. Drăghia, 1706	8. Hofeni, 1794	1h ȘISEȘTI, 1675	1i. CUPȘENI HAT 1600	
5. Vîma Mică XVII.	9. Călinești-Susani, 1743	2. Budești, 1643	2. Răzoare > 1730	
6. Peteritea, 1778. La Cupșeni II	10. Văleni, XVI—XVII	3. Surdești, 1738	3. Costeni 1870	
7. Libotin, XVII.	1f BÎRSANA < 1380	4. Plopiș 1796	4. Libotin XVIII	
1 c SIRBI, II, 1665	2. Rona de Jos > 1655	5. Ruși > 1778 la Inău, Lăpuș	1k CORUND 1733	
2. Breb 1531—1645	3. Cricova-URSS, 1795 la Oncești	6. Coruia 1794	2. Soconzel 1777	
3. Călinești, Căeni 1663	4. Ferești 1700—1798	7. Culcea 1720	3. Stîna	
1d JEUD, Deal < 1364	5. Glod, 1812	8. Lăscăia 1857	4. Leleu	
2. Jeud, șes 1717	6. Lechinta-Oaș 1604	9. Remetea-Chioar 1800	11 BULGARI 1347—1486	
3. Cuhea, 1718	1g SĂLISTEA II, NIȘTOREȘTI 1650	10. Stejera, 1800	3. Nadiș 1747	
4. Poenile Glodului 1717	2. Săliștea I, 1722		4. Bicăz 1723	
			5. Noșig 1835	
			6. Frîncenii Boiului 1757	
			7. Lăpuș XVII	

Nota.

< = Post.

> = Ante.

Tabel despre grupurile de biserici (satele aparținătoare notat cu nr. și data construcției după numele satului.)

GRUPURILE DE PLAN SI ZONELE DE ALTITUDINE ZONELE COIFURII

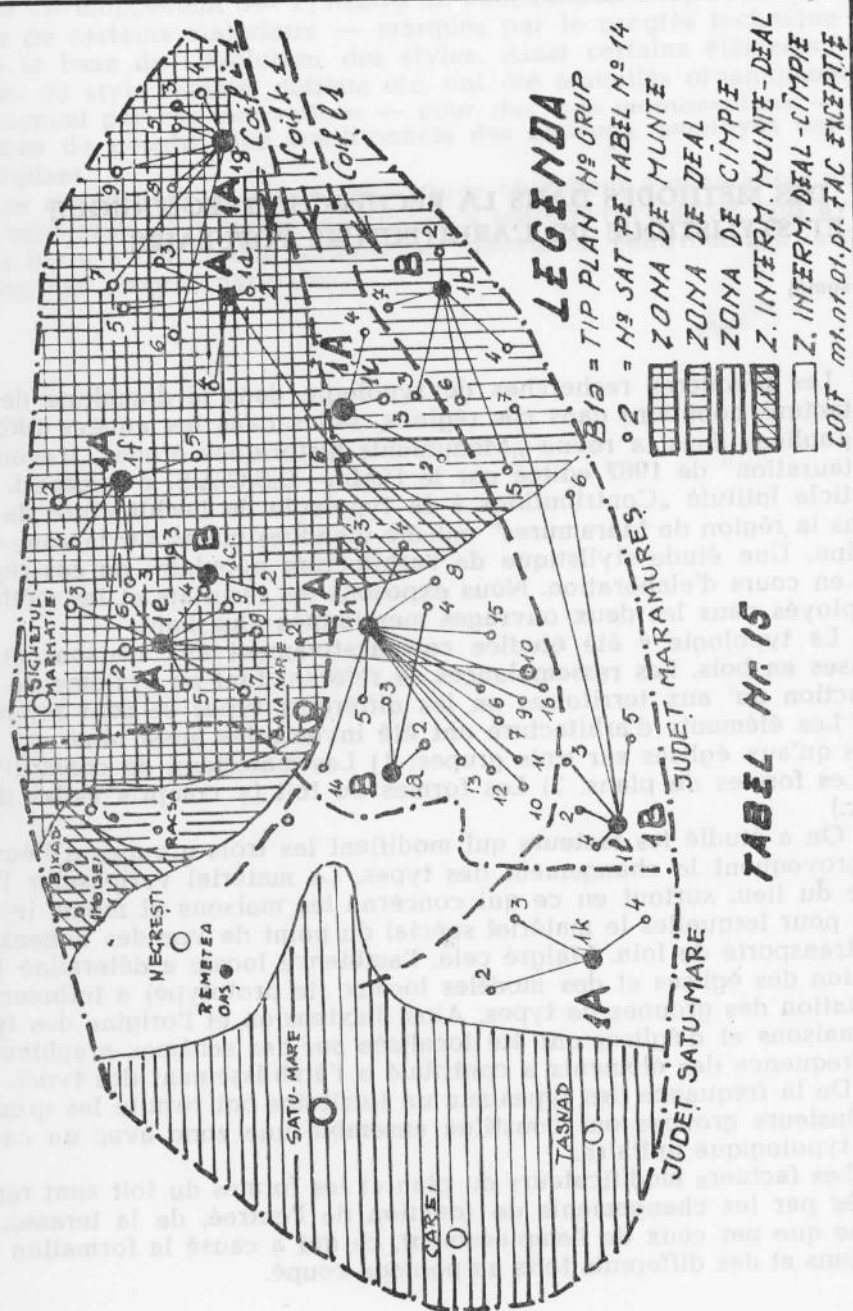

Fig. 10. Grupurile de case, biserici și zonele de altitudine și răspândirea coifurilor, cu numerotația descrisă în tabelul nr. 14

DES MÉTHODES DANS LA RECHERCHE TYPOLOGIQUE ET STYLISTIQUE DE L'ARCHITECTURE POPULAIRE

(Résumé)

Les premières recherches de typologie dans le domaine de l'architecture populaire dans ces régions, faites dans les années 1962—63 et publiées dans la revue „Monuments historiques études, travaux de restauration“ de 1967 éditée par le D.M.I.—C.S.C.A.S. à Bucarest, dans l'article intitulé „Contributions à la typologie de l'architecture de bois dans la région de Maramureș“ ont été étendues même sur la zone de la plaine. Une étude stylistique de l'architecture populaire de ces régions est en cours d'élaboration. Nous exposons les résultats et les méthodes employés dans les deux ouvrages mentionnés plus haut.

La typologie a été étudiée comparativement aux maisons et aux églises en bois. Les ressemblances se réfèrent tant au système de construction qu'aux territoires où les différents types se sont répandus.

Les éléments d'architecture ont été inventoriés aussi bien aux maisons qu'aux églises sur trois groupes: 1) Les matériaux de construction, 2) Les formes des plans, 3) Les formes du toit (y compris celles de la tour.)

On a étudié les facteurs qui modifient les trois groupes d'éléments et provoquent le changement des types. Le matériel varie selon l'altitude du lieu, surtout en ce qui concerne les maisons et moins les églises, pour lesquelles le matériel spécial du point de vue des dimensions est transporté de loin. Malgré cela, l'ambiance locale a déterminé l'extension des églises et des modèles locaux (le prototype) a influencé la formation des groupes de types. Ainsi l'extension et l'origine des types de maisons et d'églises ont été localisées sur des schèmes graphiques. La fréquence des éléments a contribué à l'établissement des types.

De la fréquence des types sur un territoire ont résulté les groupes et plusieurs groupes ont constitué ensemble une zone avec un caractère typologique unitaire.

Les facteurs modificateurs du plan et les formes du toit sont représentés par les changements de fonction de l'entrée, de la terrasse, de même que par ceux de l'emplacement, ce qui a causé la formation des frontons et des différents toits au pignon coupé.

Le développement des systèmes de construction adaptés aux possibilités de certains matériaux — marqués par le progrès technique on formé la base de l'évolution des styles. Ainsi certains éléments empruntés du style romain, gothique etc. ont été assimilés organiquement, développant par ces innovations — pour des buts monumentaux — les systèmes de construction traditionnels des maisons, employés ensuite aux églises.

Les conclusions de l'étude stylistique cherchent à généraliser quelques catégories et à mettre en évidence leurs particularités, qui ayant à leur base la corrélation *tradition* et *innovation* contribuent à la réalisation des progrès dans l'art.

O VIGUROASĂ PERSONALITATE A VIEȚII ARTISTICE ROMĂNEȘTI: SĂTMĂREANUL AUREL POPP

Expresie a năzuințelor, eforturilor și împlinirilor colective, istoria unui popor se completează pînă în detaliile sale cele mai intime, prin cunoașterea atitudinii și faptelor unor personalități, activitatea lor înmănunchind într-o revelatoare sinteză imperativele devenirii social-istorice. Pornind de la aceste considerente, o adîncită și profundă cunoaștere a istoriei Transilvaniei din prima jumătate a secolului nostru impune, cu necesitate, cunoașterea vieții și activității artistului Aurel Popp.

De aceea, în cele ce urmează, vom încerca o reliefare a celor mai semnificative date biografice și realizări plastice ale sale, contribuind, credem, prin aceasta, cu modestia mijloacelor de care dispunem, la o mai largă cunoaștere a unuia dintre acei „intelectuali români din Transilvania a căror conștiință, chinuită de contradicții, dar luminată de perspectiva eliberării sociale și naționale, a contribuit la plămădirea culturii noastre contemporane”¹.

Fiu al plaiurilor sălăjene (născut la 30 august 1879, în Căuașul Eru-ului, din părinți români) Aurel Popp, rămas orfan de tată la vîrsta de 3 ani, avea să ia contact de timpuriu cu asprimile vieții. Repetatele neajunsuri înfruntate în copilărie s-au sedimentat adînc în conștiința sa fortificîndu-l și totodată relevîndu-i direcția, sensul operei unui adevărat artist. Mai tîrziu, amintindu-și de anii vîrstei timpurii, va remarca în prețioasele sale însemnări autobiografice: „... din această copilărie au răsărit apoi motivele muncii, ale sărăciei și suferințelor din pictura mea”².

Rezistînd insistențelor mamei și a rudelor care vroiau să-l orienteze spre cariera preotească, după absolvirea liceului din Carei (unde leagă o strînsă prietenie cu Ady Endre), Aurel Popp se înscrie în 1899 la Școala superioară de desen și caligrafie din Budapesta. Studenția și-o petrece într-o atmosferă artistică dominată de un întirziat academism, stil ce va influența începuturile sale artistice. După absolvire satisface stagiul militar la Viena (în timpul liber frecventa cursurile serale ale

Academiei și muzeele), îndeplinește apoi câteva funcții exterioare profesiei, pentru ca, în sfârșit, la 1 septembrie 1905 să fie numit profesor la liceul din Satu-Mare. Aici a predat desenul (cu o pauză datorită bursei de studii la Paris din anii 1911 și 1912, precum și unele călătorii la Londra, Madrid, Bruxelles, Düsseldorf, Köln, Strassburg, München și Amsterdam) pînă la izbucnirea primului război mondial.

Interesat de soarta învățămîntului artistic, refuzînd monotonia preocupărilor didactice, în 1908, Aurel Popp publică broșura „*Despre situația actuală artistică și de artizanat a orașului nostru*” (Satu-Mare), iar împreună cu alți profesori de desen și artiști editează: „*Regulamentul cursului de arte plastice și artizanat*”, de fapt, un proiect pentru cursurile destinate „talentelor deosebite din orașul Satu-Mare și din regiunea acestui ținut”, inspirat de convingerea că: „... imaginea colectivă se transformă prin practica frumosului”³.

Ca o prefigurare a preocupărilor sale viitoare, amintim interesul ce-l acordă vieții lucrătorilor din minele de sare din Slatina și Coștiu, unde se deplasează în vara anilor 1910 și 1912, efectuînd numeroase schițe, unele transpuse în ulei. Ținem să precizăm, însă, (așa după cum ne indică atît lucrările rămase, cît și unele precizări autobiografice) că în perioada premergătoare anului 1914, atitudinea artistului în fața realității se rezumă la a înregistra fapte, la a constata doar condiția socială tristă a majorității. Din punct de vedere stilistic viziunea sa plastică oscilează între corectitudinea academică, prospețimea plein-airistă și ritmica decorativă a Secessionului.

În august 1914 este chemat sub arme și timp de patru ani se află între *viață și moarte* pe fronturile de vest și est. În acest interval, asemenea lui Nicolae Grigorescu la 1877—78, a schițat în creion dramaticele momente la care a participat. Notățiile din *jurnalul de front* a lui Aurel Popp înregistrează într-un spirit simplu, lapidar, cele mai diverse aspecte ale frontului; localități pradă bombelor ucigașe, ostași prinși în încheștarea morții, cîmpuri imense răscolite de explozii și acoperite de cadavre, viața mizeră din tranșee și cazărmi, spaima soldaților gazați și altele. Uneori găsea răgaz pentru a creiona portretul vreunui comandant sau prieten, dar chipurile lor ce se voiau senine, zîmbitoare, în clipe de repaos, sînt stăpînite de o resemnată suferință.

Aici notația cît mai detaliată se făcea necesară pentru a surprinde specificul fiecărui moment reprezentat. La o asemenea formulare a recurs și Aurel Popp, fapt ce a imprimat o notă puternică, i-am spune chiar de dureroasă autenticitate, notațiilor sale. Iată, de exemplu, coloana ostașilor ce înăntează prin tranșeea nu destul de adîncă. Tragica inutilitate a efortului uman consumat în situații absurde este reliefat de atitudinea primului ostaș, epuizat de oboseală, ce parcă se tîrăște, nu înaintează. Altă dată, realitatea ni se dezvăluie dură, sfișietoare, ca în desenul cu ostașul prăbușit peste rețeaua de sîrmă ghimpată, sti-

clirea rece a ochilor fixați de moarte, condamnând și chemind totodată, la rațiune umană.

După terminarea războiului, cruzimea adevărilor dezvăluite de realitățile frontului, împreună cu spectacolul ipocriziei patriotice a burghezului, dezordinea înfrîngerii și prăbușirea în rușine a unei societăți, toate acestea au determinat pe plan european o deplasare spre stînga a intelectualilor. Aurel Popp, demult în contact cu ideile socialiste, se convinge de necesitatea soluției revoluționare, alăturîndu-se entuziast mișcării organizate a proletariatului „Din noiembrie 1918 pînă în septembrie 1919 — relatează artistul — nu m-am ocupat cu altceva decît cu politica socialistă militantă”⁴. În acest interval este comisar al poporului cu problemele de învățămînt și cultură în orașul Satu-Mare, iar la începutul anului 1919 este ales și deputat în parlamentul sovietelor de la Budapesta.

Concediat din funcția de profesor în urma participării sale la revoluția socialistă din 1919 (fiind scos de sub anchetă prin intervenția lui Octavian Goga), Aurel Popp pornește pe calea argumentării plastice a noilor sale convingeri social-politice, executînd inițial un ciclu de compoziții străbătute de un puternic protest antimilitarist. Fără a fi multe la număr aceste compoziții, adînc trăite și îndelung elaborate (*Cine-l știe?* este datată 1919—1935), urmăreau să impună conștiinței publice cîteva crude adevăruri. Pornind de la o anumită idee, imaginile au primit adesea o formulare metaforică, căpătînd astfel o mare forță de generalizare și convingere. Astfel, în *Noul Crist*, de fapt un ostaș prăbușit peste o rețea de sîrmă ghimpată, artistul aduce un cald omagiu jertfei eroului necunoscut. Alte două compoziții: *Atacul* și *Cine-l știe?*, considerate chiar de artist drept cele mai semnificative din întreaga sa operă, prin veridicitatea și tragismul momentelor înfățișate se înscriu între cele mai viguroase manifeste antirăzboinice din pictura europeană. În *Atacul*, verticalele asimetrice ale stîlpilor și zig-zagurile sîrmelor ghimpate, alcătuiesc o rețea implacabilă ce strînge în chingile sale cadavrele răsucite de spasmul morții. Tonalități de griuri plumburii și verde livid reușesc să evoce o atmosferă lugubră, inundată de mulțimea păsărilor ce se reped cu un țipăt de înfometare asupra trupurilor neînsuflețite. Pe același ecran se proiectează și acțiunea din *Cine-l știe?*. Aici, în schimb, figura monumentală, fixată în centrul imaginii, a mamei cu copilul în brațe, cuprinsă de panică și deznădejde, potențează tragismul scenei. În toate aceste compoziții antirăzboinice (între care mai amintim *Pro patria, Scaieții*, *Si homo vult decipi, ergo decipietur*) desenul agitat, conturile abrupte, tonalitățile de o stranie lipsă de viață, sînt mijloace plastice adecvate pentru a comunica o stare deprimantă, de neliniște și groază, ce răscolește adînc conștiințele.

Aceleași atitudini vehemet antimilitariste îi aparține și una dintre puținele sculpturi păstrate, intitulată *Le vrai vainqueur* (Adevăratul învingător). O dureroasă realitate se reliefează metaforic prin așezarea

deasupra unui cadavru (ce mai păstrează expresia de încleștare cu moartea) a unui vultur masiv ce tronează cu emfază. Într-o schiță în creion, pregătită pentru sculptura amintită, vulturul poartă pe cap o coroană regală.

Paralel cu temele antimilitariste, în creația lui Aurel Popp, de după 1919, capătă o deosebită pondere reflectarea realităților sociale ale vremii. Într-o societate strîmb orînduită, mizeria și foametea se întîlneau la tot pasul. De aceea, artistul le va stigmatiza cu o necruțătoare vervă și neînduplecată revoltă. În compoziția, executată în ulei, *Înmormîntarea proletarului*, costumația zdrențuită a celor ce însoțesc cortegiul, precum și fețele osoase, scheletice, uscăciunea mușchilor evocă ooplesitoare mizerie socială. Într-o schiță, în creion, în care prelucrează efectele *Industriei capitaliste*, totul pornind de la supradimensionarea trupurilor angajate într-un efort disperat de a mișca o roată uriașă, la vigoarea conturilor ce exprimă o încordare epuizantă și fețele deformate într-un țipăt de durere și groază, este de un tragism similar viziunilor apocaliptice. Timbrul evocării capătă: „... avîntul unei predici și netezimea tăioasă a unei spade...”, mijloace de expresie ale unei arte în care se oglindea „formidabila frămîntare intimă din sufletul noroadelor toate”, în care clocotea „strigătul după dreptatea cea mare demult așteptată și vuietul năpraznic al forței curate ce stă întemnițată în adîncuri”⁵, artă pe care și-a imaginat-o și pe care a și realizat-o, deseori, răzvrătitul Aurel Popp.

Din dorința de a afirma adevărul cu o forță care să depășească și să accentueze realitatea însăși, artistul recurge la mijlocele de expresie generalizatoare ale mitului. Fără a știrbi sensurile realității, mitul le amplifică, le dă acuitate dramatică, înzestrînd realitatea cu semnificații absolute, general umane, indiferent de particularitățile cazului înfățișat (*Ecce homo, Dacă omul vrea să piară... , Exclușii*).

Ideii despre munca creatoare (ilustrată de compozițiile executate după schițele făcute în Munții Oașului, printre muncitorii forestieri), muncă productivă dezonorată într-o societate rău întocmită, i se opune ideea de a o salva, prin prețuirea și cinstirea ei, pe care nu le poate dobîndi decît într-o altă alcătuire socială, liberă și dreaptă. Prezența drapelului roșu înfășurat peste brațele crucii (*Răstignire, Exclușii*) constituie o aluzie la încrederea artistului în perspectiva eliberării sociale. Oricum, mitul biblic al mîntuirii prin suferință, ca atare, mit ce prouăvăduia resemnarea, nu se integrează în atmosfera de energie și forță a lucrărilor lui Aurel Popp, care fac dimpotrivă apel la luptă, singura cale în care întrevede posibilitatea salvării.

Tablourile lui Aurel Popp impresionează, în genere, prin vigoarea concepției. Pregarța lor se datorește în primul rînd concepției liniare dinamice și monumentalității. Unghiurile perspectivice subliniază efortul, mișcarea, evitînd atitudinile convenționale. Figurile sînt uneori supradimensionate, concentrate într-un prim plan puternic reliefat. Alteori, pictorul accentuează detaliile, urmărindu-le în unitatea de expresie

sie și conținut a ansamblului. În deceniul următor revoluției din 1919 coloritul devine economic, gama cromatică restrânsă, cu predominarea unor acorduri contrastante de roșu-englez, verde-albăstrui și mult negru, apoi se deschide treptat, se înseninează, trădând echilibrul sufletesc al artistului. Tușele largi, dinamice, dezinvolt distribuite pe suprafața pânzei, tonurile pure, puternice, elimină umbrele intermediare și de aceea imaginile comunică un sentiment de profundă vitalitate (îndeosebi peisajele — cele mai multe pictate în popasurile de vară la Baia Sprie).

Aspecte ale acestei opere desfășurată pe planuri atât de ample și diverse, publicul larg reușește să le cunoască în 1921, la Cluj, cînd din inițiativa lui Emil Isac, Ioan Thorma și Aurel Popp, se deschide primul Salon de artă plastică ardeleană, denumit Collegium Artificum Transilvanicorum. După cum subliniază presa vremii, Aurel Popp, expunînd 32 de lucrări, s-a impus drept cea mai remarcabilă forță a Salonului.

Entuziasmat de atitudinea militantă, de stilul energic, patetic, al „fratelui mai mare din nordul țării”, N. Tonitza îl vizitează, în 1922, la Satu-Mare. Cîteva însemnări memorabile scrise cu verva-i recunoscută de incisivul critic și subtilul pictor bucureștean, fixează durabil în timp această întîlnire. Aurel Popp este asemănat unui „... apostol în mijlocul mulțimii trudnice și nădăjduitoare..., o vedenie care ne vine de pe tărîmurile unui imperiu al păcii, al muncii, al iubirii și al respectului religios pentru artă”⁶.

Cu ocazia zilei de 1 Mai 1922, Aurel Popp participă cu deosebit elan la manifestație, alături de muncitorime. În cuvîntarea rostită apare răspicat afirmată convingerea sa în victoria muncii: „... Întreaga muncitorime conștientă și organizată a globului pămîntesc se unește astăzi în sărbătoare... Cu inima îndurerată și cu recunoștință ne închinăm în fața tuturor acelor care s-au jertfit pentru noi. Îi jelim, dar serbăm viitorul nostru: viitorul muncii...”⁷. Consecința imediată a acestei participări la o manifestație de simpatie și de solidarizare cu cauza proletară, este anularea de către oficialități a unicii comenzi primite (mijlocită, de fapt, de către Octavian Goga), o compoziție despre „Moartea lui Decebal”.

Refuzîndu-i-se, în continuare, ocuparea unei catedre, constrîns de lipsuri materiale, în 1923, este nevoit să deschidă un atelier de ceramică, pe care-l conduce pînă în 1927. În colecția familiei se mai păstrează cîteva proiecte de porțelanuri, precum și unele schițe de mobilier, executate de artist, din studierea cărora reușim să distingem larga informație de specialitate, formele decorative înscriindu-se unui baroc căruia îi este caracteristic două elemente stilistice dominante: rafinamentul cromatic și eleganța liniei, aici volutele descriind în spațiu forme de un decorativ ce refuză ostentația.

De o vitalitate impresionantă, Aurel Popp participă în 1924 la depistarea de obiecte de artă populară în vederea organizării la Satu-Mare

a unui muzeu etnografic. Paralel cu expoziția etnografică se deschide o secție de artă plastică la care figurează și artistul. Un alt amănunt demn de subliniat este faptul că la insistențele lui N. Tonitza, din 1926, participă la expozițiile Salonului Oficial, însă, participările sale nu înregistrează nici un avantaj material: „...cine să fi cumpărat tablouri care nu reprezentau altceva decît mizerie și motive antimilitariste”⁸.

Din anul 1927 remarcăm o nouă amplificare a sferei preocupărilor sale, de o surprinzătoare diversitate: face o serie de schițe pentru monumentul Unirii și execută câteva proiecte pentru picturile murale destinate Camerei de Comerț din Timișoara (din păcate, ambele rămase fără finalitate). Numărul mare al schițelor pregătitoare stă mărturie asupra temeiniciei și seriozității cu care își concepea orice nouă elaborare. Schițele pentru monumentul Unirii evidențiază, dincolo de un anumit retorism, indispensabil evocărilor istorice, capacitatea artistului de a investi figurile — viguros proiectate în spațiu — cu un patetism mobilizator, iar proiectele de frescă prelucrează aspecte ale evoluției muncii, începînd cu faza nediferențierii sociale în clase antagoniste și terminînd cu reliefaarea dublei consecințe a modernizării.

Bogată în fapte de amplă rezonanță, activitatea lui Aurel Popp din deceniul al IV-lea cunoaște câteva momente mai deosebite pe care ținem să le relevăm. Astfel în 1933 execută busturile lui Vinčențiu Babeș și apoi pe cel al lui I. G. Duca, dezvelit în 1934 la Timișoara, iar în 1935 realizează „Monumentul eroilor de la Lipova”, dezvelit în anul următor, cînd execută și proiectul pentru monumentul memorandistului Vasile Lucaciu. Turnat numai în gips, ultimul proiect de monument se impune prin construcția viguroasă a volumelor, ce evită anecdotică detaliului nesemnificativ. Statica monumentală este aici anihilată de gestică temerară orator, toate elementele formale ale compoziției fiind subordonate unei idei centrale, viguros exprimată, aceea a unui zbugium interior și a unei atitudini de înțeleaptă motivare a gîndurilor și sentimentelor de care era animat înflăcăratul memorandist, în consens cu legitatea istorică.

Atunci cînd indignarea față de realitățile social-politice și cultural-artistice ale vremii nu putea fi stinsă prin înfierarea lor în opera propriu-zisă, Aurel Popp răbufnea într-o viguroasă acțiune publică. O asemenea acțiune este aceea din anul 1936, cînd împreună cu Ioan Thorma (unul din întemeietorii Coloniei de artă de la Baia-Mare), lansează la 15 mai un apel — redactat în trei limbi — către artiștii plastici din Transilvania și Banat, „pentru a participa la un Congres, la care se vor discuta toate problemele de interes general în legătură cu arta plastică românească; pentru că indiferent de naționalitate, cu toții suferim ani de-a rîndul din cauza nepăsării autorităților...”⁹. Autorii Apelului considerau că „pentru remedierea acestei situații dăunătoare intereselor artistice, de ordin general și personal, socotim de datoria noastră principală să ne unim forțele... într-un sindicat al artelor frumoase din Transilvania și Banat”¹⁰.

De organizarea Congresului, convocat în zilele de 14—15 iunie 1936 la Baia-Mare, s-au îngrijit Epaminonda Boca și Aurel Popp. În ziua Congresului, vorbind în fața celor 68 de artiști prezenți (din 150 de invitați), tribunalul sătmărean atrage atenția asupra faptului că „artiștii serioși și cinstiti” sînt tratați cu nepăsare de oficialități, fiind, în schimb, încurajată „arta cirpacilor și a precupeților . . . , birourile instituțiilor publice ajungînd adevărate muzee ale tablourilor și sculpturilor de bilci”¹¹. Spirit lucid, dovedind o clară înțelegere a necesității respectării — în condițiile timpului — a diversității de viziune, Aurel Popp cere vehement introducerea unui principiu exigent de apreciere și considerare a operelor care să ajute la afirmarea doar a artei autentice și nu a pseudo-valorilor.

Deși Congresul a hotărît înființarea Sindicatului, a societății „Amicii artelor” și a unei cooperative a artiștilor din Transilvania și Banat (de organizarea lor urmînd să răspundă Aurel Popp), asemenea altor frumoase inițiative, Sindicatul nu a putut lua ființă. Descumpănit pentru moment, Aurel Popp va afla, în anul 1937, prilejul de a-și exprima întreaga revoltă pentru dezinteresul autorităților față de soarta artelor în genere, prilej oferit de solicitarea de a-și da adeziune la proiectul de organizare al „Corpului artiștilor plastici din România”. Iritat de caracterul demagogic al programului cuprins în proiect, refuzîndu-și adeziunea, alcătuiește un răspuns ferm, exprimîndu-se fără menajamente: „De cîte ori s-a ajuns să se discute problema artei noastre în parlament, și cu alte ocazii legate de festivități, s-a lămurit că prea puțini sînt cei care o înțeleg și o pricep. De cîte ori s-a tratat cauza artei noastre, s-au rostit cuvîntări banale, împodobite cu podoabele mucegăite al unui trecut prea îndepărtat. De fapt sînt unii care simt o oarecare înflăcărare a milei, a unui pseudo-umanitarism ipocrit față de această problemă, mult mai importantă ca să merite milă. În arta românească aceștia nu văd decît problema unor oameni care se luptă cu mizeria, pe care cred că îi satisfac cu obișnuita pomană a milogeniei cumpărîndu-le cîte o lucrare, ori virîndu-i într-un post de refugiu slab plătit. Sînt alții care nu pierd nici o ocazie să nu declame elogii patetice, ca „salahori ai națiunii” în numele artei. . . De fapt, s-ar cuveni ca în parlament pe lingă alte lucruri făr'de nici o importanță, să se ocupe și cu problema stării triste a artei noastre. Să se lămurească, în fine, că această criză a artei noastre nu este o chestie de pomană față de o societate care se luptă cu mizeria, nici o cauză patriotică rigid abstractă, ci o cauză absolut reală pentru viața unui stat, privind pe toți locuitorii aceluși stat. Artă e un organ indispensabil în viața unui stat. Este organul principal al circulației ideilor, fără de care viața spirituală e moartă. . .”¹².

După atitea elanuri și încercări dezvăluite în tensiunea unor vremuri zbuciumate, Aurel Popp va căuta uneori împăcarea cu sine, lă-sîndu-se cuprins de efuziuni lirice. Începînd cu anul 1932, mergea în fie-

care vară la Baia-Sprie, unde va picta îndeosebi peisaje, realizate într-o cromatică proaspătă, exuberantă, în care predomină accentele de galben diferit nuanțat, tonurile limpezi ale verdelui și irizările transparente ale albastrului. Inundate de soare și aerul proaspăt al munților aceste imagini respiră o atmosferă tonică (*Zi de vară, Plopi, Peisaj la Baia-Sprie, Riul Săsar la Baia-Sprie, Ultimile raze de soare, Simfonia verde, În livadă, La soare, ș.a.*).

În perioada de după 1944, Aurel Popp văzîndu-și împlinite idealurile pentru care luptase, se regăsește din nou în fața unor mari proiecte. O preocupare constantă pînă la sfîrșitul vieții o constituie elogiul plastic închinat muncii creatoare. De o admirabilă exigență, căutînd reprezentarea cît mai veridică, realizează mai multe variante la aceeași temă: doborîrea copacilor, căratul buștenilor, secerișul, electrificarea. În fățișarea vieții, respectiv a muncii oamenilor de la munte, dobîndește și un sens figurat: tablourile devin simbol al puterii, al voinței omenești, sînt un îmbold în lupta omului cu natura și uneori cu sine însăși. Soarele stăpînind puternic suprafețele pictate, avîntul gesturilor și poziția monumentală sînt caracteristici comune ale acestor ultime lucrări, comunicînd mesajul unui optimism pătruns de o robustă vitalitate (*Elanul, Doborîrea copacilor, Electrificare, Seceriș*).

După 1950 reia preocupările de inspirație istorică, pregătindu-se să eternizeze în imagini faptele unor mari revoluționari. Schițele și studiile despre Avram Iancu, Horea (1951—1952), pentru Spartacus (1953) și Doja (1954—1957) n-au fost, din păcate, desăvîrșite. Deși incomplet cristalizate, imaginile comunică aspirația spre grandios, intenția de a sugera măreția unor fapte pilduitoare.

La o vîrstă înaintată, copleșit de amintiri, a început să-și aștearnă pe hîrtie memoriile. Aceste însemnări, depășind interesul strict documentar, au o valoare literară, ce împreună cu bogata-i corespondență, constituie neprețuite surse de informare pentru istoria artei românești, în genere, dar îndeosebi pentru aceea a Transilvaniei.

Dintre amănuntele biografice mai semnificative din ultimii ani ai vieții amintim participările numeroase la expozițiile interne (uneori și la cele din străinătate — Varșovia), contribuția dată în 1954 la restaurarea casei memoriale Ady Andre (concepînd și o schiță pentru monumentul marelui poet și prieten) și, în sfîrșit, conferirea în 1957 a titlului de artist emerit, dovada recunoașterii contribuției sale la evoluția plasticii românești contemporane. La 8 august 1960, după ani atît de bogați în împliniri, se stinge din viață, la Satu-Mare.

Încercînd să rezumăm, credem că prin participarea activă la freamătul prezentului, prin conținutul protestatar și tonul violent, acid, al artei sale din perioada interbelică, prin ce are mai caracteristic și original opera sa, Aurel Popp se identifică cu atitudinea reprezentanților orientării militante a expresionismului german: Käthe Kollwitz, Ernst Barlach, Otto Dix și Hans Grundig. Această *identificare* se referă bine-

înțeles la direcția și finalitatea pronunțat socială a operei și participărilor sale publice, la afinități de ordin formal cum ar fi patetismul ardent al evocărilor, deoarece privit în complexitatea preocupărilor și analizând însuși modul de soluționare compozițională, artistul sătmărean ne apare puternic original. Atât preocupările (cu împliniri sau simple proiecte) din domeniul graficii, picturii, sculpturii, arhitecturii sau artelor decorative, cât și considerațiile critice făcute asupra artei și timpului său, ori activitatea didactică sau obștească efectuate cu dăruire și entuziasm, recomandă pe Aurel Popp (1879—1960) drept o personalitate artistică extrem de complexă, cu un contur viguros și diferențiat în contextul valorilor perene ale artei românești.

Iată de ce încercarea Muzeului din Satu-Mare de a organiza o expoziție permanentă cu o selecție dintre lucrările cele mai reprezentative ale artistului, constituie o inițiativă salutară, demnă de a fi urmată și în alte orașe și localități, pentru a se pune în valoare prin asemenea sinteze cuprinzătoare rolul diverselor personalități la plămădirea patrimoniului nostru cultural-artistic.

NEGOITĂ LĂPTOIU
(Cluj)

NOTE

- 1 Raoul Șorban — Banner Zoltan, *Aurel Popp*, ed. Meridiane, București, 1968, p. 5.
- 2 Aurel Popp: *Autobiografie*, manuscris 1956, Arhiva familiei Popp, Satu-Mare.
- 3 Idem: *Városunk jelen művészeti és műipari állapotáról — Módazat a jelen állapot megváltoztatására*, Szatmár (Satu-Mare), 1908, június.
- 4 Idem: *Memoriu de activitate*, 1956, Arh. fam. Popp.
- 5 N. Tonitza: *Pictorul Aurel Popp*, în *Scrieri despre artă*, București, 1962, p. 145—146.
- 6 Ibidem.
- 7 Aurel Popp: Fragmente din cuvântarea rostită la manifestația muncitorească de 1 Mai 1922, ms. dactilografiat, Arh. fam. Popp.
- 8 Idem: *Memoriu de activitate*, 1956.
- 9 *Apel către artiștii plastici din Ardeal și Banat* (tipărit), semnat în numele Comitetului de inițiativă de Aurel Popp și Ioan Thorma. Datat: Satu-Mare Baia-Mare, 15 mai 1936.
- 10 Ibidem.
- 11 Aurel Popp, Cuvântarea rostită la Congres, ms. dactilografiat, Arh. fam. Popp.
- 12 Copia scrisorii, datată la 27 februarie 1937, cu semnătura lui Aurel Popp și Epaminonda Boca, Arh. fam. Popp.

AUREL POPP

(Zusammenfassung)

Die Arbeit versucht eine Zusammenfassung der entscheidendsten Phasen des Lebens und des Werkes von Aurel Popp (1879—1960), eine hervorragende Persönlichkeit der rumänischen Bildenden Kunst aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Unter anderem, geht aus seiner Biographie hervor, daß er 1919 am Kampf für die Errichtung der Räterepublik in Ungarn teilgenommen hat, wo er sogar zum Abgeordneten gewählt wurde, sodann die Organisation große künstlerischer Veranstaltungen, wie die erste Ausste-

lung siebenbürgischer Kunst 1921 und der Kongreß der bildenden Künstler aus Siebenbürgen und dem Banat 1936, in Baia Mare.

Kompositionen, durchdrungen von einem starken Protest gegen den Krieg oder solche in welchen er die traurige soziale Wirklichkeit der Zwischenkriegszeit anprangert, gleichzeitig mit jenen wo er die Schönheit der Natur hervorhebt großherzige, menschliche Leistungen oder nachahmenswerte geschichtliche Taten, dies alles drückt seinem Werk einen sinnvollen, sozialen Endzweck auf.

DIN CORESPONDENȚA INEDITĂ N. TONITZA — E. ISAC, A. POPP

Printre artiști plastici de seamă cu care pictorul sătmărean — Aurel Popp, în decursul timpului, a legat strînsă prietenie și a purtat o prodigioasă corespondență a fost N. Tonitza — personalitate proeminentă a culturii românești.

Corespondența adresată pictorului A. Popp de către pictorul N. Tonitza datează din anul 1921, după ce cei doi artiști se întîlnesc în 1920 la București. Spre sfîrșitul aceluiași an sau în primele zile ale anului viitor, 1921, N. Tonitza face o vizită în atelierul prietenului său — Aurel Popp.

Din această prietenie sinceră ne-au rămas ca documente inedite 11 scrisori adresate de Tonitza lui Aurel Popp în perioada 1921—1926 și scrisorile lui Aurel Popp adresate către Tonitza, care în prezent sînt în posesia Muzeului de istorie Satu Mare.

N. Tonitza a vizitat de mai multe ori atelierul lui A. Popp, a publicat însemnări, aprecieri asupra pictorului, fiind totodată singurul contemporan care a descoperit în arta lui Aurel Popp problemele sociale și i-a acordat toată încrederea.

Tonitza apreciind arta lui A. Popp îi scria: „Se cuvinea să-ți scriu mai din vreme și mai des, fiindcă ești mai bătrîn ca mine, iar în Artă apostolatul tău a adus roade mai bogate neamului acestuia de oameni.” (24 aprilie 1921).

Despre o vizită făcută la Satu Mare în atelierul pictorului Tonitza scrie cu o mare satisfacție: „Deabea ajuns acasă, mă grăbesc să-ți scriu ție mai întii, ca celui mai drag... Păstrez de la voi una din cele mai frumoase amintiri din viața mea. O spun asta fără nici un pic de afecțiune formalistică... O dată cu această scrisoare îți alăturerez cîte-va desene ușoare pentru olăria ta...”, ajutîndu-l pe A. Popp în munca sa de olar.

O altă figură eminentă a culturii românești din Transilvania cu care A. Popp a purtat o rodnică corespondență este poetul E. Isac.

Din această prietenie sinceră ne-au rămas 16 scrisori inedite, adresate de poet lui A. Popp, în perioada anilor 1921—1933, 11 cărți poștale,

5 ilustrate, 2 cărți de vizită și o telegramă; copiile scrisorilor adresate de A. Popp către E. Isac, aflate în prezent în posesia Muzeului de istorie Satu Mare.

Toată această corespondență inedită — îl caracterizează pe poet, pe atunci inspectorul teatrelor din Banat și Transilvania — ca pe un înflăcărat propagandist și agitator cultural, care a luptat neobosit pentru „ridicarea produsului artei românești”, cu alte cuvinte a militat pentru o artă realistă, de un nivel artistic superior. Totodată scrisorile reflectă felul în care E. Isac a lăudat și susținut talentele adevărate; nepăsarea și disprețul ce le manifesta regimul burghezo-moșieresc față de artiști progresiști și de arta lor; intuziasmul și insuflețirea cu care poetul mobiliza pe artiștii plastici la demascarea regimului burghez; priceperea sa de a folosi toate posibilitățile ce se iveau pentru manifestarea artei progresiste.

Cîteva scrisori ne vorbesc despre prietenia ce s-a încheiat între acești doi artiști de seamă, între care, după cum mărturisește E. Isac, nu au existat divergențe în artă. Într-o scrisoare din 1933, cerîndu-i lui A. Popp executarea unei coperti pentru poemele sale în proză, E. Isac face și o apreciere asupra operei acestuia, spunînd că „este aproape de sufletul modern, chinuit și torturat” (proletariatul n.a.). Cum este și firesc corespondența reflectă și viața pur personală a poetului.¹

I. URSU (Satu Mare), I. IURĂȘCIUC (Satu Mare)

*

* *

Publicăm mai jos cîteva scrisori sau fragmente din scrisori, respectînd ortografia autorilor lor.

Dragă Aurel Pop, 10 aug. (?)

Poți crede, că nimeni nu a preciază mai cu multă căldură talentul ca mine.

Dar și prea bine în ce împrejurări ignobile trăim și cît de năpăstuită este arta. Chiar de-asta solicit participarea D-tale la Congres. În cazul cînd renunți la artă, vei face o greșeală — căci avînd prilej să vorbești, amușești chiar atunci, cînd ar trebui să susții sus și tare ideia progresului. Gîndește-te Dragă Aurel Pop și vino cu mine! Soția mea zace încă tot grea bolnavă și mii de lucruri triste alături de aceste. Iar Dta artistul căreia îi datorez respect — lovești poate nedrept în sufletul meu. Nu tot depinde de om, ci omul depinde de împrejurări. Asta o ști și Dta Drgă Aurel și totuși ești amar.

5 ilustrate, 2 cărți de vizită și o telegramă; copiile scrisorilor adresate de A. Popp către E. Isac, aflate în prezent în posesia Muzeului de istorie Satu Mare.

Toată această corespondență inedită — îl caracterizează pe poet, pe atunci inspectorul teatrelor din Banat și Transilvania — ca pe un înflăcărat propagandist și agitator cultural, care a luptat neobosit pentru „ridicarea produsului artei românești”, cu alte cuvinte a militat pentru o artă realistă, de un nivel artistic superior. Totodată scrisorile reflectă felul în care E. Isac a lăudat și susținut talentele adevărate; nepăsarea și disprețul ce le manifesta regimul burghezo-moșieresc față de artiști progresiști și de arta lor; intuziasmul și insuflețirea cu care poetul mobiliza pe artiștii plastici la demascarea regimului burghez; priceperea sa de a folosi toate posibilitățile ce se iveau pentru manifestarea artei progresiste.

Cîteva scrisori ne vorbesc despre prietenia ce s-a încheiat între acești doi artiști de seamă, între care, după cum mărturisește E. Isac, nu au existat divergențe în artă. Într-o scrisoare din 1933, cerîndu-i lui A. Popp executarea unei coperți pentru poemele sale în proză, E. Isac face și o apreciere asupra operei acestuia, spunînd că „este aproape de sufletul modern, chinuit și torturat” (proletariatul n.a.). Cum este și firesc corespondența reflectă și viața pur personală a poetului.¹

I. URSU (Satu Mare), I. IURAȘCIUC (Satu Mare)

*
*   *
*

Publicăm mai jos cîteva scrisori sau fragmente din scrisori, respectînd ortografia autorilor lor.

Dragă Aurel Pop, 10 aug. (?)

Poți crede, că nimeni nu a preciază mai cu multă căldură talentul ca mine.

Dar ști prea bine în ce împrejurări ignobile trăim și cît de năpăstuită este arta. Chiar de-asta solicit participarea D-tale la Congres. În cazul cînd renunți la artă, vei face o greșeală — căci avînd prilej să vorbești, amuțești chiar atunci, cînd ar trebui să susții sus și tare ideia progresului. Gîndește-te Dragă Aurel Pop și vino cu mine! Soția mea zace încă tot grea bolnavă și mii de lucruri triste alături de aceste. Iar Dta artistul căreia îi datorez respect — lovești poate nedrept în sufletul meu. Nu tot depinde de om, ci omul depinde de împrejurări. Asta o ști și Dta Drgă Aurel și totuși ești amar.

Pentru o activitate uriașe, cum este a artei în Ardeal, nu ajunge numai un om, și Dta ști cât de părăsit sînt! Căci eu am să sufăr nesuccesele, ca alții să încaseze succesele! Cred că și asta o ști?

Cu drag al Dtale

Emil Isac

11 Martie (1921)

Dragă Dle Pop, Te asigur, că voii face tot posibilul ca Goga să vă satisfacă cu crearea unei Academii de artă. — Succesul Dtale este tot mai mare. Toată presa te-a vorbit de bine. Noroc pentru noi Români, că te-am putut avea. Cu drag al Dtale

Emil Isac

4 Martie (1921)

Dlui Aurel Pop
artist pictor Satu Mare
Dragă Dle Pop,

Mă întorc azi din București.
Ministrul Goga este încîntat de Dta și mi-a
promis, că peste 2 săpt. vine la Cluj, cînd
îți va reține pe seama Statului vre-un tablou.
Mă bucur de entusiasta primire ce ți-a
făcut-o întreaga presă și doresc, ca să
ridici produsul artei românești cu talentul Dtale

Cu drag Emil Isac

Cluj la 27 Jan (?)

Dragă Aurel Pop,

Cuvintele Dtale eșite dintr'un
suflet mare și nobil —
nu le voii uita niciodată.
Te rog, să fi aproape
de mine pentru totdeauna.
Și să fi convins, că nimic
mai prețios pentru mine ca iubirea.

Cu drag al Dtale cu totul sdrobot

Emil Isac

22 Jiun. 1929

Iubite Aurel Pop,

Am fost aproape 4 luni greu bolnav,
 și sînt încă și azi, așa încît din această cauză n-am putut
 participa la ședința Comitetului.
 M-ar interesa însă să știu dacă Dta ai luat parte la concurs?
 Dta cunoști părerea mea ce-o am
 față de arta ce-o reprezînți, așa încît
 este inutil să te asigur, că voi lua
 ori de cîte ori mi se va da prilejul,
 apărarea prestigiului artiștilor noștri din
 Ardeal. Și cred că ni se va da în curînd prilejul!
 Ce mai faci, cum o mai duci?

Cu vechea admirație al Dtale Emil Isac

Iubite Aurel Pop,

14 Aug. (1929).

Am venit aici, deoarece de vre-o 2
 ani sufăr de un catarh prost (poate aducător de somn etern).
 Vezi, nu numai Dta te poți căi de „nedreptatea” soartei.
 Să sperăm însă că totuși ne vom mai
 vedea. Ar fi bine să-mi spui părerea
 de noua alcătuire artistică din Cluj.
 Sînt multe și frumoase impresiile ce le
 poți culege aici, în poalele munților,
 ascultînd eterna poveste — a codrilor care
 nu mai conținește și neliniștea valurilor,
 care nu aduc de cît plîns.

În cazul cînd aș trece pe la Halmei
 (pe la sfîrșitul lunei) Te voi
 aviza, să mă poți vedea. Scrie-mi!

Te salută cu drag Emil Isac

10.IV(?)

Dragă Aurel,

Sînt tot pe drumuri și zilele
 trecute era gata bagajul și pentru Satu Mare. Nu este
 imposibil să vin totuși la Satu Mare, cînd firește
 ți-aș putea vorbi.
 M-ar interesa mult să știu, ai trimes ceva pentru
 Salonul oficial? Știu că Dta disprețuiești obiceiurile

22 Iun. 1929

Iubite Aurel Pop,

Am fost aproape 4 luni greu bolnav,
 și sînt încă și azi, așa încît din această cauză n-am putut
 participa la ședința Comitetului.
 M-ar interesa însă să știu dacă Dta ai luat parte la concurs?
 Dta cunoști părerea mea ce-o am
 față de arta ce-o reprezintă, așa încît
 este inutil să te asigur, că voii lua
 ori de cîte ori mi se va da prilejul,
 apărarea prestigiului artiștilor noștri din
 Ardeal. Și cred că ni se va da în curînd prilejul!
 Ce mai faci, cum o mai duci?

Cu vechea admirație al Dtale Emil Isac

Iubite Aurel Pop,

14 Aug. (1929).

Am venit aici, deoarece de vre-o 2
 ani sufăr de un catarh prost (poate aducător de somn etern).
 Vezi, nu numai Dta te poți căi de „nedreptatea” soartei.
 Să sperăm însă că totuși ne vom mai
 vedea. Ar fi bine să-mi spui părerea
 de noua alcătuire artistică din Cluj.
 Sînt multe și frumoase impresiile ce le
 poți culege aici, în poalele munților,
 ascultînd eterna poveste — a codrilor care
 nu mai conținește și neliniștea valurilor,
 care nu aduc de cît plîns.

În cazul cînd aș trece pe la Halmei
 (pe la sfîrșitul lunei) Te voi
 aviza, să mă poți vedea. Scrie-mi!

Te salută cu drag Emil Isac

10.IV(?)

Dragă Aurel,

Sînt tot pe drumuri și zilele
 trecute era gata bagajul și pentru Satu Mare. Nu este
 imposibil să vin totuși la Satu Mare, cînd firește
 ți-aș putea vorbi.
 M-ar interesa mult să știu, ai trimes ceva pentru
 Salonul oficial? Știu că Dta disprețuiești obiceiurile

convenționale, dar chiar pentru respectul robustului Dtale talent, ar trebui să te arăți din cînd în cînd muritorilor profani.

Scrie-mi cît de des și cît de mult

al Dtale Emil Isac

17 Oct. 1931

Dragă Aurel, Ieri a fost vorba de Dta, s-a vorbit de arta Dtale și cum este și firesc, eu am vorbit cu admirația mea statornică față cu minunatul Dtale penel și creion. Te rog scrie-mi ce mai faci, cum o duci? Crede mă că eu te amintesc totdeauna cu stimă și dragoste, păstrînd icoana Dtale sufletească în aceeași seninătate. M-ar interesa să cunosc părerea Dtale despre un pictor tînăr din Baia Mare: Kolozsvári Sándor. Nu spun nimic pînă ce nu-mi spui părerea Dtale. — Zilele trecute a sosit la Cluj profesorul Dr. Petranu, și mă bucur, că am alături iar un om cult, inteligent și înțelegător de artă. Dta și cît de rari sînt azi prietenii. Și prietenia este mercantilă, nu se mai leagă de cît pe interese josnice. Aștept de la Dta o scrisoare lungă și irumoasă, cum ai obiceiul să scrii. Dl Petranu a fost anul acesta în Suedia, Norvegia Danemarca, Franța etc. și a adus enorm material.

Te salut cu drag E. Isac

Cluj la 5 Martie (?)

Dragă Aurel,

Te rog să mă ierți că nu-ți scriu ceremonial, dar deastădată te rog, să consideri cererea mea ca una pe care-o adresează un artist altuia. Vreau să tipăresc cîteva cîrți, între cele multe un volum de „Poeme în proză de Emil Isac”. Te rog, dacă nu ți este pe greutate, să mă onorezi făcîndu-mi coperta. Firește, cu tuș — condeii și alegorizînd... poesia, pe care Dta o cunoști. Mă adresez cu bunul gînd Dtale, că oricît de nepăsător ar fi față cu alții — să-mi împlinești dorința, mai ales că arta Dta este aproape de sufletul modern, chinuit și torturat. De copertă aș avea în grabă lipsă și dacă cumva o poți face, Te rog, răspunde-mi. O să te bucuri — cred — și Dta cetîndu-mi confesiile întime.

Cu drag al Dtale Emil Isac

24 aprilie 1921,

Frate Aurel,

Se cuvenea să'ți scriu mai din vreme și mai des, fiindcă ești mai bătrîn ca mine, iar în Artă apostolatul tău a adus roade mai bogate neamului acestuia de oameni. Dar nu m'am învrednicit să'ți scriu, deoarece multe necazuri mărunte, deci mai ucigătoare, m'au hărțuit zi cu zi de cînd nu ne-am mai văzut — și nu mi-au dat răgazul decât numai să țin în suflet, legătura cu prietenii buni de departe. De aceia te rog să mă ierți pentru aparenta mea trîndăvie și să mă socotești tot așa de bun camarad, chiar atunci cînd nu primești nimic de la mine, în scris.

Dar să vin la cele ce voiam să'ți împărtășesc. Mai întîi află că sunt cumplit de acru sufletește fiindcă mediul bucu-reștean mă silește la aceasta.

N'am atelier, nu am monede, n'am pînză. În schimb am veșnic dezgustul de a mă târî într'o lume impestrițată, mînată de un materialism feroce, deci incapabilă să trăiască — mă-car din cînd în cînd — clipe de seninătate sufletească, supe-rioare.

Arta — aici pe meleagurile Dâmboviței — e socotită drept un joc, și mimănuu nu-i trece prin mînte, că ea este, sau s'ar cuveni să fie o religiune. De aici atențiunea superficială ce se arată artelor în genere.

Cea mai gustată dintre arte, la noi, este aceia care — distrînd — alungă burghezimei noastre durerile surde ale in-digestiei.

Iată pentru ce dansurile, muzica (muzica ușurică) și cursele de animale, (stau în Capitala Romîniei pe înălțimi cu mult mai vrednice de stimă decât pictura, arhitectura, sculp-tura, desenul ori muzica serioasă.

Dar literatura?... este o literatură care are cam tot ace-iași legătură cu arta adevărată, cum are d. „democrat“ cutare legătură cu sufletul și năzuințele curate ale norodului. Farsă ordinară! Cei doi-trei scriitori-artiști sunt acoperiți de indi-ferență publică.

Triumfătorii se înalță din gloata mediocrității. Și asta în ori ce domeniu de activitate intelectuală.

Atmosfera este, pentru acesta, infricosătoare aici. Mă simt asfixiat. Ași dori deci să îmi mai prefac duhul înăcrit — să'l primesc. E cu puțință deci să mă avînt prin plaiurile voastre, ca să pot sorbi adânc aer proaspăt, să'mi satur ochii cu chipuri curate și să'mi grijesc urechile (imbuigate de cle-uil platitudinei de pe aici) cu leșia înțelepciunii naive din

munții voștri. Ași dori. Dar câte nu dorește omul! Sunt atâtea greutăți care 'mi stau în cale. Voi încerca să le răstorn și să iau fuga peste câmpuri, ca un harmăsar scăpat din închisoarea mucedă a grajdului.

Mi-e dor de soare, de libertatea largă și de trandăvie creatoare. Prea mult mă simt un sclav înlănțuit, încât am început a împrumuta ceva din îndobitocirea acestuia, ceea ce în limbajul curent s'ar putea numi ramolism cerebral (sau așa ceva).

Dar văd că încep să lunec pe ogorul doftoricesc în căie teamă mi-e să nu mă îpotmolesc cu rușine. De aceia să'ți vorbesc mai bine de ale noastre.

E vorba de un congres al artiștilor. Pe aici i s'a spus — deja — „Parlamentul Artei“. Ceia ce m'a făcut să bănuiesc că va oglindi mult din „parlamentul“ politic, mai cu seamă din mamelucismul acestuia. După cât sunt informat acest congres-parlament e pus la cale de oficialitatea noastră, cu scopul de a face din el o platformă politică unui ministru al Artelor, fost pe vremuri poet, iar actualmente agent politic al unui fost vâgmistru.

În aceste condițiuni făcut, congresul n-ar avea nici un rezultat binefăcător pentru Artă și Artiști. Ba, dimpotrivă.

S'ar cădea însă ținerea unui congres al artiștilor, dar născut numai din inițiativa acestora și în afară de ori ce sferă de influență politică, directă sau indirectă. Pentru reușita aceasta se cere însă o prealabilă și intensă popagandă de apropiere între toate elementele din țară și stabilirea unei programe hotărâte, cu aplicări imediate și salvatoare. Dar cine să se ocupe cu treaba asta, așa de grea și complicată? Avem aici în București — de câteva săptămâni — un „sindicat al artiștilor plastici“ care ar putea să se înhame la o astfel de muncă uriașă. Nu cred să poată nici el izbuti, fiindcă nu are un organ de comunicare: un ziar sau o revistă a artei, fără de care — am această credință — nu se poate stabili contactul treburilor între toți acei ce luptă pentru triumful Artei, și care sunt împrăștiați la mii de kilometri unul de altul.

Deaceia, în primul rând, e nevoie de o revistă a Artei; oricât de modestă la început, însă care să îndeplinească funcțiunea de câmp de întâlnire a artiștilor și, în același timp, de curier al artelor... Până atunci află că pânză de pictură nu se găsește aici. Eu am pierdut mult din pricina acestei lipse...

Să te las de vreme, cu o frățescă strângere de mână².

Al tău,

N. Tonitza

14 oct. 1924

București str. Popa Soare 66

Dragă prietene,

Am primit epistola ta din 9 oct. ca răspuns la cartea mea poștală. Te așteptam cu toții să vii în București și să mai stăm de vorbă, ca înțelepții.

Dacă, întâmplător nu vei avea cum să găzduiești mai bine vom împărți camaradereste divanul din „atelierul” meu.

Dela noi toți, pentru tine și familia ta, cele mai bune prietenii.

N. Tonitza.

Note.

- 1 Scrisorile au fost publicate parțial de T. Bader, Tonitza inedit, în *Contemporanul*, nr. 32, 1965, 6 aug; ibidem, Popp Aurel és kortársai, în *Korunk*, XXV, 1966 nr. 8.
2. T. Bader, în *Contemporanul*, nr. 32, 1965, 6 aug.

AUS DEM BRIEFWECHSEL A. POPP — E. ISAC — N. TONITZA

(Zusammenfassung)

Die Verfasser befassung sich mit dem Briefwechsel A. Popp — E. Isac — N. Tonitza. Die drei Künstler waren freunde.

Der Briefwechsel mit N. Tonitza — elf Briefe — sind aus den Jahre 1921—1926.

Der Briefwechsel mit E. Isac enthält 16 unveröffentliche Briefe und sind datiert: 1921—1933.

LISTA PRESCURTĂRILOR — ABRÉVIATIONS

- 134
- ActaArchBp = Acta Archeologica, Budapest, I, 1951 și urm.
 ArchÉrt = Archeologiai Értesítő, Budapest, 1869 și urm.
 AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I (1929)—
 V (1949).
 ACMIT — Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pen-
 tru Transilvania. Cluj, I (1926—28), II (1919), III (1930—
 31), IV (1932—38).
 ArchMold = Arheologia Moldovei, București, I (1961) și urm.
 AR = Archeologické Rozhledy, Praha, 1949 și urm.
 ActaMN = Acta Musei Napocensis, Cluj, I, 1964 și urm.
 Dacia = Dacia, recherches et découvertes archéologiques en
 Roumanie, București, I, 1924—XII (1948), N. S, Re-
 vue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I
 (1957) și urm.
 DolgSzeged = Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem
 Archeologiai Intézetéből, Szeged, I, (1925)—XIX
 (1943).
 DissPann = Dissertationes Pannonicae, Budapest
 Erd Muz — Erdélyi Múzeum. Cluj, I (1860) — L (1945).
 ÉTTK — Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest.
 FolArch = Folia Archaeologica, Budapest, I, (1939) și urm.
 Germania = Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Komis-
 sion des Deutschen Archäologischen Instituts, Frank-
 furt a.M., I (1917), și urm.
 IstRom = Istoria României, București, I (1960), II (1962) III (1964),
 IV 1964.
 JÖAI — Jahreshefte des Österreichischen Arhaeologischen Insti-
 tuts. Wien, I (1898) și urm.
 KözlCluj — Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és
 Régiségtárából. Cluj, I (1940) — IV (1944).
 JRS = Journal of Roman Studies, Londra, I, (1911) și urm.
 Materiale = Materiale și Cercetări Arheologice, București, I (1953) —
 VIII (1962).
 NumK = Numizmatikai Közlöny, Budapest, I (1902) și urm.
 PZ — Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig, I (1909) și
 urm.
 = Real Encyclopedie der classischen Altertumswissens-
 chaft (Pauly-Wissowa), Stuttgart, 1893 și urm.
 SCIV = Studii și cercetări de istorie veche, București I, 1950 și
 urm.
 SlovArch = Slovenska archeologia, Bratislava, 1953 și urm.
 SCN = Studii și cercetări de numismatică, I, (1957), — III (1960)
 SCSCluj = Studii și cercetări științifice, Cluj I, (1950), VIII (1957).
 RE — Realencyclopedie der classischen Altertumswissenschaft,
 Stuttgart, 1893 și urm.

1726